

94 06/06 21:28

046 684 21514

KLOCKERVOLD

JÄMTLANDS LÄNS MUSEUM

001

Handläggare:

Datum:
1994-02-22

Dnr:

ATT: Nils Larsson
Leif ANDERSSON
Ljusnadal Byalag
c/o Martin Klockervold
Pl 1082
840 96 LJUSNEDAL

Ang de arkeologiska undersökningarna på Hedningsgården.

1993 års undersökningar på Hedningsgården inriktades på att ytterligare undersöka husgrunden samt komplettera provtagning för datering av åkerterrasserna. Förutom detta hittade vi ytterligare en skärvtenshöj med bl a fynd av en medeltida benkam. I husgrunden gjorde vi en del fynd, bl a hästkosöm och knivar. Men även en hank av medeltida typ och fragment av brons och järn.

Vi börjar nu få en ganska god bild av fornlämningarna på platsen och har börjat med bearbetningen. Vi har nyss fått de första dateringarna. Dessa är minst sagt anmärkningsvärda. Huset brann omkring år 1280. Vi har fyra dateringar från olika delar av huset som alla ligger på 1280, så dateringen är säker.

Från botten av skärvtenshögen intill huset har vi fått en datering till år 1000, vikingatid. Den övre åkerterrassen har daterats till 780 e Kr, början av vikingatid. Dessa resultat är över all förväntan. Gården har tydligen tagits upp under vikingatid, den första röjningen till och med tidig vikingatid.

Odling, kreaturshållning och en omfattande jakt har sedan varit utkomsten fram till 1200-talet, då gården överges och brinner ner omkring år 1280. Detta är än så länge den äldsta konstaterade odlingen i västra Härjedalen och vad jag förstår än så länge den äldsta konstaterade gården i västra Härjedalen.

Vi fortsätter arbetet med analyser av bl a benmaterialet från skärvtenshögena. Vi ska även komplettera dateringarna från åkrarna.

Postadress
Box 650
831 27 ÖSTERÅSUND

Telefon
063 - 12 71 25

Postgiro
88 24 04 - 7

Bankgiro
159-0306

04 06 06 21:30

046 684 21514

KLOCKERVOLD

002

▲ JÄMTLANDS LÄNS MUSEUM

Så fort vi har fått nya resultat återkommer jag. Till sommaren kommer jag att komma ner och då kan vi diskutera fortsättningen och det framtida utnyttjandet av området.

Ber även att få rekvirera medel för att täcka de utgifter läns museet haft i samband med undersökningarna 1993 och med påföljande analys.

JÄMTLANDS LÄNS MUSEUM

Med vänlig hälsning

Anders Hansson
Le antikvarie

Bifogas: Faktura

för yftr. flk L Jan Salomonsson

PM - Jämtländska arrendelägenheter - historisk bakgrund

Redan före 1865 - under den norska tiden - fanns fjäll som nyttjades för renskötsel och för vilka samerna erlade skatt. Att så var fallet bekräftas av anteckningar i första svenska jordeboken för Jämtland upprättad 1646 då sådan anteckning gjordes. Dessa uppgifter har jag hittat i utredningen om förvaltningen av fjällägenheter inom renskötselområdet. Huruvida angivna fjäll för vilka skatt erlades till norska staten är belägna enbart inom Jämtland eller även inom Härjedalen anges inte i utredningen (det finns anledning att kontrollera detta förhållande vilket bör kunna ske genom granskning av jordeboken).

I Jämtland företogs den första avvitrning 1752. Den fortgick en tid men inställdes redan 1786 och slutfördes först efter tillkomsten av 1820 års avvitringsstadga. 1842 års kungliga brev om bestämmande av säkra gränser för lappallmogen i Jämtlands läns renbetesmarker kom att ligga till grund för avvitrningen. Likaså det kungliga brevet av den 20 april 1841 angående grunderna för avvitrningen inom Hede pastorat, se Ekström: Samling av kungliga brev och författningar, Stockholm 1862. Genom sistnämnda författningar uppställde Kungl. Maj:t krav på hänsynstagande för rennäringen och att mark skulle avsättas för renskötsel. Enligt de uppgifter som finns angivna i Forsbergs utredning och Fjällägenhetsutredningen hade dessförinnan vid avvitrningen ingen hänsyn tagits till lapparna. I sammanhanget skall nämnas att Länsstyrelsen i Gävleborgs län 1783 den 28 november utfärdade kungörelse angående olovlig bosättning av lappar inom Tännas m fl byars mark. Enligt kungörelsen skulle denna uppläsas i prediksstolarna och det ålåg länsmannen att de lappar som vid denna tid eller framledes sig nedsätta på böndernas skogar därifrån driva. Enligt Fjällägenhetsutredningen beaktades ändock rennäringens behov inte i tillräcklig omfattning vid avvitrningsutslaget. Detta medförde enligt Fjällägenhetsutredningen bl a att ca två femtedelar av de gamla skattefjällen, härmed torde avses de norska skattefjällen, lades till de hemman som bildades vid avvitrningen. Renbetesfjällen är de efter avvitrningen kvarvarande marker som är avsatta till samernas uteslutande begagnande.

Vid behandlingen av 1886 års renbeteslag gjordes från lapparnas sida en framställning att de behövde mer mark för renbete och att de inte tillgodosetts vid avvitrningen. Det uppdrogs åt Länsstyrelsen i Jämtlands län att underhandla med jordägarna om överlåtelse av deras mark till staten för att på så sätt korrigera resultatet av avvitrningen som medfört att renbetesfjällen blivit för små för renskötselns behov. Uppdraget skedde genom kungligt brev av den 13 juli 1887. Första inköpen av mark skedde 1888 och pågick till 1944. De inköpta hemmanen blev benämnda utvidgningshemmanen. De flesta köpen skedde i början av 1890. Genom kungligt brev av den 6 juli 1892 exproprierades ca 40 fastigheter för vilka överenskommelse inte kunnat nås med ägarna om inköp till skäligt pris. Inte i något fall kom dock expropriationsbeslutet att verkställas. De områden som Länsstyrelsen köpte upp med stöd av det kungliga brevet från den 13 juli 1887 kom att omfatta 246.750 ha varav inom Jämtlands landskap 131.250 ha och resten beläget inom Härjedalens landskap. Renbetesfjällen totalt omfattar 1.077.850 ha.

Den mark som således köptes upp motsvarar således endast en femtedel av skattefjällens ursprungliga yta och således endast enligt de uppgifter som finns i Fjällägenhetsutredningen bara halva den areal som frångått skattefjällen vid avvitrningen. Av Forsbergs utredning framgår att jordeboken för Härjedalen och Jämtland var densamma. De 1646 antecknade renbetesfjällen kan således vara belägna såväl i Jämtland som Härjedalen enligt hittillsvarande utredning. Kontroll som ovan angivits bör därför ske. De utvidgningshemman som inköptes var belägna inom framför allt Bruksvallarna, Ljusnedal och Högvålen. Dessa uppköpta hemman benämns också Jämtländska arrendelägenheter. I Fjällägenhetsutredningen redovisas sådana lägenheter på arrende från uppköpta hemman också inom Strömsunds kommun, 3 st, Åre kommun, 4 st, Krokoms kommun, ingen. Inom Härjedalens kommun redovisas 116 st.

Av bestämmelserna som fastställdes för förvaltningen och dispositionen av de inköpta fastigheterna framgick att de inköpta hemmanen skulle upplåtas för samernas behov, att skogsmarken skulle ställas under skogsstatens förvaltning och att inseendet i övrigt skulle tillkomma Länsstyrelsen. För dessa utvidgningshemman gäller idag samma bestämmelser som för renbetesfjällen ifråga om samernas rätt, upplåtelser m m. De inköpta hemmanens byggnader, inägor, utslotter och fäbodlägenheter upplåts på arrende åt de tidigare ägarna eller åt andra bofasta på vissa villkor. Bl a hade arrendatorerna att tåla de inskränkningar i arrenderätten

LEVANDERS ADVOKATBYRÅ

Åsgatan 12, 791 71 Falun

som förorsakades av den åt samerna upplåtna rätten att använda hemmanen. Vid förvärvet övertog staten byggnadsbeståndet som fanns vid förvärvstillfället. I kungligt brev av den 22 maj 1891 gavs arrenderegler som var de första reglerna för upplåtelse av lägenheter inom fjällvärden. I detta brev angavs att fastigheterna i sin helhet upplåtas för lapparnas behov i likhet med angränsande renbetesfjäll samt att på fastigheterna befintliga inägor, åbyggnader samt slotter och fäbodlägenheter fick, där Länsstyrelsen prövade sådant kunna ske, utan men för renskötseln, upplåtas på arrende åt bofasta. Arrendatorn skulle underkastas de inskränkningar i nyttjanderätten som föranleddes av den åt lapparna upplåtna rätten att använda fastigheterna. På detta sätt utarrenderade ägor benämndes Jämtländska arrendelägenheter. Byggnaderna på dessa lägenheter ägdes sålunda av staten. Någon kungörelse som närmare bestämde villkoren för upplåtelse fanns inte. I kontrakten som upprättades fanns bestämmelser bl a om att arrendatorn istället för att erlägga arrendeavgift fick förbinda sig att fullgöra viss byggnadsskyldighet samt underhåll av byggnaderna samt att byggnads-, stängsel- och slöjdvirke fick uttas ur skogen efter anvisning.

Någon kungörelse som närmare fastställde ekonomiska villkoren fanns inte. Rätt till fiske och jakt för husbehov lämnades på anvisade områden. Utöver lägenheternas inägoareal fick arrendatorerna, om det kunde ske utan att förnärma lapparna deras rätt till renskötsel, även rätt att utnyttja på utmark befintliga slotter, fäbodställen och markbeten. Vid sidan om kontrakten har visst stöd lämnats genom att Kungl. Maj:t vid olika tillfällen 1926, 1927 och 1935 av Jämtländska renbetesfjälls skogsfond anvisat medel som bidrag till avdikning och bidrag utan återbetalningsskyldighet till byggnader. Från år 1935 har Länsstyrelsen årligen anvisat medel till sådana byggnadsbidrag. Stöd från skogsfonden har också lämnats till husbehovssågar, skolor, kapell, badhus, vägförbättringar m m. Förutom regler för inköp och upplåtelse i Kungl. Maj:ts brev den 22 maj 1891 tillkom också bestämmelse härom i renbeteslagstiftningen 1928.

LEVANDERS ADVOKATBYRÅ

Åsgatan 12, 791 71 Falun

År 1947 beslutades om en lag om upplåtelse av Norrländska fjällägenheter, SFS 1947:267, vilken innebar att skogstorp, odlingslägenheter och Jämtländska arrendelägenheter kunde överföras till en ny upplåtelseform. Reglerna för denna upplåtelseform innebär bl a att staten skall förse lägenheten med erforderliga byggnader och övriga för jordbruksdrift behövliga anläggningar samt svara för allt byggnadsunderhåll utom mindre reparationer. Arrendatorn skall hålla erforderliga brandredskap. Vidare skall staten sörja för att det finns iordningställd odlingsmark i sådan omfattning att två kor kan födas och potatis odlas till husbehov. Bidrag skall lämnas för täckande av kostnader för ytterligare uppodling, stenplöjning, påförande av mineraljord, fördjupning av avloppsdiken m m. Staten skall svara för skatt och allmän avgift, se mera härom Lägenhetsutredningen sid 80. Ingen av de Jämtländska arrendelägenheterna tycks ha övergått till denna form.

Den 2 juni 1950 utfärdades en kungörelse, 1950:339, med vissa bestämmelser rörande äldre kronolägenheter. Genom Kungl Maj:ts brev den 2 juni 1950 är bestämmelserna tillämpliga även på Jämtländska arrendelägenheter. Dessa bestämmelser har fått stor betydelse för de Jämtländska arrendelägenheterna. De ändrade villkoren innebär bl a att byggnadshjälp kan beviljas med 80 - 90 % av byggnadskostnaden exklusive värdet av fritt virke och material som kronan kan tillhandahålla. Dessutom kan bidrag utgå till flyttningskostnader och bidrag kan utgå till arrendatorn om han inlöser lägenheten. Årsavgift skall utgå.

Vid sidan om dessa speciella författningar och kontraktsbestämmelser gällde allmän lag om upplåtelse alltså 1907 års lag 2 kap nyttjanderättslagen. Vid införandet av nya jordabalken 1972 tillkom kungörelsen 1971:1152 om upplåtelse av publika jordbruksarrenden. Kungörelsen trädde i kraft samtidigt som jordabalken och tidigare kungörelser angående upplåtelser av publik mark upphävdes. I regleringsbrev föreskrevs bl a att om arrendestället skall läggas ned och arrendatorn avträder så får myndigheten tillerkänna flyttningssättning för bestående upplåtelser varmed avsågs upplåtelser som grundar sig på avtal som den 1 juli 1972 alltjämt gäller och även upplåtelse till person som skett före nämnda

LEVANDERS ADVOKATBYRÅ

Åsgatan 12, 791 71 Falun

dag stadgades att ersättning, ekonomiskt stöd och bidrag skall utgå till arrendatorn enligt hittillsvarande bestämmelser och praxis. Arrendereglerna i jordabalken kom att gälla för upplåtelseerna enligt de övergångsbestämmelser som stadgades exempelvis inträdde besittningsskydd eller förlängningsrätt omedelbart genom att kontrakten var längre än 10 år. Fullständigt kom de nya reglerna att gälla vid första förlängningsperiod. Se vidare bilagda redovisning i dessa frågor. (Bilagan är en kopia av bilaga 3 till Fjällägenhetsutredningen.)

Avskrift.Kontrakt angående arrende av mark för renbete i Tännäs socken.

Sedan Kungl. Maj:t genom nådigt beslut den 19 februari 1960 bemyndigat länsstyrelsen i Jämtlands län att å kronans vägnar under tiden den 14 mars 1959 - den 13 mars 1964 arrendera ett till renbetesmark lämpligt område om 4995,3660 hektar i Tännäs socken eller del därav, träffas härmed mellan länsstyrelsen, å ena, och undertecknad, här nedan kallad markägare, å andra sidan, följande arrendeavtal:

Markägaren upplåter och utarrenderar härmed till Kungl. Maj:t och krona under tiden den 14 mars 1959 - den 13 mars 1964 ett till markägarens fastighet **Kyrkbyn 15 i Tännäs socken hörande, i o.k. Urgdalen beläget ägo-** skifte om 772,9010 hektar.

Arrendet avser rätt för lapparna att med samma rättigheter och skyldigheter, som enligt renbeteslagen gälla beträffande sedvanerättstrakternas nyttjande m.m., använda det arrenderade området under de tider av året, då betes rätt för renarna på grund av gammal sedvana ej föreligger.

Den årliga arrendeavgiften utgör kronor och utbetalas av länsstyrelsen, såvitt avser tiden den 14 mars 1959 - den 13 mars 1961, medelbart och, såvitt avser tiden därefter, förskottsvis för varje arrendeår under mars månad.

Därest det arrenderade området under arrendetiden genom markbyte för renbeteslandens utvidgning överlåtes å kronan, skall detta kontrakt upphöra att gälla med utgången av det upplåtelseår, under vilket ägoutbyte av området kommit till stånd.

Av detta kontrakt äro två exemplar upprättade, varav länsstyrelsen och markägaren tagit var sitt.

Tännäs den 12 april 1960.

Ingebrikt O. Fundin

..... Ingebrikt O. Fundin

Förestående namnteckning bevitnas:

Hans Johansson

Brita Johansson

Godkännes för Kungl. Maj:t och kronan. Östersund i landskansliet den 28 ma 1960.

Anders Tottie

Gunnar Hallmans

Rätt avskrivet betygar

På tjänstens vägnar

S. Carlsson

Aveskrift.

LANTBRUKSKAMMIDEN
1 Jämtlands län
Ank. 1 AUG 1962
Dnr YD 732/62.

Servitutensart

Från utrymning av servitutet undantogs de områden
av Fannäsälän 86¹, vilka föres sammanläggningen utgjort
Fastigheterna "Fannäsälän 10¹⁷ och Fannäsäläns 21¹ och 22¹.

Centrumskolan medger att intäkning till
allmänhet får beståda av de i §§ 1 och 2 angivna servi-
tutskänkningarna såvitt gäller i fastigheten Funnadalen 86¹

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

§ 4

I ersättning för de i §§ 1 och 2 angivna servitut-
förmånerna skall lantbrukarhånden genom Kammarkollegiets
föranstaltande, så snart inteckning som utgår i § 5, med-
delats samt Kungl. Maj:t anvisat medel, tillföras ett
belopp av sextontusen (16,000) kronor.

Detta avtal är upprättat i två exemplar varav kungl.
Kammarkollegiet såsom förmyndare för fastigheterna Rut-
tullst 1 och Högby 1 samt lantbrukarhånden tagit
ett exemplar.

Stockholm den 20 juli 1962. Daterad den 13/9 1962.
För kungl. Kammarkollegiet För lantbrukarhånden

Erik Åberg Sixten Landahl
Erik Åberg

Åke Bohman Åke Bohman

Inskrivningsdomaren
Nr 1182 År 1962
inteckning i Förmåns-
båkerhet för servitut
Run 2: 1182 År 1962
Summa p. a.

Handskrift: *Samuel Kustberg*

Härjedalen 26.

Översiktlig redogörelse för avvittringen
i landskapet Härjedalen.

Upprättad år 1961 av Valfrid Larsson,
Överlantmätare.

Akten innehåller 11 skrivna sidor.

Översiktlig redogörelse för avvitrningen i land-
skapet Härjedalen.

Älvros socken (akterna 13,341).

Avvittringsberedning av lantmätare börjades den 3 september 1825. Under åren 1825-1827 upprättades karta med beskrivning. Avvittringsrätten höll sitt sammanträde den 8 september 1827, varvid rätten föreslog ägotilldelning och skattläggning. Med hänvisning till åttonde punkten i Kungl. brevet den 14 juni 1826 föreslog avvitrtringsrätten, att hemmanens ägoanslag skulle bestämmas efter jordens uppskattade värde och varje fullt hemman i in- och utägor därvid tilläggas 300 tunnland till högsta godheten uppskattad jord. Avvittringsrätten fann vidare, att hemmansägarna jämlikt 4 § avvitrtringsstadgan till uppkommande överloppsjord hade optionsrätt, vartill de även inför avvitrtringsrätten anmält sig. Avvittring och skattläggning fastställdes av Konungens befallningshavande den 11 november 1837, varvid återopades åttonde punkten av Kungl. brevet den 14 juni 1826 samt Kungl. brevet den 19 september 1837. I utslaget angavs, att ordföranden i avvitrtringsrätten efter föregången granskning underställt förslaget Konungens befallningshavandes närmare prövning.

Beträffande tvisteparker, som tillkommit socknen

efter bestämmandet av socknens gränser, och beträffande en del lägenheter upprättades förslag till avvitrting och skattläggning av lantmätare år 1839. Denna kompletterande avvitrting och skattläggning fastställdes av Konungens befallningshavande den 3 juni 1842 och prövades, efter besvär, av Kungl. Maj:t (i departement) den 4 mars 1843.

Åberopade bestämmelser.

Under beredningen: Åttonde punkten i Kungl. brevet den 14 juni 1826; 8 och 9 §§ avvitrtingsstadgan.

I K.B:s utslag: Kungl. breven den 14 juni 1826 och den 19 september 1837; 9 § avvitrtingsstadgan.

Överhogdals socken (akterna 3, 121).

Avvitrtingsberedning av lantmätare börjades den 3 september 1830 och avslutades den 5 juli 1832. Förslag till avvitrting och skattläggning underställdes Konungens befallningshavandes prövning och fastställdes av nämnda myndighet den 13 januari 1838. I utslaget angavs, att ordföranden i avvitrtingsrätten efter föregången granskning underställt förslaget Konungens befallningshavandes närmare prövning.

Åberopade bestämmelser.

Under beredningen: De för Härjedalen gällande avvitrtingsföreskrifter och Kungl. brevet den 2 maj 1826; 4 och 7 §§ avvitrtingsstadgan.

I K.B:s utslag: Grunderna för avvitrtingen i Älvros

socken; Kungl. brevet den 14 juni 1826; Kungl. brevet den 19 september 1837; 4 och 9 §§ avvittningsstadgan.

Svegs socken (akterna 48,49,920).

① Skattejämkningar jämlikt Kungl. brevet den 2 maj 1826 verkställdes i samband med och före avvittningen. Skattejämkningarna verkställdes av lantmätare åren 1826-1834. Sedan avvittningsrätten genom utslag den 11 september 1835 föreskrivit vissa ändringar i skattejämkningarna, verkställdes dessa ändringar med avslutande den 11 mars 1837. Skattejämkningarna fastställdes av avvittningsrätten genom utslag den 24 januari 1840. Dessa mål ha tydligen betraktats såsom skiftesmål. Under avvittningens gång gav vidare avvittningsrätten utslag i rågångstvister den 23 juli 1833 och den 17 juli 1837.

Efter skattejämkningarnas avslutande och med början i maj 1837 upprättades förslag till avvittning av lantmätare. Förslaget finnes innefattat i en år 1839 upprättad och den 9 maj 1840 dagtecknad avvittningsdelningsbeskrivning. Denna underställdes vederbörandes prövning och stadfästelse.

I utslag den 12 september 1840 konstaterade Konungens befallningshavande beträffande skattejämkningarna, att dessa voro fastställda av avvittningsrätten den 24 januari 1840, och förordnande om redovisning i jordeboken i enlighet därmed. Avvittningsförslaget fastställdes. Efter besvär

① [I den för Svegs socken gällande ordning ha anmärkts jämväl hemmen nr 1 och 2 i Lillhårdals socken samt Hem nr 17, 18 och 19 i Tundelom socken.]

föreskrev Kungl. Maj:t (i departement) den 30 november 1841 viss ändring i fråga om dispositionen av överlopps-
mark.

Åberopade bestämmelser.

Under beredningen: 1826 års Kungl. brev rörande avvitrting av hemman i fjällbygden; 9 § avvitrtringsstadgan.

- I K.B:s utslag: Kungl. breven den 2 maj 1826, den 14 juni 1826 och den 19 september 1837; 9 och 10 §§ avvitrtringsstadgan.

Linsells socken (akterna 2,6,366).

Avvitrtringsberedning av lantmätare börjades den 7 augusti 1837 och avslutades genom upprättandet av instrument rörande avvitrtring och skattnäggning den 2 maj 1842. Förslaget underställdes Konungens befallningshavandes prövning. Besvärshänvisning rörande avvitrtringsdelningen lämnades till ägodelningsrätt. Avvitrtringen och skattnägningen fastställdes av Konungens befallningshavande genom utslag den 28 september 1842.

Åberopade bestämmelser.

Under beredningen: Kungl. Maj:ts befallning om avvitrtringens fortsättande i Svegs pastorat; Kungl. brev maj 1826; 9 § avvitrtringsstadgan; 1826 års Kungl. brev om avvitrtringen i fjälltrakterna.

I K.B:s utslag: Kungl. brevet den 14 juni 1826; 9 § avvitrtringsstadgan.

Förrättning för utstakning av gränserna för nybygget

Häggsberget verkställdes år 1853 såsom avvitringsåtgärd. Besvärshänvisning lämnades till Svegs ägoskillnadsrätt. Genom utslag den 31 mars 1854 prövade Svegs tingslags ägoskillnadsrätt besvär, som anförts mot förrättningen. (Landsarkivet i Östersund, Ägodelningsrätternas arkiv, Svegs tingslags ägodelningsrätts protokoll åren 1853-1890, samma ägodelningsrätts dagbok år 1854).

Lillhärads socken (akterna 16,539).

② Avvittringsberedning av lantmätare börjades i juni 1839 och avslutades genom upprättandet av instrument rörande avvitrning och skattläggning den 1 maj 1842. Förslaget underställdes Konungens befallningshavandes prövning och fastställdes av nämnda myndighet den 27 september 1842.

Åberopade bestämmelser.

Under beredningen: 5 § av projekterad avvitringsstadga av den 15 januari 1838; 8 § av projekterat förslag till avvitringsstadgan för Hede, Vemdalens och Tännäs socknar samt Storsjö kapell; Kungl. brevet den 20 april 1841; 9 § avvitringsstadgan.

I K.B:s utslag: Kungl. brevet den 20 april 1841; 9 § avvitringsstadgan.

Vemdalens socken (akterna 3a,479).

③ Avvittringsberedning av lantmätare börjades i juni

② [Hemmanen Håpåsjö nr 1 och 2 ha varit i den för Sveg men gällande ordning.]

③ [Hemmanen Lön nr 17, 18 och 19 ha varit i den för Sveg men gällande ordning.]

1841 och avslutades med upprättandet av förslag till avvitrting och skattläggning den 1 maj 1846. Förslaget underställdes Konungens befallningshavandes prövning och fastställdes av nämnda myndighet den 15 augusti 1846.

Åberopade bestämmelser.

Under beredningen: Kungl. brevet den 20 april 1841;
9 § avvitrtringsstadgan.

I K.B:s utslag: Kungl. brevet den 20 april 1841;
4 § avvitrtringsstadgan.

Hede, Tännäs och Storsjö socknar (akterna Hede 5, Tännäs 10, Storsjö 1 och Härjedalen 21).

Avvitrtringsberedning av vederbörande lantmätare synes ha påbörjats i Hede socken år 1841, i Tännäs socken år 1844 och i Storsjö socken år 1845. Genom utslag den 17 januari 1846 förklarade Konungens befallningshavande, att viss tvist om rågång borde avgöras av domstol, varefter tvisten hänsköts till Hede tingslags ägoskillnadsrätt. Ägoskillnadsrätten gav sitt utslag den 18 (21) september 1847 (Jämtlands läns landskontors arkiv, 1847 års resolutionsbok, supplikdiariet; Ägodelningsrätternas arkiv, Jämtlands södra domsagas ägodelningsrätts dagbok år 1847). Efter besvär upphävde Kungl. Maj:t (i Högsta domstolen) genom utslag den 18 januari 1850 på materiella grunder ägoskillnadsrättens utslag. Instrument rörande avvitrtring och skattläggning upprättades sär-

skilt för var och en av socknarna, dagtecknades den 17 oktober 1853 och underställdes Konungens befallningshavandes prövning. Samma dag den 17 oktober 1853 gavs jämväl besvärshänvisning till Konungens befallningshavande beträffande avvittningsförslagen rörande alla tre socknarna (akt Tännäs 10 sid.58).

Den 31 januari 1854 gav Hede tingslags ägoskillnadsrätt beslut med anledning av besvär, som åtskilliga hemmansägare i Hede by anfört över avvitttringen rörande Hede socken, vilken avslutats den 17 oktober 1853 (Ägodelningsrätternas arkiv, Hede tingslags ägodelningsrätts dagbok år 1854).

Hos Konungens befallningshavande anfördes besvär av Tännäs byamän, Vikens byamän i Hede socken och vissa lappar. Nämnda myndighet fastställde den 18 december 1855 dels i ett utslag avvitttringstilldelningen för alla tre socknarna och dels genom tre utslag, ett för varje socken, skattläggningen. Kungl. Maj:t (i departement) prövade slutligen besvären, avseende såväl avvitttringen som skattläggningen, den 21 juni 1861.

Åberopade bestämmelser.

Under beredningen: Kungl. brevet den 20 april 1841; avvitttringsstadgan.

I K.B:s utslag: Kungl. brevet den 20 april 1841;

(Uttalande, att Kungl. breven den 14 juni 1826 och den 9 november 1836 här icke få tillämpas).

I Kungl. Maj:ts utslag: (Beträffande fiskeränta) Kungl. brevet den 22 mars 1850 angående dispositionen av kronofiskena i riket, punkt 6.

Jämlikt Kungl. brev den 3 mars 1863 fick Prästbordets område utbrytas ur den Hede, Långå och Vikens byar i Hede socken vid avvittringen gemensamt tilldelade skogsmarken i enlighet med de i Kungl. brevet den 20 april 1841 stadgade grunder. Förrättningen avslutades den 2 oktober 1863 med besvärshänvisning till Konungens befallningshavande. Enligt bevis den 6 november 1865 (1863?), som i landskontoret tecknats å förrättningskartan, ha besvär icke anförts mot förrättningen (akt Hede 6).

Grunder för marktilldelning och skattläggning.

Älvros socken:	300 tld uppskattad jord på 1 mtl.
Överhogdals socken:	" " "
Svegs socken:	" " "
Linsells socken:	" " "
Lillhårdals socken:	Årligt utsäde och fodertillgång eller enbart fodertillgång. "Ägoanslaget överstiger icke den rymd som hemman i fjälltrakterna tilldelas får".

Vemdalens socken:

Årligt utsäde och fodertillgång eller enbart fodertillgång.

Hede socken:

Årligt utsäde och fodertillgång eller enbart fodertillgång. Vissa tidigare särskilt utarrenderade kronofisken ha skattlagts under by eller hemman genom att, utan höjning av skattetalet, räntan ökats med den för fisket bestämda årliga avgiften med benämningen fiskeränta.

För skattefjäll: Smörränta.

Tännäs socken:

Fodertillgången. Vissa tidigare särskilt utarrenderade kronofisken ha skattlagts under by eller hemman genom att, utan höjning av skattetalet, räntan ökats med den för fisket bestämda årliga avgiften med benämningen fiskeränta.

För skattefjäll: Smörränta och fiskeränta.

Storsjö socken:

Årligt utsäde och fodertillgång eller enbart fodertillgång.

För skattefjäll: Smörränta och fiskeränta. [eller enbart smörränta.]

Fördelningar av mantal och räntor mellan olika hemman i ett och samma skifteslag jämlikt Kungl. brevet den 2 maj 1826 (skattejämkningar), vilka beträffande Svegs socken hade fastställts redan genom avvitttringsrättens utslag den 24 januari 1840 och Konungens befallningshavandes utslag den 12 december 1840, fastställdes beträffande övriga socknar i Härjedalen genom ett flertal utslag av Kungl. kammarkollegiet, beträffande Älvros, Överhogdals, Lillhårdals och Tännäs socknar genom utslag den 31/12 1866, beträffande Storsjö socken genom utslag den 11/2 1867, beträffande Hede socken genom utslag den 11/2 1867 och 8/11 1869, beträffande Linsells socken genom utslag den 15/4 1867 och 16/12 1867 och beträffande Vemdalens socken genom utslag den 20/5 1867. (akt Härjedalen 25). I samband med dessa fördelningar av mantal och räntor skedde en ny indelning i hemman på det sättet, att varje åbo inom en by erhöll ett särskilt nummer. Det är denna nya hemmansindelning, som redovisades i 1881 års jordebok.

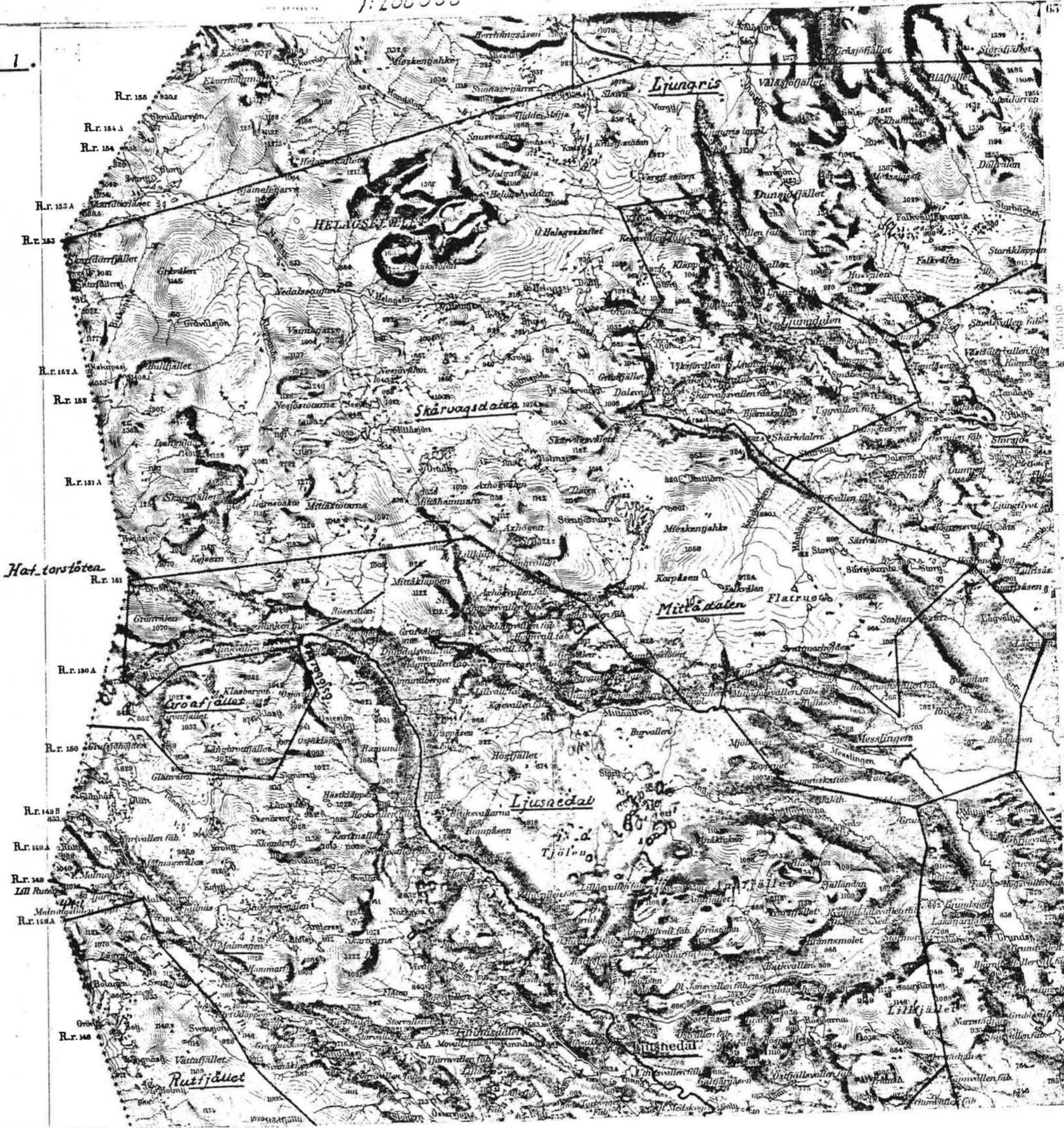
Östersund i länets lantmäterikontor den 23 mars 1961.

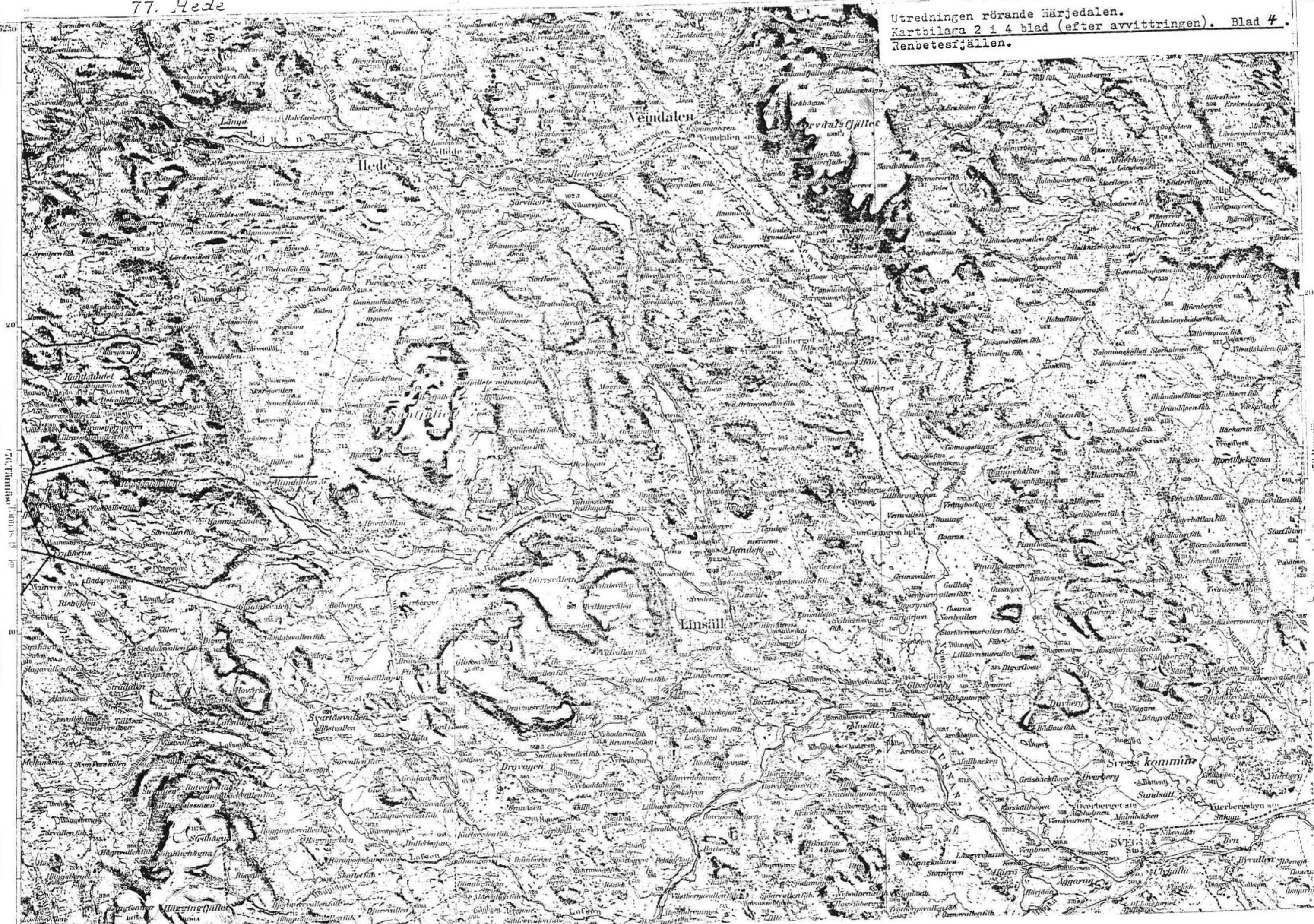

(Valfrid Larsson)

71. Ljusnedal

1:200000

Utredningen rörande Härjedalen.
Kartbilaga 2 i 4 blad (efter avvittringen). Blad 1.
Renbetesfjällen.

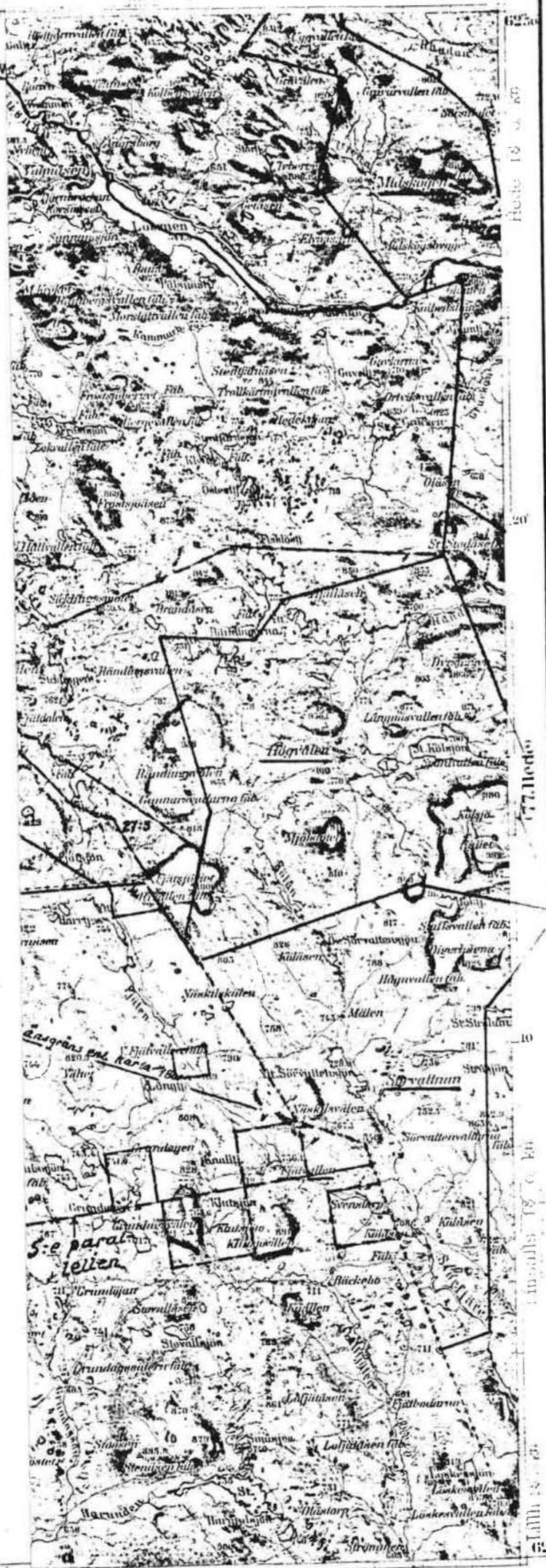

Utredningen rörande Härjedalen.
Kartblad 2 i 4 blad (efter avvitrningen). Blad 2.
Renbetesfjällen.

Utredningen rörande Härjedalen.
Kartbilaga 2 i 4 blad (efter avv.
Renbetesfjällen.

Utredningen rörande Härjedalen.
Kartbilaga 2 i 4 blad (efter avvittningen). Blad 3.
Renbetesfjällen.

Hovedtrekk i sydsamenes eldre historie

Av professor em. Knut Bergsland

Innhold

Forbemerkninger

1. Tiden inntil Brømsebrofreden 1645	s. 2
2. Fra Brømsebrofreden 1645 til krigen 1657-60	18
3. Fra freden i Kjøbehavn 1660 til Gyldenløve- feiden 1675-79	28
4. Fra freden i Lund 1679 til Den store nordiske krig 1709-20	
4.1. Innledning	36
4.2. Oppdal	40
4.3. Rørostraktene - Herjedalen, "Kalls socken"	42
4.4. Snåsa - Offerdal	58
4.5. Brandsfjell-Geitfjell	62
4.6. Lierne - Ström	62
4.7. Sparbu prestegjeld	65
4.8. Overhalla	66
4.9. Helgeland - Åsele lappmark	70
5. Fra freden i Stockholm 1720 til grenseoppgjøret	71
6. Tiden etter 1751	85
Konklusjon	92
Noter	95
Liste over bilag	100
Litteratur	102

Hovedtrekk i sydsamenes eldre historie

Av professor em. Knut Bergsland

Dokumentasjon av samers bruk har inntil de seneste tider hovedsaklig tjent andres enn samers interesser. På det lokale plan, der samer sjelden eller aldri ble spurt, kan det dreie seg om bønders klager på påstått inntrengen fra samers side. På riksplan, spesielt i striden om Norges og Sveriges riksgrense som pågikk i to hundre år før den ble endelig løst i 1751, kan samers vitnemål om egen bruk ha tjent kongelige krav på overhøyhet over omstridte områder i form av skattlegging.

Dokumentene har naturligvis også blitt trukket frem i bestemte sammenhenger, f.eks. i forbindelse med lappekommisjonens arbeide 1889-1904, Renbeitekommisjonen av 1907, Lov om reindrift av 1933, og i lokale rettssaker fra midten av forrige århundre av.

For det store Skattefjällsmålet (1966-1981), som gjaldt eiendomsretten til de svenske samers bruksområder, fremla jur. dr. Gunnar Prawitz en stor samling av tidligere bare delvis kjente dokumenter fra 1600-tallet og fremover, som under saken ble supplert eller presisert av den svenske krones sakkyndige f.d. överlantmätare Valfrid Larsson. Dette materiale ble sammen med en nøyaktig analyse av de tidligere bare delvis studerte skattelister i det svenske Riksarkiv fra tiden 1553-1620 mm. innarbeidet i min Utredning for Skattefjällsmålet om de sydlige sameområders historie til omkring 1751 (1975, 573 s., her sitert som Utr. 1975), med visse presiseringer i avhandlingen "Lais Lappebyen" (By og Bygd XXVI, 1978, s. 77-100, her sitert som LL 1978).

Senere har Anders Løøv fremskaffet tidligere ukjente dokumenter fra norsk side, senest i 1994 (Heimen 1.94, s. 31). I sin bok fra 1992, Sørsamisk historie, ekspansjon og konflikter i Rørostraktene 1630-1900 (307 s.), søker Kjell Haarstad fullstendighet i dokumentasjonen for den norske side av området, men gjør bare overfladisk bruk av utvalgte deler av det svenske materiale, med fundamentale misforståelser til følge, og tolker sine dokumenter uten hensyn til de mange krigshandlinger i området eller til de inngripende forandringer som Rørosverket medførte etter 1644.

For å forstå dokumentene må man se dem både i sin fulle sammenheng og i sin historiske kontekst.

1. Tiden inntil Brømsebrofreden 1645

I de eldste østnorske kristenretter, Borgartingsloven og Eidsivatingsloven, skriftfestet i tiden 1067-1120, finnes som kjent forbud mot å "gjøre finnferd" eller "fare til Finnmark" eller "finnmerker" (flertall) i den hensikt å "spørge spå, spådom" (NgL I s. 351, 362, 372, 389 f., 403), dvs. søke råd hos samiske sjamaner (noaider). Hvorvidt sagaberetningene om Harald Hårfagres forbindelse med samer på Hadeland (Snorre) eller hans møte med finnekongen Svåse ved kongsgården i Dovre og hans ekteskap med finnens datter Snøfrid (Ágrip af Noregs konunga sǫgum, fra litt før 1200) kan kaste lys over forholdet, får stå hen. Eventuelle "finnmerker" på de kanter må ha forsvunnet som sådanne ved kristningen av bygdene og kirkebygging (f.eks. kirken i Tynset fra 1211).

Ca. 1270, i anledning av en grensetvist mellom Norges og Sveriges konger, ble det bl.a. fremlagt et bekjent dokument (Jemtlands landeskrå) som skulle gi grensen "mellom Jemtland og Finnmark og Helsingeland" siden Skule jarls død (1240): "I vest fra Lenglingslider og så nord (= øst) til Strøm (nåv. Strømsund). Har så jemter rett til å veide dyr og ekorn nord i Finnmark 19 raster fra Strøm, og går så grensen mot Ångermanland. Den tar til der det heter Veimosior (Vojmsjön i nåv. Vilhelmina). ..." (NgL II 490 f.).

Nordvestgrensen for svenskekongens Ångermanland (del av Helsingeland) gikk altså inne i "Finnmark". Ved hjelp av dokumenter fra 1600-tallet kan grensemerkene identifiseres med stor sikkerhet og stemmer på det nærmeste med grensen for Åsele lappmark (også kalt Ångerman lapper) av 1695 (Bergsland 1987, s. 56-61 med kart). Ångerman samer var skogssamer, i motsetning til samene i fjellområdet vestenfor. I likhet med skogssamene i Ume sogn nordenfor vites de i tiden 1526-1564[^] fra fogderiene nedenfor (Utr. 175, s. 68-69 med diverse henvisninger), mens samer nordenfor, der[^] ikke fantes noen omforenet riksgrense, ble skattlagt av og drev skinnhandel med de såkalte birkarler, i Pite, Lule, Torne og Kemi lappmarker (jf. nedenfor).

"Lenglingslider" er som alle vet "liene" ved Lenglingen i nåv. Sørli, som har avløp sydøst til Jemtland (Hotagens vassdrag), mens Nordli, der bønder fra Snåsa bosatte seg i 1626 (jf. ^{s. 15} nedenfor), ligger ved et vassdrag som har avløp vest til Namsen og således ikke kan være innbefattet i "Lenglingslider". Som bondebygd dukker Sørli først opp i 1520 (det aller første manntall) som Finnli (Fynnelydh), som bare kan bety "Sameli" og viser at gårdene lå i et gammelt samisk bruksområde. Ifølge et særdeles velkjent regnskap fra 1548 betalte en Oluf Joensson to mårskinns og 51 gråskinn (ekornskinn) som "finnskatt" (Fynneskatt) i Finnli i Sparboens len, og finnskatt går også igjen i ekstraktene for 1557-1559 (henvisninger bl.a. i Utr. 1975, s. 76-77 med diskusjon).¹⁾

Fra 1528 av tok Gustav Vasa rede på sine lappmarker og birkarlene. I 1552 fikk bl.a. en av hans betrodde i oppdrag å se til at kongen fikk fordel av den "eiremark" (ødemark) som lå mellom Ångermanland og Jemtland og mellom det øvrige Norrland og Norge, at ikke ^{jemter og} nordmenn tilegnet seg noe av denne mark, forhindre at skinnvarer som kongen selv ønsket å kjøpe, skulle føres til Norge, og "utspana rätt gränserna" mellom Sverige og Norge på de kanter (LL 1978, s. 77-79). I 1553 fikk kongen organisert sitt skinnkammer, og samme år kunne regnskap fremlegges for "Vestrebotnen", dvs. Torne lappmark, som ^{nu} skulle omfatte kystområdet fra Varanger til Kvænangen (et hovedmål for hans skattefremstøt), Lule lappmark, og Pite lappmark, som besto av tre "byer", den sydligste kalt "Laiiss Lappe byenn", der man blant 34 fjellsamer finner Oluf Jonsson med to sønner, utvilsomt Oluf Joensson av Finnli 1548 (og 1557-1559) (LL 1978, s. 79-80).

I 1555 utnevnte Gustav Vasa birkarler til faste lappefogder for hver av de fire lappmarker, og fra 1555 til 1597 finnes en praktisk talt ubrutt rekke av regnskaper bl.a. for Pite lappmark (regnskapene for 1573 og 1574 mangler), stadig med Oluf Jonsson og/eller sønner med, mens skogssamene i Ångermanland og Ume sogn som nevnt ble skattlagt fra fogderiene nedenfor. Den virkelige Laisby var en skogssameby (i 1553 med 11 skogsamer) nord for Umbyen, inntil 1607 under Pite lappefoged (jf. ^{s. 12} nedenfor), så den av Gustav Vasa forordnede skattlegging gikk notorisk utenom skogssamene i Ångermanland og Ume sogn, dvs.

(slik de senere dokumenter viser) fra den virkelige Laisby nord-vestover til Rana og derfra sydover like til "Finnli" (senere også kalt Snåsen), der finnskatt ble betalt samtidig, i 1557-1559, til Stenvigholms len. Det er altså utelukket at Oluf Jonsson og sønner skulle ha flyttet frem og tilbake mellom Finnli i Sparbu og den virkelige Laisby i Pite lappmark, nord for Umbyen. Det det dreier seg om er en dobbeltbeskatning, et skattefremstøt fra svensk side i den hensikt å utvide svensk-kongens territorium, fortrinnsvis helt til den norske kyst (bl.a. også for å underlegge seg fisket). Dette var første fase i den mangslungne strid om riksgrensen som først endte med grensetraktaten av 1751.

Fra 1555 til 1597 foreligger som sagt en nesten sammenhengende rekke av regnskaper for "Laisbyen" i "Pite lappmark". De etterfølgende år skal omtales nærmere nedenfor, men for oversiktens skyld skal alt her nevnes at etter undersøkelser foretatt i 1606 med tanke på kirkebygging og skatteøking ble en ny "Ume lappmark" organisert (med presten ved den nybygde kirke i Lycksele som skatteoppkrever), bestående på den ene side av de gamle Ume og Ångerman lapper (som før hadde skattet til fogderiene nedenfor de respektive lappmarker) og den egentlige Laisby, nu kalt Granlapper (dvs. skogssamer) eller "Ladis lapper" (1612-1620), som alle var Sveriges "enskylte lapper", og på den annen side de samer av "Laisby" som fra gammelt (dvs. siden 1553) hadde skattet både til Norge og til Sverige, nemlig Rana, Vefsn (Wafst), Bindal, Namdal og Snåsen, alle navngitt slik at de for størstedelen kan kobles sammen med de eldre skattelister og således lokalisere skattebetalerne bakover. De senere lister rekker frem til 1620, da hele birkarlevesenet ble avviklet^{s. 13} og skattesystemet omlagt (om den norske skatt 1611-1619 nedenfor).

Under Syvårskrigen 1563-1570, da Jemtland ble okkupert av svenske tropper, får man litt nærmere beskjed (det følgende er bare et kort resymé av Utr. 1975, s. 81-88, og LL 1978, s. 84 f., med diverse kildehenvisninger). I 1564 fikk den svenske foged for Jemtland inn skatt bare fra Offerdal og sydover, da den danske foged hadde tatt skatten i nord og øst (noe regnskap er visstnok ikke bevart). I 1565 fikk han fra to samer inn ni skattemårer, nemlig (som det skulle vise seg) fem fra

Olof Joenson, utvilsomt Oluf Joensson av Finnli 1548, og Niels Andersson, som representant for "Hammerdals lappar" (Hammerdal innbefattet Ström), og til minnes heter det at det i "Jämtte lapmark" er fem lapper, men at han hadde fått skatt bare av to (hvorav bare den ene hørte hjemme i "Jämtte lapmark"). I Pite lappefogeds regnskap for samme år står stadig Oluf Jonsson med to sønner, fra 1564 også Niels Andersson (formodentlig sønn av en Anders Andersson, i regnskapet 1553-1562). I 1566 og 1567 fikk Jemtlandsfogden inn bare de fire skattemårer fra Niels Andersson, mens betalerne av de fem andre skattemårer (dvs. Oluf Joensson og sønner) skulle være "dragne" til birkarlene i Norrbotten, dvs. Pite lappefoged, eller rømt til Norge. I 1568 heter det i Jemtlandsfogdens regnskap at de fire skattemårer ble oppebåret av lappefoged Clemet Månson, i Pite lappefogeds regnskap at Oluf Jonsson med tre sønner og Niels Andersson "svarar Clemett Månsonn" ^{och} og ifølge dennes og Henrik Nilssons regnskap for "Jempteland ^{och} Ångermannelands Lappe Mark" 1568 betalte Oluf Jonsson ikke bare 4 mårskinn for det året og 8 som restanse for 1566 og 1567, og Niels Andersson "med 2 sine ogifte bröder" sine 4 mårskinn for 1568, men de ble også avkrevet resp. 4 og 1 mårskinn som Pite lappefoged hadde oppebåret "uppå Kongl. Maj:ts vägna" fordi de brukte "Harchara fiell eller lappemark, som skjuter in uppå Ångermanland", dvs. Hartkjølen umiddelbart nordøst for gårdene i Sørli og den nordlige del av ²ny. Jämtland, til den gamle grense mot Ångermanland (jf. ovenfor).

Som man med litt nøyaktig lesning av dokumentene lett kan se, dreiet det seg om beskatning av samme område fra tre kanter, og ikke om samers flytning frem og tilbake mellom Finnli, Jemtland og den virkelige Pite lappmark slik enkelte har trodd.²⁾ Ifølge dokumentene kom i 1565 syv samer og i 1569 tretten, med kvinner og barn, fra fjellet ned til lensmannsgården i Ström, der den nye lappefoged Clemet Månsson bevertet dem ^{rikelig} med mat og drikke og kjøpte pelsverk og elg- og reinskinn av dem for mel og smør. Dette viser både at en samisk skattebetaler representerte en hel gruppe og ikke bare seg selv, og at samene var interessert i å komme "ned" med skatten, for å få bevertning og får å kjøpe matvarer (samt tøy, som andre regnskaper viser) for skinn.

I Pite lappefogeds regnskap for 1569 står Oluf Jonsson med tre sønner og Nils Andersson under overskriften "The som äre dragne til Jemtelandh", dvs. at de nu skulle beskattes fra det nu svenske Jemtland, slik også ovennevnte regnskap viser. Men ved freden i Stettin i 1570 måtte svenskekongen restituere Jemtland til den dansk-norske konge, slik at svensk beskatning av disse samer ikke lenger kunne foregå derfra. Pite lappefogeds regnskap for 1570 mangler, men i 1571 er Oluf Jonsson og de tre sønner tilbake med to skinn hver og Nils Andersson med ett skinn. Den tidligere skattlegging nordfra ble altså tatt opp igjen. I 1571 har den del av "Lais" fått overskriften "Söderbyenn" som fra 1606-1607 viser seg å være området sønnenfor Rana, vestenfor Umbyen og Ångerman lappmark, nemlig Vefsn (Wafst), Bindal, Namdal og Snåsen, samt, som det viser seg i 1618-1619, som del av Bindal, "Ornäs fieldh i Jämtland" (LL 1978, s. 85-86, 92 f.), del av "Jämpte lapmark" av 1565. Da navnene kan forfølges bakover (eventuelt fra sønn til far) til det aller første svenske regnskap fra 1553, er det klart at det svenske skattefremstøt fra den egentlige Laisby fra første stund nådde helt til Finnli og Jemtland.

Den danske beskatning var langt mindre effektiv. Finnskatten i Finnli 1557-1559 synes å ha kommet bort, for med brev av 30. juli 1571 fikk Morten Olsson av lensherren over Trondheims len befaling over "saa mange finner, som under hans selskab er". Disse, men ikke flere, skulle "her udi Norigis Grænser, saa vidt som her till Thronthiems Leen, udi bare fælde" drive jakt til sin underholdning mot å være Danmarks og Norges konge huld og tro og betale ham all den skatt som de tidligere hadde gitt til Sverige og Jemtland (LL 1978, s. 86 med kildehenvisning). Men i Pite lappefogeds regnskaper for 1571 og 1572 står stadig Morten Olsson og hans far og brødre med skatt til Sverige. Regnskapene for 1573-74 mangler, men i 1575 er bare Oluf Jonsson borte, erstattet av Torkil Olsson, åpenbart en sønn, og brødrene blir stående i manntallet til de etter hvert blir erstattet av sønner, likeså Nils Andersson, og i 1583 tilkom Jon Andersson, tydeligvis den ene av Nils' brødre nevnt i 1568 (LL 1978, s. 86). Samene valgte altså selv til hvilken side de ville betale skatt og drive skinnhandel. Den svenske konges menn var med

sin lange birkarle-erfaring tydeligvis langt mere tiltrekkende enn den danske konges representanter.

I 1591 satte den energiske lappefoged Olof Burman opp et register for Lule og Pite lappmarker, i overensstemmelse med årets regnskaper, med enkelte personalopplysninger av interesse for forholdet til Norge (LL 1978, s. 87-88).³⁾

I den første avdeling av "Laisby" (som nå har 29 navn) heter det om Tomas Nielsson, som var med i regnskapene siden 1553, at han var svensk og brukte Kangsli syd for Ranafjorden og Mofjell sydøst for Mo i Rana. Med sitt "selskap" betalte han en mår til Sverige og tre alen "Lappebolster" til Norge, men nå ville de norske fogder mot tidligere sedvane avtvinge dem en mår i skatt, "derföre komme skinvarerne mykit undan Kong. Matt. och Cronon både med kiöp och eljest". I det eldste norske lensregnskap for Bergenhus med de nordlige len¹⁵⁶⁷ finnes som "Kronens finneskatt" for Helgeland bare 8 "benchedyneuer" og 1 mårskinn oppebåret av "field finderne som er neder dragen udi fiorene att kiøbsla", ifølge Arnold Ræstad (1928) en kjøpskatt (LL 1978, s. 83 f. med kildehenvisninger).

V Under "Söderbyen" (1571, nu med 22 navn) nevnes for det første Tomas Jönsson, som i 1780 hadde etterfulgt Jöns Jonsson, med fra 1553 og trolig faren. Han var "Norigis Ländsman" og bodde med sitt selskap "ind wid Nondall (Namdal), och på Suerigis field, om winter tiid", skattet en mår til hvert rike og bodde "mest ibland norske bønder". Fra 1607 til 1620 står han under Vefsn (Utr. 1975, s. 101, 135). Om Burmans notis ikke er helt feilaktig, kan forklaringen kanskje være at Namdal på den tid omfattet Bindal (med gammel norsk bebyggelse) og således også fjellområdet nordover til Vefsn (der det ennå ikke var noen fast bebyggelse).

Videre nevnes Jöns Tomasson, som i 1565 hadde etterfulgt Tomas Mortensson, med fra 1553 og "Länsman" i 1557, tydeligvis faren. Han var "Kong. Mattz. Lendsman" (svensk sådan) og brukte med sitt selskap "Nondalls fiell samt med the andra omliggende fiell", betalte en mår til hvert rike, og "boo som andra bønder mest udi huus". Til forklaring fra norsk side kan nevnes den bekjente Namdals-beskrivelse fra 1597, der det heter at de "vilde lapper" som holder til i fjellene, to eller tre ganger hvert år pleier å komme ned med sin finnskatt og

fører med seg "dyne war" gjort af reinskinn, finnsko og finnhansker for å selge for mat, sølv og klede, osv. I Trondhjems Stifts Reformats av 1589 står "Finske Dynevar 2" som tiende under "Overhalds Gjeld", men noe regnskap for finnskatten er visstnok ikke bevart. I 1597 heter det ellers at ingen i bygden riktig visste hvor elven Namsen kom fra, så fjellområdet var åpenbart samenes eksklusive domene.

I Burmans register omtales endelig Torkil Nilsson, som hadde stått i Pite lappefogeds regnskaper siden 1564, etter Nils Torkilsson, med fra 1553 til 1562, åpenbart faren. Ifølge den svenske Jemtlandsfogeds regnskaper fantes han i 1568-1596 ikke i "Jämtelands lappmark" (LL 1978, s. 85). I 1591 beretter Burman at Torkil av slottsherren i Trondheim var satt til "befalningsmann offuer the andra Lapper" med full myndighet til å utkreve skatt og oppkjøpe skinnvarer til kongelig behov i Danmark - med andre ord en myndighet av samme art som en av svenskekongens lappefogder (birkarler)! Med sitt "Selskap" brukte Torkil "sznasen fiell som liggie in emott trondheem" og hadde tidligere utredet én mår til Jemtland, en annen til Trondheim og en tredje til Sverige, men for noen år siden hadde slottsherren bort⁴att den mår som hørte til Sveriges krone og forbudt samene "Wid Liffzstraff" å utrede den (jf. befalingen til Morten Olsson av 1571), men samene hadde godvillig utredet den fjerde mår til Sveriges krone (LL 1978, s. 88; Bergsland 1987, s. 184 f.). Noe regnskap for måren til Tron⁵heim (eller den til Jemtland) er visstnok ikke funnet, men i Pite lappefogeds regnskap for 1591, så vel som i Burmans register, står Torkil med 4 mår, øyensynlig hele skatten, så slottsherren i Trondheim synes ikke å ha hatt noen reell myndighet over disse samene, men samene valgte selv hvor de ville bringe skatten - for også å kjøpe matvarer for sine skinn (jf. Utr. 1975, s. 107-110). Etter omorganiseringen av lappmarkene, som skal omtales nærmere nedenfor, ble Torkil Nilsson i 1607 oppført under Namdal (med én reinokse i skatt), men fra 1609 under Snåsen (med én mår), til 1611, etterfulgt av Nils Torkilsson (1612, 1617-20), utvilsomt en sønn og trolig den samme som den Niels Tørkellss som i 1637 ble ranet av bønder i Kolåsen (like øst for Skjækerfjellene) (Utr. 1975, s. 139, 141, 173). Bønder fra samme kant klaget i mars 1646 til den nye svenske

landshövding på de "Noriske finner, som på Snasenfiällen hafue deres tillhåld" og ikke skulle "träda inopå fiällen längre änn till den vägen, som ligger emellan Sull och dufue som tillförne wanligit warit hafuer" (Utr. 1975, s. 195; ^{s. 20} närmere nedanfor). De "sznasen fiell som liggie in emott trondheem" som Torkil Nilsson ifølge Burman 1591 brukte med sitt "Selskap", må da rimeligvis forstås som et fjellområde i "Snåsen" som omfattet Skjækerfjellene sydover til den gamle vei over Duved og Sul.

Sett i sammenheng, viser dokumentene for det første at mens de svenske myndigheter gjennom sine lappefogder og birkarler meget effektivt kunne utnytte samenes ferdigheter som pelsjegere (skinnene spilte en meget stor rolle i datidens svenske økonomi, også i utenrikshandelen) og gjennom skattleggingen underbygge sine territorialkrav vest- og nordover, var den danske administrasjon nærmest ubehjelpelig i sin uvitenhet om de lokale forhold; slutninger ex silentio ut fra de danske dokumenter er derfor helt utilstedelige. Men dokumentene viser også viktige forskjeller mellom samenes forskjellige bruksområder på denne tid. Mens f.eks. fjellområdet mellom bygdene i Namdal¹, innenfor Harran, og den faste bosetning i Vefsn (som på den tid nådde bare halvannen mil opp Vefсна fra fjordbotnen) tydeligvis var eksklusivt samisk bruksområde, var samer og norske eller jemtske bønder nære naboer lenger syd, med faktiske eller potensielle tvister om jakt eller annet. Uansett hva forholdene kan ha vært før 1520, lå jo bygden Finnli (Sørli) kloss opptil, om ikke midt inni samisk bruksområde, og Torkil Nilssons "Selskap" må ha hatt bønder som naboer både i øst og vest. "Jemtlands Lappmarcker" var et reelt begrep til langt inn på 1700-tallet (svensk kart fra 1743 med påskriften "Jemtlands Lappmarcker på ömse Sidor om Siöarne från Lindbottn till Svanings-Sten uti Svanings Siön", dvs. Ströms Vattudal ovenfor Dragan med bygden Ström ved syden, Bergsland 1987, s. 166; ^{s. 80} nærmere nedanfor). Men med sitt trøndske naboskap var Torkil Nilssons "sznasen fiell" neppe ansett som del av "Finnmork" i 1200-tallsdokumentets forstand. Som ovenfor vist, er disse samers bruk dokumentert så langt tilbake som dokumentene overhodet rekker, så det er intet grunn-

lag for å påstå at de skulle ha rykket sydover i senere tider. I en tvist vil naturligvis påstand stå mot påstand uansett rimelighet, men i alle tilfelle er middelalderens "Finnmark" blitt innskrenket ved inntrengen utenfra, slik at Finnmark idag er et fylke nord for Troms.

I denne forbindelse kan det ha sin interesse å minne om Olaus Magnus' berømte Historia de gentibus septentrionalibus fra 1555 (selv var han siden 1537 bosatt i Rom), spesielt kap. 14 om "Farlig overgang mellom fjell" (De periculoso transitu intra montes). Fjellene var hovedsaklig disse: Doffra, Schars, Sula, disse to trolig fjellene ved veien over Duved og Sul, Horuilla,⁴⁾ jf. grensemerket Hornfiællit i Jemtlands landeskrå,⁵⁾ som kan være den såkalte Predikstolen el. Nedalstöten i Helagsfjället like øst for Skardöra med Biskopsstugan der Hamarbispen i 1513 døde på vei til eller fra Nidaros via Tydal. "Men gjennom disse fjell drar innbyggerne om vinteren med temmede rein - likesom transport-hjorter - med ikke små lass, nærmere to hundre italienske mil (296 km.). En mann har vanligvis firti temmede rein, som hver kan greie en vekt av to hundre pund eller mere."⁶⁾ I denne forbindelse nevnes ikke uttrykkelig samer, men da bønder ikke vites å ha drevet reindrift (iallfall ikke uten samer), kan det bare dreie seg om samisk reinskyss. I kapittelet foran fortelles om "Farlig overgang over fjellene Scars & Sula, mellom Sverige (dvs. Jemtland) og Norge", med tegning av to menn med hester (den ene leiет) med en rein i bakgrunnen, tydeligvis sommerstid. Men det ene utelukker ikke det annet, og om vinteren må reinskyss ha gått langt raskere enn hestestyss. Tallangivelsene kan være overdrevet, men også et lite antall kjørerein forutsetter en reinflokk, dvs. tamreindrift, forøvrig kjent allerede fra Historia Norwegiæ (slutten av 1100-tallet). Det område det her er tale om, ligger i flukt med det Torkil Nilssons "Selskap" brukte fra før 1553, og de relevante dokumenter sier intet om at dette skulle være det sydligste samiske bruksområde.

Etter freden i Teusina 1595, da russerne oppga sine krav på skatt (av samer) vestover i Finnmark til fordel for Sveriges krone, ble striden om riksgrensen mellom Norge og Sverige skjerpet og førte i 1611 til krig (Kalmarkrigen 1611-13). Under forhandlingene i Flakkebæk 1603 hevdet de svenske forhandlere

at "Kjølen eller fjeldryggen af alders hafver giort skiel emellom Norgis och Svergis riiger i Nordlandene", men også at "allestädes der Suerigis crono tager vthi Lappemarken skatt, serdeles ther ingen bewisligh grentz är, så wäl wed siösidan som op i fiellen, ther hafuer hon och rettighet til folck, land, watten, skog och mark, och bör niute all högheet i andelig och werdslig rettighet och alle andre nyttigheter, efter som antingen hon allene eller och med Norgis crono liike eller mere skatt tagher." Christian IV led her et nederlag, og hans lensherre opphørte med å kreve skatt av alle fjellsamer. I 1607 ble den pågående hertug Carl kronet til Sveriges konge, bl.a. med tittelen "De lappars i Nordlanden konung". (Johnsen 1923, s. 120-124).

I april 1602 fremkom, åpenbart etter pålegg av hertug Carl, vitnemål av birkarler og samer om grensen (Dok. II, s. 233-234). Som "Råmerker och gränssoskråar, som af ålder hafua warit emillan Pijtto Lapmark och Nårgie" nevntes 23, hvorav de fem sydligste var følgende (jf. Bergsland 1987, s. 190-194) : 19) Niuwåla wara F*ä*l Ryg. = samisk Njoele-vaartoe (1931-), oversatt som 1742 Piil-fieldet (sydøst for Tunnsjøen, 5 km. nordvest for riksrøys nr. 196). 20) Kasniala wara Fiäl ryg = samisk Gaesnjele (1931-), 1886- fornorsket som Gasterfjeld (nord for Bratland i Nordli). 21) Westerst i Harkele = 1568 Harchara, Hartkjølen (-kele : samisk giele 'kjøl'). 22) Liwss Myro ligger emillan tw watn, thet ena hörer till Suerige och heter Mora watn (= Murusjøen, på norsk side av riksrøysene 190-192), thet andra til Nårgie och heter Wttersiö (Otersjøen, den vestligste i Nordli) = 1742 Liö-siön med 1743 Lysiöwåhlan (1887 Løvsjøen, Løvsjøvaalen), samisk Lovse (1937). 23) Moråklint, och ther lychtas = Murufjället (øst for riksrøys nr. 189 A-B). Pite lappmark skulle altså ha omfattet alt land øst for vannskillet like til Hartkjølen samt den nordre del av (om ikke hele) denne.

I april 1606 fikk, som tidligere nevnt, hertug Karl beretning bl.a. om skatten i Pite lappmark, at skatteøkning bare kunne skje for "Sweriges enskylte Lapper", mens for de samer^{av} "Laisby" som "aff ålder" hadde skattet også til Norge, "kann man ingen påknin^g göre, ty om dett skee skulle, då komo de aldrig till Sverige tillstädes, och många aff dem haffue här tildags aldri kommett til Sverige, uthan säntt theres åhrlige skatt til

Fogederne med andre Lappar." De som fra gammelt skulle ha skattet også til Norge, var 10 skattemenn ("selskap") i Rana, 13 i Vefsn, 6 i Bindal, 6 i Namdal; Snåsen nevntes ikke her, men er med i Pite lappefogeds skatteliste for samme år (Utr. 1975, s. 120 f., 140 f.; LL 1978, s. 90-91). Ellers hadde lappefogden klaget over birkarlene som passet på å dra opp i lappmarken samtidig med lappefogden og komme ham i forkjøpet med å prakke sine varer på samene. Handelen med samene (skinn for matvarer og tøy) må altså ha hatt større omfang enn det fremgår av lappefogdens regnskaper på 1500-tallet (Utr. 1975, s. 107-110).

I 1607 var den nye Ume lappmark organisert, med den nye kirke i Lycksele som sentrum. Den omfattet både den gamle Umbyen og Ångerman lapper og Pite-fogdens "Laisby", såvel Sveriges "enskylte" samer (den egentlige Laisby, nu kalt Granlapper) som de nevnte dobbeltbeskattede grupper, med like mange eller noen flere skattemenn enn rapportert i 1606. Ifølge rapporten av 1606 skulle skatten til Norge fra de fire nevnte grupper til sammen være 36 daler (1 daler = 1 mårsinn = 40 ekornskinn), men denne hadde danskekongen som nevnt avstått fra i 1603. Til Sverige ble skatten nå overveiende utredet i reinokser, som kongen trengte til transport (kjent alt fra 1572, Utr. 1975, s. 111).

I Jemtlands skattebok for 1604 finnes 6 mårsinn oppebåret som finnskatt av "findere som ere Udi Jemtefiellit", jf. "Jemt Fiellet i Undersåkers Tinghlag ock Kall Sochn belägit" i en jordeboksransakning 1695, og de 7 skattemårer som i 1564 innkom i "halve Jemteland", som bl.a. omfattet Undersåker og Offerdal, men ikke området nordenfor (Utr. 1975, s. 142 f.). På den tid kan skattemårer nemlig ikke sees å ha vært utredet av andre enn samer, mens bønder i Jemtland eventuelt betalte avradsmårer eller penger.

I Jemtlands jordebok for 1610/11 finnes 18 mårsinn som "Lappe skatt aff Field lapperne" (Utr. 1975, s. 143). Ifølge den svenske rapport av 1606 skulle de fleste dobbeltbeskattede betale 1 daler (= 1 mår) til hvert rike, og fra 1646 skulle "Lapparna på Hammerdalsfjällen" (jf. ^{5.19} nedenfor) hver utrede 2 riksdaler, så de 18 mårsinn svarte tydeligvis til 9 skatte-

menn. Fra gammelt skulle det i "Jämpfte Lapmark" (1565) være fem, nemlig tre i "Ornäs fieldh i Jämteland" (1618-19) nord for Ströms Vattudal, og to umiddelbart sønnenfor (klart beskrevet i 1649). De fire øvrige må da ha sittet lenger syd, bl.a. i "Jemtefiellit" av 1604.

I april 1611 erklærte så Christian IV Carl IX krig, og fra det første krigsår 1611/1612 tok også den danske foged finnskatt el. lappeskatt i "Rann fieringh" og "Weffsenn fieringh", hver med sin ansvarlige lensmann eller "lagmann" (utr. 1975, s. 165). Både antallet og navnene er stort sett de samme som i de svenske skattelister fra de samme år, bare med den forskjell at de danske regnskaper etterhvert fikk tre flere i Vefsn enn de svenske (18 mot 15), som er å søke vest for Røssvatnet, dit svenskene ikke nådde (Utr. 1975, s. 132-137, 163 f.; Bergsland 1987, s. 73-78).

Etter Knærødfreden 1613, da svenskekongen måtte oppgi mange av sine krav (siden Gustav Vasa), lot Christian IV sette opp en instruks for "Underhandling om Fjeldlapperne" som avslører de danske myndigheters uvitenhet. Om Uma lappemark heter det således: "Denne lappemark, begindis Norden for helsingland, Oc endis vdi Nord tuerdt fra helgeland. de lapper som giffue skatt til Norge, kaldis de Snasen lapper, oc Numedals lapper. Oc erre icke offuer xj eller xij. Om vinteren, erre de mest osten landzriggen, emod Suerig, mz deris Renner, Men om sommeren erre de Westen landzriggen, emod Norge, neder wed Westerhaffued." (Dok. II, s. 289). Beskrivelsen passer bare for Rana og Vefsn fjerdinger, der den danske foged tok skatt fra 1611/1612, mens "Snasen lapper" og "Numedals lapper" bare er å finne i de svenske regnskaper, fra 1607 av med resp. 5-6 og 6 skattemenn, altså just "xj eller xij" (Utr. 1975, s. 139-141). Under krigen kom de delvis bort, og i 1614 skal "landzHerren i Norrigie" ha forbudt dem å betale skatt til Sverige, men fra 1617 kommer de igjen i regnskapet, Snåsen til slutt med fire, Namdal med tre, likeså "Bindal" med seks som i 1606, nemlig tre virkelige "Bindals lapper" og tre av "Ornäs fieldh i Jämteland" (Utr. 1975, s. 166 f.).

I 1619-20 opphørte alle de nevnte regnskaper. I 1620 eller 1621 ble de svenske lappemarkene bortforpaktet på samme måte som i Gustav Vasas første regjeringsår, dvs. lappefogdene ble

avskaffet, og birkarlene måtte slå seg ned som borgere i de nyanlagte byer Piteå, Luleå og Torneå. På den norske side fikk lensherren Frants Kaas ordre om å ansette en "Fjeldfoged" over fjellfinnene, men om det kom inn noen skatt fra Helgelands samer er uvisst (Utr. 1975, s. 152 f.).

For samene synes dette å ha vært en økonomisk overgangstid. Under skinnhandelens blomstringstid på 1500-tallet var de blitt trukket inn i rikenes økonomi slik at eksporten av skinn for dem betød import av matvarer (mel og smør) og tøy, ved handel med lappefogder, birkarler og andre. Allerede fra 1580-årene av skal pelsdyrene ha blitt overbeskattet, og med forandringen av motene i det store utland omkring 1620 mistet skinnhandelen meget av sin betydning, og samenes import av matvarer og tøy forsvant tilsvarende. Jakt og fiske var naturligvis stadig av stor betydning, skjønt også ferskvannsfisken skal ha gått tilbake. Men i løpet av 1600-tallet må reindrift som kjøttproduksjon (og ikke bare for transport og melking) ha blitt en livsbetingelse for mange samegrupper, for egen matforsyning og for handel med bondebygdene osv. (Utr. 1975, s. 159 f.; jf. også ^{s. 69} nedenfor).

I 1613, vel tre måneder etter Knærødfreden, forlenet Christian IV Jemtland og Herjedalen til Claus Daa "med all dets rente og rette tilliggelse". Ifølge Prawitz må finne- el. lappeskatten ha vært innregnet i de visse inntekter, slik at man ikke kan vente å finne spor av den i regnskapene. Blant kjente saker fra denne tid er en forordning kunngjort på tinget i Hammerdal 1623 med forbud for bøndene å drive tuskhandel med tinglagets samer; en straffesak på tinget i Undersåker 1636 der bønder ble tiltalt for ulovlig skarejakt på elg, men skylte på "fiell findernne" (formodentlig fra "Jemtefiellit"); og neste år på samme ting tiltalen mot Kolåsbønder og en trønder for å ha ranet den tidligere nevnte fjellsame Niels Tørkellss (etter alt å dømme sønn av Torkil Nilsson på "sznasen fiell"), og for å ha fratat "en find i shiørdals field" (tydeligvis syd for veien over Sul) bl.a. kjeler, en skinnfell og en hel del reinoster, et produkt av regulær tamreindrift (Utr. 1975, s. 170-174).

I 1626 bosatte fattige nybyggere fra Snåsa seg i Nordli (Nordre Finlie), der det et par hundre år tidligere skulle ha vært innbyggere, som samer skulle ha slått ihjel. Ti år senere rettet seks av Nordlibøndene en supplikasjon til landsherren med bønn om å få bygget egen kirke (som ble innvilget), og å få enerett til de fiskevann som lå under og omkring deres gårder (som nylig var lagt for landskyld), så at ikke "jempter, Finner eller Sønderlids mænd" skulle gjøre dem noen innpass. Landsherren ga dem rett overfor jemtene, som hadde trengt inn- over 12 mil fra sitt område, men om samene og bøndene i Sørli uttalte han intet (Schnitler 1962, s. 118, 134-135). I 1634 ble det forøvrig tilsatt en "lappeprest" i Snåsa (Sandnes 1956, s. 234; Utr. 1975, s. 168).

Tydeligvis som følge av bosetningen i Nordli ble grensen for svenskenes Ume lappmark trukket nordover. Ifølge "Olof Tresks Relation om fjällryggen mellan Sverige, Norge och Ryssland 1640" skulle det sydligste grensemerke være Urdwara, dvs. samisk Ovrevaatoe, fornorsket Orklumpen, øst for Huddingsvatnet (på norsk side av grensen av 1751), og som vitner tjente tre samer kjent fra de svenske regnskaper inntil 1620, to under Bindal og én under Namdal (Utr. 1975, s. 177-179).

I 1632 mottok Jens Bjelke en meget omtalt klage fra en rekke bønder i Holtålen (Haltdalen), først publisert av Yngvar Nielsen i hans bok "Jens Bjelke til Østraat" fra 1872, men stadig verd å leses i sin helhet, se BILAG 1. om

Som man kan se, ba de først i sin fattigdom å bli forskånet med halv skatt, som deres nå oppbrendte "frihedz breffue" (jf. 1646 i neste avsnitt) hadde stadfestet. For det annet klaget de på fogdene over Herjedalen som i lang tid hadde tvunget dem til å skysse handelsvarer for seg slik at hestene deres ble utmattet og ubrukelige om vinteren, og at de når høsten slo feil, ble forhindret fra å dra etter korn til Hedmarken og Gudbrandsdalen. Og for det tredje klaget de fattige "skaug-mend" i Ålen på "Finnerne eller Fieldlapperne", at de gjorde dem stor vold og skade i jakten på "diur" i deres "allmenninger och Leye maall", slik at de ikke uten frykt for sitt liv kunne søke vanlig næring i sine "Field och Wey-Skoffue", og ba om middel til å tvinge samene til å avholde seg fra slik vold og

skade, og ikke få begå slikt mord som de for ikke lenge siden gjorde på den fattige mann Peder Pedersen Almås i Ålen.

Av klagen kan ikke uten videre sluttet at det først på denne tid skulle ha kommet samer så langt syd (Haarstad 1992, s. 117 f.), bare at alvorlige konflikter var på gang. Mord-saken kan ikke sees å ha blitt etterforsket, og samene ble tydeligvis ikke hørt. Det kunne vel også tenkes at bøndene hadde gått utover sine enemerker, og at samene fant grunn til å forsvare seg. Bakgrunnen for en mordsak 1652-54 kan kanskje kaste litt lys over forholdet (se neste ^{s. 254} avsnitt).

Grensene for disse bønders lovlige næring fremgår ikke av dokumentet. De "leiemål" de hadde "frihetsbrev" på, var på denne tid begrenset til selve dalføret. Det var sikkert fast bosetning på Rørosgård og nærmeste omegn, kanskje også på Kurås ved utløpet av elven (Glomma) fra Aursunden, men lenger øst kan fast bosetning ikke dokumenteres før etter 1632 (Haarstad 1992, s. 70-72). Men gamle ferdselsveier gikk det både sydoover til Hedmark og østover til Herjedalen, og fra veien kunne saktens avstikkere gjøres innover i fjellområdet, slik vitnemål fra 1690 klart nok viser (se ^{s. 444} avsnitt 4).

I mars 1643 mottok stattholder Hannibal Sehested en lignende supplikasjon fra almuen på Tynset på deres egne vegne og på vegne av almuen i hele Østerdalen, BILAG 2. "Field Lapperne" skulle på en ti års tid mer og mer ha fordristet seg til å oppholde seg både sommer og vinter på Østerdalens fjell og skoger og gjort almuen skade og avbrekk ved å drepe alt de overkom av elg, rein, bever og fugl, og almuen ba om at samene måtte forbys dette og bli straffet for det de hadde gjort, og siden forvises "på de steder de burde være". I prinsippet fikk almuen stattholderens støtte, men heller ikke nå kan saken sees å ha blitt etterforsket, og samene ble tydeligvis ikke hørt. Av dokumentet fremgår heller ikke hvor de "burde være" eller "hvor de intet har å forrette". En viss bosetning og ferdsel var det visstnok nedover hele Østerdalen, men bosetningen innover i fjellet synes å være av senere dato. Den eldste øst for dalen, Narjordet, en mil øst for Os og to og en halv mil vest for nordenden av Femund, var således ifølge Norske Gaardnavne i 1667 ryddet av den daværende oppsitter.

For å bedømme disse klager er det flere omstendigheter å ta i betraktning, ikke bare at bare samenes motparter kom til orde.

Fra slutten av 1500-tallet fremover til 1640-årene var det stadige uår, slik det også fremgår av klagen av 1632, og "folket sank ned i råskap og elendighet" (Anders J. Reitan, Ålen 1935, s. 45). I det samme tidsrom kom imidlertid skytevåpen mere alment i bruk, slik at jakten fikk økt effektivitet, men dermed ble bl.a. også "vildrensstammen så småningom kraftigt decimerad" (Bromé 1945, s. 35). I 1643 tok stattholderen det tydeligvis for gitt at samene hadde gevær. Om dette var tilfellet kunne han naturligvis ikke vite, da saken ikke ble etterforsket, men at bøndene hadde skytevåpen, må være klart, og beskrivelsen av den ødeleggende jakt turde passe bedre på dem enn på samer, hvis hele livsgrunnlag var jakt, fiske og tamreindrift.

På denne tid hadde fjellet også fått en helt ny interesse. I 1631, ~~eller~~ ¹⁶³³ kanskje alt i 1629, var det funnet malm i Kvikne, og i juli ¹⁶³³ sendte kongen beskjed til biskopene at de skulle tilholde prestene å be for bergverkene fra prekestolen (Øisang 1942, s. 12). Hans Aasens sagnomsuste malmsfunn i Storvola (Storvarts) nordøst for Røros, ifølge Øisang kanskje noen år før 1644, skal ha foregått slik at da han en dag "som sædvanlig paa Dyrskytteri var udgaaet, træffer han i benævnte Storvola en Flok Rensdyr, hvoraf han fældede et; de andre som skuddet forskrækkede, toge i største Hast Flugten, og ved deres løben havde de med Fødderne avsparket Jorden paa et Sted, hvorunder laa en Sten. Da han nu kom hen for at hente det skudte Dyr, blev han var, at denne Sten ikke alene lignede, men overgik i Glands de Stuffer han havde faaet af Lossius (lederen av Kvikneverket), hvorpaa han afslaaer og medtager nogle Stykker." (Øisang 1942, s. 21). Man tar visst gjerne for gitt at dyrene var villrein, men muligheten for tamrein kan ikke uten videre utelukkes.

I tid faller bøndenes klager på samene sammen med deres nye bruk av skytevåpen. Om samene hadde skytevåpen eller ikke, måtte de utarmede bønders nye form for jakt lett føre til konflikter, og turde tilstrekkelig forklare fremkomsten av klagene.

I 1643 var det som kjent også storkrig. Mens svenske tropper rykket inn i Holsten, gjorde stattholder Hannibal Sehested innfall i Sverige bl.a. fra Jemtland. Fra Snåsa til Bohuslen ble alle fjelloverganger og skogsveier forhugget og besatt med bondesoldater, så det er klart at også samer ble direkte berørt av krigen. Krigen endte som kjent med et ydmykende nederlag for Christian IV. I 1644 hadde svenskene besatt Idre og Särna, som de aldri ga slipp på, og ved fredstraktaten av 13. august 1645 måtte Christian IV bl.a. avstå Jemtland og Herjedalen til dronning Christina.

2. Fra Brømsebrofreden 1645 til krigen 1657-60.

Med avståelsen av Jemtland og Herjedalen til Sverige begynte en ny hundreårig grensestrid, der også samer var involvert, fra svensk side stadig som grunnlag for krav på landområder.

Ifølge fredstraktaten skulle Christian IV avstå "Jemte-landh med Herredalen inclusive, så vijdt befinnes af benämnde Herredalen att ligge på den Svenske sijdan om fiällen." Fra svensk side ble dette forstått slik at "högsta fiällryggen", altså vannskillet, skulle være vestgrense også for Jemtland, slik at Sørli og Gaundal skulle ligge på den svenske side. Formelt ble denne pretensjon fremført, i forbindelse med forhandlinger om Idre og Särna, i et brev av 26. mai 1649 fra dronning Christina til Frederik III, men allerede i 1645 kom den klart frem på et kart tegnet av den svenske landmåler Thomas Christoffersson Hedræus, fulgt neste år av to større kart, det ene for rikskansler Oxenstierna personlig, det annet, det største og fineste, for dronningens kanselli. På kartene er grenselinjer for "Södre Lijdens sochn" og "Gåndal" tegnet inn, og rikskanslerens kart har en påskrift om at Sørli ligger innenfor Jemtlands "Rågongh", men siden sognet lå under Snåsas prestegjeld, kom det ikke "i consideration" ved landavståelsen og "handhafwas ännu till Norgie", likeså Gaundal. Øverst på dette står LAPPIE PARS, dvs. sydenden av Ume lappmark ifølge Oluf Tresk 1640 (se ^{5, 5} ovenfor). På alle kartene er den pretenderte riksgrense en mere eller mindre skjematisk fjellrygg østenom Nordli og vestenom Sørli og Gaundal og sydover til nordenden av Femunden, der grensen går midt langs vannet over Sollerøya.⁷⁾

I den jordebok for Jemtland som fra 1646 av ble oppstilt etter svensk mønster, ble samene oppført for seg til slutt som "Jämtelands Lappar", fordelt som "Kalls socken", "Offerdals socken" og "Lapparna på Hammerdalsfjällen". I en "Räckning för Böxlepeningerne <et bare norsk uttrykk> af Cronon" som i 1649 ble satt opp av provinsialfiskalen Rafael Pålsson for å fremme kronens interesse og har interessante grensespesifikasjoner, er samene likeledes oppført for seg til slutt, her i denne orden: Hamnardals Lapparne, Offerdals Lapparne, Undersåkers Lapparne <dvs. Undersåker tinglag, inklusive Kall>. ⁸⁾

I jordeboken var "Lapparna på Hammerdalsfjällen" seks, hver med skatt 3:- (= 2 riksdaler), og førstemann i 1646-48 var Lars Torkelsson "för sitt fjäll", lett kjennelig som Lasse Tårkelsson i de svenske regnskaper for "Snåsen lapper" 1617-1620, sønn av Torkiel Olsson 1575-1611 og sønnesønn av 1548-1572 Oluf Jonsson i "Finneli", Sparboens len. Pålssons liste starter med to samer som hadde "böxlat" resp. "Herkla fiälet", dvs. Hartkjølen, 1568 "Harchara", og "finliden", dvs. Sørli. Både jordeboken og Pålssons liste viser altså klart den svenske bruk av samer for å underbygge sitt krav på Sørli. Vedkommende samer må naturligvis ha hatt bruk innenfor "Södre Lijdens sochn", men i det utførlige norske koppskattmanntall 1645 er ingen samer oppført, hverken her eller annensteds. I sin samepolitikk hadde altså svenskene et desidert overtak.

Jordebokens øvrige fem (i Pålssons liste med én ekstra) svarer klart til de fem i den virkelige "Jämpte lapmark" av 1565, nemlig tre skattefjell nord for Ströms Vattudal (den gang kalt Ådalen), navngitt av Pålsson og svarende til de tre i "Ornäs fieldh i Jämteland" 1618-19, og to skattefjell sønnenfor vassdraget, navngitt av Pålsson som "Herkelruudh rundt om Oijers watne", dvs. den treløse fjellrygg ("ruet") av Hartkjølen (Hotagsfjällen) og skogslandet sydøstover til og med sjøen Öjarn, og "Munsfiellet mot Öijeren", dvs. fjellet nordøst for det foregående og skogslandet sydover mot samme sjø. Begge har klare grenser mot bøndernes avradsland sønnenfor og må ha vært bestemte samegruppers bruksområder fra minst hundre år tilbake.

"Offerdals socken" har i jordeboken ti halvskattemenn (1:16 d.smt. = 1 riksdaler), Pålssons liste syv som skulle

ha "böxlat" Stenfjället, et skattefjell vestover fra Hotagen. Dokumenter fra 1651 og fremover viser at egentlig bare den første av de ti hadde betalt skatt til Offerdal, mens de øvrige var utarmet eller senere ukjente. Et dokument fra 1654 viser klar sammenheng med det svenske krav på Sørli, men har også en gammel grense mot de jemtske bønders områder (Utr. 1975, s. 205 f.).

Om en av de ti, Mats Torkilsson, heter det i en ransakning 1695 at man ikke visste hvilket fjell han skulle ha brukt på den svenske siden, men skulle ha holdt til på "S[n]aasfiellet" på norsk side, altså tydeligvis igjen en bokføring som ledd i grensepretensjonen, her kravet på Gaundalområdet øst for vannskillet. Mats kan meget vel ha vært bror av Niels Torkelsson, som ifølge de svenske regnskaper for Snåsen 1607-1620 i 1612 hadde etterfulgt sin far Torkil Nilsson (1564-1611) i "sznasen fiell", og i 1637 ble ranet av bønder fra Kolåsen i Kall, like øst for Skjækerfjellene (ovenfor s. 14).

Som tidligere nevnt utstedte Jemtlands nye svenske landshövding Hans Strijk den 2. mars 1646 et "Frijheetz Breef för Jemtarna, vpa deras Skougar, samt Algewohner, Biörn och Bäfwerrhuus". Vedkommende jemter, trolig fra Kall, hadde høyiligen klaget over den overvold og innfall de hadde lidt av "dee Noriske finner, som På Snasenfiällen hafue deres tillhåld" på sine skoger og avradsland, bl.a. at samene skulle ha jaget dyrene fra deres fjell som tilhører Sverige, og inn på den norske siden - formodentlig å forstå som vest for "högsta fjällryggen" på Hedræuskartene 1645-46. Landshövdingen tok klagen til følge, advarte vedkommende samer mot slik inn-
trengen, og de skulle "eij heller trädä inopå fiällen längre änn till den wägen, som ligger emellan Sull och dufue som tillförne wanligit warit hafuer" (Utr. 1975, s. 195). Fjellene det her er tale om, kan bare være Skjækerfjellene / Skäckerfjällen vest for Torröjen og Kallsjön (mm.) i Kall. Når bøndene ikke nevnte jemtske samer, var pointet naturligvis at de skulle ha enerett til hele området øst for vannskillet, også vestenfor den tradisjonelle grense for Gaundalområdet avmerket på Hedræuskartene, hvilket ikke kan ha vært den svenske landshövding imot, og at samisk bruk her bare skulle være intrengen fra norsk side. Når samene ikke skulle få gå lenger syd enn

til veien over Sul og Duved, betyr det naturligvis at dette fra gammelt var sydgrensen for disse samer, samene på "Snasen-fiällen", og ikke for samisk bruk overhodet (slik Haarstad misforstår det 1992, s. 122).

Som samers skattefjell er jordebokens "Kalls socken", i 1649 kalt "Kaal Sochn Sulfiäl", å forstå som fjellområdet syd- over fra veien over Sul og sønnenom bøndernes eiendommer i Åre, Undersåker og Mörsil, samt Ottsjön i den fordums "konungs almenning".⁹⁾ Navnet har temmelig klar sammenheng med grensepretensjonen, for på Hedræuskartene er grensen - "högsta fjällryggen" - trukket over "Kååksteenen", Koksteinen, vest for den tradisjonelle grense over sundet i Storsjön (riksrøys nr. 165), som er inntegnet på rikskanslerens kart. At "Sulfiäl" skulle være Sylene (Haarstad 1992, s. 121), på Hedræuskartene avsatt som Sylen, er lite rimelig å tenke, for dette langt sydligere fjell kunne vanskelig påstås å ligge til "Kalls socken".

I den første jordeboken (1646) har "Kalls socken" to skattemenn, som etterhvert viser seg å ha sine "husmenn": "Mårten Jonsson för Sarf och Suule fjäll 3:-" (= 2 RD in specie) og "Thomas Joensson för Dundris och Hottoms fjäll 4:16" (= 3 RD).¹⁰⁾ Den 3. mars 1646, dagen etter at han hadde utstedt ovennevnte "frihetsbrev" for jemtene, fikk landshøvding Strijk på Sunde prestegård som kjent besøk av de to, som kom for å fornyet sine danske "frihetsbrev" på sine fjell, se BILAG 3.

"Finnekongen i Lappefiällen" står i jordeboken tydeligvis for de fjell som Jemtlands landshøvding hadde "bebreefuat" ham på, og de to stedsnavn markerer tydeligvis ytterpunktene for skattefjellet. Suule fjäll må som nevnt være fjellet syd for veien over Sul, vest for bøndernes Kall socken, og kunne sies å "Sträcka sigh till Norige", for ikke å si inn i Norge. Sarf, i et annet eksemplar av jordeboken Särf, finnes på Hedræuskartene som Serve el. Serwe Siögarna, hvorfra Servan el. Serfwan Fluvius renner sydover til Lussnan Fluvius ovenfor Hede, på moderne karter Ov. og Ned. Särvsjö og Särvan. Navnet er klart samisk, opptegnet i 1942 av Björn Collinder og Gustav Hasselbrink som Sarve om dalen med Sarven-johke (Särvan) fra Sarven-jævrieh (samisk sarve betyr elg),¹¹⁾ og vitner om samisk bruk fra lenge før 1645. Hedræus må ha fått kartets navn fra bønder,

direkte eller indirekte, og elvenavnet ble åpenbart tilpasset bygdemålet som Servan etter mønster av Lussnan, Jågnan (Ljungan), Ranndan, og flere andre elvenavn som finnes på Hedræuskartene. Skattefjellets navn i senere jordebøker skal omtales i sin historiske sammenheng nedenfor.

Hva angår Herjedalen, er det viktig å være klar over at grensen mot Jemtland hadde vært gjenstand for strid mellom bøndene allerede fra 1480 (da mellom Vemdalen og Oviken) og ikke ble endelig fastlagt før år 1800. På Hedræuskartet fra 1645 er grensen trukket nordvestover bare til Börtnan i Ljungan (et par mil nord for Vemdalen kirke), svarende til et vitnemål avlagt i 1482. På rikskanslerens kart er grensen trukket stort sett etter vanskillet mellom Ljusnan og Ljungan nordvest til Helagsfället på "Högsta Fiäleryggen", men slik at den øverste av Serve siögarna ligger på grensen, altså svarende til jordeboken. På det største og seneste kartet følger grensen derimot Ljungan helt opp til Jong watnan (Ljungsj:na) like nordøst for Helagsjället, svarende til vitnemål i en tvistesak 1628. Klart på Herjedalssiden (ifølge alle karter) finnes på det siste kartet enda et navn av tydelig samisk opprinnelse: Walman øst for Sonne Fiäl (Sånfjället syd for Hede), en bielv til Ranndan (Rånden), som har avløp østover til Ljusnan, tilpasset fra samisk vealma 'stille, dypt stykke i elv', i moderne form Valmen. På nyere kart finnes en Valmen også i Tännäs, et lite vann med avløp nordover til ^{den} nå neddemte Lossnen, og ved utløpet av Ljusnan i denne store sjø gården Valmåsen, bosatt på 1700-tallet fra Funäsdalen, samme navn som Valmåsen øst for Røssvatnet i Helgeland, en fornorskning av stedets samiske navn Vealman-tjuvvelge "Åsen ved stilla". Disse navn vitner om gammel samisk bruk også i Herjedalen, åpenbart innskrenket av den utvidede bosetning og bøndenes virksomhet (Tännäs har kirke fra 1400-tallet, Funäsdalen fast bosetning først fra midten av 1500-tallet).

Hvorledes landshøvding Ivar Nilsson i Hudiksvall egentlig reagerte på ^{sin} nordlige kollegas brodervennlige hilsen av 3. mars 1646, er ikke kjent. Men den 30. oktober 1646 utstedte han etter påtrykk fra bøndene en resolusjon i bøndenes interesse, se BILAG 4.¹²⁾ Gjennom sine utsendinger hadde almuen i Herjedalen

klaget over "en Hop Lapper och Lössefinnar" som holdt til på fjellene, at de skulle fare over alle bøndernes eiendommer og skoger og skyte bort alle dyr og fugler, samt stjele bøndernes "wåner" (jakt- og fiskeredskaper), hester og annen buskap. Og "Lapparnas Fougde" hadde klaget over at han ikke hadde fått tilbørlig skatt fra dem, fordi de hadde stukket seg bort på hemmelige steder der de ikke burde være. Derfor befalte landshøvdingen på sitt høye embetes vegne alle de "Lappar sampt Lössfinnar" som hittil hadde ferdedes "der på Skogarna", at de skulle skynde seg vekk derfra "medh deras Renar och alla andra pagagie" til "de orter Skogar och Fiäll" der^{de} burde ha sine hjemsteder, og at den "Lap eller Lössfinne" som heretter fantes å gjøre den ringeste innpass på bøndernes eiendommer, skulle straffes etc. og drives vekk fra bøndernes skoger.

Bøndernes klage minner sterkt om Tynsetalmuens klage av 1634 og synes temmelig overdrevet. I Hudviksvall kan samene ikke ha kunnet komme til orde, men av dokumentet sees at det fantes en lappefoged som skulle inndrive skatt fra dem, at samene altså også i Herjedalen hadde bestemte områder som de iallfall tidligere hadde skattet for. Spørsmålet var altså hvor grensene gikk mellom samenes og bøndernes områder, men det står det intet om i dokumentet.

Den 7. mars 1648 ble ifølge Herjedalens landstingsprotokoll landshøvdingens "förbodh om lapparne och lössfinnarne" opplest "och dem landett aldeless förbuditt", og "lapparness förman Jon Mårtensson" (tydeligvis finnekongens sønn) ble ført frem og anklaget for "någott inpass", men efter løfte om bedring løslatt for den gangen, "män finnes någon man då tagess fengzles och tingföress och dömass efftersom förbodett lyder." (Utr. 1975, s. 200). Samene skulle vel altså nå forvises fra "landet", men hvor grensen skulle gå, står det intet om. Som ovenfor nevnt, var grensen mellom Herjedalen og Jemtland stadig et stridsspørsmål også mellom bøndene.

I Jemtlands jordebok 1649, under "Kaal Sochn Sulfiäl", står "Mårthen Hansson för Saris och Swalfiäl 3.-", i Pålssons register fra samme år, under "Undersåkers Lapparne", "Mårthen Joensson för Saris och Siullfiäll 3", i jordeboken for 1653 forandret til "Joen Mårtensson för Saris och Cronones fjäll"

(Utr. 1975, s. 198-199, 201). Hansson i jordeboken må være feil for Jonsson, og "Swalfiäl" og "Siullfiäll" temmelig sikkert feil for den første jordeboks "Suule fjäll", mens omdøpningen til "Cronones fjäll" er lett forståelig som uttrykk for pretensjonen på området vest for den tradisjonelle grense ved veien over Sul. Saris, dvs. Sar-ris, der etterleddet betyr bergrygg, svarer til det samiske navn på Särvfjället umiddelbart øst for Särvsjö, opptegnet i 1942 av Björn Collinder som Saar-fiele eller i flertall Saar-fielh,¹³⁾ fordi fjellet er delt i to ved en kløft.¹⁴⁾ Grensen synes altså å ha vært praktisk talt den samme i 1649 som før. Senere ble det strid både om området og om jordebokens navn (se neste^{s. 34} avsnitt).

"Thomas Joensson för Dundris och Hottoms fjäll 4:16" i jordeboken 1646, Pålsson 1649 "Thomas Joensson för Drunderijs och Hetungsfiähl 4.16" (4:16 d.smt. = 3 RD), svarer nøyaktig til hans fornyede frihetsbrev av 3. mars 1646 på "Lappefiällerne i Jemptelandh". I henhold til hans danske frihetsbrev bevilget den svenske landshøvding ham Dronnerijs med skatt 2 RD og det nærliggende Hittefiäll med skatt 1 RD, til sammen 3 RD (= 4.16 d.smt.). Dronne-rijs, Drunde-rijs, er som enkeltfjell Trondfjällen øst for Vålådalen, moderne samisk Tråånten-vaerie el. Tråånten-tjahke øst for dalen Tråånte (Collinder og Hasselbrink 1942, her normalisert), men, som skattefjell, senere kalt skattelappfiellet Tranris, et større område, grensende bl.a. til Ottsjöböndenes avradsland nordenfor (jf. Utr. 1975, s. 528-532). Hittefiäll svarer til moderne samisk Hihtege, opptegnet i 1942 av Björn Collinder som navn på Hottögsfjället syd for vannet Hottöjen, samisk Hihtegen-jaevrie, og til senere dokumenters Hittingz skattelapfiell, som grenset såvel til Undersåker og Mörsils bondeskoger som til skattelappfiellet Tranris (Utr. 1975, s. 532), mens Hottoms fjäll, Hetungsfiähl, gjengir den (eller de) jemtske form(er) av navnet, på Hedræuskartene Hättogzfiäll, Hattigs Fiäll, sønnenfor Hättogen, på det eldste kart Hettögen, visstnok først kjent i 1528 som Hotiöen.¹⁵⁾ Uansett hvorledes bygdemålenes former skal forklares, må den samiske form Hihtege, forkortet i 1646 Hitte-fiäll, gjenspeile en eldre form enn de eldste kjente former i bygdemålene og vitner således om sammenhengende samisk bruk siden middelalderen (om ikke også tidligere). I jordeboken for 1649 står i stedet "Dunderijs

och Sarisfiäl". Dette Sarisfiäl beror vel nærmest på sammenblanding med Mårten "Hanssons" Saris, men kunne også svare til det samiske navn på Västerfjället østenfor, opptegnet i 1942 av Björn Collinder som Saar-fielle (her normalisert), og således markere skattefjelllets grense mot Hallen ved Stor-sjön.

Fjellsamen Thomas Jonssons frihetsbrev var øyensynlig av samme legale art som bønders frihetsbrev (jf. jemtenes frihetsbrev av 2. mars 1646 ovenfor og Holtålbøndenes frihetsbrev påberopt i 1632, anført i forrige avsnitt).¹⁶⁾ Han var forpliktet til å holde seg innenfor sine grenser og ikke trenge inn på eller gjøre skade på bøndenes "Bollbyiar, Råmercken och grentzer", men skulle med sitt frihetsbrev selv bli latt i fred, "omelesterad och oqualld", av "allom dem som wederbör". Til hans rett hørte "diurskiutningh som af allehanda slag falla kan", som på den tid var mest gjenstand for tvist og krangel, men han hadde naturligvis også tamrein, slik som naboen i sydvest ifølge resolusjonen av 30. oktober 1646.

På tinget i Undersåker 1649 klaget Ottsjömennene (som hadde papirer fra slutten av 1300-tallet) over at "Tåmmas Joensson lapp" tilføyet dem innpass og skade på byens avradsskog ved å drepe dyr og fugler, og "Tåmas med sine husmän" ble formanet at om en bonde fant ham eller noen av hans husmenn å gjøre skade på avradsskogen med skyting, skulle bonden føre Tåmas lapp til tings og be om dom i saken (Utr. 1975, s. 200 f.). Dette var altså en simpel nabotvist, og ikke et spørsmål om samens rett til sitt skattefjell, men vi får altså her vite eksplisitt at skattemannen hadde husmenn, andre samefamilier som han skattet for.

I 1653 ble to herjedøler fra Vemdalen og en Olof Halvarsson i Ljungdalen dømt til døden for mord av en samefamilie i Ljungdalen, Lars Klemetsson med hustru, to sønner og en treårig datter, trolig en "husmannsfamilie" under innehaveren av skattefjellet "Sarf/Saris och Suule fjäll"; Ljungdalen ligger nemlig ca. tre mil nordvest for Särvsjö (og drøye to mil sydøst for Trondfjället). Historien, som er referert i detalj av Bromé (1954, s. 165 ff.), begynte i 1630, da en Jon i Haltdalen hadde kjøpt en rein av samer og ført den hjem. Siden kom reinen bort,

og samene ble beskyldt for trolldom osv. Under en fisketur med tre andre trøndere i 1652 besluttet Jon å gjøre opp med samene og tok kontakt i Ljungdalen med et jaktselskap av herjedøler, blant dem den nevnte Olof Halvarsson, som også var blitt uvenner med samene. Tidlig en morgen dro de så opp til samens hjem, skjøt samene og hans hustru og en av sønnene og slo den lille datter ihjel med øks, likeså den annen sønn senere på dagen, og delte samens husgeråd og 37 rein mellom seg. I tid faller begynnelsen av historien sammen med samenes påståtte drap av den fattige mann Peder Pedersen Almås i Ålen som ålbyggene klaget til Jens Bjelke over i 1632. Man spør seg hvorledes de relativt fåtallige samer skulle kunne skremme livet av utarmede bønder av denne typen.

På tinget i Undersåker i 1698 fremla en same et brev utstedt av häradsfogden den 15. desember 1656 for hans far på et skattefjell som i 1662 kom i jordeboken som "Nils Jonsson för Taverdals och Flattron fiäll 1:16". Taverdal, i 1698 kalt Täfwerdalen, er Tevldalen ved Storlien (vest for vannskillet), og Flattron er Flatruet, fjellet syd for Ljungdalen som strekker seg sydøstover mot Särvsjö, til sammen altså som skattefjell del av "Sarff/Saris och Suule Fiäll". Nils Jonsson var bror av Thomas Jonsson og svoger av finnekongen Mårten Jonsson, altså onkel av dennes sønn Jon Mårtensson, og i 1668 heter det i en undersøkelse at "sedan feigdhnen yppades", altså ved begynnelsen av krigen 1657-1660, hadde Jon Mårtensson forlatt sitt fjell, og Nils Jonsson i hans sted brukt "Sarijs fjäll", altså skattefjellet som Jon sto for i jordeboken siden 1653. I 1656 var altså skattefjellet avkuttet i begge ender. Forklaringen på at det i sydøst nå omfattet bare Flatruet, kan bare være at herjedøler hadde fordrevet samene fra Särvsjö, "Sarff" og "Saris", slik man også forstår av dokumentet fra 1668 (Utr. 1975, s. 202, 226 f.).

Så langt fra at samene skulle ha "rykket sydover" i sen tid, var det åpenbart bøndene, spesielt herjedølene, som trengte samene tilbake, iallfall delvis med brutal vold, en historie som gjentar seg mange steder og til flere tider.

Den skjellsettende begivenhet på norsk side etter Brømsebrofreden var naturligvis igangsettelsen av Røros kobberverk.

Privilegiebrevet som Christian IV den 19. oktober 1646 utstedte til sin kammertjener Joachim Jürgens (Irgens) og hans partisipanter, ga kobberverket rett til å utnytte all skog, alle fosser og alle malmforekomster og "skalte og valte som de sig best vide" i en cirkumferens på 4 mils radius fra Storwartz gruve, dvs. praktisk talt hele Ålen og Haltdalen, Tydal ned til Ås, og Os, Tolga og området vestover til grensen mot Kvikne med det eldre kobberverk, men naturligvis ikke områder øst for den gamle landskapsgrense mot Herjedalen, fra 1645 riksgrense. Arbeiderne ved verket skulle være fritatt for militærtjeneste og skyssplikter, mens cirkumferensens bønder skulle være pliktige til å gjøre "førsel og arbeid til og fra verket, når det behøves og tilsies, dog for billig betaling" (Øisang 1942, s. 43). Langs den gamle ferdselsvei til Herjedalen, der bøndene ifølge klagen av 1632 ble tvunget til å frakte handelsvarer *for bøndene*, var det allerede et par-tre år tidligere kommet fast bosetning et par steder (Brekken og Kurås, Haarstad 1992, s. 71), og langs veien sydover til Østerdalen en del år tidligere (som nevnt ovenfor), men etter hvert utvidet bosetningen seg betydelig innenfor cirkumferensen. Og smeltehyttenes enorme behov for ved førte til at mesteparten av skogen sønnenfor Aursunden ble snauhugget i løpet av ti år (Prytz, Beretninger om Bosetningen i Røraas Præstegjeld 1610-1710). Hele området skiftet altså fullstendig karakter.

I 1657 forsøkte Frederik III som kjent å ta igjen Jemtland og Herjedalen; Jørgen Bjelke rykket inn i Jemtland med 2000 mann, og norske tropper besatte Herjedalen, formodentlig ikke uten spor i området. Men i 1658 mistet Frederik III også Trondhjems len. Ifølge fredstraktaten gikk grensen mellom Trondhjems len og Nordland til Findefieldet, utvilsomt brukt av "Bindals lapper" fra før 1553, mens grensen mot Akershus len bl.a. gikk over Finde fieldet / Findefiäldet (Finnfjellet, 1704 Finfieldet) i Rennebu (Yngvar Nielsen, Kampen om Trondhjem 1657-1660, 1877, s. 169, 174, 175, 176 f.). Stedsnavn på Finne- el. Finn- kan ofte forklares på flere måter, men dette er rimeligst å forstå som "Samefjellet", og som vitne om gammel samisk bruk i området. I 1685 og 1686 kom også konkrete dokumenter frem om samisk bruk i området (se ^{s. 404} avsnitt 4).

3. Fra freden i København 1660 til Gyldenløvefeiden 1675-79

Ifølge fredstraktaten av 27. mai 1660 skulle den svenske krone restituere (til den danske Trondhjems stift mm.) I januar 1661 gjorde Frederik III seg eneveldig ved et statskupp. Samme år ble det oppnevnt en stor landkommisjon som skulle bringe orden i statsinntektene og forfatte en jordebok over alle gårder i Norge, fra 1665 fulgt av en riksmatrikulering. I 1666 solgte kongen Helgeland og de nordligere len (unntatt Finnmark) til Joachim Jürgens, inklusive finneleding, kystsamers skatt, men uten lappeskatt (Ræstad 1928, s. 227). I januar 1669 ble også "Brechen gods" utlagt av krønen til en privatmann, en dansk oberstløytnant, og ble gjennom mellommenn samme år kjøpt av Rørosverkets direktør, bergmester Henning Jürgens (Irgens), uten grensebeskrivelse i skjøtet.¹⁷⁾

I 1661 og 1663 fremkom på tinget i Tynset tre interessante dokumenter som lenge har vært diskutert, men som det er grunn til å se nærmere på, BILAG 5 A-C (Riksarkivets avskrift av Tingbok 6 og 8 for Solør og Østerdalen).

A. Den 29. oktober 1661 ga fogden almuen skriftlig tillatelse til å gripe de "Stripfinder" ("løsfinner") som fantes i skogene for den overlaster de eventuelt hadde tilføyet almuen. Denne tillatelse synes å ha sammenheng med Tynsetalmuens supplikasjon av 1643 (ovenfor s. 16), men foreløpig synes intet å ha skjedd.

B. Den 26. juni 1663 stevnet fogden tvert om Jon, Tore og Oluf Aasen (fra Vingel^{en}, et par mil nord for selve Tynset) og flere for å ha tatt noe gods fra en del "Lap finder", men saken ble utsatt til lensmannen hadde fått navnene på alle som hadde hatt med samene å gjøre.

C. Den 24. september 1663 kom sakene opp, for det var to saker. Bare bøndene ble innkalt, så samene ble tydeligvis ikke hørt.

Den første gjaldt samene Niels Mortensøns anklage mot femten bønder fra Tynset (selve Tynset og nærmeste omegn), som alle erklærte at samens anklage var løgnaktig. Snarere burde man etterlyse samene, fordi de hele vinteren "overstripper" deres skoger, og enn mere om sommeren, slik at de fullstendig ødelegger "dyrene" både vinter og sommer. Da de hadde møtt dem ikke lenger enn 2½ "små mil" fra Tynset, der de hadde slått

seg til inn på deres skoger ("deris Skouge haffuer in paa-byggett"), og ikke på annen måte kunne få dem vekk fra skogene, hadde de tatt fra dem 100 <reins>dyr som de hadde der, og ville ha bragt dem til øvrigheten, men om natten hadde samene tatt alle dyrene, unntatt to som bøndene skjøt til sitt eget underhold. Siden samene hadde tatt tre elger og to bjørner 1½ "mil" fra "Elvdalen" og jaget dem to "mil" opp til Savalen (ca. 12 km. vest for Tynset kirke), der han (Niels Mortensøn) holdt til, og nedlagt dem, ba de om å bli frikjent for anklagen.

I den annen sak berettet Tore Aasen at Torkel Mortensøn selv femte (til sammen fem), foruten hustru og barn, hadde tatt til seg sin bror "lille Torkil" og en husmann^(j. s. 21, 25) kalt fattig Jon, som bøndene kjente, og enda flere som de ikke kjente, og hadde latt seg finne i bøndenes skoger vinter og sommer og ødelagt <alt>. Tore Aasen og tolv andre bønder, hvorav en var fra Os og fem (eller flere) fra Dalsbygda nordvest for Os, berettet at bare Torkel Mortensøn "er bygd i hommelsfield, huor hand iche boer", dvs. hadde bygslet¹⁸⁾ Hommelfjell (en snau mil syd for Os) uten å bo der fast (han flyttet naturligvis med reinflokken etter årstidene), men at han sammen med alle dem han hadde med seg, lå i deres skoger og ruinerte dem for alle de "dyr" (elg og bjørn ?) som var der. Og da bøndene lette etter dem og fant dem i sine "almindelige Skoge" ved Buhø (Buhøgda like vest for Femunden, ca. 40 km. i luftlinje fra Os), Tynset tilliggende, der de hadde 30 kjørelass ("Kiyryssles", trolig pulklass) med <reins>dyrkjøtt¹⁹⁾ og tre spilte elghuder, ga samene dem den ene for at de skulle tie med at de var så mange, eller at de hadde drevet på slik. De søkte å få tak i den, og om våren samme år forærte de fogden huden. Om høsten fant tre av bøndene Torkel Mortensøn og hans sønn ved bøndenes fiskeboder ved Siksjøen (ca. 7 km. vest for Buhøgda), der samenes hytter ennå skulle finnes. Og i et stabbur som de hadde satt opp der det første år de kom dit, hadde de tre ankere brennevin som de hadde kjøpt på Røros. Og da tok de fra dem én rein og ikke mere, og Tore Aasen fortalte at han hadde elvert den til fogden, og alt ble sendt til Danmark (!). Og siden den tid hadde Torkel Mortensøn og hans følge oppholdt seg i deres skoger vinter og sommer som før, og de hadde sin

kjøring til Røros, til noen kullbrennere omtrent to "mil" fra "Plasse" (selve kobberverket), som de etter sigende drev sin handel med (kanskje ved Galaaen smeltehytte sydvest for Røros, nevnt i regnskapet 1660, Øisang 1942, s. 43). Bøndene ba øvrigheten om at samenes adferd, slik de hadde beskrevet den, måtte avskaffes. Det fortaltes at samene skulle ha hele 600 rein, at de la sine døde barn i stup^{per} og trær, og at de begravet bjørnernes knokler i den tro at de skulle komme dem til nytte igjen (dvs. gjenoppstå og la seg drepe igjen).

Bøndene synes å ha blitt frifunnet for samenes anklager, kanskje på grunn av bevisets stilling, men fogden kan ikke sees å ha foretatt seg noe overfor samene.

I sin anklage gjorde bøndene en vesentlig ^{over}distinksjon: Torkel Mortensøn med familie hadde bygslet ("bygd i") Hommelfjellet, mens hans husmann og øvrige selskap tydeligvis skulle betraktes som "Stripfinder" og forvises. Heller ikke Niels Mortensøns opphold ved Savalen med 100 rein synes i og for seg å ha vært bestridt. Anklagene gjaldt påstått inntrengen på bøndenes "almindelige Skoge". Samene hadde et betydelig antall rein, men bøndenes klage gjaldt jakten og ikke enger eller utslåtter, som først senere ble hovedgjenstanden for tvister.

Bygselen kan ha funnet sted mellom 1661 og 1663, eventuelt i forbindelse med landkommisjonen av 1661. Den må ha vært en stadfestelse av eldre bruk, for det er lite trolig at samene skulle ha kunnet få legal bruk på Hommelfjellet, en knapp mil fra bøndenes gårder, på en tid da bøndene tydeligvis gjorde alt for å bli kvitt dem.

Som legal bruker av Hommelfjellet (trolig om sommeren) må Torkel Mortensøn også ha hatt bruksrett sydøstover i lavlandet, altså til Siksjøen, der han åpenbart hadde høstplass, og Buhøgda østenfor, der han synes å ha hatt vinterslakt. På den tid var det knapt kommet fast bosetning på Narbuvold vest for Siksjøen eller annensteds i dette svære området, så det skulle være god plass til både samers og bønders utmarks-næring. Fra Savalen er det bare ca. 50 km. nordvestover til "Findefieldet" (1658), så kanskje Niels Mortensøn hadde lignende bruk på den kant.

I 1643 påstod bøndene at den bruk de beskrev i 1663 skulle ha begynt en ti års tid tidligere, dvs. på den tid da den nye bruken av skytevåpen skjerpet konkurransen om viltet. Bøndenes beretning om samenes begravelsesskikker og bjørnetro, intime ting som virker ekte nok, men ikke utleveres til hvem som helst, tyder på mere fredlig samkvem mellom samer og bønder over lang tid tidligere. (Samenes personnavn, Niels, Torkel, Morten, Jon, osv., kan tyde på at de var døpt, men det kunne kombineres med gammel samisk religion, slik Thomas von Westen fant ut vel femti år senere.)

Det er mulig at tamreinflokkenes størrelse i 1663 hadde sammenheng med handelsforbindelsene til Røros, for brennevinet må de vel ha kjøpt for reinkjøtt. Men tamrein må samene åpenbart ha hatt også før Rørosverkets tid. For alt man vet, drev de også byttehandel med bøndene.

Samenes bruk må ha vært anerkjent fra høyeste hold. Ifølge et dokument funnet på gården Trøen, en gammel skyss-stasjon i Vingelen, BILAG 6,²⁰⁾ hadde i 1660 samene Morten og Joen vært på fogedgården Borg i Hoff prestegjeld syd for Elverum med tre rein som skulle sendes til stattholderen, og fikk to hester av skyss-skafteren for å komme tilbake til Røros.²¹⁾ - Dette var en meget lang tur, omtrent som den reinskyss fra Jemtland til Dovre osv. som Olaus Magnus omtalte i 1555 (s. 10).

I 1664 skrev sognepresten i Haltdalen: "Fordum haffuer haffuer bekommet aff Elsdiur oc Reinsdiur, som bønderne præsten hafft en god hielp aff den thiende hand[^] haffuer veyet paa deris skoffuer. Men siden Findlapperne hafuer der paa sig indtrænget paa skoffuerne, kand de intet bekomme." (Sandnes 1971, s. 70, som mener at slike opplysninger om overflod i "fordums tid" prinsipielt må behandles med skepsis). Påstanden om samenes inntrengen er vel samme sak som klagen av 1632 (s. 15 ff.) og sakene på Tynset 1643 og 1663 og må bli et spørsmål om grenser, og den påståtte nedgang i viltbestanden kan naturligvis også ha hatt å gjøre med den nye bruk av skytevåpen.

I 1669 satte gauldalsfogden opp en matrikkel for navngitte engesletter, myrsletter og setervoller med samlet skatt over fire ganger så stor som i jordeboken fra 1661 (landkommisjonen); engeslettene lå på forskjellige steder rundt Aursunden (en

seter lå i Molingdalen), i Rugldalen og Killingdalen nærmere bygden i Ålen, og en så fjernt som Femundsviken. Dessuten skattet seks brukere på fire gårder i Ålen for fiskevann og "neverskog" i Kongens allmenning, fra Riasten til Langen og Langsåsen (Langsvola) og Rien med fiskebekkene, samt "Rielven" i nederste "Haaen" (Hyddhåen, utløpet av elven fra Hyllingen) og "Kieraasen" (jf. Tjæråen med utløp i Nordvestenden av Rien) (Haarstad 1922, s. 72-74), dvs. et område nord for (om ikke inn på) "Brechen gods" som i 1669 som ovenfor nevnt ble utlagt av kronen og overtatt av Rørosverkets direktør personlig.

Forskjellen mellom jordeboken av 1661 og matrikkelen av 1669 tyder vel nærmest på en ny virksomhet i Kongens allmenning, en utvidelse av bøndernes tidligere bruk som var begrenset til områder nærmere gårdene i Ålen. Den utvidede bruk og bosetning har klar sammenheng med Rørosverkets virksomhet, som medførte hestehold for kjøring for verket og kyr på de nye småbruk. Feragens smeltehytte, nord for den nevnte Femundsviken, nevnes i regnskap 1661 (Øisang 1942, s. 43), mens området vestenfor som nevnt var på det nærmeste allerede snauhugget. Jakt på storvilt var det ikke lenger tale om (1664), og også skatten for fisket nord for "Brechen gods" må ha vært ny. Som Kongens allmenning kan det iallfall ikke ha vært ålbyggenes "leyemaal" i 1632. I 1664 ble ^{det} ikke spesifisert hvor samene skulle ha trengt inn, så spørsmålet om de mulige gamle grenser i Kongens allmenning må stå åpent. Som i Tynset, kan det i eldre tider, spesielt før Rørosverkets tid, ha vært god plass i dette store område både til samers og bønders utmarksbruk.

Under Tydal i jordeboken (lensregnskapet) for Selbu fogderi 1661/62 står det (etter en bonde): "Anders find och Thorchild find Haffr tilholt i Thydals fielle I skatt ij dlr." (Løøv 1989, s. 279; Haarstad 1992, s. 115). I 1669 finnes i listen over leilendingsskatten: "Disse Effter(sckreffn)e finde Er nu i Thydals fielle, och Er deris schat for Ao: 68 och 69 - Morten Thorchelsen ij dlr - Thorchel Mortensen ij dlr - Jonas Thorchelsen ij dlr - Anders Lauridtzen ij dlr" og året etter Anders Larsen igjen med en daler og som ny mann Torkil Jonassen (Haarstad 1992, s. 115).

Jordeboken for 1661 må vel ha sammenheng med landkommisjonen

av samme år og sier bare at samene Anders (Larsen) og Torkil (Mortensen) hadde sitt tilhold i Tydalsfjellene med skatt 2 riksdaler, ikke at de skulle ha kommet dit først det året. At samer på den tid skulle ha kunnet "trenge seg inn" på bønders områder, er lite rimelig å tenke, så i likhet med den omtrent samtidige bygsel i Tynset tyder skatten på eldre samisk bruk.²²⁾ Skatten for årene 1668-1670 ble innkrevd av foged Rasmus Jensen, foged fra 1657 til 1670 (Haarstad). Han hadde tydeligvis tatt nærmere rede på Torkil av 1661, for Morten Torkilsen og Jonas Torkilsen var rimeligvis sønner av Torkil Mortensen, og Torkil Jonassen 1670 trolig sønn av Jonas Torkilsen og sønnesønn av Torkil 1661, som altså da må ha vært en temmelig gammel mann. Som rettighetsinnehavere kan de også ha hatt "husmenn", i likhet med bygselinnehaveren i Tynset og innehaverne av opprinnelig danske frihetsbrev i det nå svenske område østenfor. Når (ifølge Haarstad) samer ikke finnes i skattebøker for Tydal etter 1670, er vel den enkleste forklaring at Rasmus Jensens etterfølger ikke var så flink til å inndrive skatt av samer, som f.eks. kan ha stukket seg bort (slik det ble påstått i Herjedalen 1646), og kanskje også krigen 1675-79 kan være en del av forklaringen. Etter krigen viser det seg temmelig klart at Anders Larsen innehadde fjellområder sydover fra bøndenes Tydal, og også Jonas Torkilsen^{kan} synes å komme inn igjen i bildet (se neste avsnitt). Hvor langt vest tydalssamers bruksområder kan ha strukket seg tidligere, er naturligvis vanskelig å si, for allerede før 1670 ble området dominert av folk i Rørosverkets tjeneste (ifølge Haarstad 1992, s. 74, hadde verksarbeidere, bl.a. en kullbrenner, slått eller engesletter også østenfor Aursunden alt i 1669).

I 1662 kom det på svensk side ny jordebok. Under "Kalls socken" kom det som tidligere nevnt et nytt navn, "Nils Jonsson för Taverdals och Flattron fjäll 1:16", med fogedbrev av 1656 (s. 26). Han var bror av frihetsbrevinnehaveren fra 1646 Thomas Jonsson, som nå var "lappländzman" i "Underssåker fiäll",²³⁾ tydeligvis med disposisjonsrett i "Lappefiällerne" i "Kalls socken", som var del av Undersåker tinglag. På tinget i Undersåker 29. oktober 1668 ble han av befalningsmannen stilt til regnskap for "lappräntan" fra og med 1658 til og med 1668 på en meget inngående måte, spesielt angående to områder som har

stor historisk interesse (detaljer i Utr. 1975, s. 226-232).

Befalningsmannen, som var kommet til i 1658, gikk etter jordeboken fra 1653, som hadde "Joen Mårtensson som skattar efter cronones jordebok < en misforståelse av jordebokens Cronones fjäll > för Sarijtzfiäll åhrl. 3 smt. (hwilket fiäll, sedhan Joen Mårtensson begaf sigh ifrån Vnderssåker, Thomas brodher, blindh Nilss Joensson brukat hafuer och än brukar) och Thomas Joensson för Trohrrijes och Hattungh fiäll åhrligen skattar 4 D:r smt. och 16 öre". På spørsmål om "Sarijs fiähl" svarte lapplänsmannen (Thomas Jonsson) at det lå i Herjedalen og der kaltes "Selfwen fiäll" (Särvfjället) og ikke "Sarijs fiäll" (det gamle samiskbaserte navn, 1942 Saarfiele(h)), og lå innenfor bøndernes "boehmpner < bohammer > en half mijhl från gårdherne der allmogen sine fäbodhar bruka." Med sin åpenbart utvidede setring hadde altså herjedalsbøndene tilegnet seg den sydligste del av "finnekongens" område ifølge jordeboken 1646-49, Sarf (Sarve) / Saris (Saarfielleh), mens hans sønn Joen var reist fra Undersåker (tinglaget, altså "Kalls socken"), trolig sammen med faren (jf. neste avsnitt). Den sydligste del av dette skattefjellet var altså fra 1656 Flatruet like nordvest for Särvsjö, brukt av den blinde Nils Joensson, som foruten en eller flere sønner også kan ha hatt "husmenn".

Fra 1658 til 1668 hadde Thomas lapplänsmann også "dragit en lapp från Offwerdahls fiähl, vndher Vnderssåkers fiähl" (dvs. Undersåker tinglag), Thorkill Olufson, og årlig krevet en riksdaler av ham, slik at Thomas skulle være skyldig 8 RD. Lapplänsmannen i Offerdals fjell, Scharel Olufson, kunne bekrefte at Torkill hadde betalt "sin ränta" i Undersåker (tinglag). Ifølge en jordeboksransakning i 1695 brukte Torkil Olufson da både "Södsjö Fiell under Offerdahl" (området øst for den store sjø Torröjen) og "Jemt Fiellet i Undersåkers Tinghlag och Kall Sochn belägit", i 1692 kalt "Skieckarfjället", vest for Torröjen og Kallsjön (Utr. 1975, s. 229), altså det fjellområde som det ble skattet til Jemtland for i 1604 og trolig også i 1610/11 (s. 12), øst for eller etter skiftende svenske synspunkter kanskje inklusive "sznasen fiell" som Torkil Nilsson innehadde 1564-1611, etterfulgt av Nils Torkilsson (1612-20), som i 1637 ble ranet av Gønder fra Kolås i Kall.

Torkil Olufson kan ha vært sønn av Olof Torkelsson, sistemann i jordeboken av 1646 for "Offerdals socken" og trolig bror av samme jordeboks Mats Torkelsson, som ifølge ransakningen 1695 skulle ha holdt til på "S(n)aasfiellet, innom Norske gräntzen belägit" (s. 20). Torkil synes altså å ha vært sønnesønn av Torkil Nilsson, hvis far sto i de svenske regnskaper siden 1553, det aller eldste. Jemtenes frihetsbrev av 2. mars 1646 (s. 20) vitner om alvorlig krangel og forsøk på å få fordrevet samene fra den jemtske side. Etter krigen 1675-79 ble forholdet ikke bedre (se neste avsnitt).

For "Offerdals socken" har jordeboken for 1662 bare et par navneforandringer fra 1646. Lapplänsmannen Scharel Olufson, trolig sønn av jordebokens førstemann Olof Andersson i "Stenen-fjäll", styrte tydeligvis selv, som ansvarlig for hele gruppens skatt overfor den svenske befalingsmann eller foged. På Offerdals-siden var forholdene tydeligvis mere fredlige, med gamle grenser mot bøndenes områder.

I 1662 var "Hammerdalslapparne" blitt til "Ströms socken", uten annen forandring i jordeboken fra 1646. Disse samene hadde ennå ikke fått noen "wiss Fougde" og sendte i 1669 en supplikasjon til en kommisjon i Västernorrland for å få orden på skattebetalingen og ikke lide overlast (Utr. 1975, s. 233). Over tyve år etter landskapsovertagelsen hadde de svenske myndigheter altså ennå ikke skikkelig innsikt i de lokale forhold, men samene måtte mere eller mindre ordne opp selv.

I 1666 kom en omfattende ransakning av bøndenes avradsland, som ikke direkte berørte samene, men indirekte anga grensene mot deres skattefjell. ^(j.f. Utr. 1975, s. 211-214) 234) Avraden gjaldt også fiske, bl.a. oppover Ströms Vattudal ("Ådalen") like til Giärme (Utr. 1975, s. 235), allerede "böxlat" i 1649 av en bonde i Ström (Utr. 1975, s. 214), i 1602 påstått å ligge i "Pijtto Lapmark", ²⁴⁾ dvs. samisk Gærma, nå kalt Jorm, sjøen øst for Limingen (jf. Bergsland 1987, s. 138 f., og neste avsnitt). Som det viste seg et par årtier senere, hørte dette område til en namdals-same, men fra norsk side finnes så vidt vites foreløpig ikke annen opplysning enn "Tiende af Sex Finder til fields, Hver en Rix ort; En dlr. Tou ort" for Overhaldens prestegjeld. ²⁵⁾ På offisielt dansk hold var kjennskapet til dette område enda slettere enn på svensk side, slik som også tidligere.

For "Umeå Lappmark" ble det i 1670 satt opp en jordebok, inklusive Rana og Vefsn, med kart og beskrivelse av "Vhmeå Byen" og "Graan Byen" i 1671 (jf. LL 1978, s. 82 med kart, 95). Fra norsk side, dvs. Helgelandsgodset som i 1666 ble solgt av kronen til Joachim Jürgens, skjedde så vidt vites ingen forsøk på skattlegging av disse samene før tyve år senere (se neste ^{5.70} avsnitt). Svenskene hadde altså stadig et desidert overtak i sin samepolitikk.

I september 1675 erklærte Christian V Sverige krig. Frem til 1679 raste den blodige skånske krig, mens Gyldenløvefeiden på ny førte til utarming og hungersnød i Jemtland, Herjedalen og Trøndelag. I 1675 ble det oppsatt en svensk hær i Jemtland, møtt av dansk mobilisering i Trøndelag, bl.a. 250 mann i Snåsa. I mars 1676 marsjerte svenske tropper ned i Herjedalen for derfra å angripe Røros. Ved juletider overga Sørli seg og ble brandskattet. I august 1676 trengte svenske tropper inn i Meråkerdalen, neste år 4.000 norske soldater inn i Alsen. ^(øst for Undesåker) I 1678 kom et nytt svensk innfall i Trøndelag, og bl.a. Røros ble avbrent. Og krigen fortsatte med gjensidige plyndringstokter. Det sier seg selv at heller ikke samene i disse områder kan ha forblitt uberørt.

4. Fra freden i Lund 1679 til Den store nordiske krig 1709-20

4.1. Innledning

I denne perioden fremkommer flere nye dokumenter til forståelse av samenes historie som krever en innledende oversikt før den nærmere omtale av de forskjellige områder.

Fredstraktaten av 23. august 1679 gikk ut på status quo fra 1660, men noen grenseoppgang fant heller ikke denne gang sted. Etter krigens slutt fikk en svensk ingeniør i oppdrag å tegne et nytt kart over Jemtland og Herjedalen, men han døde i 1682. Oppdraget ble overtatt av landmåler Kristoffer Stenklyft, som i 1683 fikk ferdig et kart over Jemtland og i 1686 sin "Iemptiæ et Heriedaliæ accuratissima Delineatio", for Herjedalens vedkommende med grenser meddelt av bønder i Funäsdalen, den nordvestligste bygd i landskapet (Bromé 1954, s. 296-299, med facsimile av kartet). Riksgrensen er både i et område i syd og nordpå trukket vesentlig lenger vest enn Hedræuskartenes grense fra 1646, "högsta fjällryggen", og

gir således uttrykk for grensepretensjoner, som ble offisielt fremsatt den 9. august 1690, med henvisning til dronning Christinas brev til Frederik III av 26. mai 1649 (ovenfor s. 18), i begge områder med samiske aktører.

I syd er Herjedalens grense mot Norge trukket fra Femund, nærmere bestemt Femundskleven, som ifølge traktaten av 1658 var grense også mellom Østerdalen og Akershus len, over Veglan fiella til Ruten og Ruttjørnane (uten navn, nå grenserøys nr. 149), så langt som på Hedræuskartene, ^{et grensen trukket} Men derfra til østsiden av Ria (Rien, en mil nord for Brekken), tydeligvis over Dagvola (et par km. øst for Brekken), og videre i rett linje til vest i Skardørsfjella (uten navn, men klart avtegnet) og derfra til Ena fluvius, nærmere bestemt Enbågen (nå omtrent riksroys nr. 157). Derfra er grensen mot Jemtland trukket i rett linje til Hunhångberget, trolig i Lunndörrsfj. (den nåværende grense), og derfra i rett line til Rödeskahl, Vemdalsskalet (omtrent som nå). På Herjedalssiden kommer således hele Ljungans vassdrag (og til og med Vålåsiön med avløp nordover), mens grensen på det siste Hedræuskartet var selve Ljungan, på det tidligere nærmest vannskillet mot Ljusnan. På Herjedalssiden kommer i vest bl.a. hyllinge (Hyllingen) med en god bit av elven ned mot utløpet i Glomma (fra Rien), og - langt fra grenselinjen - Skaars fielle, som øyensynlig skal omfatte fjellområdet nord-østover til og med Helagsfjället,²⁶⁾ mens Hedræuskartenes riksgrense går fra Ruthe Fiället over Lussnewålen (nå Haftor-støten med riksroys nr. 151) og langs Store Hågnan, også kalt Skars Fiälet (øyensynlig Skarsfj. en mil rett øst for Vigelfjella), til Helagsfiället, som på det ene kart er grensemerke både mot Norge og mot Jemtland (på det siste kartet er grensen Ljungsja:na, en snau mil nordøst for Helagsfjället). Differansen i nord er over to mil, så Stenklyfts kart gjør krav på et meget betydelig fjellområde som i 1646 skulle ligge på norsk side. Nord for metokleppen (Mittåkläppen, en mil sydøst for Skarsfjället), står Kopparberget, der samene Jonas Torkilsson hadde gjort det malmfunn som ble ^{begynnelsen til} Ljusnédals bruk, "Messlinge koppar Grufwa", og begynnelsen til nye grensetvister (nærmere ^{s. 424.} nedenfor).

Fra Enbågen er grensen trukket til Kyckgordz fielle ved veien til Stjørdal (Skurdalsporten, riksroys nr. 161),

og videre over sundet i Storsiön (riksrøys nr. 165), nordenden av Torröjen og midten av Holden til Holdershatten (nær riksrøys nr. 171), dvs. den tradisjonelle grense, den prikkede linje på Hedræuskartene, med Suhlfjelle godt inne på den norske siden. Men fra Holdershatten er grensen trukket i rett linje nordover til Portfjellet (uten navn, riksrøys nr. 195), over Laxsiön i Nordli, og videre over et fjell som kan være Orklumpen, Olof Tresks Urdwara. Her gjøres altså krav, ikke bare på hele Sørli, men også på halve Nordli, offisielt fremsatt i 1690, og begrunnelsen var at det var "Lapparnes egendom" (nærmere ⁵⁻⁶³⁴nedenfor).

I 1686 fremkom det såkalte "finnemanntallet" (utgitt 1990 for Kjeldeskriftfondet), ^{BILAG 7.} Ved reskript av 5. desember 1685 ble visestattholder Just Høg pålagt å sørge for at foged, sorenskriver og seks menn i hvert fogderi satte opp manntall over "alle slags Finner" i riket, med navn på hver finne og opplysninger om antall personer i husstanden, om finnene oppholdt seg på stedet med eller uten tillatelse, om bøndene hadde skade eller fordel av det, osv. Foranledningen var den innvandring av finner fra Savolaks over grensen fra Värmland som begynte et par mannsaldre tidligere. Disse såkalte "rugfinner" ble registrert over store deler av Østlandet, bl.a. nordover til Elverum prestegjeld. Men på en eller annen måte kom også en del sydsamer med, i Oppdal tinglag, Snåsa og Sparbu prestegjeld og Overhalla prestegjeld. Hvorfor det bevarte manntall f.eks. ikke omfatter samer innenfor Rørosverkets cirkumferens, der det helt sikkert var samer på den tid, er ukjent. Men der manntallet ble holdt, kunne det naturligvis bli et effektivt våpen for bøndene, som jo selv skulle avgjøre om "finnene" (i prinsippet inntrengere) var dem til skade eller fordel. Og våpenet ble brukt (se nedenfor).

Den 6. januar 1706 fikk Povel Resen (f. 1674) i oppdrag av Frederik IV å foreta en reise for å undersøke samenes forhold, hvorledes det i virkeligheten forholdt seg med deres kristendomskunnskap osv., og særlig "erkyndige sig om hvorledis de af Fougden^{og} andre begebnis, om de tvinger dem til at give sig noget, eller for en ringere pris at afstaa til dem schind eller andre varer, som dennem kand andstaa, og som før er er-mældt, skal Hand nøye lade sig Informere hvad de gifver til

Hans May^t. for der af at fornemme om det er mere end det føris til Regenskab" (Resens innberetning 3/2 1708).²⁷⁾ Ifølge sin Journal²⁸⁾ reiste han fra Kjøbenhavn den 10. februar 1706 og kom til Levanger 7. mars, reiste videre over Snåsa til Overhalla (21. mars), der han var oppvokset og hans foreldre stadig bodde, og i midten av april nordover langs kysten til Vefsn, osv. I sin reiseberetning av 1. august 1707 skriver han bl.a. om de "Svendske Lapper" at "De af Uhmeå, Saarsele og Angermand-Lapper kommer sielden eller aldrig til Norge, uden de, som altid boe og streiffer om i de Nordske Fielde, alt fra Røraas og indtil mod Helgeland, næfnlig, i Røraas- Selboe- Meraaker-Verdal- Snaasen- Findlien og Overhalds-Fieldene, og ere endnu ingen . . . viss Regulairitet bleven indrættede till; mens kommer undertiden mange, undertiden faa, efftersom deris eget behag, tid og leylighed kand tilstæde." (Dok. II s. 301). Myndighetenes kjennskap til fjellområdene var altså stadig meget begrenset, mens de svenske som før hadde god kontroll. Med Resen kom endelig en ansvarsfull representant for kongen inn for å ta konkret rede også på samers interesser, både de åndelige og de materielle.

Den 10. desember 1714, midt under krigen med Sverige, opprettet kongen Misjonskollegiet i Kjøbenhavn, og fra 1716 til 1802 var det det ledende organ i misjonsarbeidet blant samene i Norge, Finnemisjonen (Steen 1954, s. 102). I 1716, på sin første reise, kom Thomas von Westen den 23. oktober til Overhalla, men kunne ikke treffe samer på den tid (de lå langt borte), bare presten, som ikke kjente til flere samer enn "4 Hoved-Familier i Overhaldens Fielde"; han hadde døpt to samebarn,²⁹⁾ men hadde slett ikke hørt noe om samenes "Overtro, Afguderie eller Trolldom" (Hammond 1787, s. 262 f.). De følgende år ble det ansatt misjonærer, og i en lang beretning datert 27. november 1718 (først trukket frem av Anders Løøv 1994), skrev Isaac Olsen bl.a. ^{at} "Lappefinner" kom ned til alle prestekall langs fjellene "oven for Thrunhiem", "men i disse bøygder steder og flecker som grændsser høyeste op til fieldet, teer de sig mest og lader sig mest finde, Lappe-Finnerne, nemlig fra Nummedallen at regne og sør effter fieldet og bøygderne til Doffra fieldet, først Nor og Sørfinde-Liernne som hører

Snaasen til, 2 Snossen, 3 Gaundalen, 4 Løx-Dalen <Ogndal>, 5 Alnæs <jf. Elnes i Værdal>, 6 Suul, 7 Meerrocker, 8 Tydalen, 9 Røros, 10 Holtaalen, 11 Østerdalen, og mange flere steder sør effter ved fieldet, som jeg icke ved naffne på ..."

Samme år, i 1718, hadde general Budde styrker bl.a. i Røros, Tydal, Meråker og Snåsa, og Armfeldt rykket inn i Verdal. I desember 1718 rykket Armfeldt inn i Røros, som var blottet for folk. Ved nyttår 1719 gjorde han det bekjente tilbaketog over Holtålen, Østby i Tydal, Essand og Handöl i Jemtland. Omkring 2.300 av hans folk skal ha frosset ihjel i fjellet, og "Vaaren efter var til de Stæder ej fremckomendes for Stanch men der saaes mangfoldig Ræve og viilde Rof-Fugle" (Schnitlers protok. I, s. 56). Å bedømme forholdene før krigen ut fra tilstanden etter krigen ville ikke være særlig tilforlatelig historisk metode.

4.2. Oppdal

På det allminnelige restanseting den 10. februar 1686 fremstilte seg, i henhold til visestattholder Høgs befaling av 1685, Niels Find med hustru Ragnild Nielsdaater, en sønn og to døtre, og hos ham oppholdt seg dessuten hans sønn Lars Nielsen med hustru Goullue Tomisdaatter. Han var kommet fra Tydalsfjellene, hvor han hadde vært i to år, men var nu kommet til Oppdal og Rennebu-fjellene for et år siden. De bodde ikke fast, men oppholdt seg i telt og hytter "i ville fjell", drev ikke med såing, bråtebrenning (som "rugfinner"), fiske, høybergning eller skytteri, og hadde ikke gitt noen "bøxsell" til noen. De arbeidet ellers²⁹⁶⁾ for godtfolk med synging av skinnfeller og skinnberedning, gikk til kirke, møtte to ganger om året^{på tross} og betalte ifølge jordeboken årlig en riksdaler i skatt. De gjorde almuen ingen som helst innpass på deres skog, mark, mose eller fiskevann, men fikk av almuen "gott Loff". (Finnemanntallet 1686, s. 174 f.)

Året før, for den 19. juli 1685, er i beretningen om "Kong Christian den Femtes Reise i Norge 1685" notert: "Her, udi Opdals Præstegaard, hvor hans Kongl: Mayt. om Natten forblev, møtte os de første Finner, som een gammel Mand og Qvinde med et Rensdyr, som de medførte til at sælge" (Yngvar Nielsen i tidskriftet "Vidar" for 1889).³⁰⁾ Om dette gamle ektepar var

Niels og Ragnhild fra året etter, er ikke innlysende, men de hadde iallfall rein, noe Niels ikke ble spurt om på tinget, der spørsmålet var om "rugfinner".³¹⁾ Man kan heller ikke uten videre slutte at det ikke var flere samer i "Findefieldet" (1658), der Niels og Ragnhild turde ha holdt til.

Som et eksempel på "de Norskis onde medhandling med disse Lapper i forrige tider" (i sin allminnelighet) beretter Resen i sin innberetning av 3/2 1708 følgende, som fortjener å leses in extenso:

For nogen tid siden da boode der Field-Lapper, med mangfoldige deris Reensdyr, udj de Fielde som ere beliggende Nord og Nordvest for Drifve-Elf udj Opdalen, som kommer ned af Dofre-Field; og hvor Fieldlapper boor i Fieldene med deris tamme Reinsdyr, der holder sig og de vilde Reinsdyr till; Heraf kunde da atskillige baade i Romsdalen og paa Nordmør hafve got skiøtterie af disse vilde Reins dyr; Nogen tid der effter fattede sig nogle for-vogne Personer af bøygden dend indbildning og Resolution, at det var hvercken Synd eller fare ved at bedrage disse i Fieldene boende Lapper deris godtz og Reinsdyr fra, stillede og denne deris Resolution i Verch saaledes, at de paa een tid kommer sammen rottede til dem i fieldet, og effter at de hafde berøfvat dem hvad godtz af pænger Sølf og Kaaber de kunde forefinde, søgte de og at bringe deris tamme Rein med sig af Fieldene, Hvilcket gick dem saaledes an, at naar de først fick lokket sig deris store tamme Bielde-Rein (NB de har gemeenlig paa En stoor tam Rein En Bielde eller Klocke hængendes, Hvilcken dend gandske Reineflock effter følger) saa følgede og dend Øfrige flock med dem; denne Reinflock dref de dend dag og anden dagen imod bøygden til den stoor Dyb dal, hvor de vilde hafve deris Natte-leye, og imidlertid bant dend store Bielde-Rein at de andre dem icke heller skulde undløbe; Lapperne som imidlertid sørgede baade for sit bort-røfvede godtz, som og særdelis for deris bort-lockede Rein, hvor udj deris fornemste formufve bestod, forføyede sig saa sagte effter, og endelig kom til et høyt Field hos dalen hvor de kunde see disse bøygde-folck med deris Rein nedre i dalen, begynte derfor at kalde dem sammen og til sig med, Hvorpaa den Heele

Reine-flock straxen forlod disse bøygde-folck og løb alle hen til Lapperne igien, uden Alleneste dend store bundne Bielde-Rein; saa snart de nu hafde faaet deris Reins dyr igien, forføyede de sig straxen af forbem^{te}. Fielde, og har der siden dend tid aldrig boet Lapper i de fielde, og end det som mere er, Hvilcket og er vitterligt blant alle, aldrig siden været seet vilde Rein i samme fielde.

Dette skjedde altså nord og nordvest for Drivdalen, ikke østenfor i "Findefieldet", der det godt kan ha vært samisk tamreindrift også senere,³²⁾ jf. Isaac Olsen 1718 ovenfor (s.40).

4.3. Rørostraktene - Herjedalen, "Kalls socken"

I den svenske jordebok for "Kalls socken" er det i 1680 ingen forandring fra 1662, altså foruten "Thomas Jonsson för Tranris och Hitting 4:16) både "Jon Mårtensson för Saris och Cronones fiäll 3:-" (skjønt han allerede i 1657 skulle ha forlatt sitt skattefjell, s. 26) og "Nils Jonsson för Taverdals och Flattron 1:16". Jonas Torkilsson, som i eller før 1686 fant malmen i Kopparberget, synes altså ikke å ha vært rettighetsinnehaver i "Kalls socken" - ikke ennå..

Ifølge Olof Janssons inngående redegjørelser (1928),³³⁾ meddelte Jonas Torkilsson sitt funn til en prestesønn som hadde slått seg ned som nybygger ved Mässlingen (et par mil sydøst for malmfunnet), men denne gjorde funnet til sitt og ble medlem av interesseselskapet som i februar 1686 fikk privilegiebrev av Carl IX, begynnelsen til Ljusnedals bruk. På sitt besøk i Hede samme år traff kongen samene, som skal ha vist ham en malmklump som lyste som sølv, men på kongens spørsmål om "sølvfunnet" trakk samene seg tilbake og ba bare om frihet til å bruke Flatruet (se nedenfor^{s. 55}), formodentlig fordi han allerede var blitt lurt én gang, av prestesønnen.

I 1688 fikk Stenklyft i oppdrag å lage kart over Ljusnedals og Funäsdalens skogsmarker, som i nordvest strakte seg til Skarvarna og Skenörsfjällen,³⁴⁾ en drøy mil øst for grensefjellet Ruten, og en mil syd for Ljusnans øvre løp. Området nordenfor, vestover fra selve Flatruet, kan da ha vært samisk bruksområde.

Under arbeidet med kartet fikk Stenklyft høre at en del norske gruvarbeidere hadde kommet "in över gränsen och på Dalvålen,

som ansågs ligga en åttondels mil inom gränsen mot Norge" og flere måneder arbeidet med et nyoppdaget malmbunn. Han meldte fra til den svenske landshövding, som innhentet forholdsordre fra sin konge, reiste opp til skjerpet og fikk uten militær hjelp de norske gruvearbeidere til å stoppe arbeidet og forsvinne. De hadde brutt femti tønner malm, som neste år ble brakt til smeltehytten i Ljusnedal, og dessuten la svenskene beslag på et parti høy som nordmennene hadde slått "inom den svenska gränsen" (Bromé 1954, s. 294), dvs. grensen på Stenklyfts kart fra 1686. (Bruddet sees nå som et ca. 10 m³ stort hull øst for nordenden av den derfor kalte Gruvsjøen snaue fire km. vest for riksrøys nr. 150.)

Saken utviklet seg til en internasjonal konflikt av stor interesse for spørsmålet om samisk bruk i området, Men først bør nevnes at det i 1688 også ble holdt en skyldlegningsforretning for "Brecken Hr. Bergmester Jürgentz Odels Gaard" (Utdrag til Høyesterett i ankesak nr. 51/1960, s. 25-46). Noen østgrense ble ikke oppgitt, men i 1934 kom bygdehistorikeren Oliver Moen, Brekken, til den tro at godsets østgrense fra først av gikk "fra Tufsinghammeren til Grønhøgda og derfra til Klumpene" (Utdrag s. 1 ff.), på det moderne kart Tufsinghamrane sydvest for Bolagen omtrent rett nord til Grønhøgda på Dagvola (ca. 3 km. øst for Brekken kirke) og videre nesten rett nord over vestenden av Hyllingen til Finnfloklumpene umiddelbart øst for sydenden av Rien, altså praktisk talt som riksgrensen på Stenklyfts kart fra 1686. Området østenfor denne grensen var Kongens allmenning, der bønder fra tre av Brekkengårdene i 1675 betalte skatt av fisket i Bolagen (Utdrag s. 5), og verksarbeidere i 1688 hadde noen små myrsletter øst for Rien osv. (Utdrag s. 36 f.), altså vel med høy som svenskene beslagla i 1688. At de lot seg avvise så lett, tyder ikke på bevissthet om sikker rett, men tilegnelse i forbindelse med Rørosverkets virksomhet.

Ifølge Bromé (1934 og 1954), som gjorde inngående rede for saken, skulle en dansk-norsk og en svensk kommisjon møtes sommeren 1690 for å bilegge grensetvisten. Den dansk-norske kommisjon, bl.a. bergmester og godseier Jürgens, kom i juli til Brekken og førte til protokolls vitnemål av "Worris gamble Trowerdige boesiddende bønder udj Aallen og Tydahlen", blant dem en same, BILAG 8. Den svenske kommisjon foretok på sin side

lignende undersøkelser, bl.a. ved hjelp av samer av Jonas Torkilssons gruppe. Disse kunne rapportere at den dansk-norske kommisjon hadde sent norske samer over for å spionere. Kommisjonene kunne imidlertid ikke bli enige om et offisielt møtested, som skulle være et fra begge sider anerkjent grensemerke, så noen grenseoppgang kom ikke i stand. Etter ordre av stattholder Gyldenløve fortsatte den dansk-norske kommisjon sitt arbeide på det ekstraordinære ting i Selbu i desember 1690, BILAG 9, og J. Fyhren tegnet et nytt kart, datert 1690 (Statens kartverk, Norge nr. 15). Disse dokumenter er det grunn til å se nøye på.

Hensikten var, som det het i Brekken, å fastslå den gamle rette grense mellom Ålens og Tydalingenes tinglag på den ene og Herjedalen på den annen side. I Brekken vitnet først syv ålbygger (to døde hadde vitnet på Røros den 2. februar), deretter samene Thomas Mortensen, og så tre verksarbeidere, som hadde sin viten fra den gamle Busch i Funäsdalen, lensmannen i Tydal og tre andre tydalinger, og til slutt den mellom 80 og 90 år gamle Even Brechen. På tinget i Selbu vitnet ingen ålbygger eller verksarbeidere, men først samene Thomas Mortensen og deretter lensmannen i Tydal og fem andre tydalinger. Når samene overhodet ble innkalt, var det åpenbart fordi han kunne fylle luken mellom ålbyggene og tydalingene, og hadde "byggslet" sine fjell "af vorris fogder" (Brekken) og på tinget i Selbu kunne fremlegge bygselseddel utstedt av nå avdøde foged over Selbu Rasmus Jensen, foged 1657-1670. Et slikt papir hadde ingen av ålbyggene eller verksarbeiderne, heller ikke bergmester Jürgens, eier av "Brecken gods" og medlem av grensekommisjonen.

Hva angår riksgrensen, landskapsgrensen fra før 1645, stemmer vitnemålene nesten fullstendig med grensen på Hedræuskartene. Det eneste unntak var førstemann i Brekken, lensmannen i Ålen, som var født (ca. 1614) i Tännäs, Herjedalen, og kunne si at grensen mellom Norge og Herjedalen alltid hadde vært "Synden for Eliaaen" (Elgå på østsiden av Femunden) og "Røevade" (utløpet av Rogenvassdraget i Femunden) og derfra til Vigelskaftet (nær grenserøys 147), mens den gamle grense ifølge Hedræus og traktaten av 1658 gikk langs midten av Femunden (grensen mellom Østerdalen og Herjedalen) og fra Femundskleven til Vigelskaftet. Dette merket ble ellers bare nevnt av kullbrenneren i Feragen, som hadde sin visdom fra den gamle Busch i Funäsdalen.

Nesten alle ålbyggene og verksarbeiderne nevnte naturligvis Rutte Klimpen, Høyeste Ruthen, Hedræus Ruthe Fiäll, der den gamle vei gikk over til Herjedalen. Fra det høyeste punkt på veien kan man også klart se de følgende grensemerker nord-øst til Helagsfjellet (konstatert ved selvsyn i 1967). Det første av disse ble av ålbyggene kalt Liusewahre el. lign., Hedræus Lussnewålen, av den gamle Even Brechen Lusnafield (en sekundær navneform), der han i sine unge dager, når han løp i fjellene etter "Reinshorner" (!), hadde funnet en "Marcheraa og Scheidning" satt opp av stein og under den gamle bumerker utskåret på tre. Av den gamle Busch i Funäsdalen og av dem som hadde tjent hos ham, ble Lussnewålen derimot kalt Hafftorstøeten el. lign., nå Haftorstøten med riksrøys nr. 151. Dette navn ble også brukt av to ålbygger, angivelig etter den gamle ålbygg Haftor Graftaas, men det var ikke det samme fjell som den gamle Buschs Haftorstøten (av den ene ålbygg kalt Liusewahre), men det en annen ålbygg kalte Hangen, en tydaling Hongen, Hedræus Hågnan, på Fuhrens kart "Hognon eller den formeenede Haftor Stöd", dvs. - som det klart sees av kartet - de moderne karters Skarsfjället, ca. 6 km. nordøst for Haftorstøten. I stedet for denne "formeenede Haftorstøt", som merke nordenfor "Luesewaaren", nevnte bonden fra Almås Hylaxfield, dvs. en blanding av Hyllingen, en mil sydvest for Haftorstøten, og Helagsfjellet, omkring to mil nord-øst for Skarsfjället, Hedræuskartenes Helagsfiället, grense også mellom Herjedalen og Jemtland.

Det er her sammen kommer inn. I Brekken sa han - ifølge dokumentet - at han av "vorris fogder" hadde bygslet fjellene på den vestre side av Helagsfjellet (Herlaxfield), som også før ham sammen Anders Larsen "hafuer hafft", og på den annen side hadde den svenske same Blind Niels sittet på Flatruet (Flotrøe), og aldri hadde de kommet hverandre for nær. Blind Niels var "Nils Jonsson för Taverdals och Flattron" med brev fra 1656 (s. 26, 42); selve Flatruet ligger ca. tre mil sydøst for Helagsfjellet. På tinget i Selbu het det at han, ifølge versjonen meddelt av Haarstad (1992, s. 116) "mod 40 Aar", med sine reinsdyr "hafuer besiddet" fjellene på den vestre side av Helagsfjellet (Herlop = Herlox), som "for hans Tiid imod de 70 Aar" sammen Anders Lavridsen (= Larsen) hadde hatt "for bøxel", osv. Anders Larsen var åpenbart han som betalte skatt

i Tydal i 1661 og av foged Rasmus Jensen ble avkrevet skatt, og ikke "bøxel", i 1668-1670, men spørsmålet om tid og personalia skal vi komme tilbake til, når området er bedre klarlagt.

Lensmannen i Tydal, som bl.a. kunne referere sin snart hundre år gamle bestefar, bevitnet at hans ^{far} og farfar uten noen påankelse af "de Nesthosliggende og beboende Folck" alltid hadde brukt "under deres gårders leiermål for avgående rettigheter" den Østre Suull Klippe, "hvorav Eina udspringer", dvs. Storsylen med Slottet, kanskje også Storsola sønnenfor (riksrøys nr. 155 A), ^{Hedræus Sylene} og som det rette merke mellom Meråker og Jemtland gjaldt Kirchaasfield, Hedræus Kierkegårdsfjället (jf. s. 37). De andre tydalinger bekreftet dette, en av dem i formen "Suull og Eina", en annen "Endbofield østre i Suullen", trolig Enåbågen halvannen mil nord for Sylene, jf. Stenklyfts kart (s. 37). Nærmeste nabo i øst må her bli innehaveren av "Täfwerdalen" (1656), "Töverdalsfjället" (fjellet sydover fra Tevldalen), som den gamle sammen Mårten Jonssons hustru Ragnhild (søster av frihetsbrevinneholderen Thomas Joensson) i 1698 kunne fremlegge et brev på, utstedt av häradsfogden i 1680 (Utr. ¹⁶⁷⁵ s. 252). Dette skattefjell omfattet iallfall tidligere hele området sydøstover til og med Flatruet (mm.).

Thomas Mortensens fjellområde lå altså sønnenfor Sylene, kanskje sydover fra Ekornåa (som renner til Nea), og grenset i øst til Helagsfjellet, som vestlig nabo til innehaveren av Flatruet. Området må altså i det minste ha omfattet den nordlige del av luken mellom Hedræuskartenes grense og Stenklyftkartets grense, på høyde med Helagsfjellet ca. to mil. For så vidt som "högsta fjällryggen" var en tradisjonell grense og ikke bare en svensk pretensjonslinje fra 1645, kan Skarsfjället, "Hågnan", ha vært en grense lenger syd, skjønt her blir det kanskje en luke mot Flatruet, nemlig det område der Jonas Torkilsson fant malmen like før 1686. Man må da spørre seg om ikke også den sydlige del av Stenklyftkartets "pretensjonsområde" hørte, eller hadde hørt, til "fjellene på den vestre side av Helagsfjellet", for en reieneier kan ikke holde til i "ville fjellet" hele året, men trenger også lavland, f.eks. en høstplass - la oss si ved Hyllingen, øst for Stenklyftkartets grense. Her kommer også ålbyggene og verksarbeiderne inn.

Ingen av ålbyggene viste til skatte- eller bygselbrev eller annet "leiermaal" (deres eldste papirer skrev seg visstnok fra 1669, se s. 31-32), men berettet bare om gammel bruk, hovedsaklig fiske. En av ålbyggene hadde bare fisket i tjernene oppunder Ruten, dvs. ved veien over til Herjedalen. Fire andre berettet om eget eller forgjengeres fiske i Dalwards Søer, eller Dalwards Søen, eller Dalwards Søen, "huor den nye schurfue er beliggendes", på Fyhrens kart avsatt som en navnløs sjø med Dalwors Scorfue (nå Gruvsjøen) østenfor Dalwors Siö (Dagvol-sjøen med avløp til Hydda), en av de fire også fiske og skytteri i Dalwards fieldet og Søen, på Fyhrens kart Dalwors Field, Dagvola like nordøst for gårdene i Brekken, og ^{el}nærmeste sjø. To av dem og lensmannen i Ålen (han som var kommet fra Tännäs) berettet også om fiske i Höflingen, Hyllingen, som har avløp til Glåmma like nord for den gamle veien over Brekken til Herjedalen. Fem av de nevnte berettet også om fiske i vann og bekker opp til Luesewahre etc., ifølge de to som vitnet i Røros, uten noen motsigelse av herjedølene, og de hadde sammen brukt Luesewaare Søen, Ljusnetjärn som er kildesjø til Ljusnan, langt ovenfor Ljusnedals og Funäsdalens skogsmarker kartlagt i 1688 (s. 42). Fra den kant ble fjellet som nevnt kalt Haftorstøten, i forhold til Hedræuskartene et nytt navn som ikke vitner om gammel bruk. Han som oppga "Hylaxfield" som grensemerke, hadde av sin 80 år gamle far hørt at før Rørosverket kom til, hadde de ikke annet å leve av enn "Schouen og Fischeriet", og at Brekkebøndene uhindret hadde "raadet for" engesletten omkring Dalwars Søen, en halv mil østenfor gårdene i Brekken, på Fyhrens kart fire, men disse kom knapt til før Rørosverket. Så langt var ålbyggenes bruk forholdsvis beskjeden, til dels vel også temmelig ny.

To vitnemål skiller seg ut. Anders Olufsen Graftaas bevitnet at hans far, 80 år gammel, og hans granne alltid hadde hatt sitt "Dyrefang og Fischeri" i Dalwards Søen og fjellene inntil Liusewaare Søen, og at hans kones bestefar Haftor Graftaas, som bodde på gården før hans far og var en eldgammel "Schoumand", hadde tatt "de unge karle af Aalen" meget med seg i fjellene, og at grensemerket etter ham stadig kaltes "Haftor Støedet", nemlig "den formenede Haftor Stöd" alias Skarsfjället. Lars Gierre (Gjære) bevitnet at hans 90 år gamle far alltid hadde hatt sitt skytteri i Herlaxfield, grensefjellet mellom samen Thomas

Mortensens område og det samiske skattefjell "Taverdals och Flattron" østenfor. Å dømme av de oppgitte aldre må Graftaasmannens turer med de unge karle ha begynt omkring 1620--30, omtrent på den tid da Jon fra Haltdalen kjøpte en rein av samene i Ljungdalen (for et par årtier senere å være med å ta livet av hele familien, s. 25 f.), og da ålbyggene klaget til Jens Bjelke over "Finnerne eller Fieldlapperne" som skulle ha skremt dem vekk fra deres "Field och Wey-Skoffue" og myrdet den fattige mann Peder Pedersen Almås i Ålen (s. 15 f.). Hvor grensene for ålbyggenes rettmessige virksomhet enn gikk, er det utvilsomt at de overskred dem. Vitnemålene taler i virkeligheten om overgrep og tyder sterkt på at de fjellområder Thomas Mortensen hadde "bygset", strakte seg sydover iallfall til Lussnewålen (Hedræus 1645-46), som åpenbart først etter 1645 fikk navnet Haftorstøten fra Herjedalen. Det er meget mulig at ålbyggenes fiske i området sønnenfor er like gammelt, f.eks. i forbindelse med ferdsel over til Herjedalen. Men dette forhindrer ikke at også samer kan ha hatt bruk i området, f.eks. høstplass ved Hyllingen - den gang som i senere tider.

Den bygselseddel Thomas Mortensen la frem på tinget i Selbu i desember 1690, og som "indholder forbe^m fielder at bruge og besidde", var som nevnt utstedt av foged Rasmus Jensen, foged 1657-70, men synes ikke å ha vært ført til regnskap av fogden.³⁵⁾ Om han i 1690 var 60 år gammel og hadde "besiddet" området "mod 40 år", kan han vanskelig med én gang ha fått bygselseddel av Rasmus Jensen, men han kan naturligvis ha fått den senere, f.eks. i 1670, for med "bygset" mentes åpenbart ikke at fogden skulle ha anvist samene området (som fogden sikkert ikke hadde greie på - ellers hadde vitnemålet vært unødvendig), men en bekreftelse på lovlig bruk. Om Anders Larsen hadde innehatt området "imod de 70 Aar" før Thomas Mortensens tid, kan han aller senest - regnet fra 1690 - ha tiltrått "besiddelsen" ca. 1620-30, altså over tretti år før han kom i skatteboken, i 1661 (s. 32 f.). Her som mange andre steder tok det tid før myndighetene fikk ordentlig greie på samenes bruk, som de ikke "åpnet", men forefant. Det er tenkelig at Anders Larsen døde det siste år han sto i skatteboken (1670), og at Thomas Mortensen fikk sin bygselseddel just det året. Men Anders Larsens skatt, i 1690 kalt "bøxel", og Thomas Mortensens "bygset" utelukker ikke hverandre.

I jordeboken for 1661/62 står det jo to navn, Anders og Torkil, som normalt representerte to grupper og kanskje hadde "husmenn". I skatteboken for 1668-70 sto foruten Anders Larsen og Torkil Mortensen også Morten Torkilsen og Jonas Torkilsen, øyensynlig sønner av Torkil fra 1661/62, i 1670 også Torkil Jonassen, trolig sønn av Jonas, så hans farfar Torkil må da ha vært temmelig gammel (om ikke død). Thomas Mortensen, anslagsvis født omkring 1630, kan f.eks. ha vært svigersønn av Anders Larsen, og f.eks. sønn av Morten Torkilsen, altså brorsønn av Jonas Torkilsen, som kunne tenkes å være han som fant malmen i "Kopparberget" like før 1668. Eller Thomas kan ha vært en sønn av "finnekongen" Morten Jonsson, altså bror av Jon Mårtensson av "Saris och Cronones fiell" (1653), og ha fått navn etter sin morbror Thomas Joensson av "Dronnerijs och Hittefiäll" (s. 24). Men på den tid var det mange som het Morten, Torkil osv., så navnekobling uten helt spesiell sammenheng må bli ren spekulasjon. Giftermålsforbindelser mellom samegrupper var derimot en helt normal sak, svogerskap en pant på godt naboskap i reindriften. I 1720-årene fikk en misjonær opplysninger fra en 70 år gammel same om hans "Saiwo" (saajve), hellige arvefjell, som viser at mannen hørte hjemme i et velkjent skatteland i østre Namdal (se nedenfor) og på morssiden hadde slekt bl.a. i Hartkjølområdet og så langt syd som Hermansnasa på grensen mellom Verdal og Meråker (Bergsland 1985). Om bøndene i Tydal behersket området med Sylene, slik lensmannen forklarte, kan begge samegruppene godt ha sittet i fjellene lenger syd.

Grensekommisjonens oppgave var ikke å finne ut hvor lenge det hadde vært samer i området, men å dokumentere norsk bruk (naturligvis også norske samers bruk) av området fra før Rørosverkets tid og dermed hevde retten til malmfundet ved Gruvsjøen. Det må derfor ha vært tilstrekkelig å få dokumentert at Anders Larsen "imod de 70 Aar" før Thomas Mortensens tid hadde "hatt" eller "bøxlet" området (den juridiske terminus skyldtes trolig kommisjonen). Iallfall står det intet i dokumentene om at Anders Larsen skulle ha vært den første same i området. At han skulle ha kunnet "trenge seg inn" på en tid da bøndenes "Skoumend" for vidt omkring med sine nye skytevåpen, er lite rimelig å tenke.

Fyhrens kart har to grenselinjer, den norske pretensjonslinje i øst, og den svenske i vest, på det nærmeste grensen på Stenklyfts kart fra 1686. I syd går den østre linje langt østenfor den tradisjonelle, nemlig østenfor Femunden over Elgåhogna (Ellia Støter), Sylfjellet (Sale Fiell), Store Svukun (Swochu Fiell), øst for Roasten, øst for Storvigelen (Wigel Støtten) over Fjellbolagen (Field Bollagen) og Rutfjällen (Store Ruthen) til Ruttj. (Ruthe kjerne) ved veien over til Herjedalen. Den vestlige linje går fra Sollerøya (Sallerøen) langs midten av Femunden til Femundskleven (Fæmuntz Kløften), som på Hedræus-kartene og ifølge grensetraktaten av 1658, og derfra over Ljøsne-dalstjern og Vigeltjerna (begge uten navn) øst for Feragen og vestenfor Vigelpiken (Wigel støtten) til midt på Bolagen (Bol-lagen), en halv mil vest for den østre linje. Sydover var den østre line trolig et uttrykk for Rørosverkets behov for skog, slik det kom frem under grenseforhandlingene i 1740-årene. Nordover følger den østre linje vitnemålene og går over Haftorstøten (Lusnawaaren) og Skarsfjället (Hognon eller den formeenede Haftor Stød), Mellom Nedalsstøten (Helax Støten) og Helagsfjället (Helax Field), og langs østsiden av Sylene (Syle Field) til Enbågen (Eina). Den vestre linjen går fra midten av Bolagen nordover mellom Gruvsjøen (Dalwors Scorfwe) og Dagvolsjøen (Dalwors Siø), over Hyllingen (Hyd Siø) omtrent ved den senere Haugavollen, og i omtrent rett linje til Skardørå (uten navn), lenger øst for Rien enn på Stenklyfts kart fra 1686.

Twisten om malmfunnet ble løst ved at Stenklyft i 1692 tegnet et nytt kart (behandlet i detalj av Bromé 1954). Fra et punkt på "Stoora Ruutfiellet" hadde han gjort tre forskjellige peilinger mot Skarsfjella og funnet at sjøen med malmbruddet (Gruvsjøen) lå vestenfor alle tre linjer. Men mellom disse linjene og Fyhrens østre linje var det stadig en stor luke, deler av samers bruksområder, og spørsmålet om riksgrensen ble først løst i 1751.

Etter sitt vitnemål for de høye herrer i desember 1690 går Thomas Mortensen visstnok ut av den skrevne historie. Men ifølge Røros kirkes eldste kirkebok (1691-1700) bar i mars 1692 samen Nils en sønn til dåpen som fikk navnet Israel; mot jul samme år ble en samejente døpt Lucia; i april 1693 fikk lille Nils Mortensen en datter ^{døpt} Anne Cathrine, med standsmessige faddere;

i februar 1694 fikk Anders Nilsen en sønn døpt Nils; og i januar 1700 ble Niels Israelsens datter døpt Lisbeth (opplyst av Anders Løøv). Disse handlinger fant altså sted om vinteren, da samene formodentlig hadde sine rein i skogsområder, neppe syd for Aursunden, der all skog var snauhugget, men i og for seg hvor som helst nordenfor. Det er slett ikke sikkert at alle samer bar sine barn til dåpen på denne tid; ennå tyve år senere fant Thomas von Westen at fjellsamene holdt fast ved sin gamle religion (og eventuelt vasket døpevannet bort når de kom hjem). Haarstad finner det påfallende at ingen barn begraves i Røros på denne tid (1992, s. 167), men i Tynset skal samene ha lagt sine døde barn i stubber og trær (s. 30), og samers gravlegging i fjellet er kjent også senere. Å være døpt kunne være nødvendig for å få møte på tinget, men å dø har ingen nytte av. Å betrakte kirkebøker fra denne tid som folketelling er en anakronisme.

På denne tid øker bygdefolkets virksomhet i fjellområdet. På Fyhrens kart er Killingdals gruve avsatt, men ingen setre oppover Gaula. Veien til Brekken gikk over øvre Lille Molingdalen og nedre Store Molingdalen. I 1667 fikk bønder fra Reitan bygselbrev på to myrslåtter i Molingdalen (Reitan 1935, s. 373), men på kartet er setre bare avsatt ved veien nede ved Aursunden, formodentlig Naustervoll og Sulus. Lenger øst ser man oppe i fjellet Klingenberg Skorve (Abrahams Gruve, nedlagt), men ingen vidre setre, bare Snækerwollen (Brynildsvoll) og de fire gårdene i Brekken. Nordover derfra; vestenfor den vestre (svenske) grenselinje, er avsatt to setre syd for Hyddas utløp i Glåma (nærmest Stenvollen og Høgvollen), et par kilometer nord for gårdene. Fra disse går en vei nordover langs vestsiden av Rien, der tre setre er avsatt (nærmest Vollvollen, Brynildsvollvoll, ^{og Størstevollen}). Veien går videre langs østsiden av Riasten, der en seter er avsatt på sydvestsiden, og over til Stugusjøen, der en seter er avsatt øst for sydøstenden, nå grenden Stugudalen.

På tinget for almuen i Selbu og Tydal 1746, ^{BILAG 10,} ble fremlagt en bygselseddel utstedt til en tydaling den 16. februar 1692 på et område som skulle strekke seg fra Meebeken (Møbekken, midten av Stugusjøen) til Miøaaen (Møaa, utløp ved Stugudalen) syd for Stugusjøen til vannet Langen (ca. 6 km. syd for Stugudalen) ^{og} sjøen kalt Riasten (vel to km. øst for nordenden av Langen).

Tydalingenes øvrige dokumenter var blitt ødelagt av fienden den siste gang de marsjerte igjennom Tydalen til Sverige (Arm-feldts tog), men lensmannen forklarte at han hadde hørt av sin svigerfar Peder Bjørnsen Aas, 96 år gammel da han for ca. 15 år siden (han som i 1690 refererte sin 100 år gamle bestefar Peder Jonsen), at skillemerkene mellom Ålen og Tydalen skulle være "østrest fra grendse Linien imellem sverrig og Norge, fra Dalsvoren til Møsmørvoren", altså over Dagvola, vel tre km. nordøst for Brekkengården, til Myssmørvola, like sydvest for sydenden av Rien; derfra til "Sporrehougen hvor en Markesteen eller Merkesteen skulle staae", høyst sannsynlig Storhøgda, en halv mil vest for Rien; derfra til "RyeKleppen", Rypkleppen, en drøy halv mil nordvest for Riasten, slik at grensen skulle gå over eller vestenfor Fjellsjøen (på samisk kalt Raarhkoejaevrie "Reinskillesjø") og Gaulhåen; derfra til "Søebergs skarven", på Fyhrens kart avsatt som Blåstøten eller Blåhamaren, dvs. vannskillet mellom Holda (til Haltdalen) og Hena (til Tydal); derfra nordvest til fjellet Bringen, ca 16 km. sydsydvest for Selbusjøen. De nevnte steder lå alle sønnenfor de plasser der ålbyggene nå hadde sine setre, og bare for omtrent firti år siden skulle angjeldende ålbygg ha bedt tydalingene om å få drive buskapen sin til de plasser som hans ettermann nå ville tilegne seg, osv. Denne grensetvisten varte i et par hundre år og er interessant på mere enn én måte.

Tydalstradisjonens sydligste grensemerker synes å stemme godt med Brekkengodsets opprinnelige øst- og nordgrense (s. 43) og minner også om Stenklyfts kart fra 1686. Den 30. juli 1706 ble det avholdt en markegang i Brekken angående Brekkengårdenes "tilliggende skougstrækning, samme aabne Circum ferentz til Røraas-verks nøtte" (Utdrag til Høyesterett 51/1960, s. 59 ff.). Grensen skulle gå ^{fra} "Tøfft Sendtbekken", bekken fra Tufsingene en halv mil syd for Brekkengårdene, til Vigelskaftet og "lige ned i Borgagelen", en halv mil vest for grensemerke Ruten, som på Stenklyfts kart fra 1686; siden "i Lusevaal og Stødt", dvs. den som nå kalles Haftorstøten (riksrøys nr. 151); derfra ned i Rien forbi "Møsmervox" og diagonalt nordøst-sydvest til "Lille Søe Rien", Rihåen syd for selve Rien, og til stranden av Aursunden (grensen mot Brynildsvoll). "Møsmervox" er tydelig

den "Møsmør Waalen" som på Fyhrens kart er avsatt øst for Rien (på den påklistrede strimmel), der Stenklyftkartets grense går, dvs. de senere karters Finnfloklumpane, mens den tradisjonelle Myssmørvola ligger vest for Rihåen og åpenbart var tydalstradisjonens grensemerke. Ifølge denne tradisjon skulle praktisk talt hele det område det var tale om^c 1706, og som ålbyggenes vitnemål i 1690 gjaldt, ha hørt til Tydal. Av dokumentene fremgår også temmelig klart at bøndernes eller verksarbeiderenes virksomhet i området, også seterbruken vest for Rien, skyldtes Rørosverket, hvis interesser også påberoptes i 1706 - og senere.

Den grensetradisjon som lensmannen i Tydal referert i 1746, gikk altså tilbake til lensmannen fra vitneopptaket i 1690 som referert sin 100 år gamle bestefar. Som ovenfor nevnt, vitnet lensmannen i 1690 bare om grensen fra Sylene og nordover, mens samene Thomas Mortensen vitnet om grensen sønnenfor. Tydalingenes grensetradisjon kan da bare bety at hele området sydover til Dagvola og Møssmørvola hadde vært samisk bruksområde. "Møsmervox" kaltes i 1742, da Brekkebønder skyssset Schnitler forbi fjellene til Stugudalen, Fiind Floa, dvs. myrområdet Finnfloen, som Finnfloklumpane har navn etter, som også har vært samers flyttvei. At Fiind/Finn her betyr same, må være hevet over enhver fornuftig tvil, og den åpenbart gamle samiske bruk av området forklarer også hvordan Stenklyft i 1686 kunne trekke sin grense just her, for han hadde høyst sannsynlig vært i kontakt med samer, eller iallfall samene Jonas Torkilsson, også før 1690.

Tydalingenes grensemerker synes altså å bygge på ekte tradisjon fra før Rørosverkets tid. I betraktning av at det i fjellområdene på den tid temmelig sikkert ikke var noen setring og vel heller ikke utslåtter, kan man spørre om den gamle vestgrense var en grense mot Ålens "allmenninger och Leye maall" (1632, s. 15) eller kanskje en gammel grense mellom forskjellige samegruppers bruksområder. Om tydalingenes grensetradisjon var ekte, er det iallfall klart at ålbyggene i 1620-30 og senere langt overskred grensene for sine lovlige bruksområder.

I 1704, under kongens besøk i Trondheim, skrev fogden i Strinda og Selbu ifølge Haarstad (1992, s. 162 f.): "Suplicerte Een Fieldlap om ald Tydals district og langt meer", i 1707 forstått av Resen og/eller stiftamtman von Ahnen som "ald Tydals district, som er under Strindens fogderie, forbj Guldalens fogderie

langt ind udj Østerdalen". Dette stemmer godt med dokumentene som er diskutert ovenfor, og bekreftes også av Isaac Olsen i 1718, to år etter at Finnemisjonen var kommet igang (s. 39-40). Østerdalen kan naturligvis ikke ha hørt til Tydal, men østenfor "Brekken gods", som verksdirektørens personlige eiendom fra 1669, synes det å ha vært en luke på en mil eller så til den gamle Herjedalsgrensen, og før verkets tid kan den også ha vært større.

Foged Tybring i Strinda og Selbu, som naturligvis ikke hadde noe å si i Gauldal eller Østerdalen, mente at samene overalt var meget forhatt av fjellbøndene, som beskylte dem for å utrydde alt kostbart "Schøtterie" i fjellene, og jage skadedyr som bjørn og ulv fra fjellet ned i bygdene (Haarstad s. 163) - ennå var det altså ikke tale om skade på engesletter eller setervoller. Alle samer ^{ble} naturligvis ikke de beste Guds (eller "Saiwo"s) barn. I 1706 ^{ble} samene Nils Nilsen stillet for retten i Selbu anklaget av samene Torkel Mortensen for å ha slått ihjel hans bror som gjette deres far Mortens rein på fjellet mellom Tydalen og Jemtland. Fyll var med i bildet, som forklart også ^{av} en annen same, Tomas Nielsen (hele historien er gjengitt i Reitan 1935, s. 109 f.). Det er som sagt betenkelig å spekulere over personnavn, men det er fristende å tenke at den gamle Morten var Morten Torkilsen fra skatteboken 1668-70 (jfr. s. 49). Men ifølge saksreferatet var det flere samer der i fjellene som skulle ha av brennevinet som førte til ulykken.

I sin beretning fra 1707 skriver Resen bl.a. også at samene i disse fogderienes grensefjell snart var på denne side og snart på den annen side til Jemtland og Herjedalen, slik at man ikke kunne vite under hvilke dommere de hørte, og helst gjorde opp tvister seg imellom. Som dommer søkte de da en mann de hadde tiltro til, en de kunne handle med, eller en prest. På Røros var det således en organist i kirken som sammenkalte de samer langs grensene som innen tre ganger 24 timers tid meldte seg for å få sine tvister oppgjort (utførlig gjengivelse i Reitan 1935, s. 110-111). I norske domsprotokoller el. lign. kan man altså ikke vente å finne samer nevnt annet enn eventuelt i drapsaker el. lign., eller som gjenstand for klager fra bønder eller andre av deres fiender.

På den svenske side var det en helt annen justis. På tinget i Undersåker 1691, "om förmedlade hemman", kom det frem at det var tre skattelapper, hvorav to var fattige: (1) "Nils Tomsson i Krohnrise" (= Dronneris, Tranris), (2) "Mårten Jonsson i Täveldalen", og (3) "Jonas Tårkelsson i Flatrun är behållen eller förmögen" (Utr. 1975, s. 251). De tre diskuteres best i omvendt rekkefølge.

Jonas Tårkelsson var naturligvis han som fant malmen i "Kopparberget". Han hadde tydeligvis bruksdirektørens bevågenhet, for i 1693 og 1695 fikk han av landshøvdingen i Vemdalen (Herjedalen) protektorialbrev mot voldsomhet fra tilgrensende bønder og bruksfolk, som han i 1699 brukte i en sak mot "Erik Jonasson, ^{tolderen} garmakare om övervåld m.m.", da han også var blitt arestert av [^] på grunn av et rykte om at han hadde drept sin sønn (tolderen ble dømt til å oppgi kilden), ^I 1697 klaget han med fremgang hos bruksinspektøren over en "gruvdräng vid Ljusnedals kopparverk" som hadde skutt 8 av hans rein (Utr. 1975, s. 251).

På et räfsteting holdt på Undersåker prestegård i februar 1695³⁶⁾ bekreftet lensmannen at skatten av Sarisfiellet, som Jon Mårtensson sto skrevet for i jordeboken (siden 1653), var blitt betalt årlig av Jonas Torkillsson som brukte "Flatråens fiellet", som ifølge lensmannen og et annet pålitelig vitne ikke lå på denne siden (i Undersåker, Jemtland), men "söder ifrån Handöhl innom Herrdahlz gräntzen wid pass 1 1/2 mijhl när till Messlinge bruuk", dvs. ifølge grensen på Stenklyfts kart fra 1686, mens det ifølge rikskanslerens Hedräuskart lå på Jemtland-siden eller i allfall på grensen. Når nå Flatruet og tidligere Saris og Sarf (Sarve) var forsvunnet fra "Kalls socken", skyldtes det altså at landskapsgrensen ble flyttet - eller regnet - lenger nord, og det var naturligvis et resultat av herjedølenes fremrykning nordover, takket være deres landshøvdings resolusjon av 30. oktober 1646 (s. 22 f.) eller vold (s. 25 f.). Men nå skulle de 3 d:r sølvmt. som Jonas Torkelsson hadde erlagt for "Flattruns Fiäll", opptas i "Herrdahlnes Räckningar", mens de 3 d:r s:mt som var oppført under Kalls socken i Jemtland for Saris fiell, der skulle komme til avskrivning. Til Herjedalen skulle likeledes regnskapsføres de 3 d:r s:mt som Jon^{as} Torkilsson <og hans sønn> Anders Jonsson sammen med sin (Jonas's) sviger-

Nils Israelsson hadde erlagt for "Torsdagz fiellet, närmare Stosiön belägit", dvs. Tossåsen, som således ble fratrasket "Tranris och Hitting" (jfr. ⁵⁷⁷nedenfor). Disse transaksjoner ble begynnelsen til Mittådalens sameby og Herjedalsdelen av Tossåsens sameby.

Mårten Jonssons Täveldalen ble gjenstand for en interessant behandling. På räfstetinget i 1695 heter det at Mårten Jonsson Kranck (= syk ?) for 1 1/2 d:r smt. i årlig avrad brukte Tafwerdahls Fiell (fjellet sydover fra Tevldalen), Handöhlz Rijss (fjell ved Handölen, som kommer fra fjellområdet nord for Helagsfjället og faller i Ånnsjön ved Handöl), sunnerst i Bunnerfiell (øst for Handölen) og öfwerst i Enbågh, var altså nærmeste nabo til Meråker og øvre Tydal (se s. 46). På tinget i Undersåker 1698 klaget "gamle lappen Mårten Jonssons hustru Ragnil Jönsdotter" (altså frihetsbrevinnehaber Thomas Joenssons søster, gift med "finnekongen" Mårten Jonsson, nå "kranck") over at "lappen från nya bruket" Jonas Torkelsson, hans sønn Anders Jonsson og svigersønn Nils Ivarsson (= Israelsson) lot sine rein trenge inn på hennes manns skattefjell Täfwerdalen og avbeite området slik at hennes mann ikke kunne betale skatten, som var 1 Rdlr (= 1 1/2 d:r smt.). Da la Nils Jonssons sønn Torkel Nilsson (Ragnils brorsønn) frem fogedbrevet fra 1656 som faren hadde fått på "Taverdals och Flattron fiäll" da Mårten Jonssons sønn Jon hadde forlatt sitt skattefjell (s. 26), og ba om å få tiltre dette skattefjellet som hadde gått fra ham i hans umyndige år. Men så la "hustru Ragnil" frem <sin manns> fogedbrev av 1680 på "Töverdalsfjället", på å få tiltre fjellet etter sin (hustruens) bror, denne Torkels far, mot skatt 1 Rdr. Med dette kunne herredsretten ikke gjøre noe, særlig da "sådana avradsland och fjäll under denna jurisdiktion ej sortera" (Flatruet var jo nå blitt regnskapsført under Herjedalen), men påla lensmannen å forby Jon(as) Torkelsson med sønn og svigersønn å gå inn på Mårten Jonssons fjell.

Finnekongens "Sarf och Suule fjäll 3:-" fra 1646 (s. 21) var altså etter hvert blitt redusert til det som skulle bli Handölsdalens sameby. Så vidt man kan forstå, forlot han sitt skattefjell sammen med (eller før) sin sønn Jon ca. 1656, da hans svoger Nils Jonsson (som hørte til sin brors skattefjell

østenfor) overtok, men kom tilbake før dennes sønn ble myndig, trolig under eller etter krigen 1675-79, og fikk nytt brev i 1680, men nå på et avkortet skattefjell. Vold (s. 25 f.), krig og malmfunn førte altså til en familietvist i fjellet, men just denne viser at det dreiet seg om gamle samiske bruksområder med bestemte grenser, som de svenske myndigheter først etter hvert tok rede på og begynte å regulere, delvis under press fra bønder som utvidet sin virksomhet.

Nils Tomsson i "Krohnrise" var sønn av Thomas Joensson med frihetsbrevet på "Dronnerijs" og "Hittefiäll" ^{Jan 1646} (s. 24). På räfste-tinget i 1695 heter det at Thomas Jönssons sønner Jon og Hans Thomsson bekreftet at de og deres far Thomas Jonsson (= Jönsson) etter avradsransakningen i 1666 ikke hadde brukt "Hwettingzfiellet", som med rette skulle hete "Hattingsfiellet" (en blanding av den jemtske form og Hitting, samisk Hihtege) og innbefattes i det avradsland som Nylandsmennene i Undersåker Sochn betalte 3 d:r smt. (2 Rd:r.) i årlig avrad for, men brukt "Trondrijs Stendahl och Luuduhrs fiell (fjellområdet østenfor Bunnerfjällen til Lunndörssfjällen vest for Tossåsen) och der wid liggiande Skogz eller Granmarck i Brodkenåsen, Bergåsen och Ohlbergen Söder uth (omtrent Vålådalen, se Utr. 1975, s. 529), alt intil Ottsiö skougen (nordenfor)". Bruken av disse fjell og skogstrakter "endast til bete för sine Reenar" skulle nå brødrene Hans og Jon Thomssønner feste og betale hver 1 1/8 Rd:r Specie. Farens gamle skattefjell, med skatt 3 Rd:r., var altså nå sterkt beklippet, omtrent til det som skulle bli Tranris og Anariset samebyer.

På Undersåkers ting i 1699 søkte samene Hemming Mårtensson, som tidligere "intet fjäll ägt", om å få bruke "Tåssåsfjället", men Hans tomsson protesterte og sa at det var ham til skade og kom for nær hans skattefjell "Trunris", Samme år ble protesten tatt til følge på tinget i Oviken, der også bøndene mente at fjellet lå for nær "deras böxlade avradsland". I 1716, under krigen, hadde Torkel Nilsson, formodentlig Nils Jonssons sønn som var blitt avvist i 1698, søkt igjen, men ble henvist til Oviken og Vemdal (Herjedalen). Neste år fikk han på tinget i Oviken mot årlig skatt 1 dl:r smt. trakten som "sig innesluuter med Tåssåhs Fiäll in emot Ånahögen", dvs., som det kom frem i 1734, den østre del av "Tanris och Hitting", Jemtlandsdelen av den senere Tossåsen sameby (Utr. 1975, s. 253, 336).

Denne samebyens hovedplass, høst og vår, har vært Glen, syd for Glensjön mellom Anarisfjällen og Oviksfjällen, i 1480 kjent som Glee, på Hedræuskartene Glän, Glään. På samisk kalles sjøen Kliferen-jaevrie (opptegnet av Björn Collinder i 1942), med samisk genitiv -n. Den samiske -r- representerer en eldre ṛ (som i gammelnorsk), som i den nordiske variant av navnet må ha forsvunnet,³⁷⁾ altså før 1480, og viser at navnet ble lånt til samisk før den tid. Også på denne kant må altså samer ha hatt fast bruk siden middelalderen.

En annen Glän, 1645-46 Glään, finnes nær riksgrensen like nord for veien over Brekken til Herjedalen, på samisk kalt Kleaden-jaevrie (opptegnet av Björn Collinder og Gustav Hasselbrink i 1942, med nordligere variant Klearen-jaevrie). I Herjedalen er nemlig den game ṛ oftest bevart som d, mens den i nordligere sydsamisk er blitt r.

4.4. Snåsa - Offerdal

I manntallet over "Lap-finderne" i Inderøens fogderi, Snåsens prestegjeld, opptatt den 3. februar 1686, opptrer bare tre navn. Bortsett fra noen tiggere visste ikke almuen om flere. I dette avsnittet skal bare omtales den første; de to andre følger i de neste avsnitt.

Morten Johansen, gammel og nesten blind, oppholdt seg på Skjæker-, Vera- (Werre) og Gaundalsfjellene på Snåsens grenser mot Jemtland. Han levde av rein, som han sa han hadde 100 av, av jakt og fiske i fjellvann, og hadde med seg en sønn og en taus (tøss). Han hadde ikke bygslet noe fjell, men oppholdt seg der likesom sin far. Av tidligere foged Søren Anderssen (foged 1663-1674) hadde han fått tillatelse til å være lensmann over samene om han, som lovet, skaffet flere samer i fjellene, noe han ikke hadde etterkommet. Han kom sjelden til kirke eller på tinget, men hadde /"effter beretning"/ årlig betalt fogdene ett mårskin, dog hadde han i tre år oppholdt seg i Verdals fiell i Stjørdals fogderi. - Noe regnskap for mårene fantes øyensynlig ikke (jf. avsnitt 4.8).

Som først påpekt av Nils Hallan (1966), kan Morten Johansen være identisk med "finnekongen" Morten Jonsson i "Sarf och Suule fiell" (1646), i 1649 kalt Morten Hansson. Som tidligere diskutert, synes han å ha forlatt sitt skattefjell i Jemtland (senere Herje-

dalen), eller den del av det som "strekker seg til Herjedalen" (Strijk 1646, jf. s. 21), omkring 1656, eller kanskje før 1653, da han i jordeboken ble erstattet av Jon Mårtensson, som alt i 1648 ble omtalt som "lapparnes förman" (s. 23). Som "finnekonge" kan han faktisk ha oppholdt seg i den nordlige del av skattefjellet, i den første jordebok kalt "Suule fiell", ifølge Hedræuskartene øst for "högsta fjällryggen", som således også kan ha omfattet Gaundalsfjellene (jf. s. 18). Som svensk "lappelänsman" hadde hans kollega Thomas Joensson (Jönsson) i tiden 1658-1668 "dragit" en same fra Offerdals fjell under Undersåkers (tinglagets) fjell, nærmere bestemt Jemtfjellet alias Skjækerfjellet (s. 34). Det var vel nettopp dette internasjonalt omstridte område som Morten Johansen skulle være norsk "finnelensmann" over. Mellom de to samiske "lensmenn" synes det altså å ha vært konkurranse, noe som kan forklare hvorfor Thomas Joenssons bror Nils Jonsson i 1656 fikk sitt papir på "Taverdals och Flattron fjäll", dvs. finnekongens område unntatt just "Suule fiell" alias Skjæker-, Vera- og Gaundalsfjellene. I 1680, etter den ødeleggende krig, var Nils Jonsson borte (og hans sønn umyndig), og den fordums finnekonge fikk fogedbrev på hans fjell, fremlagt av hans hustru Ragnil Jönsdatter i 1698, da han selv kanskje var død (s. 56). Verdals fjell i Stjørdals fogderi er området straks nordenfor, del av det mere egentlige "Suule fiell", der han hadde oppholdt seg i tre år, kanskje i tiden 1680-1686.

På denne tid, likesom før og senere, var samene som regel forhatt av almuen (jf. foged Tybrings uttalelse s. 54). Med de spørsmål som i henhold til visestattholder Just Høgs reskript av 5. desember 1685 ble stillet i Snåsa 3. februar 1686, fikk almuen anledning til å klage på Morten Johansen som inntrenger. Han holdt seg for nær bygden, heter det, gjorde innpass på deres fiske i fjellvannene (innpass på voller eller engesletter nevnes ikke), og truet andre samer vekk for desto bedre å ha sin næring i fjellene. Den 27. september 1687 ble Morten Hansøn og hans sønn Povel Mortensen av sorenskriveren over Stjørdals fogderi dømt til å forlate riket, og deres "middel og formue" skulle tilfalle kongen (dokumentet fullstendig gjengitt i Hallan 1966, s. 60 f.). Men det ble ikke hele historien.

På tinget i Snåsa 7. august 1689 ble Morten Johansen fremført som anklaget av en "Jemptefind Torchild Olssen" for tyveri av

ti rein, som Torkil hadde fremmet på forrige ting og stevnet Morten for. Hans sønn Karl Mortenssen hadde da tilstått at hans mor og en bror hadde drevet dyrene til sin hjord og om høsten slaktet to av dem. Morten svarte at han da hadde vært i "Jemptefieldet" (Skjækerfjellet) og kommet trett hjem og ikke turde komme frem fordi han av fogden var befalt å forlate fjellet, men kunne ikke nekte at han hadde tatt dyrene fra Torkil, fordi Torkil tidligere hadde tatt rein fra ham. Almuen klaget igjen på Morten, og han ble dømt til innen tre uker å forlate "Norgis Rige och Grentzer" (Hallan 1966, s. 62-63).

Torkil Olssen var just den same som Thomas Joensson i tiden 1658-1668 hadde tatt skatt av for "Jemtefjellet" (s. 34). Grensen var altså ikke klar, og konkurransen om fjellet førte naturligvis til tvister mellom samene. Her tapte Morten Johansen/Hansen allerede i Snåsa 1686, der reskriptet av 1685 gjorde almuen til dommere. Etter dommen i 1689 dro han formodentlig sydover til "Tävelaldalen" i Undersåker, der han i 1691 ble bokført som fattig og snart mistet Flatruet til "lappen från nya bruket" Jonas Torkelsson (s. 55 f.). Dette var vel altså slutten av "finnekongens" historie, historien om hvorledes en same med "frihetsbrev" fra før 1645 drives vekk og ut på en tilsynelatende lovlig måte. Om han i 1686 f.eks. var 80 år, var han 40 år gammel da han fikk sitt danske frihetsbrev fornyet av den svenske landshövding. Men fred ble det ikke.

På tinget i Undersåker 1692 klaget den norske same Nils Mår-
ensson (kanskje enda en sønn av finnekongen) og Gertrud Nils-
dotter, som var "piga" hos Anders Jonsson (som brukte sin sviger-
far Tårkel Oloffsons <= Olssens> skattefjell "Siekarfjället"),
på bonden Jöns Larsson i Gråsjön (nordvest for Kallsjön), som året
før hadde skutt 38 rein, hvorav Nils eide 18. Bonden medgikk at
han sammen med to bønder i Kolåsen (jf. s. 14) og Jon Grelsson
i Gaundalen på den norske side et lite stykke fra sin gård hadde
skutt 34 rein som beitet på hans enger, osv. På tinget i Offer-
dal samme år ble bøndene dømt for tyveri, men forhøret i Unders-
åker brakte også for dagen at det mellom bøndene og samene hersket
ren krigstilstand. Foruten Anders Jonsson var seks navngitte svenske
samer innblandet og foruten Nils Mårtensson syv norske, tre med
hustruer, som var fordrevet fra Norge og "stryka av och om uti
fjälleden och som föregives tillfoga bönderna stor åverkan på deras
avradsland" (Utr. 1975, s. 258-259).

I 1693 hadde Nils Thomsson, også kalt "Blå Nils" (blå = mørk), som hadde Tranris skattefjell (s. 57), fulgt en svensk sogneprest (kyrkoherde) over fjellet til Norge og så "hållit sig uppe västan i fjällen vid norska gränsen" (der faren hadde vært "lappläns-mann"). I januar 1694 rykteses fra "skattlapparna" at han var omkommet, og Jeppe Erson fra Gaundalen i Norge ble mistenkt for mord og pågrepet i Kall, men unnslopp, så mere kunne ikke gjøres på svensk side. På ekstraordinært ting i Snåsa den 12. november 1694 ble Jeppe og en Niklas Elofson dømt til døden for i 1693 å ha myrdet "Blå-Nils", hans hustru og seks barn og hans dreng (Sandnes 1956, s. 232 f.; Utr. 1975, s. 259). Dette var samme slags justis som i Herjedalen 1652 (s. 25 f.).

På den rent svenske side var forholdene ikke fullt så ille. På tinget i Undersåker 1696 ble tre bønder - bl.a. en av Kolås-bøndene fra saken 1694 - tiltalt for å ha tatt en elg fra samene Torkel Olsson, den ovenfor nevnte. Bonden anførte at samene stadig gjorde bøndene skade på deres "skatteägor" og avradsland, og at han skulle ha pågrepet samene i sitt avradsland "Fiskevik". Som resultat av undersøkelsene på tinget de to følgende år viste det seg at elgen var skutt på samens land, mellom "sjön Fiskevik eller Töröön" (Torröjen) og samenes skattefjell, på en liten "skogsrimpa" som "av ålder lytt till deras skattlagde arvefjäll" (Utr. 1975, s. 259 f.). Her var det altså en ganske bestemt grense, og samene hadde like god rett på sin side som bøndene på sin.

Under ransakningen på tinget i 1695 ble det klart at de 10 navn i jordeboken for 1680 i virkeligheten representerte følgende fem skattefjell, her fra vest til øst: (1) "Jemt Fiellet i Undersåkers Tinghlag och Kall Sochn belägit" + Sösjöfjällen under Offerdal, dvs. fjellområdene vest og øst for Torröjen (Torkel Olsson); (2) Oldefjällen; (3) Grubbdalsfjället "in emot Söderlijden"; (4) Stenfjället sønnenfor; (5) Ansättfjäll nærmere Offerdal, også kalt Pässgiählsfiälle, dvs. samisk Bissie-gäle "Helligkjølen" (Utr. 1975, 255-257). Av andre dokumenter fra denne tid fremgår at Grubbdalsfjället var tenkt å skulle omfatte Middagsfjellet på nåværende norsk side nordenfor, mm. På Snåsa i 1686 visste almuen etter sigende ikke at det fantes samer i Sørli, "Søndre Finnli", jf. nedenfor avsnitt 4.6.

4.5. Brandsfjell - Geitfjell

I 1686 fortalte den unge Nichodemus Torkilsen at han hadde oppholdt seg hos sin bror Jonas, som nå var død, og holdt til i "brands och Gietfield", dvs. i fjellområdet fra Brandsfjell(ene) vest for Lierne vestover til Geitfjellet (sydvest for Grong), på samisk kalt Aejrien-vaerie, i 1720-årene kjent som Ærenware-Saiwo, et hellig arvefjell (Bergsland 1986, s. 69), men ifølge opplysning til Kristian Nissen i 1926 navnet på hele strekning fra "Snåsa-heia" til Namdalseidet, samisk Aejrie, Eidet (Bergsland 1987, s. 212). Nichodemus hadde bare fire rein, levde av jakt og fiske i fjellet, gikk til alters på Snåsa, men hadde ennå ikke gitt skatt eller bygsel for noe fjeld.

Da Poul Resen i mars 1706 reiste fra Snåsa prestegård til Overhalla, fortalte skysskaren ham at det for halvannet år siden bodde tre samer på "Giedefieldet, liggende imellem Stood, Snaasen og Ofwerhalden" i tre år, men hadde nå flyttet til Beistadfjellet - "NB. finder ere ikkun faa Patres familias, mens ere dog mange i stor familie med deris tienistefolch, børn, og huusfolch, som hører dem til" (Journal pag. 11). Dette var altså en normal sydsamisk sijte, flyttelag (mindre enn en nordsamisk siida). Også denne gruppen hadde høyst sannsynlig lidt under Gyldenfeidens råskap. Manntallet på Snåsa 1686 gir bare et fattigslig bilde av hva gruppen før krigen kan ha vært.

4.6. Lierne - Ström

Siver Johansen, som oppholdt seg i "Quedalsfield paa Grentzerne mellem Snaassen och Jempteland", kunne ikke møte til manntallet i februar 1686 fordi han var "wit afleggende", lå langt av sted, sikkert med sin rein. "Quedalsfield" må være fjellområdet vestover fra Kvesjøen nordøst for kirkestedet Nordli og omfattet sikkert bl.a. Gasterfjellet nord for Brattland, samisk Gaesnjele, 1602 Kasniala wara Fiäl ryg, ett av de påståtte grensemerker mellom Norge og "Pijtto Lapmark" (s. 11). På Stenklyft kart fra 1686, samme år som Finnemanntallet, er grensen som tidligere nevnt trukket over Laksjøen til Portfjellet slik at Qudlij og hele Quedsjön kommer på svensk side, og i 1690 ble denne pretensjon offisielt meddelt de danske myndigheter. Dette var altså på denne tid et overordentlig hett - og interessant - område.

I 1689 skrev presten Nils Mortensen Lund i "Snaasen Kald- og Kirke-beskaffenhed" sin nå meget bekjente historie (her etter Hallan 1966, s. 68) ; "Mand fortæller troeværdelig, at Lappfinerne, som mest ernære sig med tamme Rinsdjur, ved deris første ankomst i disse Thrundhjemske fjælde /: tilforne har dog været finner, hvilche levede av vilt og veyde, :/ utryddede paa en dag, og ødelagde, baade Mand og Qvinde, med børn i vuggen udi Nordli." Prestens parentes uttrykker vel en viss skepsis - med rette, for de svenske dokumenter forteller en helt annen historie.

I juli 1690 fikk hærads hövdingen i Lit (like nord for Ostersund) beskjed om resultatet av de forønskede opplysninger om "Fiälryggens findlijernes, strömmarnes hit åt och Råskildnans beskaffenhet" som man hadde anvendt den høyeste flid på "så mycket i Tysthet kunne sig giöre låta" (Ytr. 1975, s. 263).

Nordli, heter det, "er 70 åhr sedan först upbygd aff twänne män från Snåssen Bryngel i Skiälbreom o. Roland i Bratland, hwilcka kommo hit til Lapperne i Härpkkiäls fiällen <Hartkjølsområdet> som aff ålder warit Jämteland tillhöririge, o. ende i den dagen hit sin Skat ärlägger, begiärendes byggia uppå deras Skogar, o. effter Lapperne tillåtelse upbygde bemålte män Bratland o. Skiälbrän; Sedan aff andra efter handen mer o. mer upbygd." (Utr. 1975, s. 265). Tilhørigheten til Jemtland må naturligvis tas med en klype salt, skjönt det var hovedpointet. Men tiden er korrekt, og forholdet stemmer godt med resultatet av Nordlibøndenenes supplikasjon i 1636 (s. 15).

Angående Siver Johansen, på svensk kalt Sjul, kunne gamle jemter under hæradsrättsundersøkinger i 1739 (hvorom i hovedavsnitt 5) berette bl.a. følgende (mere utførlig i Utr. 1975, s. 379 f.): "Uti min tiid minnes iag rett wehl att en Lapp Thor Schiul kallad sat för 50 åhr ungefehr till baka <altså omkring 1689> uti Qwelje marken och Näset, hwarest han hade sitt Sommer Säte och Giärde <reinhage> Leerbacken kalladt, men wintertijd <som i februar 1686> flyttade å wästre sidan af fiell Ryggen; och derföre gjorde skatt både till Närje och Swerje; men Närsk karl Per Pålsson wid namn ifrån Snassen kom alldraförst med åfwan nembde Lapps låf att sätta sig neder uti Qwelje marken, begynte anlägga Jorde bruk och bygde sig huus till Tårp" - Peder Pouelsen fikk Qvelien "udi Leye" med "andeel udi dett wand som kaldis qvæn" 19. juli 1693 (Schnitlers Prot. I, s. 176) - "någre åhr derefter nödgades Lappen Schiul

flyttja ifrån Qwelie marcken och sitt säte för denne Nårske karls åwerkan, hwilket iag Rett wehl minnes." Eller som en annen, 78 år gammel, formulerte det, han mintes "Ännu at en Lapp satt utj Qwelije Tohr Schiul wid namn som skattade hit till Jempteland, Men Nårske karl Per Påhlsson kom at sätta sig neder uti samma marck och Lappens bostad med Lappens låf. Sedan utträngdes Lappen som war gammal, Lappens Sohn druncknade, och war sedan faderen icke mächtig at förswara fiellet och marken som falla öster om Port fiället hit till Swerje, men för marcken wäster om Port fiället, skattade han till Närje." Dette gjaldt altså Kvelia ved vestenden av Kvesjøen.

"Sedan har Qwelje Tårparen tagit sig till bättre ut Rymme," fortsatte den første jemten. Det var nå Hans Bengtsson som satt "uti detta Nybygge" - halvparten av "Quælien" bygslet 16. mars 1700 av Bent Hanssen Østnaar, Sørli, gift med fosterdatter til ham som hadde giftet seg med Per Pålssons enke, og "förnimmes tränga sig in uti nedliggende watten och Qwarnbergssiön (også kalt Frostviken), williandes sig dem tillwälla." Jemtene hadde allerede fra 1649 av "bygslet" fiskevann innover her (s. 35, jf. 4.8). Den 28/6 1700 ble "dend Gaard Leerbaken" bygslet av Olle Poelssen Leerbachen.³⁸⁾ Gården ble altså anlagt på samens "Giärde", som var gjødslet av samens rein.

Disse tydeligvis sannferdige beretninger er en klassisk skildring av hvorledes en sames familie ble trengt vekk av nybyggere i samenes gamle bruksområde. Det fjellområde det her var tale om, kalles på samisk Gaajhtege, i vår tid forstått som området mellom Sanddøladalene og Tunnsjøen, i øst til riksgrensen og i vest til Grong og Formofoss (opplyst av reindriftsame 1965), i 1742 omtalt som Gietings-fieldet (Schnitlers Prot. I, s. 158). Det samiske navn synes lånt fra en eldre form av gn. geitung-r, som også forekommer som stedsnavn, med betydningen 'veps' (islandsk geitungur) eller den ellers ukjente betydning 'liten geit'. Også navnet vitner altså om gammel samisk bruk. (Jf. Bergsland 1987, s. 189 f.)

Angående Sørli het det i 1690 at det ikke var noen "rå och röör" mellom Sørli og Föllinge (lenger nede i Hotagens vassdrag), bare mellom "Lapparne" og Föllingsboerna, "thy Lapparne, som aff ålder liggat under Jämteland o. sin skat hit ärlagt hafwa sine skiäl på öster sidan om Fiälryggen o. runt omkring Södra Finlin,

hafwandes derföre Lapparne o. Lieboerne Skog o. Marck med Fiske watn om hwar annen uthen Rå o. Rör sig emellen som säijes, allene Lieboerne nytgar de fiskewatn o. Skogar ensammen som Lapparne icke til handa liggia, dock så at alt synes wara indom Lapparnes Egen- dom, som Föllingboernas Skogbreff Utwisar att enähr Föllingeboernas Skogar o. Fiskewatn endas tager Lappens emot och ingenstedes Lieboernes. (Utr. 1975, s. 263 f.).

Pointet var naturligvis å hevde pretensjonen på Sørli som kom frem allerede på Hedrøuskartene 1645-46 og ble offisielt fremsatt i 1649 (s. 18). Men allerede i 1649 hadde den svenske provinsial- fiskalen Rafael Pålsson latt en same "böxla" Finliden, dvs. Sørli (s. 19), og også senere disposisjoner viser svenskenes bruk av samene i samme øyemed. Dette forklarer at, så vidt vites, ingen samer i dette område betalte skatt til Norge etter 1645 eller ble nevnt i manntallet 1686.

På svensk side ble det i dette tidsrom også foretatt diverse andre disposisjoner med samer for å befeste Hartkjølsområdet som svensk territorium (Utr. 1975, s. 266-281). Men grunnlaget var stadig jordeboken fra 1646, med mannen fra "Snåsen" i tillegg til de fem i "Jämpfte Lapmark" (s. 19).

4.7. Sparbu prestegjeld

Under dette prestegjeld fremkom den 6. februar 1686 for manntallet fire fattige samer som holdt til i skogen nær bygden, to i "Oppen- aassen" (Offenåsen mellom By og Bruem), to i "Waarhojen mellom Underøen och Werdalen" (Volhaugen). En av dem levde av jakt og arbeide med skinnfeller og dyner i bygden, de øvrige av tigging. De hadde ikke gitt noen skatt eller bygslet plasser, men levde i gammer i skogene dit bygdefolk sjelden kom, flyttet fra det ene sted til det annet, og "strippet" med kvinner og barn gjennom byg- den med tigging, almuen til besvær og omkostning.

Det var vel kanskje ^{disse} Isaac Olsen i 1718 siktet til med samer i "Løx-Dalen" og "Alnæs" (s. 40). Med Hallan (1966, s. 79 f.) kan man spørre om disse var en rest av gamle bygdefinner, i middel- alderen kalt bufinner, eller utarmede fjellsamer som tidligere hadde hatt rein. Utarmede reinsamer var det mange av etter den ødeleggende Gyldenløvefeiden, men også tidligere kriger og ufreds- år kan for samer ha betydd ruin.

4.8. Overhalla

På tinget i Hildrem den 7. februar 1686 fremkom foruten fire tigger-samer to utarmede rettighetsinnehavere, hver med to husmenn:

(1) deres lensmann Jacob Johansen, med hustru og en dreng, oppholdt seg som sin far i Kiørmadsschov, og hadde hos sig Jon Jensen, født i Bindals fjell i Brønnø prestegjeld, og den fattige Jon Fridriksen;

(2) Torkill Olsen, med hustru og fire barn, oppholdt seg likesom sine forfedre på Børefield, der han var født, og hadde som husmann broren Peder Olsen med hustru og ett barn, og hos seg sin sønn Madtz Torkilsen med hustru.

De levet alle av jakt og fiske i skog og på fjell og hadde melkerein, respektive (1) 20+4+3, (2) 20+5. Å dømme av forholdet mellom simler, okser og kalver i reintellingen i 1609 for Rana, Vefsn og Bindal (Utr. 1975, s. 133 f., 137, 139) hadde hver gruppe 50-60 rein, før krigen trolig flere, kanskje 100 som Morten Johansen i Snåsa. Reinmelk var opp til nyeste tid en meget viktig del av flyttsamers husholdning, og rein kunne naturligvis også slaktes, til eget bruk eller eventuelt til salg (jf. ^{s. 69} nedenfor).

Jacob Johansen hadde i 24 år (altså siden 1662) bodd i sin "Schow" med "bevilgning" av avdøde foged Lauridtz Eriksen og nåværende Jens Olsen og før krigens begynnelse (før 1675) betalt i "aarlig schat och Leje" 1 rdr. 2 ort., men etter krigen hadde han på grunn av sin fattigdom bare kunnet gi sognepresten ett pund fjær årlig som tiende. Torkil Olsen hadde likeledes inntil krigens begynnelse betalt 1 rdr. i skatter og 1 pund fjær til presten i Overhalla. De nevnte skatter finnes visstnok ikke i skattebøker for tiden 1662-1675, men for 1666 finnes som tidligere nevnt "Tiende af Sex Finder til fields, Hver en Rix ort; En dlr. Tou ort" for Overhaldens prestegjeld (s. 35 med note 25). De seks svarer til antall skattemenn i Namdal ifølge de svenske undersøkelser i 1606, da skatten til Norge skulle være 1 rdr. (s. 11-12). Spørsmålet blir da hvor det ble av de fire andre.

Ifølge dokumentet søkte Jacob Johansen og Torkil Olsens sønn Madtz kirke med altergang én eller to ganger om året, men på tinget hadde lensmannen ikke møtt opp noen år før nå. Nitti år tidligere het det i Namdal at de "vilde lapper" som holdt til i fjellene, to eller tre ganger pleiet å komme ned med sin finnskatt og for å handle (s. 7 f.). I 1686 var den innerste gård i Harran Fjerdingen

(kjent fra skattemanntall 1669), halvannen mil innenfor kirken på Gartland, og så sent som i 1742 fortalte lensmannen og lagretten under eds ansvar til Schnitler at de ikke hadde noen bruk lenger inn enn "en $\frac{1}{2}$ Mil" innenfor Åsmulen (nevnt 1706), dvs. en mil lenger inn, omtrent til Grøndalselvans utløp i Namsen (jf. Bergsland 1987, s. 132). I 1716 kjente som tidligere nevnt (s. 39) presten i Overhalla ikke til flere enn "4 Hoved-Familier i Overhaldens Fielde" og hadde slett ikke hørt om samenes "Overtro" osv., som først Thomas von Westen fikk innsikt i i 1723. Det er da lett å forstå at man i 1686 fant at "Wiidere eller flere Finder findis ej her i dette Prestegield". Finnemanttallet av 1686 er en viktig og interessant kilde, men å betrakte det som et uttømmende manntall ville være naivt.

Kiørmansschov fikk tretten år senere samens Ole Nielsen "bevilgning" på, utstedt på Ranem den 3. februar 1699 av Baldtzer Nielssen og Jacob Jespersen: "Nerværende Olle Nielsøn Er bewilgett at maa boe i Giørmoe Skougen, Tilhørende Ofwerhaldens Præstegield, og skal Hand Dend til brugs Nyde, ald Dend stund Hand iche Giør Nogen mand Forfang i Moed Norges Lov. Saa hand ubehindrett for de Andre finner bemelte Giørmoe Schou maa beboe. Og maa hand der forblifue, ald dend Stund, hand betaller sin Sedvanlig Rettighet, og Tiende som han her til Nummedahls Fougderie schal hvert Aar lefuere og betalle og ingen anden stedtz."³⁹⁾ I 1742 ble Ole Nielsen som kjent grensevitne for Schnitler og kunne berette at han som sin far, farfar og oldefar hadde bodd i "Skougene ved Giorms-vandet", som foruten dette vannet omfattet fjellområdet nordvestover (Jåma-fjellet) med Limingen, med nøyaktig angitt grense mot naboen i nord (Torkel Olsens Børefield), og skulle strekke seg i øst til mod Ornes-field", der han hadde hatt grensetvist med sin jemtske nabo (Schnitlers Prot. I s. 150 f.). Her var det pågang også fra jemtske bønder, som allerede i 1649 hadde "böxlat" Giärme, 1602 kerm watnedt (s. 35 med note 25), samisk Gærma, altså Jorm. Dette var kanskje et motiv for bevilgningen 1699, jf. lensherrens reaksjon på Nordlibøndenenes supplikasjon i 1636 (s. 15). Ellers var det høyst sannsynlig Ole Nielsen som i 1720 -årene til en misjonær oppga sine "Saiwo" (hellige arvefjell), bl.a. Jørmann-Saiwo (se nærmere Bergsland 1986), med en fornorsket form av det samiske navn: 1686 Kiørmann (om navneformene se Bergsland 1987, s. 140). I 1742 var

han "imod 80 aar", så hans oldefar må vel ha bodd der omkring 1600, da folk i Namdal ikke visste noe om området.

Torkel Olsens Børefield (Børrefjell, nå skrevet Børgefjell) fikk hans sønn sytten år senere papir på, utstedt på Hildrem 21. januar 1703 av Melcher Meier, tydeligvis uten å vite hvilket område det dreiet seg om: "Ao 1703 d. 21. Januarij haver Anders Torckelsøn bœxlet Hans faders Torckel Olsens Skoug, og haver betalt som Sedvanligt bœxel Penge, Hvor for hand Samme Skoug Saa vidt hans fader nu i brug haver, maa Nyde at beboe og giør sig Saa nøttig som hand bœst ved og kand, dog Skal hand i alle Maade Forholde sig Skickelig imod sine Medkammerater, og i Rette tiid Aarlig betale den Sedvanlige Skouggleje." I 1742 forklarte hans sønnesønn Joen Andersen Schnitler grensene for denne "Skoug", kalt "Blaa-Søe og onker-vands-Skouge", som omfattet (vestsiden av) Blåsjön og Ankarvattnet i nåværende Jemtland, der også han hadde tvister med sine jemtske naboer, og fjellområdet nordvestover (bl.a. Dærgafjellene), med nøyaktige grenser både mot naboen i syd og mot naboen i nord (den sydligste i Vefsn).

I 1706, da Resen var kommet til sine foreldre i Overhalla (Vejem mellom Grong og Ranem), fikk han i mars kontakt med samens Niels Olsen som kom fra "Jermvasskougen" (= Giørmoe Skougen, han var vel en sønn av Ole Nielsen) med kone og fire barn til Grong kirke for å la to av barna døpes (Journal, se note 28). "Die 2. Aprilis kom Nils Olsn: find till mine forældre, der udcopierede jeg hands bœxellsiddel og skatte-brefwe, Mends der stod iche i bœxellseddelen hvor meget De hafde gifwet i bœxell, mens hand self siger at hand hafde gifwet i bœxel en sort biørne hud, koster 2. RD og saa for bœxellbrefwet 2 sch. i skat hwert aar pænger 1. RD og till Præsten Een ostertold. De siger at fougden kræfwer Maarskind, og Skrifweren og Lensmanden foræring, mens hand gifwer den iche, thi Præsten har underwist ham saa; Mens de andre finder, siger De, maa gifwe og samme betaller 3 sch. for bœxellbref at skrifwe." - Det har vel da sin naturlige forklaring at, som det synes, skatten og byggespørgene ikke kom til regnskap for kongen.

I sin innberetning av 3/2 1708 skrev Resen at "udj min ungdom kand jeg erindre, at udj Nummedalen fremkom hver Vinter en stoor mængde af disse Lapper, som da i Langt større mangfoldighet boede i vore Fielde, og førte med sig Vild-vahre, af Maarskind, Reenskind,

Reen-Kalfve-skind, Refve-skind, Hermelin-skind, etc. i stoor ofverflødighed, som de da til de Norske bortforhandlede; mens som jeg der hos kand erindre, at de baade af Lønsmændene, Fogdens Haamænder, og andre der da Inqvarterede Militairske Personers tiennere, blefve (dog uden tvifl imod ders Principalers og Husbondes villie og Videnskab) megit ilde medhandlede, idet de paa adskillige stæder oppe i Bøygden, hvor de disse paa Deris fremreysse mødte, fra tog dem hvad de hafde med at fare, og gaf dem derforuden Hug oven i Kiøbet; saa ere de siden i saa stoor mængde til Norrig icke fremkomne med deris Vahrer, saa at Vildvahrer ere nu meget Vanskeligere at bekomme af dem end i forrige tider, ja end neppe med mindre nogle Særdelis Persohner Vil Reyse op til dem i Fieldene, og der dennem de samme, dog for høyere priis, afhandle."

I sin journal 31. mars skriver Resen at han snakket med Iver Fieringen som mente "at det war raadeligt at holdet et finde-market oppe i Herridsbøygden i Owerhalden, Wed eller for kyndelsmesse tider, for tinget staar, for beqwemmelighed paa dend tid for dem at komme frem, og da tillige med at betale deris skatter, Mens tjenligere om det kunde skje om høsten, for deris dyrs skyld, som da kunde tjene till at slagte, at de icke (:som nu skjer) drager til Jemteland, hvor de faar nu bædre Kiøb; Og disse warer har de fornødne hos os: salt, meel, tallig, Krud, bly, tobach, øl, brende-Win, Wadmél, Klæde af adskilligt slags, Jern-Instrumenter, ... etc. derimod har de at selge: Reinsskind, findestøfler og skoe, tømmer, Maarskind, graawerch, bebergield etc. NB. Og saasom i Norrig iblant bønderne oftte forfalder swage aaringer, at mange Creperer og døør af hunger, saa burde finderne tillholdis at fremføre af fieldet paa deris Winterslacht (?), feede Reinsdyr till at slagte, hvorimod bønderne kunde tillhandle finderne andre Wahre enten strax eller paa Credit."

Mot denne bakgrunn er det lett å forstå at almuen i 1686 ikke hadde noe å klage på samene, "Enten fortred eller forfang med schytterj eller fische fang af dennem at vorde tillføyet". Vi er her kommet til den foreløpige grense for bøndernes innrykk i gamle samiske bruksområder.

4.9. Helgeland - Åsele lappmark

I denne periode begynte en ny aktivitet fra norsk side som skulle føre til dobbeltbeskatning av en del samer. I 1690 nevnes en lensmann som kan ha vært en "finnelensmann". I 1691 og 1708 fikk samer i Susendalen bygsle sine gamle skattefjell (opplyst av Kjell Jacobsen i brev 1978). Helgelandsgodset, som i 1666 var blitt overdradd av kronen til Joachim Jürgens (s. 28), var nå blitt en hollandsk barons eiendom, som fra 1712 ble forpaktet av en norsk familie Sverdrup. I 1717, under krigen, kom det også en misjonær til Vefsn, og samme år ble den såkalte bygsling utstrakt over vannskillet til et område syd for Vefsna/Vapstälven som også var med i den svenske jordebok av 1670 under Wapsten (til og med Ljusfjället vest for Ransaren, Utr. 1975, s. 291). Etter krigen ble denne virksomhet utvidet (se neste avsnitt^{s. 76, 81}).

Fra svensk side ble det som tidligere nevnt satt opp en jordebok for Åsele lappmark i 1695 (s. 2). I nordvest omfattet denne foreløpig bare en liten del av det område som i 1602 ble sagt å høre til "Pithå Lapperna och Nories Lapper" alias Wapsten/Vefsn (Kultsjön i nåværende Vilhelmina, LL 1978, s. 89), dvs. et lite område vest for 1200-tallets grense mellom Ångermanland og den norske side av "Finnmork" (s. 2). Denne gamle grensen var tydeligvis en grense mellom skogssamer i øst og fjellsamer i vest. Av opptegnelser gjort i 1820-30 årene av den svenske prest J. A. Nensén sees at de gamle skogssamer i Åsele lappmark, helt syd til grensen mot Jemtland, talte en dialekt som hørte sammen med skogssamedialektene nordenfor, såkalt umesamisk, mens fjellsamene i Wapsten alias Vefsn talte og taler sydsamisk i trangere mening. (jf. Bergsland 1987, s. 9, 56-61). Her er vi altså kommet til nordgrensen for det gamle sydsamiske område.

5. Fra freden i Stockholm ⁷120 til grenseoppgjøret

I fredstraktaten av 3. juni 1720, artikkel 14, ble det bestemt at kommissærer skulle oppnevnes og innen tre måneder reise nordover for å justere grensene mellom "begge Finmarkerne" i samsvar med tidligere fredstraktater og tilhørende grensebestemmelser, men dette skjedde ikke. I alliansetraktaten av 1734 inngikk likeledes avtale om innen tre år å la kommissærer fra begge sider undersøke og avgjøre grensetvister "paa alle de Pladser, hvor nogen Tvist paa Norske Grentzen være kunde", men først i 1738 møttes kommissærer i terrenget. Året etter satte man på svensk side i gang hæradsrättsundersøkninger,⁴⁰⁾ og etter mønster av disse major Peter Schnitlers bekjente grenseeksaminasjoner 1742-1745.⁴¹⁾ Derpå fulgte årelange forhandlinger frem til grensetraktaten av 1751 med Lappekodicillen.

På svensk side fulgte den lokale utvikling stort sett i de gamle spor, med stadig pågang av bønder og endeløs krangel, også innbyrdes mellom samer, og oppdeling av de gamle skattefjell (her kan bare vises til Utr. 1975 og der anførte dokumenter).

På norsk side utvidet Finnemisjonen sin virksomhet. I 1717 var det som ovenfor nevnt kommet en misjonær til Vefsn, likeså til Snåsa, og i 1721 kom det en til Overhalla (Erik Helset), i 1725 var det to i Vefsn, osv. På sin tredje misjonsreise 1722-23 hadde Thomas von Westen nådd nesten alle sydsamiske grupper og hadde avdekket deres stadig levende sjamanistiske religion, spesielt i Namdalsfjellene, men f.eks. også i Meråker. Samene var von Westens "Øiesteen", skriver Hammond (1787, s. 499 f.), og i 1724 skrev han til Missjonskollegiet i København at "Nordmændenes Ondskab hindrer meget til Finnernes Omvendelse" og "Forargelsen er saa stor, at der nu siges aabenbare, en Fin ... og en Hund ere lige gode." Omtrent på samme tid utvirket han skattefrihet for samene,⁴²⁾ vel en bjørnetjeneste, for nå hadde de ikke lenger papir på sine rettigheter "ifra arilds tid og mands minde". Men i 1726 fremkalte han også et kongelig reskript (Dok. II, s. 341), som ifølge Ræstad (1928, s. 240) viser at det var "regjeringens mening å holde lappene ved deres gamle rettigheter efter alders tids bruk".

Krigens ødeleggelser var også for samene fatale. "Finnerne betlede over alt i den Trundhiemske Egn", skriver Hammond om

tiden fra 1720; "aarligen omstrøg en Mængde Landet; de ernærede sig ved at forrette for Borgere og Bønder de allernedrigste, og af alle meest foragtede Gierninger; at kastre Creature, ... Finnerne havde andre Begreber om Æren; Maven knurrede, Hestekjød stillede Hungeren; Finnerne bleve ærede og levede vel i Fieldene, af de Penge, Dumhed, Ladhed og Overtroe betalede dem i Dalene; thi, da Nordmændene vare næsten ligesaa vankundige som Finnerne, følgelig overtroiske, men Finnerne havde Rygte for store Hexemestere, søgte alle Giftesyge, Bestiaalene, Hevn-gierrige, og om Skiebnens Beslutninger Nysgierrige, Finnernes Bistand; de bedroge og bedroges" (1787. s. 376 f.). Særlig ille må det ha vært i fjellene der Armfeldts hær omkom i 1718, slik at det året etter ikke var til å komme frem på grunn av stank fra likene osv. (s. 40).

Den 24. februar 1720, altså før fredstraktaten, skrev Jens Bloch, som hadde vært misjonær i Finnmark 1716-19 og nå ventet på å få overta Selbu kall etter sin gamle og svake far, til misjonskollegiet og tilbød seg "at forrette Missionarii Tieneste udi Omkredsen af Sælboe Kald, hos Finnerne, udi Tydalens, Meragers, Haltaalens og Røraas Fielde" (Hammond 1787, s. 739). Omkring 1730 skrev imidlertid Hans Skanke: "I fjeldene imellem Tydalen og Røraas haver mand ifra Missionens begyndelse, da Krigen imellem Danmark-Norrig og Sverrig var begyndt, aldeles ingen Lapper fornummet, da dog er bekendt, at i forige tiider sig a d s k i l l i g e L a p p e - F a m i l i e r : endogsaa paa disse fjelde have opholdet." (Skanke 1943, s. 29). Omkring 1760 skriver ellers en tidligere misjonær at, foruten noen få samer i Tydalsfjellene som ligger i Selby prestegjeld, "Der er endnu et præstegjeldsyndenfor i lige linje av Selbo oppe i landet heder H o l t - a a l e n . I det districtes fielder har og i forrige tider ligget lapper, men siden Røraas kaaberverk (som ligger synderst i det district mod de Syndenfieldske grenser) blev optaget og bønder tid efter anden har fløttet alt længer og længer øster op i dalene for at rydde sig jorder og gaarder, ere lapperne tid effter anden blevet alt ferre og ferre."⁴³⁾

I desember 1720, etter fredstraktaten, søkte Jonas Andersson, sønnesønn av ham som fant malmen i "Kopparberget", på tinget i Hede, Herjedalen, om å få overta sin farfars "lappfiell",

"flatrum liggande emellan Stoorsjön och Mässlinge", som "på en tid leegadt öde", kanskje etter katastrofen to år tidligere. Retten fant å måtte utsette denne saken (faktisk 17 år), men at det var "skäligt till att befremja Konungens interesse, det Jonas Andersson måtte få Skaar och Helagsfjällen, hwilka en tjd warit brukade af flylappar utan afgift; Och således inrymes Jonas Andersson uti samma fiell" med årlig "skatt 1 D:r 8 S:mt" (Utr. 1975, s. 303 f.). Skaarsfjellet og Helagsfjällen lå ifølge Hedræus-kartene på grensen mellom Herjedalen og Norge og må rimeligvis ha vært del av det område Thomas Mortensen skulle hevde for Norge i 1690 (s. 45-48). Men ifølge Stenklyfts kart fra 1686, som nå var autoriteten på den svenske siden i flere saker, lå området naturligvis i Herjedalen, for størstedelen også ifølge Stenklyfts peilinger i 1692 (s. 50). De nevnte "flylappar" som hadde brukt området "utan afgift", nemlig til Sverige, var altså etter alt å dømme norske. Inrymningen tjente altså i høy grad "Konungens interesse", ikke bare de par årlige daler, men hevdelsen av grensepretensjonen fra 1690 (s. 37). Det var langt frem til de reelle forhandlinger om grensen.

For norske samer gikk altså dette område tapt, men de var vel ikke helt forsvunnet. Under matrikuleringen i 1723 nevntes Møssedal, Møsjødal(s-voll), men skyldlas ikke "fordi det kun var en liden Finnesæter, der, ret som det var, lå øde" (O. Rygh, Norske Gaardnavne 14, s. 190) (19 år senere satt en 27 år gammel bonde der, Schnitlers Prot. s. 46).

Den 18. mars 1724 skrev Thomas von Westen til professor Steenbuch "at en Fin fra Tønsæt, foruden en fra Sælboe havde givet ham nok at bestille", BILAG 11 (Hammond 1787, s. 505 f.). Samen Lars Nielsen var første grøde av Christianias Stifts samers omvendelse, og foruten ham var det fire samiske avgudsdyrkere der, angitt av Lars Nielsen. Misjonskollegiet var redd at von Westen hadde sendt bud til disse samer og av seg selv ville sette i gang saken, og befalte ham å gi beskjed om de fire samer fra Tynset som Lars Nilsen hadde angitt, var kommet til ham av seg selv. von Westen svarte den 22. april at den samen som var omvendt, var blitt forbudt av Satan å komme til ham, dvs. forbudt av Saiwo (hans sjamanistiske hjelpeånd). Men han besluttet seg til å reise til den gode mann som han hadde hørt ikke ^{gjorde} noen same noe vondt, "endskiønt Saiwo sagde Nækarist (det

er, i Drømme, Henrykkelse eller Bevimelse) at den Reise vilde koste hans Liv".⁴⁴⁾ Sammen ba von Westen om å omvende også de andre samene i Tynset og Christianias stift, særlig hans kone og barn. Kollegiet lot som om de glemte saken, men von Westen visste at det var av frykt for biskop Deichman at man ikke ga ham tillatelse til å reise, osv. Biskopen ville tydeligvis ikke være ved at det i hans stift var rene hedninger. Det er derfor kanskje ikke så merkelig at Tynsetsamene først med Thomas von Westen kommer frem igjen i dokumentenes lys, for det er jo åpenbart at de var etterkommere etter dem som seksti år tidligere satt med bygselrett i Hømmelfjellet osv. (s. 28-31).

Siden 1723, da von Westen hadde brakt for lyset "disse og andre Finners jammerlige og afgudiske Tilstand", forsøkte Jens Bloch som færens kapellan, uten lønn fra misjonen, å ta seg av Selbu og Tydals samer, men kunne ikke greie omkostningene og ble dessuten forbudt av biskop Krog (Thomas von Westens bitre motstander) å befatte seg med samene fordi han var trått inn i ordenen igjen. Men Bloch dro i 1724 opp til Tydalen "hvor han hadde gjort sin yderste Flid med Lapperne". Noen dager i uken holdt han også skole for bygdens samer og oppdro dessuten en same til skolemester for de andre (Hammond 1787, s. 739), formentlig den "Spag-Lars" som skal ha gitt navnet til rektangelkartets Spaklarslivold, en halv mil nordøst^{for} Stuevolden ved Stugusjøen, der en verksarbeider i 1692 fikk bygselseddel på en seter (s. 51).

I 1733 fikk biskopen av "Finneskolemesteren" i Tydalen vite at det i Tydalen bare var åtte samefamilier, nesten alle gamle, fattige og vankundige folk. Men fra sin visitas i Tydals kirke den 14. juli 1737 skrev biskopen: "De omboende Finner vare tilstede, skjønt de fleste vare bortflyttede fra Tydals fieldene - Nogle til Jemteland - Nogle til Brechen ved Røraas - Nogle til Merager".⁴⁵⁾ Noen av dem hadde altså sommerbruk i fjellene sydover til Brekken (jf. s. 53 f.), andre nordover fra selve Tydal. Det fantes få som hadde lært å lese og hadde forstand på barnelærdommen, heter det videre, mens andre klaget på skolemesterens forsømmelse; han var ikke tilstede, men på Værdalsfjellene. Men bøndene svarte at samenes egen vanartighet var for stor, "saa Skolemesterens graad derfor er offte seed."⁴⁵⁾

I "Indherredets fjelde" hadde von Westen og etter ham en kateket til 1730 oppsporet 111 "Lappe- og Finne-Sjæle", om sommeren spredt vidt omkring, noen i Verdalsfjellene, bl.a. ved Skjækerfjell "imod Jemtlands bøyg"; andre i Meråkerfjellene; andre i Tydalsfjell, ved Øysan-vandet (Essand) eller i Honddalen (Handöl på svensk side); eller i Verranfjellet, eller ved Letzjaure; andre igjen i Beistadfjell ved Sillojaure (Skanke 1943, s. 28). Det førstnevnte samiske navn er å lese Lih̄tse-jaevrie "Ledd-vann" (etter formen), omtolket til Lysvatnet (nordvest for Verrabotn), der det først i 1815 kom en seter og i 1825 en gård. Det annet er å lese Sille-jaevrie, dvs. Sela (vest for Follafooss), der det er solid lokal tradisjon om samisk bosetning før norsktalende begynte å bosette seg der i 1770-årene; det samiske navn må være lånt fra norsk i den gamle form sil 'stilleflytende strekning i elv eller bekk' eller fra en ellers ukjent form *Sil-r, dvs. senest lånt i senmiddelalderen (Bergsland 1987, s. 226 f. med dokumentasjon).

I Snåsa, inklusive Lierne, tellet man omkring 1730 84 sjeler, i Indherred misjonsdistrikt til sammen 195, fordelt på 57 familier, altså 3-4 per familie. Inntil 1742 tellet misjonæren Povel Muus 23 familier i Snåsa (Schnitlers prot. s. 103). Han kunne da med en viss effektivitet forsvare norske samer i Hartkjølen, der jemtske samer ble kjørt frem av de svenske myndigheter (Utr. 1975, s. 368 ff.).

I "Owerhaldens Fjelde", som inkluderte "Nærøens og Foosnæss-Sogne", var det i 1729 funnet 283 sjeler, omtrent 60 familier. Heri kan ha vært inkludert de 10-12 familier i Bindalsfjellene som den anonyme misjonær skrev om ca. 1760. I 1606-20 ble det fra svensk side registrert 6 skattemenn i Namdal og 3 i den egentlige Bindal. Om hver av disse besto av et "selskap" på fire eller fem familier (hushold), var det den gang omkring 40 familier i Namdal+Bindal. Men disse vil neppe ha inkludert samer nær Namdalskysten, så tallene fra ca. 1730 synes å stemme godt med antall skattemenn over hundre år (for ikke å si to hundre år) tidligere. Den eventuelle økning kan ikke skyldes innflytting nordfra, som vi straks skal se, og tallene tyder heller ikke på noen vesentlig utflytting sydover. Den drastiske forskjell fra Finnemantallet 1686 kan bare bety at man i bygden på den tid hadde svært lite greie på de "vilde lapper" i fjellene.

I Vefsens misjonsdistrikt fant man omkring 1730 64 familier, foruten 13 familier "Marke-Lapper", til saamen 374 sjeler (Skanke 1943), i 1733^u fjellsamer 58 familier, 234 personer, ^ubygdesamer 17 familier, 70 personer (Dok. I s. 65-78). I 1611-19 ble i "Wefsen fiering" til slutt registrert 18 skattemenn, alle fjellsamer (s. 13). Om hver av dem representerte et "selskap" bestående av gjennomsnittlig vel tre hushold, var antallet praktisk talt det samme vel hundre år senere. Bygdesamene kan representere det eventuelle overskudd i fjellet, så noen inn- eller utflytting kan ikke registreres. På disse kanter ble vel samene heller ikke berørt av krigshandlingene så meget som sydpå.

Helgelandsgodsets forpakter samarbeidet her og i Rana med misjonærene og utstrakte "bygslingen" østover omtrent så langt som disse samegruppers bruksområder rakk, altså langt østenfor Kjølen der også svenskene tok skatt av disse samene. Dobbeltbeskatningen var altså nå gjenopprettet, etter over hundre år, da den norske beskatning synes å ha kommet praktisk talt bort.

Peter Schnitlers grenseeksaminasjoner, vel kjent fra de trykte protokoller, startet 17-19. april 1742 på Røros og Feragen, der han fikk de av Rørosverket forønskede svar på sine spørsmål, at også østsiden av Femunden (der det ennå var bra med skog) hørte til Norge, som på Fyhhrens kart 1690, mens den tradisjonelle grense gikk langs midten av sjøen.

Den 21. april fortsatte han i Brekken, der bergmesterens gods i 1738 var blitt oppsitterenes felleseie. De ble naturligvis bare spurt om riksgrensen og sin egen bruk. Da de den 23. april skyssset Schnitler nordover til Stugudalen, bl.a. forbi Fiind Floa (s. 53), fremkalte navnet øyensynlig (å dømme av protokollen) ingen kommentar.

Den 25. april eksaminerte han i Stugudal to eldre menn og den unge mann som bodde på den i 1723 ikke skyldsatte "Finne-sæter" (s. 73). Den første sa at de ikke hadde noen særlig nytte av grensefjellene, heller ikke av jakten, "thj Lapp Finderne iidelig der jage." Til å anvise grensemerkene for grensemålerne visste han ikke om noen mere passende enn "dend Lap-Fiind Morten Nillsen, Som med Sit Sælskab holder til i disse Fielde og kand tale godt Norsk", og neste vitne var enig i det (Prot. s. 44-46).

Den 26. april reiste han fra Stugudalen til gården Aas i Tydal, der retten neste dag ble satt i nærvær av lensmann Joen Biørnsen Aas og skolemesteren som av Selbu prestegjelds pastor var beskikket til å undervise og opplære Tydalsfjellenes "Lapp Findnene". Det første vitne fikk de sedvanlige spørsmål og anbefalte som veiviser for målerne ett av vitnene fra Stugudalen og samene Morten Nilsen. Neste dag, på Schnitlers forlangende og lensmannens foranstaltning, fremførtes så denne samene sammen med to andre yngre samer fra Tydalsfjellene. Som den eldste ble Morten Nilsen forhørt og fortalte at han var født i et fjell under Oviken øst i Jemtland, der hans far hadde vært lensmann blant samene, var nå 62 år, ugift, og vanket fra ett sted til det annet i fjellene (s. 52). Han var altså ikke norsk og hadde ikke noe "selskab" slik det ble fortalt i Stugudalen, men var nærmest det som kaltes en løsfinn.

Nærmere beskjed får man i Schnitlers nå så berømte "Relation om Lap Finnerne! Her i Tydalen forefandt ieg de første Lap Finner Som og vel ere de Sydligste her Nordenfields" og hans "U-forgribelig betænckning", som bør leses i sin helhet, BILAG 12. Denne var skrevet etter at han den 30. april ble skyssset nordover i kjerris av tre tydalssamer på ski (s. 67), kanskje først en måned senere da han gjorde bilagene ferdig (s. 119) og var blitt kjent med flere samegrupper på sin vei nordover. Den innledende etnografiske beskrivelse (s. 56-59) beror åpenbart både på selvopplevelse og på boklig studium; de beskrevne sjamantrømmer, "Rund-bommer", var således av en type som bare er kjent fra Rana og nordover. Den videre tekst har spilt så stor rolle i diskusjonen om samenes såkalte fremrykning mot syd at den bør analyseres noenlunde detaljert. Man ser straks at det var tvister mellom bøndene og samene i Tydal, og at Schnitler var både forundret over og skeptisk til det han fikk høre (jf. hans "vel" i overskriften).

For det første ser man at Morten Nilsen som lensmannen og bøndene anbefalte som veiviser, var brorsønn av den rike Jonas på de "Liusedalsche Svendske fælde" (s. 60), dvs. Jonas Andersson som i desember 1720 i den svenske konges interesse fikk "inrymning" på Skaar og Helagsfjellet som en tid <før 1718> var brukt av <norske> "flylapper" (s. 73). Den grense Morten Nilsen oppga,

er omtrent som på Stenklyfts kart, den svenske pretensjonslinje. Hvorfor tilkalte lensmannen ikke en av de norske samer, f.eks. en av de tre som den 30. april skyssset Schnitler nordover og således må ha vært tilstede ?

En av de tre var Nils Larsen (s. 63), som ifølge biskopens visitasprotokoll 1737 var en av de tre som kunne lese og forsto sin barnelærdom (s. 74), kanskje en av dem som da, i juli, var flyttet fra Tydalsfjellene til Brekken. Særlig Nils Larsen, men også de to andre, klaget til Schnitler over en del av bøndene i Tydalen, at hva samene tidligere på visse tider av året hadde brukt av fjell og - særlig - skog nær fjellene "i det Tydalske", det får de nå ikke lov av bøndene å bruke. Og når samene i noen år har holdt til i fjelldalene med sine rein og dermed gjødslet steder mellom fjellene så det vokser godt gress, da vil en del bønder tilegne seg dem og vise samene bort (jf. s. 63 f. og neste avsnitt). Nils Larsens farbror ville gjerne slå seg ned i Tydals fjell, men var blitt avvist av en del av bøndene (s. 63). De tre ville gjerne betale årlig skatt til kongen, likesom sine slektninger på de svenske fjell, om de fikk "nyde Roelig besiddelse af field lejen, hvor af de kunde leeve" (s. 63). Men siden 1724 var samene fritatt for skatt (s. 71 ovenfor), hadde altså ingen papirer og var således hjelpeløse overfor bøndene (jf. Schnitler s. 64). Schnitler så hvor viktig en grensegang mellom norske bygdelag og samers "field lejer" ville være i fremtiden, når grensen mellom rikene ble endelig fastlagt, og ville foreslå en slik liten skatt (s. 63-64).

Bøndene på sin side fortalte - naturligvis utenfor retten (utsagnene står ikke i protokollen) - at de før samene kom til Tydalsfjellene, hadde villrein nok, men etter at disse samene var kommet, var ingen villrein å se (s. 59 f.). Av sine foreldre hadde de hørt at "Lap-Fiinnerne" tidligere ikke hadde vært så langt ned som her i sør, men holdt seg i nord, og "at i itzige bønders forældres tiid, ere de første Lap Fiinner komne hiid Saa langt i Sonden paa de Tydalske fiede" (s. 60), dvs. for "omtrent en Mandz Alder" siden (s. 61), etter vanlig regning omkring 1710. Dette kan naturligvis ikke være riktig. Fire år senere vitnet lensmann Joen Biørnsen Aas om grensen mellom Tydal og Ålen med henvisning til sin i 1730 96 år gamle svigerfar (s. 52), som i 1690 vitnet om riksgrensen med henvisning til

sin 100 år gamle bestefar, etter samene Thomas Mortensen som la frem sin bygselseddel utstedt av fogden mellom 1657 og 1670 som ettermann til Anders Larsen (s. 45 f.). For å få dette til å rime har man hevdet at siden bøndene ble så forferdelig gamle, må de ha ment å si at samene kom til Tydal bortimot hundre år tidligere, omkring 1620.⁴⁶⁾ Men det var Schnitler som hørte hva bøndene sa, og må ha forstått dem slik han skrev. Det var vel derfor han var forundret: "Det er og noget fremmed og underligt: De Lap Finner komme og Sætte Sig i fieldene i hobe Tall, og , betage de Norske bønder mangen god Lejlighed af Skytterie, Fiskerie, og EngeSlet, Som disse kunde nyde godt af, og til hjælp i deris Skatters betaling" (s. 63). I en tvist om land gjelder det jo å ha vært først, jf. Nordlibøndenes historie i 1689 (s. 63).

Fra Tydal fikk Schnitler altså reinskyss til Meråker, videre på samme måte til Verdal, Helgådalen og Ogndal, med overnatting i samegamme på veien. Det var jevnt over samene som drev jakten i grenseområdet og kjente grensen. Schnitler fikk også høre om ulveplagen som kunne ruinere velholdne samefamilier og tvinge dem til å flytte (s. 94).

Med reinskyss kom så Schnitler den 19. mai til Snåsa, der han konfererte bl.a. med misjonæren Povel Muus. Dit hadde man innkalt bønder fra Lierne, men samene lå for langt borte til å komme. Fra 26. mai av ble så først avhørt seks bønder fra Snåsa, som intet sa om samer, men misjonæren oppga det før nevnte antall samefamilier, 25. Derest ble avhørt tre bønder fra ^{Sørli}^, hvorav en nevnte at Grubbdals- og Middagsfjellene (sydvest for bygden) ble brukt av svenske samer (s. 111), og en fra Nordli, som sa at det nord for Gieting fjellet (jf. s. 64) bare var samer, og svenske samer satt i østre Hartkjølen, én norsk same (misjonærens protégé) i vest (s. 114 f.). Etter en tur til Trondheim og Røros fortsatte Schnitler forhøret i Nordli den 25. juli. Også her fikk han høre at det vestover holdt til noen samer (at de var norske nevntes ikke), men også at jemter og svenske samer hadde trengt seg inn (jf. s. 15). Fra Lerbakken (s. 63 f.) hadde nå for et par år siden to unge nybyggere rykket nordover til Frostvikvannet (s. 141, 143).

Som grensemerke anførte disse libøndene Svanestenen (s. 109, 112, 115, 117, 142-143), som grense mellom Sørli og Jemtland

oppgitt av Sørlibønder også i en tvist med jemtske samer i 1732 (Utr. 1975, s. 358). På det tidligere (s. 9) nevnte svenske kart fra 1743 over "Jemtlands Lappmarcker på ömse Sidor om Siöarna från Lindbottn <vestenden av Frostviken el. Kvarnbergvattnet> till Svanings-Sten uti Svanings Siön" er den avsatt som en rund stein like ved nordsiden av vannet, ikke langt fra Ügelströmmen, avløpet til den store sjø Dragan. Ved sydenden av denne ligger Strömsund, på 1200-tallet Straumr, grense mellom Jemtland og Finnmark ifølge Jemtlands landeskrå (s. 2). Om noe var det precise grensemerke, må det ha vært denne Svanestenen. Den gang hadde jemter rett til å veide dyr og ekorn innover i Finnmark 19 "raster" fra Strøm, fra Svanestenen regnet kanskje til Frostviken. Men siden 1626 hadde norske bønder tilvendt seg samenes land og vann, og i 1743 ble steinen "Norskt Prætenderat gränsmärcke" (Utr. 1975, s. 414).

Om Finnliene skrev Schnitler ellers at innbyggerne sto seg best når Gud lot kornet bli modent (hvilket nå hadde feilet i fem år), og når samene var i velmakt, for da pleide ^{de} å bytte vadmel, tobakk og brendevin mot samenes rein- og bjørneskinn og andre skinnvarer. Men for mere enn tyve år siden var samenes velmakt avtatt, som følge av ulveplagen som skyldtes likene etter Armfeldts fatale tog. På ett år kunne en same miste 10, 20 eller 50 dyr og bli utarmet, slik at de fleste av de femti samefamilier i Snåsa og Overhalla var blitt tiggere og gikk på bygden, bøndene til besvær (s. 144 f.).

Under rettsmøtet ^{i Hårsan} den 6. august 1742 fikk Schnitler som tidligere nevnt opplyst av lensmannen og lagretten at bøndene ikke hadde noen bruk lenger inn enn en " $\frac{1}{2}$ Mil" øst for den østligste gård Åsmulen (jf. ovenfor s. 67), og at området innenfor ble brukt bare av samer, at derfor bare de hadde greie på grensen (s. 148 f.). Ved hjelp av tolken (misjonær Helset) fikk Schnitler så forhørt seks samer fra grenseområdet (om samer lenger vest var det ikke spørsmål), først og fremst innehaverne (eller tidligere innehavere) av de to områder som i 1686 ble kalt "Kiørmandsschov" og "Børefielfield" (s. 67-68). Foruten nøyaktige opplysninger om disse områders grenser fikk Schnitler bl.a. også vite om to norske fjellinnehavere i Snåsa som bøndene der ikke hadde nevnt, den ene i Gietings-fieldet nær Nordli (se ovenfor s. 64), den andre i Kiellingsnasens-fielde nær Sørli (s. 158;

jf. Bergsland 1987, s. 189-193 og s. 206-208 med diskusjon av det samiske navneverk).

Av særlig interesse - og til overraskelse - for Schnitler var de tidligere omtalte bygselsedler fra 1699 og 1703 (s. 67 f.) som de to innehavere av "skogene" leverte ham (s. 150, 176 f.). Han fikk nå høre at disse samer tidligere hadde svart skatt til kongen og tiende til kirken, men at de i Thomas von Westens tid var blitt fritatt (ovenfor s. 71). Vel var det så at samene på grunn av ulvenes herjinger nå var utarmet, men han ville til de høyeres overveielse spørre om det ikke var betenkelig å la disse folk så nær grensene bli løst fra all undersåttlig Recognition til den Norske Crone og fra den Norske Civile øvrighets oppsyn, for blant dem kan det være noen som også svarer skatt til Sveriges Crone for det de bruker av svensk territorium, og viste til fredstraktaten av 1570. Og det kunne hende at de nærmeste svenske samer kunne lokke eller tvinge til seg fra de norske samer ett eller annet stykke av deres fedrene "Sæde" når de ikke hadde noen "Fæste-Sæddel" å forsvare seg med eller svare til. Han foreslo derfor at samene eller en av deres midte fra hvert fogderi skulle hver gang til nærmeste tingsted frembære alle sine skattebøker, hvor deres ordinære skatt kunne innføres til debet, osv. (s. 165 f.).

Da så Schnitler avanserte til Vefsn den 31. august, kunne han høste fruktene av den bygsling Helgelandsgodset forpakter hadde fått istand med Finnemisjonens hjelp (s. 70). Fordi, skrev han, Leedingen hos samene i kraft av kongelig skjøte tilkom den hollandske baron Petersen, og han hadde forpaktet den med andre rettigheter her i landet til en norsk undersått, så hadde man det alene å takke at man ved denne grenseeksaminasjon hadde kunnet få vite hvor langt østover norske samer skattet og følgelig hørte til Norge, for dersom innkrevning av tribut ikke var holdt ved like av baron Petersen eller hans fullmektig, hadde man ikke visst hvilke samer var norske undersåtter (Dok. I s. 43). Prinsippet var altså det samme som det de svenske forhandlere hevdet i 1603 (s. 11), og under de følgende grenseforhandlinger ble den danske pretensjonslinje definert ved godsforpakterens bygsling.

Den 3. september 1742 sendte Schnitler rapport til sin overordnede oberst Rømeling (Dok. I s. 53),⁴⁷⁾ og denne rapporterte naturligvis til kongen i Kjøbenhavn.

I reskript av 7. juni 1743 til stiftamtman Nissen fulgte kongen opp Schnitlers forslag, BILAG 13. Mens samene i Helgeland allerede hadde sine papirer til forsvar av rikets interesser, skulle nå åpenbart også de norske samer sydpå pålegges skatt for både å sikre kongens "possession" av deres områder mot pågang fra den svenske side, og for å tjene deres egen interesse overfor bønder som forsøkte å trakassere dem bort uten å skatte for annet enn sin egen eiendom. I likhet med reskriptet av 1726 var det tydeligvis "regjeringens mening å holde lappene ved deres gamle rettigheter efter alders tids bruk" (Ræstad, sitert s. 71).⁴⁸⁾ Reskriptet ble oversendt fogdene og publisert på de forskjellige ting, bl.a. i Ålen 30. september 1743 (Haarstad 1992, s. 166).

Den 24. oktober 1743 utstedte fogden over Solør, Øster- og Odal bygselkontrakt til samene John Thomesen, Nils Larsen, Anders Nielsen og Henrik Nielsen på området ved Sålekinna vest for Femunden "i Kongealmindingen til Tønset Præstegjæld", at "de maa nedsætte sig udi forbemeldte Steder og Strækning og samme nyde til Havn for deres Reensdyr og fornøden Brændeved for dem selv samt Skytteri og Fiskeri" mot bygselavgift 6 rdlr. på 20 år (Indberetning fra Lappekommissjonen av 1889, s. 24). De to førstnevnte var (foruten en kvinne) de som ifølge bispevisitasprotokollen fra Tydal 1737 var lesekyndige blant samene, hvis vanartighet ifølge bøndene var stor (s. 74). Og Nils Larsen og de to brødre Nielsen var de som skyssset Schnitler nordover fra Tydal den 30. april 1742 og klaget over bøndene i Tydal (s. 78). De flyttet tydeligvis sydoover for å slippe Tydalbøndenes trakassering. Om de ikke allerede hadde hatt vinterflytting til det område de nå bygslet, visste de sikkert at det var andre samer der. I 1663 satt som tidligere nevnt (s. 28-30) en same med bygsel i Hommelfjellet, som kan ha omfattet Sålekinna sydøstenfor, og i 1724 var det fem samer (samefamilier) i dette område (s. 73 f.), men disse skaffet von Westen sikkert skattefrihet. Det var rimeligvis disses område de tre fra Tydal bygslet i 1743, kanskje som slektninger av de gamle (sydsamene hentet seg ofte koner langveisfra, jf. Bergsland 1985). Bygslen ble kunngjort på tinget på Tynset i desember samme år uten protest fra den øvrige almue, så her kan det vanskelig ha vært tale om en helt ny samisk bruk (Løøv 1994, s. 32).⁴⁹⁾ Om disse samers videre skjebne se Fjellheim 1983.

Det endelige resultat av de årelange forhandlinger om grensen var som kjent i syd at Idre og Särna (okkupert i 1644, men ikke formelt avstått i 1645) forble på svensk side, men at østsiden av Femunden ble norsk, i Rørosverkets interesse, som deltes av Ljusnedals bruk (nedlagt i 1709, men gjenopptatt i 1737).

Grensen nordover til Holderhatten nordøst for Gaundal ble stort sett den gamle, med området øst for Skardøra lagt til Sverige (jf. s. 73), men området vest for Storsjøsundet beholdt for Norge. Som man også kan se av reskriptet av 7. juni 1743, var dette for Norge et viktig prinsippsspørsmål, for sundet ligger øst for "högsta fjällryggen". I 1692, da malmtvisten sønnenfor var avgjort ved Stenklyfts peilinger (s. 50), skal den svenske lan^{sh}övding i forargelse ha flyttet grensemerket fra Storsjø-^(i f. s. 21) sundet vestover til Kåkstenen på fjellryggen opp mot Sul,⁵⁰⁾ som også var samisk "krigsområde" (s. 58-61).

Den første store tvist nordover var området mellom det omforente grensemerke Holders^hatten og et omforenet grensemerke i Børgefjell. Den svenske pretensjonslinje gikk i omtrent rett linje nordover, slik at hele Sørli og halve Nordli skulle komme på svensk side, slik som avtegnet på Stenklyfts kart fra 1686 og offisielt hevdet i 1690 (s. 37 f.), mens man fra dansk side naturligvis holdt fast ved at Sørli og Nordli var norske bygder (den siste siden 1626). Etter flere kompromissforslag ble grensen trukket østenom Sørli og Nordli til Portfjellet, men derfra i rett linje til Børgefjell, tvers over de ovenfor nevnte Namdalsamers områder (s. 67 f.), med de viktige sjøer Jorm og Blåsjön mm. på svensk side, slik at ²⁶nytt skattefjell Blåsjöfjäll fremkom på svensk side, altså den østre skalk av de to norske (Utr. 1975, s. 411-422).

Nordover fra Børgefjell var en annen stor tvist, idet svenskene hevdet "högsta fjällryggen" (Kjølen), mens den danske pretensjonslinje langt østenfor ~~var~~ basert på bygselen fra Helgelandsgodset (s. 81). Her fikk det svenske krav gjennomslag, men i nord ventet den aller største tvist, spørsmålet om Finnmarken. Her fikk som kjent det danske krav på Tana som grense mot det da svenske Finland gjennomslag, men til gjengjeld krevet svenskene overflyttingsrett for sine samer til Troms og områdene lenger syd, begynnelsen til Lappekodicillen.

Ifølge kammarrådet Klockhofs utredning av 1913 for den forestående reinbeitekonvensjon av 1919 (se note 47) forutsattes fra svensk side ikke noen "reciprok rätt för de norska lapparna. Det torde för öfrigt på goda grunder kunna antagas att nämnda villkor <rett for Kaitumsamene til etter gammel bruk å flytte med sin rein til kysten av Troms og fiske i havet uten noen skatt til Norge> i själfva verket var ett förklädt svenskt höghetsanspråk, som man för framtiden ville hålla vid lif" (pag. 119). Fra dansk side var gjensidighet et vilkår for overflyttingsretten, på den tid først og fremst norske samers rett til vinterflytting til det da svenske Finland. I justitsraad Hielmstjerne og general-auditør Stampes betenkning til den danske konge av 16. september 1750 heter det bl.a. "Er denne Overflyttelse fra det eene Rige til det andet ganske nødvendig til den Lappiske Nations Conservation, og den største Deel af Lapperne maatte nødvendig crepere, naar de skulde forbindes til bestandig at forblive, enten paa den Norske eller paa den Svenske Side af Fieldkiølen." Overflyttingen var i første rekke en belastning for norske bønder i Troms, og alt i 1756 kom det fra norsk side krav om avskaffelse av Lappkodicillen, men dette ble avvist av den danske konge. Da grensen mot det nå russiske Finland ble stengt i 1856, ble kodicillen en rett nesten bare for svenske samer, og fra norsk side ble det helt til våre dager gjort forsøk på å få den avskaffet, bl.a. ved å hevde at den bare var en uskyldig nyttesrett (Gjelsvik 1904), men kodicillen er blitt stående og nå opptatt i Norges lover. Det er her tilstrekkelig å vise til NOU 1984:18 Om samenes rettsstilling.

6. Tiden etter 1751

I dette sluttavsnitt skal bare visse hovedpunkter omtales i all korthet.

Lappekodicillen gjaldt i utgangspunktet de samegrupper som etter gammel sedvane flyttet i områder som den nye riksgrense ble trukket igjennom. Slik overflytting fant i prinsippet ikke sted sønnenfor Børgefjellet; som ovenfor nevnt ble den østre skalk av de to namdalssamers gamle område (fra mange generasjoner tilbake) kuttet av og ble et nytt svensk skattefjell. Men også på rent norsk side fikk Lappekodicillen gyldighet, slik det fremgår av den bekjente resolusjon av 20. desember 1794 som er gjen-gitt i Indberetning fra Lappekommisjonen av 1889, BILAG 14.

Uten den beskyttelse disse samene fikk av Lappekodicillen etter kronprinsregentens forståelse, ville det trolig ha lyktes nybyggeren ved veien til Herjedalen å jage vekk samene fra det område deres rein hadde gjødslet, slik det synes å ha skjedd femti år tidligere i Tydal (s. 78), hundre år tidligere^{i Nordli} (s. 63), og sikkert mangfoldige andre steder etter hvert som bønder rykket inn med buskap i fjellområdene. Og bøndene på setrene ved Riasten ville kanskje uhindret ha kunnet utøve sin sterkeres rett, skjønt lignende ran ble straffet et stykke nordenfor i 1636 (s. 14).

Men Lappekodicillen innebar hensynsfullhet til begge sider, og etter eget sigende ønsket disse samene hverken å hevne de overgrep de hadde lidd eller hindre nybyggeren fra å slå seg ned, bare de selv fikk være i fred. Også direkte samarbeid kunne skje, slik Johs. Falkenberg for femti år siden fikk høre om gården Sylen østenfor Femund, der gammer og reintroer etter gammel sedvane skal ha blitt oppført etter anvisning av bonden: han pekte ut tomter på passende steder i utkanten av slåtter hvor det var fine, steinfrie områder og lett å slå når samene hadde fått reinen gjødsle og senere flyttet til et annet slikt område (Norveg 1964, s. 125 f.). Sylen ble anlagt i 1766, og da var det samer der fra før. På grensekartet fra 1757 finnes mellom grenserøysene 143 og 144 på svensk side (i Idre) Fāsā Fieldet, der ā ikke kan leses å (ellers skrevet aa på kartet), men trolig skal gjengi en samisk uttale, for samme navn (senere bortkommet) finnes i Hartkjølen (øst for riksrøys nr. 189) og som 1744 Fasavardo i Børgefjellområdet (Bergsland 1987, s. 271). Ifølge

en rettsak, 1730 skal defellers i Idre ha vært samer også på 1600-tallet (Manker 1945, s. 172). Sylen var en enslig gård, men der det kom flere gårder eller setre, ble maktforholdet endret, og samene kunne lettere drives vekk.

Enkelte synes å ha tenkt at der bønder hadde bruk, kunne det ikke ha vært samer, eller at om det var samer der, måtte de ha trengt inn urettmessig. Men fra før 1794 var altså 12 samefamilier tydeligvis fast etablert i det som skulle bli Riasten-Hyllingen reinbeitedistrikt, og tross alt har samer og bønder kunnet leve sammen i området i to hundre år siden 1794. Før bøndene oppga setringen, var vel forholdet normalt slik at når bøndene kom til seters med buskap, var samenes rein allerede høyere oppe i fjellene, og når reinen om høsten kom lavere ned, var bøndene allerede på vei hjem med buskapen, som sto på bås når reinen var på lavbeite i skogsområdet, slik at bare uregelmessigheter i rytmen kunne gi reell grunn til konflikter. Også for fiske må det ha vært plass til begge grupper, langt tilbake kanskje også for snarefangst eller endog dyregraver. Men da skytevåpen kom i bruk, før det var snakk om konkurranse om beitet i fjellet, skulle det mye velvilje til for å unngå konflikter, og det hadde de utarmede bønder åpenbart ikke i tiden omkring 1640. Allikevel var altså de 12 samefamilier fast etablert fra før 1794.

Lappekodisillen skulle også tjene til fred mellom samene selv. Når de ti familier i fjellene "ved Sølbo, Tydalen og Aalen" og de to nærmere Røros ved Hyllingen og "Krus-sjøen" (Gruvsjøen med malmfunnet fra 1688) klaget over at "Finnerne, som sædvanlig opholder sig ved Tydalen" uanmeldt dro ulv med seg når de flyttet forbi boligene (gammene) til de to ved Hyllingen og Gruvsjøen, må det vel ha dreiet seg om vinterflytting sydover til skogsområdet ved Feragen og vest for Femunden. Det var tydeligvis slik flytting også biskop Gunnerus mente i sitt brev til Misjonskollegiet 1/5 1762 når han skrev at det i Selbu på den tid bare var fem samefamilier, til sammen 32 sjeler, som en tid oppholdt seg syd for Røros, og en tid i Tydalsfjellene.⁵¹⁾ Likeså kanskje de som i 1737 var flyttet fra Tydalsfjellene til Brekken (s. 74), og det var vel også meningen med "ald Tydals district" som i 1704-07 skulle strekke seg forbi Guldalens fogderi langt inn i Østerdalen (s. 53 f.). Av dette sees også at det i Tydals-

fjellene var flyttsamer igjen etter de tre som i 1743 bygslet området omkring Sålekinna (s. 82).

Siden trakasseriene den gang var holdningen til samene i Tydal tydeligvis blitt en annen. I en uttrykt "Afhandling om Reensdyr i Norge" datert 1783, meddelt av Johs. Falkenberg i Norge 1964 (s. 126 f.), heter det: "Af Bønder har ieg ellers for en 15ten eller 16ten Aar siden kiendt en i Tydalen til Selbu-Præstegield i Trondhiems Amt, som ejede et betydeligt Antal tamme Reensdyr, hvorved, som og ved hans øvrige Vindskibelighed, hand var bleven til den mest formuende Mand i bemelte Præstegield." Han selv sprang neppe i fjellet med reinen, men hadde såkalt sytingsrein i samers hjord. En generasjon senere hadde bl.a. også bønder i Ålen og til og med prosten på Røros sytingsrein hos Rørossamene, slik det kom frem under det bekjente "slag" ved Dalbusjøen i 1811, nylig dokumentert i all detalj av Anders Løøv (1994, s. 154-166). Kort fortalt hadde en samegruppe på 13 personer (eller flere) med en reinflokk på litt over 500 dyr kommet inn på Dalsbygdens område og ble angrepet av dalsbygdingene som til sammen slaktet 392 dyr, hvorav samene eide 308 og prosten m.fl. 84. I det samme område hadde bøndene klaget på samer i 1663 (s. 28 f.), men etter slaget i 1811 måtte bøndene betale 18.000 rdr. i erstatning, og ellers ble gjensidige krav frafalt og samene forpliktet til å holde seg med sin rein i fjellene som grenset til Dalsbygda og tilgrensende bygder. Men med tapet av storparten av sin reinhjord var samegruppen på det nærmeste ruinert.

Etter 1751 skjøt også den faste bosetting fart innover i de områder som til da hadde vært praktisk talt eksklusivt samiske bruksområder. I 1759 kom det svensk gård ved Gäddede (ved utløpet av Kvarnbergsvattnet), 1761 ved Jorm, namdalssamens gamle "skog", og senere nordover til Blåsjön osv. På norsk side kom gården Limingen til i 1793, hvorfra i 1872 ble fraskilt Deviken, samisk Dievie, som 150 år tidligere sikkert var en samisk hovedplass (Bergsland 1987, s. 143 f.). I Namsskogan kom Lindsetmoen til i 1775, en mil innenfor Åsmulen, før 1794 også Lassemoen nedenfor, og fra begynnelsen av 1800-tallet kom det etter hvert plasser mange steder langt innover, i 1822 helt ved Namsvatn, likeså ved Tunnsjøen. Også i Vefsn begynte innrykket fra midten av 1700-tallet, men "det store landnåmet" fant sted i 1820-50

årene, da nybyggere fra Trøndelag og Østlandet rykket inn (Jacobsen 1975, s. 38 ff.), og snart møttes bøndene til krangel fra begge sider. Det må ha vært plass til mange i dette store område, men det er klart at de innrykkende bønder la beslag på de beste boplasser og de beste fiskevann. Samene må altså ha blitt trengt til side, noen helt ut. Nettopp på denne tid skjer en utvandring av samer fra disse områder sydover mot Herjedalen og Rørostraktene. Man har vært sterkt interessert i innrykkets betydning for bøndene, men har glemt å spørre seg hvorfor samene flyttet ut av sine gamle bruksområder.

Til Rørostrakten kom innflytterne omkring midten av århundret og giftet seg inn i de gamle Rørrossamiske familier som det da var gått på det nærmeste ut med. Den bekjente Paul Johnsen, født i Frostviken 1842, ble en leder som brakte reindriften på fote. Bøndene i Brekken ble meget interessert i å ha sytingsrein hos samene; ifølge Falkenbergs opplysninger skal de omkring 1875 ha hatt like mange rein som samene i den hjord som selvfølgelig samene tok hånd om. Da slaktingen foregikk på Brekkensiden, der bøndene kunne forestå handelen med både sitt eget og samenes reinkjøtt, mens reinen bare gjorde seg fete i fjellet mot Ålen-setrene, førte forholdet naturligvis også til strid mellom bøndene på hver side. Omfanget av denne Brekkenbønders og samers be-drift vokste etter hvert til kaotiske forhold, som Lappekommisjonen av 1889 ble satt til å rydde opp i.

Opp til denne tid var den alminnelige mening blant lokal-befolkning at samenes bruk i fjellene var eldre enn bøndenes (men naturligvis ikke nede i bygdene, eller i hele Norge som noen tidligere hadde fablet om). Forandringen kom med det berømte foredrag Yngvar Nielsen, da bestyrer av Etnografisk Museum, holdt om "Lappernes fremrykning mod syd i Trondhjems stift og Hedemarkens amt" i desember 1889 i Norsk Geografisk Selskab, trykt i selskapets årbok i 1891. Da dette foredrag fikk en avgjørende betydning i to viktige høyesterettssaker i 1892 og 1897 og også senere, og blir påberopt den dag i dag, er det grunn til å se litt nærmere på hva hans tese egentlig bygget på, og ikke bare stole på hans professorale autoritet.

I februar 1889 søkte Yngvar Nielsen Universitetet om et stipendium til en 3-4 ukers reise for å samle etnografika i Rørostrakten og Namdal. På sin reise var han kommet til at

samene måtte ha kommet meget sent til Rørostrakten fordi det der manglet samiske stedsnavn, offerplasser, gravsteder og lokal tradisjon.

Det sydligste samiske stedsnavn han hadde funnet var Nyamo-
ćokka ved riksrøys nr. 174 på rektangelkartet 51C Jævsjø, utgitt 1888, dvs. en finnmarksamisk oppussing (ved professor J. A. Friis) av Nyamojoks Viser i grensetraktaten av 1751, en forvanskning av det samiske navn Njåemele-tjahke "Haretoppen". Om han hadde forhørt seg i Norges geografiske oppmåling, ville han ha fått vite at det på den tid gjaldt å ha færrest mulig samiske navn på de norske kart^(jf. Bergsland 1991), og om han hadde undersøkt grensekartene fra 1757, ville han ha funnet iallfall ett samisk navn som på rektangelkartet var erstattet med et navn trolig hentet fra svensk side (Bergsland 1987, s. 250). Yngvar Nielsen kunne ikke samisk,⁵²⁾ men om han var interessert i samiske stedsnavn, ville det vel ha vært naturlig om han f.eks. hadde spurt Paul Johnsen, som ganske sikkert ville ha gitt ham iallfall de navn som hans sønn ga Kristian Nissen i 1921 og hans datter meg selv i 1941, f.eks. Gæebrie, det samiske navn på Kjølifjell og Riast-samenes sommerland, hvorav deres eget navn på seg selv, Gæebrehkh (Bergsland 1987, s. 263 f.)^{se også det nye kartverk M 711}. Han ville da kanskje ha forstått at tospråklige samer kunne ha sine egne navn på sine fjell, men på norsk bruke de norske navn (som med tiden kunne fortrenge de samiske). På den svenske side finnes ^{på kartene} mange samiske navn (bl.a. ett som egentlig hører hjemme på norsk side), men før 1900 var den svenske side blank på de norske kart, så for den siden må Yngvar Nielsen være unnskyldt. Men målt med selv de mest beskjedne vitenskapelige krav av i dag må hans slutning fra stedsnavn sies å være utrolig ukritisk.

Yngvar Nielsen skal faktisk ha spurt etter samiske gravplasser etc. (Haarstad 1992, s. 279). Men hvorledes skulle man på et par uker kunne si at det ikke fantes noen, og hvorledes skulle man kunne vente at samer skulle ville komme frem med hva de måtte vite om den slags, til en bymann som var ukyndig i samisk og overfor samer hadde en slik holdning (som han sikkert delte med storparten av den dannede allmennhet) som han i sin meget fortjensfulle og populære Reisehaandbog over Norge, utgave 1885, s. 471, ga uttrykk for slik: "Røroslapperne ere de sydligste

af de nomadiserende Lapper, men selv for Lapper at være staa de paa et lavt Trin. Meget skiddenfærdige." Yngvar Nielsen var naturligvis som de aller fleste (også vi) et barn av sin tid, men sett med vår tids krav til feltforskning må hans etnografiske slutninger sies å være utrolig naive.

Sine rent etnografiske slutninger, skriver Nielsen, hadde han i løpet av høsten 1889 oppnådd å få bekreftet ved historiske undersøkelser, spesielt Schnitlers "Relation om Lap-Fin²nerne" og "Ufor²ribelig Betænkning" av 1742, som han hadde funnet i Riksarkivet og lot trykke som bilag til sitt foredrag (her BILAG 12). Nielsen leste rett frem og mente å kunne fastslå at samer skulle ha kommet sydover til Tydal først omkring år 1700 og lenger syd først så sent at "De havde neppe endnu gjort forsøg på at erhverve sig nogen juridisk ret til at benytte de der-værende renbeiter", skjønt dokumentet fra 1794, som han kjente fra Lappekommisjonens arbeid, nettopp ga samene beskyttelse i henhold til Lappekodicillen. I sitt foredrag nevnte han ikke bøndernes klage til Jens Bjelke fra 1632, som han selv hadde gitt ut i 1872 (s. 15), og han hadde vel heller ikke gitt seg tid til å lese Hammonds misjonshistorie fra 1787, der han ville ha funnet Thomas von Westens beretning om samene i Tynset 1724 (s. 73). Hans foredrag skulle være et vitenskapelig bidrag til løsningen av det praktiske spørsmål som Lappekommisjonen av 1889 skulle ordne opp i, et spørsmål "der for et ikke ringe tal af vore landsmænd har en meget aktuel interesse". Det forklarer vel hans bråhast, men målt med vanlige vitenskapelige mål var hans argumentasjon utrolig lettbent.

Yngvar Nielsen kjente i 1889 naturligvis heller ikke alle de gamle dokumenter som senere er kommet frem, så hans avhandling er ~~foreldet~~ foreldet, hører bare hans egen tid til, da respekten for samenes menneskeverd og kultur nådde et lavmål i Norge, i skarp kontrast til den danske opplysningstids kongelige syn. Også Lappekommisjonen anså samenes reindrift som en primitiv levning som egentlig burde vike for den sterkeres rett, men unnlot ikke å undersøke hvorvidt samenes reindrift hadde rettigheter etter alders tids bruk.

På samme tid, da bruken av samisk i skolen (i Finnmark) ble redusert til et (nødvendig) middel for kristendomsundervisningen, mens norske barn skulle få all undervisning på sitt eget språk,

eventuelt sin lokale dialekt, ble også det vitenskapelige feltstudium av sydsamisk tatt opp for alvor, av en nordmann, J. K. Qvigstad, en finne og en ungarer, litt senere også av svensken K.B. Wiklund. I 1928, på den tid da samenes rettigheter skulle begrenses ved lov, både i Sverige og Norge, hevdet Wiklund at forskjellene mellom de sydsamiske dialekter var så små at språket måtte ha bredt seg i sen tid, skjønt forskjellene mellom de nordsamiske dialekter i Finnmark, fra Kautokeino til Varanger, ikke er større.

Som argument for sin nye versjon av Yngvar Nielsens gamle tese, en gradvis fremrykking av samer med ankomst til Tydal omkring 1620, anfører Haarstad (1992, s. 92 f.) også den inndeling av de sydsamiske dialekter som står å lese i min Røros-lappisk grammatikk fra 1946. Dette argument beror på uvitenhet om de språklige fakta. Dialektforskjeller beror som kjent på lokale forandringer i språket som i samkvemmet mellom folk kan få større eller mindre utbredelse, med eller uten større forflytninger av mennesker (f.eks. giftermål, jf. s. 82). Slike forandringer finnes naturligvis også i det sydsamiske området, men de sydligere dialekter kan ikke avledes av de nordligere. Den sydligste sydsamiske dialektgruppe (Røros-Undersåker-Herjedalen) har - eller hadde til for femti år siden - således flere arkaismer som nordenfor er overlagret av nyere dialekttrekk som har bredt seg nordfra (se f.eks. Bergsland 1987, s. 11 f.). Forholdet er altså nærmest det omvendte av hva Haarstad tenker seg.

Konklusjon

Den røde tråd i sydsamenes - og andre samers - historie er at de i konflikter som regel har vært den svakere part og har måttet se sitt bruksområde innskrenket ved naboenes stadig utvidede bosetning og bruk. I tidens løp er sydsamene overalt blitt en liten minoritet i sitt gamle land.

Sydsamenes - og andre samers - historie er uløselig knyttet til strid om grenser, på det kongelige plan striden om riksgrensen, som begynte med Gustav Vasas utbrudd av Kalmarunionen i 1523 og først fant sin løsning med grensetraktaten av 1751, den endelige deling av samenes land mellom rikene (bare den siste deling med Russland sto igjen til 1826). Grensestriden medførte en rekke kriger som også for grensetraktatenes samer måtte bli ødeleggende, særlig Gyldenløvefeiden 1675-79 og Den store nordiske krig 1709-20, med Armfeldts dramatiske tog gjennom grensetraktatene, som brakte mangfoldige samer til tiggerstaven (s. 36, 66; 40, 71 f.).

I striden om riksgrensen ble samer brukt - og derfor støttet - mest effektivt av den svenske krone, ved skattlegging av samene for å hevde svensk overhøyhet over deres bruksområder. På 1500-tallet, da kontrollen over skinnhandelen var en hovedsak, kunne den svenske konge allerede fra første stund (1553) skattlegge samene på norsk side helt fra Rana og sydover til Snåsa, til den gamle vei over Duved og Sul (s. 8 f.), dvs. lokket innehaverne av disse områder til å skatte for dem til Sverige ved å tilby gunstigere handel (mel, smør og tøyer for pelsverk) enn samene fikk på den norske side. Fra norsk side ble i 1548 finnskatt innkrevet av en same i Finnli (Sørli, s. 3), senere ble det spedt forsøk på å vinne kontroll gjort av lensherren i Trondhjem (s. 6), under Kalmarkrigen et mere fremgangsrikt på Helgeland (s. 13), men den svenske krone hadde fullstendig overtaket. Etter Brömsebrofreden 1645, da Jemtland og Herjedalen ble svensk og den svenske krone også gjorde krav på Sørli, forble samene der svenske skattebetalere (s. 19), slik at f.eks. almuen på Snåsa i 1686 ikke skal ha visst at det var norske "finner" i Søndre Finnli (s. 65). Fire år senere ble en norsk same brukt for å hevde grensen mot svenske krav fra Herjedalsiden (malmtvisten 1690, s. 45 f.), men først med Finnemisjonen, som støttet samene også for deres egen skyld, ble skattleggingen i form av bygsel tatt opp igjen som grunnlag for territorialkrav (s. 70, 76, 81).

Fra gammelt skjedde beskatningen gjennom samiske lensmenn (s. 7 f., 13, 33-35, 58, 66), også kalt lagmann (s. 13), helt sydpå finnekonge (s. 21) eller formann (s. 23), å ligne med bondelensmenn ellers i Norge. En slik lensmann kunne overfor en svensk eller dansk lappefoged representere flere skattemenn, som hver igjen representerte et "selskap" (sydsamisk sijte) av flere hushold, eventuelt også såkalte husmenn (f.eks. s. 25). Så sent som i 1668 ser man at en slik lapplänsman i det sydlige Jemtland hadde disposisjonsrett i sitt område (s. 33), og det er også andre indiksjoner på at samene ordnet sine saker seg imellom (jf. s. 54). Etter hvert grep den svenske administrasjon inn med detaljreguleringer eller såkalt inrymning, hvilket også førte til tvister både mellom samer innbyrdes og mellom samer og nabobønder og til oppstyking av de gamle skattefjell som var styrt av samiske lensmenn. På norsk side synes den mere normale beskatning av samer å skyldes landkommisjonen av 1661, under navn av skatt i Tydal 1661 og noen senere år (s. 32), i Snåsa i tiden 1663-1674 (rapportert 1686, s. 58), i Overhalla fra 1662 (rapportert 1686, s. 66), under navn av bygsel i Tynset 1663 (s. 29 f.), Tydal i tiden 1657-70 (s. 44), og senere i Overhalla 1699 og 1703 (s. 67 f.). Med bygsel kan her ikke menes at fogden anviste bygseltageren land, for iallfall i Overhalla visste fogden åpenbart ikke hvilke områder han bygslet bort. Bygselseddelen var et papir på en rettighet som besto fra før (Ræstad 1928). Både de gamle lappefogder og de senere bygselherrer fant åpenbart frem til de forskjellige samegrupper der de hadde vært fra før, både nordpå og helt sydpå til grenseområdet mellom Jemtlands og Herjedalens bygder, slik bl.a. også stedsnavn viser (s. 21 f., 24, 58). Når skattlegging og bygsling ikke har satt sterkere spor i norske regnskaper, er det iallfall delvis fordi fogder og andre drev urettmessig utpressing av samene, slik kongens utsending Povel Resen avslørte i 1706 (s. 38, 68).

Av de svenske dokumenter fra tiden etter 1645 sees at de samiske skattefjell i Jemtland ^{fra gammelt} hadde bestemte grenser mot bøndenes avradsland (f.eks. s. 61). Men fra omkring 1640 og fremover ble samene fra bøndenes side utsatt for tildels voldsomme overgrep, ran og til og med mord (s. 25 f., s. 60 f.). Samene hadde tamrein, men de første kjente tvistesaker gjaldt jakten.

I begynnelsen av 1600-tallet skiftet jakten karakter ved innføringen av nye skytevåpen. Dette turde forklare at klager

på samers inntrengen kom just på denne tid, i Ålen 1632, Tynset 1643, Herjedalen 1646 (s. 15-17, 22 f.). Fredlige forhold fremkaller jo ikke dokumenter. Det er meget mulig at også samene hadde skytevåpen og kunne gå utover sine grenser, men det gjorde bønder temmelig sikkert (s. 47 f.). Der den ene rykker inn, blir den annen gjerne beskyldt for det samme (jf. s. 63).

Senere, da bøndene utvidet sin bosetning eller setring innover i fjellområdene, kunne det bli tvister om beite eller klage på samenes rein som kom inn på bøndenes engsletter. Det kunne begynne med det gode, med at nybyggeren med vedkommende "Lapps låf" fikk slå seg ned der reinen hadde gjødslet plassen, men så gikk det vel som så at bonden drev samene helt bort (s. 63 f.; cf. s. 78, 85).

Helt spesielle forhold hersket naturligvis i Rørostraktene, der kobberverkets ledelse kunne skalte og valte i sin vide circumferens (s. 26 f.). I forbindelse med verkets behov for kullmiler, frakt etc., økte bosetningen meget betydelig, og samene ble trengt til side, men forsvant ikke helt, selv ikke etter katastrofen i 1718 (s. 72 f.).

Et tidsskifte i samenes rettsstilling skyldtes kongen i Kjøbenhavn, først med utsendelsen av Povel Resen for å undersøke deres åndelige kår og den overløst de måtte tåle av myndigheter og almue (s. 38 f.), dernest med opprettelsen av Misjonskollegiet og Finne-misjonen fra 1716, som brakte frem i lyset omfanget av den sydsamiske befolkning som det tidligere bare hadde vært fragmentariske opplysninger om (s. 72-76). I 1724 gjorde Thomas von Westen sydsamene den bjørnetjeneste å skaffe dem skattefrihet, ta fra dem muligheten til å forsvare seg med offentlige papirer, men fremkalte i 1726 også et kongelig reskript hvis mening var å holde samene til deres rettigheer etter alders tids bruk (s. 71).

Fra dansk side var motivet for Lappekodisillen av 1751 "den Lappiske Nations Conservation". En generasjon senere hindret den bøndene fra jage samene vekk i det som skulle bli Riast/Hyllingen reinbeitedistrikt (s. 85 f.). (Tiden etter er tilstrekkelig forkortet omtalt s. 86-91.)

Noter

- 1) Det er ikke grunnlag for å hevde at samene skulle være kommet til "Finnli" først etter 1200-tallet (Haarstad 1992, s. 99). "Lenglingslider" i dokumentet fra ca. 1270 er i likhet med de øvrige grensemerker en rent geografisk betegnelse, uten referanse til bosetning eller bestemte folks bruk, mens "Finnli" ville være mangetydig, en "li" hvor som helst i "Finnmork". Dokumentet gjelder grensen mellom Jemtland og "Finnmork" og sier bare at grensen den gang gikk over "Lenglingslider", altså heller ikke at det skulle være trøndsk bosetning der.
- 2) Senest Haarstad 1992, s. 107.
- 3) At Burmans register skulle dokumentere en samisk fremrykning sydoover (Haarstad 1992, s. 109 f.), er en fundamental misforståelse. Registerets hensikt var å gi nærmere opplysninger om Pite lappefogeds skatteliste, som rakk tilbake til 1553. Pointet var jo å begrunne svenskekongens krav på overhøyhet så sterkt som mulig.
- 4) Montes igitur hi præcipui sunt, Doffra, Schars, Sula, Horuilla, cum multis similibus: de quorum radicibus, vel vmbilicis, exeunt vastissima flumina, partim in Orientem, & partim in Occidentem.
- 5) DN XVI, s. 300, 15 Mai 1482 (avskrift i anledning av en grensetvist mellom jemter og herjedøler): Tetta lande mære er millan Jampteland Ok Finmark oc Hælsungaland ... ath Hornfiællit wæster Swa norder j Dyrsio offwan wider Fordwna skardh norder æpter fiællum ok j Længlins lider ...
- 6) Montes tamen hos incoles hyemis tempore domesticatis rangiferis quasi iugalibus ceruis, oneribus non exiguis penetrant, milliaribus Italicis prope ducentis. Vni autem viro quadraginta rangiferi pertinent domesticati : quorum quilibet pondus suffert librarum ducentarum, & amplius.
- 7) Utr. 1975, s. 182-192 med detaljer og dokumentasjon.
- 8) Analysert i detalj i Utr. 1975, s. 198-215.

- 9) Ifølge et bekjent dokument fra 1351, inngående studert av Herman Geijer i Fornvårdaren 1940, var "Konungs almenning" et område syd for bondeeiendommene i Åre, Undersåker og Mörsil som i syd grenset bl.a. til Ottsjön (som bønder senere på 1300-tallet fikk papirer på) og Hottöjen (om denne jf. nedenfor). At samenes bruk i jordebokens "Kalls socken" skulle være et indisium på at bruken var ny (Haarstad 1992, s. 121), er en total misforståelse. Hvorledes skulle samer ha kunnet "trenge seg inn", med jordeboksrett, mellom tallrike bønders bruksområder ?

- 10) De to var ikke brødre, slik Haarstad tenker seg (1992, s. 122), men svogre, idet Mårten Jonsson med sikkerhet vites å ha vært gift med en søster av Thomas Joensson, se Utr. 1975, s. 252, tydeligvis oversett av Haarstad.

- 11) Ms. i Ortnamnsarkivet i Uppsala (i 1970-årene i egen boks), dalnavnet også i en tekst utgitt av Collinder i 1942 (Lappische Sprachproben aus Härjedalen, s. 10, oversettelsen s. 94), og i hans Ordbok till Sveriges lapska ortnamn fra 1964, s. 189. Gösta Holms påstand 1983, s. 240, ^{påberopt av Haarstad s. 91,} at slikt samisk dalnavn ikke skulle eksistere, røber bare mangelfullt kjennskap til det relevante materiale.

- 12) I Prawitz's avskrift, gjengitt i Utr. 1975, s. 194 f., er det to vesentlige feil: datoen 30. oktober 1645 i stedet for 30. oktober 1646, og "Konor" i stedet for Renar. Haarstad (1992, s. 124) foretrekker - rent unntaksvis - denne feilaktige avskrift fremfor Valfrid Larssons ^{vidimerte avskrift} og trekker i tvil (s. 145) at disse samer hadde tamrein.

- 13) 13) Ms. i Ortnamnsarkivet i Uppsala; i teksten utgitt i 1942, s. 34 (overs. s. 94), i genitiv flertall. Her normalisert.

- 14) saar kan være en forkortet form av et ord ellers kjent fra Lindahl og Ohrlings Lexicon Lapponicum 1780 som Sare 'klyfva, gaffel', her altså kløften i fjellet.

- 15) DN 14 s. 598. Gösta Holms påstand ^{påberopt av Haarstad s. 92} (1983, s. 247, 256) at Hihtege ikke skulle finnes i svenske arkiver, og Hittefiäl ikke sikkert skulle være Hottöjen, røber bare mangelfull undersøkelse og manglende forståelse for forskjellen mellom navnet på et enkelt fjell og et skattefjell, dvs. et område.

- 16) For den rettshistoriske tolkning av dokumentet se Gerhard Hafström, Urminnes hävd till skattefjällen i Jämtland och Härjedalen, 1975. Jf. også Svensson 1944, s. 320-329.
- 17) Utdrag til Høyesterett i sivil ankesak nr. 51/1960, s. 22 ff. Ifølge en grensegangsforretning i juli 1668 gikk grensen mellom "breche mend" og "Snidkere Volden" (nå Brynnildsvold) nordøstover fra Aursunden "lige frem udj Mospmer Volen, opad imod fieldet" (Utdrag s. 20), dvs. Myssnørvola 8 km. rett nord for kirken i Brekken.
- 18) Egtl. "(ham) er (til)byggslet", gammelnorsk byggja 'byggja burt, leiga burt, låna ut (mot rentor)' (Heggstad); nyn. byggja 'leie, fæste en Eiendom', i senere tider erstattet av bygsla 'fæste, leie en Gaard til Brug' (Ivar Aasen, Norsk Ordbog, 1850, s. 93); et ^{helt} annet ord enn byggja 'bygge'.
- 19) Ifølge Fjellheim 1983, s. 80, trolig vinterslagt av rein.
- 20) Opplyst til Bjørn Aarseth i 1983 av Kirsti Jordet, som har dokumentet; kopi sendt meg av Anders Løøv i 1987.
- 21) At Morten og Joen skulle ha vært tydalssamer (Haarstad 1992, s. 128), har svært lite for seg.
- 22) Den tanke at denne Anders Larsen skulle kunne ha vært sønn av den Lasse Andersson som i 1571-1616 var skattyter i "Lais Søderbyen" (Haarstad 1992, s. 154), nærmere bestemt "Wafsten" / "Wefsen" (Utr. 1975, s. 101 - Haarstads referanse), kan vanskelig tas alvorlig.
- 23) Også kalt Thomas Andersson, ved en ren feiltagelse, jf. Utr. 1975, s. 226 og 227.
- 24) Grensemerke 17) Faures wara fiäl ryg <nord for Limingen, se Bergsland 1987, s. 143> westan för kerm watnedt. Jf. s. 11.
- 25) RA Rentekammeret Manntall 1664-1666 I Presternes manntall bd. 34 Namdalen Provsti I, s. 405.
- 26) Helagsfielle er avsatt langt nede i Herjedalen, omtrent rett vest for Mäslingen.

- 27) RA Rentekammeret Den realistisk ordnede afdeling Finmarken
Diverse Documenter vedk. Finmarken og dens Handel 1704-
1738.
- 28) Det Kongelige Bibliotek i København, katalogsign. Add. 184.
- 29) Ifølge kirkeboken i 1715, Løøv 1989, s. 14.
29 b) Dette ord er sløyffet i Haarstads omtale 1992, s. 129.
- 30) Sitert etter Kristian Nissen i Orkdølafylket 1924, s. 13,
note 3.
- 31) Haarstad påstår (1992, s. 129) at Niels og hans hushold
"etter sigende" ikke hadde rein, men det står det ingenting
om. Deres opphold i telt og hytter i "ville fjell" tyder tvert
om på tamreindrift som hovednæring, som medfører sesongmessig
flytting.
- 32) Haarstads gjengivelse av Resens beretning, 1992, s. 129,
er ikke korrekt.
- 33) "Från Ljusnedals första år" og "Jonas Torkilsson lapp"
i Fornvårdaren 2:1 s. 125 ff. og 2:2-3 s. 212 ff.
- 34) Bromé 1954, s. 194; Jansson-Hvarfner 1962, s. 164.
- 35) I brev av 18. januar 1968 meddelte Riksarkivet at noen
Thomas Mortensen eller annen Finn ikke er å finne i den
nesten sammenhengende rekke av førstebyggseloppgaver for
Selbu for den tiden Rasmus Jenssen var foged der, 1/5
1657 - 31/12 1670 (bare oppgaven for 1664 mangler), og
at det samme gjelder de tilsvarende oppgavene for Ålen
i Gauldal fogderi 1662 og 1664 - 1670.
- 36) Valfrid Larssons vidimerte avskrift for Skattefjällsmålet
Bilaga 21:1, s. 65; referert og kommentert i Utr. 1975,
s. 528-531.
- 37) Til bortforklaring mener Gösta Holm 1983, s. 248 f. (påberopt
av Haarstad 1992, s. 92), at den samiske r/d (đ) skulle ha
vært føyet inn for å skille vokalene, men dette kjennes ingen
andre eksempler på; det normale ville ha vært j. Holms særdeles
hypotetiske forklaring av navnet er som argument en petitio
principii.
- 38) Bygslene finnes i Utdrag av Inderøens Sorenskriv.-Justits-
Protokoll, 1693-1711.

- 39) Denne og den nedenfor nevnte "bevilgning" overleverte samene i 1742 til Schnitler. De finnes i RA Grensereguleringsarkivet pakke 10 og er trykket i Schnitlers Prot. s. 176 f.
- 40) Arkivmateriale fremlagt under Skattefjällsmålet og benyttet i Utr. 1975, men ellers ikke publisert.
- 41) Nærmere i Kristian Nissen og Ingolf Kvamens ~~introduksjon~~ til utgaven 1962.
- 42) Misjonær Helsets underretning av 25. august 1741, RA, Grense-reg. pakke 1, dok. nr. 151.
- 43) Om de norske finner eller lapper ca. 1760, Nordnorske samlinger utgitt av Etnografisk museum V, 1943, s. 64.
- 44) Når Haarstad finner det sannsynlig at denne Lars Nilsen tilhørte "rugfinnene" (1992, s. 163), kan han ikke ha forstått at de sjamanistiske ordene er samiske, i moderne rettskrivning saajve og næhkarisnie (inessiv av næhkere 'søvn').
- 45) Trondhjems biskop, visitasprotokol for aarene 1732-1770, Statsarkivet i Trondheim.
- 46) Kristian Nissen i Fjeld-Ljom 1921 nr. 85; Haarstad 1992, s. 161.
- 47) Rapporten, skrevet på fransk, er sitert av kammarrådet Axel Klockhof i "Uppkomsten av det svenska anspråket på flyttningsfrihet för lapparna" (s. 6), ms. i 1913 års renbetesdelegations arkiv, fremlagt i Skattefjällsmålet; Utr. 1975, s. 417, 434.
- 48) Haarstads tolkning, 1992, s. 165 f., beror på misforståelse av den historiske sammenheng.
- 49) Haarstads oppfatning av forholdet (1992, s. 164 f.) beror på misforståelse av dokumentene fra 1663 og 1724, jfr. note 44.
- 50) Häradsrättunders. 1738, pag. 212 mm.; Utr. 1975, s. 246.
- 51) RA. Misjonskollegiet, Indkomne Breve, Pakke 4; meddelt av Anders Løøv.
- 52) Så sent som i 1914, i sin nedlatende etnografiske beskrivelse av "Finnene" i Norge 1814-1914, Andet bind, s. 114, gir han den feilaktige opplysning at samisk har prefikser, og at ordenes rot i de samiske målfører alltid blir uforandret. Om han hadde spurt sin kollega Konrad Nielsen, kunne han lett ha fått dette korrigert.

Liste over bilag

1. Klage fra bønder i Holtaalen 1632. RA Danske Kancelli Skap 8, pk. 152 A. Lit. M.M. Vidimert avskrift 17/1 1968.
2. Klage fra almuen i Tynset 1643. Statholderskabets Extract-protokol af Supplicationer og Resolutioner 1642-1650, Første Bind 1642, utg. av Riksarkivet 1906, s. 89. Xerox-kopi.
3. Samers frihetsbrev i Jemtland 1646. Länstyrelsen i Härnösands läns arkiv, Registratur 1646 AII:1 Pag. 3. Dato: 3 Martij. Xeroxkopi og avskrift ved K. Bergsland.
4. Klage fra almuen i Herjedalen og resolusjon 30/10 1646. Gävleborgs läns landskanslis arkiv. Landsarkivet i Härnösand. Brev och resolutionskocept 1639-1676; AIIa:1. Vidimert avskrift ved Valfrid Larsson.
5. Tvister mellom samer og bønder i Tynset 1661, 1663. Tingbok 6 for Solør og Østerdalen, fol 11^a og 12^b (A), tingbok 8, fol. 30^b og 31^b (B) og fol. 51 a og 51 b (C). Avskrift besørget i Riksarkivet.
6. Dokument av 14/6 1660, vidimert avskrift fra Statsarkivet i Hamar 26/8 1968.
7. Finnemanntallet 1686, utg. av Norsk historisk kjeldeskrift-institutt 1990, s. 174-181, Xeroxkopi.
8. Grenseforhør i Brekken i juli 1690. RA Cancelliet Grændse-reguleringen 2, Protokoll merket "N^O 177". Vidimert avskrift fra Riksarkivet 27/10 1966.
9. Grenseforhør på tinget i Selbu 6/12 1690. RA Cancelliet Grændse-reguleringen 2, Protokoll merket "N^O 374". Vidimert avskrift fra Riksarkivet 27/10 1966.
10. Grensetradisjon Tydal 1746. Utskrift av justisprotokoll nr. 11 (1742-1753) for Stjør- og Verdal sorenskriveri, autorisert den 28. juli 1740. Vidimert avskrift 9/11 1966 fra Statsarkivet i Trondheim.
11. Hans Hammond, Den Nordiske Missions-Historie, Kiøbenhavn 1787, s. 504-509. Xeroxkopi.

12. Major Peter Schnitlers Grenseeksaminasjonsprotokoller 1742-1745 utgitt av Kjeldeskriftfondet Bind I ved Kristian Nissen og Ingolf Kvamen, Oslo 1962, s. 51-64- Xeroxkopi.
13. Kongelig reskript av 7/6 1743. Statsarkivet i Trondheim, Trondheim Stift og Amt Kongelige resolusjoner Pakke D 6, 1743-1744. Xeroxkopi og avskrift ved Anders Løøv.
14. Resolusjon 1794, i Indberetning fra Lappekommissjonen av 1889, s. 97-99. Xeroxkopi.

Karter

- A Kart over Jemtland og Herjedalen tegnet av Thomas Kristoffersson Hedræus 1646, offentliggjort i Bromé 1945. Fotokopi.
- B Kart over Jemtland og Herjedalen tegnet av Kristoffer Stenklyft 1686, offentliggjort i Bromé 1954. Fotokopi.
- C Kart over grenseområdet mellom Ålen, Tydal og Herjedalen tegnet av J. Fyhren 1690; Statens kartvek, Norge 15. Fotokopi fra Statens kartverk.

Litteratur

- Bergsland, Knut 1975: Utredning for Skattefjällsmålet om de sydlige sameområders historie til omkring 1751. Samernas Vita Bok III:1-2, 573 s.
- "- 1978: "Lais Lappebyen". By og Bygd XXVI s. 77-100.
- "- 1985: Sørsamiske arvefjell på 1700-tallet. Saemien Sijte Årbok nr. 2.
- "- 1987: Sørsamenes historie språklig belyst. Utredning for Samerettsutvalget.
- "- 1991: Samiske stedsnavn på offisielle karter. Sámi kulturmuittut / Samiske kulturminner, red. Hans Ragnar Mathisen, Keviselie forlag, Tromsø.
- Bromé, Janrik 1945, 1954: Jämtland och Härjedalens Historia. Bind II-III, Ostersund.
- Dok. = Dokument angående flyttlapparna, samlet for Renbeteskommissionen af 1907 av K.B. Wiklund og J. Qvigstad, I-II, Kristiania 1909.
- Fjellheim, Paul 1983: Bygselsamer vest for Femund. Saemien Sijte Årbok 1982/83.
- Hallan, Nils 1966: Dei første meldingane om samar i Nord-Trøndelag. Nord-Trøndelag Historielag, Årbok for 1966, s. 60-80. Steinkjer 1967.
- Hammond, Hans 1787: Den Nordiske Missions-Historie. Kiøbenhavn.
- Holm, Gösta 1983: Hur länge har det funnits samer i Jämtland-Härjedalen? Folk og ressurser i nord, Foredrag fra Symposium om midt- og nordskandinavisk kultur ved Universitetet i Trondheim, Norges lærerhøgskole 21-23 juni 1982, red. Jørn Sandnes, Arnfinn Kjelland og Ivar Østerlie, s. 237-258. Trondheim.
- Haarstad, Kjell 1992: Sørdsamisk historie, Ekspansjon og konflikter i Rørostraktene 1630-1900, 307 s. Trondheim.
- Jacobsen, Kjell 1975: Vefsn Bygdebok Bind II. Mosjøen.
- Janson - Hvarfner 1962: Jämtlands och Härjedalens historia, Arkeologisk inledning av Sverker Janson, Margareta Biörnstad och Harald Hvarfner. Stockholm.

- Johnsen, Oscar Albert 1923: Finmarkens politiske historie.
Kristiania.
- LL 1978 = Bergsland 1978.
- Løøv, Anders 1989: Harran sogns kirkebok 1706-1748, transkribert
og kommentert av Anders Løøv. Grong historielag.
- "- 1989b: Samer, bønder, bergverk - og en skoginspektør.
Samer vest for Femund før 1815. Årbok for Norsk skog-
bruksmuseum Nr. 12 1987-1989. Elverum.
- "- 1994: Kilder til sørsamenes historie - bruk og misbruk.
Heimen, Lokalhistorisk Tidsskrift 1.94, s. 28-35.
- "- 1994b: En samisk sijte går under på Gauldalsvidda år 1811.
Festskrift til Ørnulv Vorren, Tromsø Museums Skrifter
XXV, s. 154-177.
- Manker, Ernst 1945: Lapparna i Idre. Särna-Idre 300 år, s. 171-
190. Falun.
- Reitan, A. J. 1935: Ålen.
- Ræstad, Arnold 1928: Lappeskatten og lappenes rettigheter i Norge
før 1751. Tromsø Museums Skrifter. Vol. II, s.226-
242.
- Sandnes, Jørn 1956-1960: Snåsaboka. Snåsa.
- "- 1971: Ødetid og gjenreisning. Universitetsforlaget.
- Schnitler Prot. 1962: Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjons-
protokoller 1742-1745 utgitt av Kjeldeskriftfondet
Bind I ved Kristian Nissen og Ingolf Kvamen. Oslo.
- Steen, Adolf 1954: Samenes kristning og Finnemisjonen til 1888. Oslo.
-)Svensson, Tom G. 1994: Samernas historia - Allmän rättshistoria
kontrasterande perspektiv i aktuell rättskamp.
Festskrift til Ørnulv Vorren, Tromsø Museums Skrifter
XXV, s. 320-329.
- Utr. 1975 = Bergsland 1975.
- Øisang, Ole 1942: Røros Kobberverks historie. Røros-boka 2. bind.
Trondheim.

Stormectige, Høybaarne Første, Allernaadigste Herre och Koning, Medtt Sambtt Eders Kongl. Maayttz Elskelighe Høy-wiise Raad oc Commissari : Wæddis for os Schylld denne woris (oc Menighe Almuens Wdi Haaltt-Aalens Præstegield) wnderdanige supplication oc Sandfærdige Berettning, Naadigst att annamme, och Woris dristighet, som Nød-wendigenn foregiffuis maatt oß tilbeste holdis.

I Ere Vii fattige Fioldbønder ydmygeligen och Wnderdanigste begierendis, att Wi maatte bliffue Gunstligen forskonett, effter gammel Wiis, mett halff Sckatt, Effterdi Wi fattige oc megett Suaghe almue ere, att Wdgiffue Saa stor Schatt oc wdtstaa Saa stor tyngßell. Som, de der bo Wdi andre præste gield, huor der ere Store Jorder, haffuer Vi ocsaa for den skyld wdi forthiden Wærett forskonett medtt halff skatt, som Woris frihedz breffue haffuer stadfæstedtt, oc (dett oß gud bedre) diße breffue ere opbrendt aff Waade ild: paa en gaard wed Naffn Ysædt, wdi Haaltaalenn, Som er att beuiisis aff Gamble Folkis berettning. Huorfore gudfryctige och Welb. Landtz herrer, mildeligen Woris fattige Wilkaar annseedt, och oß gunstligen forskonett mett halffskatt effter gammell Wiis: Ere Vi ydmygeligen och Wnderdanigst begierendis, at de gode herrer, Woris allernaadigste Herris oc Konings, Welb. Commissarier, Wille, Werdes for gudz Barmhierttighedz Schylld, vnde oc gunstligen metdele oß deris forseghring herpaa, at Vi maatte mett halff skatt bliffue forskonitt, thi dett er Vell mueligtt. Att forandring skier mett Woris Herskab, att Effterdj, Vi fattige folk haffue inted att forsuare oß mett, at dett kunde oß paaleggis fuldskatt att yde, huor-wdoffuer. Wii fattige mend Wdi Stor armod och elendighed,

Maatte bliffue beladenn.

II Effterdi, att Fougderne Offuer Herdalen haffuer wdi lang tid, fortte mett Sig, megett godz, attskillig slaugs Kiøbmandz Vare, oc dett der forhandlett, iblantt bønderne, oc i saa maade søgdt sin profiitt oc egen fordeell effter borgelig Wiis, huilke falder oß fattige folk som skall giøre skydz færdt der mett megett besuerligtt, Saa Woris hester bliffue derwd offuer, saa megett sueckede, att hesterne der effter ere saa Wdttslæbæde, och affmectige, att Wi dennem icke den ganske Vinter bruge kunde, oß fattige mennd tell stor skade och affbrech, thi effterdi Wi fattige mend der boe, saa Wdi fieldbygden, och haffue saa smaa Jorder Att Wi kunde icke aff Jordzens affuextt Well nære oß, och der till mett giør frost oß om høsten gemenlig stor skade, Saa Vi Nødis till Att færdis till Hedmarchen och Gulbrandz dallen effter Korn dett kiender gud dett er oß da megett Jammerligtt och besuerligtt, at isaa maade søge Vor Næring, Naar Voris Heste ere saa aff Fougdens store Førsell forderffuede, ydmygeligen och Wnderdanigste for gudz skyld begerendis, Kong. Mayttz Commissarier Wille dett affskaffe, att Wi fattige Folk, der saa boe Wnder Felden, maatte bliffue bistandige, och icke slett ødeleggis aff Saadanne wdseeduaanlige tyngsell och besuæringer, som Kong. Mayttz icke kommer till gode.

III Ere Wi fattige skaugmend Wdi Aalen ydmygeligenn Begierendis, att, Effterdi Finnerne eller Fieldlapperne, giøre oß stor offuerwold och skade paa diur att Weyde Wdi Woris allmenninger och Leye maall, Saa Wij fattige folk icke tør Wden Liffs frychtt oc fare, søge Vaannlige Næring, Wdi Woris tillfelles Field och Wey-Skoffue, da er Vi oc Sampttligen begierendis ydmygeligen att der maatte oc findes Middel till, Wed huilke finderne, kunde tuingis till, att holde Sig ifra saadan Vold oc Schade (som de hertill haffuer giortt) paa det at de W-gudelige mennisker,

icke her effter skulle Waaffue Sig^h till Att bedriffue Saadantt
mord, Som de icke lenge sidenn haffuer giortt, Wed denn fattige
Mand, Peder PederBen Allmaaß Wdi Alenn
Formodendis oß her paa Eders Well. milde oc gunstige gienn-
suar for gudz Schylld, Som Alle Barmhierttig hedz gierninger
loffuer att Wille timeligh och Euigligh rundelig belønne, Wdi
huis guddommelig beskiermmelße eder Samptligen, troligenn be-
fallendis.

E. Kong. Mayttz

Aff HaaltAalen den 15 ydmyge oc troplicttige
julij Anno 1632. Vnderdanne.

[12 segl.]

Jonn Fladtberrig Ingbrigt Ysøtt Ingbrig Gaalenn Jon Hegsem
Euind Bierge Gulbrand Raffno, Wdi HaaltAalen boendis.
Haluard Almaaß Ingbricht Kirckhuus, Hans Grefftaas,
Siur Grefftaas Lauritz Hougen, Anders Weenn, Boendis Wdi Aalenn.
till Wittnisbyrd.

[På baksiden av dokumentet står:]

Supplication Aff Aallenn

Orchedals Fogderie.

1. Om halffschat effter deris pri-
vilegier At maa benaades Som
tilforn.
2. Om Fieldschyds.
3. Om Finder Och Findlaper
Som giør Almuen stor Offuervold
& schytterie.

5 R

Rett avskrift.

RIKSARKIVET. OSLO, 17/1 1968

E. f.
Egil E. Enli.

hannem hansz de sine formene giore och andre giore, och Preben iche at motte interessere sig udj bundens sag, ey heller laugmandens domb at præiudicere prestebolenz rette eyendeels.

Preben von Ahns som andre sogne bonder bør her-
effter som tilforne giore och giffue suppten dend æhre,
tieniste och rettighed som de deris sielesørgere paa
gudz wegne och effter forige sedwagne plichtig och
schyldig ere, BeLa at forne Preben von Ahnen sig
bundensz sag imod lowen paataget, derom schal han-
nem til sin erklering tilschriffuesz, och maa indted i
nogen maade schee mod Norgesz low, at prestebolensz
jorder iche med vret forrøchesz, derudj schal foegden
Peder Otteszen were befalet at haffue flittig ind-
seende, saa meget hannem bør, at ingen vret scheer,
och dersom supplicanten formener sig wed laugman-
densz domb at were for vrettet, haffuer hand dend paa
sine tilbørlige steder at indsteffne, midlertid effter
laugmandensz domb ingen execution at schee før sag-
sensz uddrag

Anders Madtzen i Tønszberg suppt. at hand och
hansz suoger Jørgen Coldewey med et coffardi schib motte
udfore en schibsz lading aff hiulewed effterdj deris compaignie
schib war at Spanien, effter hansz Ma. salt, udj anseen at de
och nyligen haffde kiøbt it orloug schib aff laugmanden Hansz
Frandtzen som mesten war forferdiget, builchet de och wille
holde Kol. Ma. och riget till et defension schib, och der till
for samme hiulewed begierte redschab och munition i Hol-
land at indkiebe.

Efftersom de ere aff hans Ma. priuilegerede med
deris compaignie skib bem.te last hiulewed at udføre
med de ombstendigheder derudj meldisz och samme
schib nu er effter salt udj Spanien effter Kol. Ma.
naad.te anordning, och de beretter sig at haffue ind-
kiøbt en deel aff samme hiulewed, til at udføre, och
kiøbe redschab och munition til et andet orloug schib
som fast er ferdig at brugesz, som it defension schib
her udj riget, och huor hansz Ma. det behøffuer, da
maa dennom denne gang beuilligesz med it skib

*Stat holders Kabinets Extract protokol af
Supplikation og Resolutioner 1642-1650,
Første Binde 1642-1646, etc.
Rikshandelskommissionen 1906. S. 89*

allene aff samme last effter Kol. Ma. priuilegie at ud-
føre til dend ende och med de wilkaar som for er rort,
och ingenlunde fordriste sig noget wed denne permis-
sion at giore till vnderleiff under deris egen forlust och
skade, och ald vnaade, selffuer at udstaa dersom noget
miszbrugesz,

Almuen paa Tønssett androg paa deris egne och allmues
wegne offuer ald Østerdahlen, huorledis Field Lapperne paa
en thj aarsz tid sig mere och mere haffde fordristet, baade
sommer och windter at tilholde paa Østerdalens fiede och fol. 45 a.
schowe, drebt och edelagde alt det de offuerkomb baade aff
elszdiur, rinszdyr, beffuer, och fagle, huor offuer dj dennom
stoer schade och affbreck tilføyede. Bad derfor at Lapperne
motte bliffue forbuddene effterdagsz saadan gewalt iche mere at
bruge, endochsaa bliffue straffede for den vrett dj hid till giort
haffde och siden forwisesz paa dj steder dj burde at were,

Foegden schal lade publicere it forbud mod saa-
danne Fieldlapper, at de sig gandsche entholder de
steder huorudj di intet haffuer at forrette, och afflade
fra deris schøtterie och anden jacht, och saafremt de
findesz effter samme forbud er publicerit, da at heffte
aff dennom huor mand kand, och fore till foegden som
da widere schal forstendigesz, huorledesz med dem
schal forholdisz som saaledesz ertappesz, er och nogen
aff dennom som stiller sig till gewehr mod nogen som
effter dette forbud dennom wille heffte naar de bliffuer
funden udj saadan gierning, da och udj ligemaade med
gewehr sig dennom at bemechtige, och føre fangen hid
ind, dog at alting scheer uden wold och vrett, och
intet widere uden øffrighedensz befal. noget at misz-
bruge.

Welbr. fru Else Gabriels suppt. offuer Frederich
Boyesen anl. en summa penge hand hendesz mand och hende
med forstracht, och de derimod haffde till hannem opdraget en
deris gaard paa Hurumb kaldet Rønuiig tilligemed en anden
deris gaard nembl. Dustad, med saa schiel at huisz i samme
schoffue bleff hugget det at schulle lade nederføre till stranden,

Boyesen

Till hr Iwar Nillsson angående finnekongen i Lappefiällen
Näst Broderwenligh hellssenn, Låter Jagh min K.B.^r förnimma, att
opå Wnderskrifne Dato war Zedellwijsare Mårthen Jonssnn finne-
kungh uthj Lappefiällenn, hos migh i Sundz Prästegårdh, och
præsenterade sitt frijheetz breef som han opå sine fiällar af
H.^s K. M.^s betiänte bekommett hafuer. Och efter een part af samme
fiällen sträcka sigh till Norige, een deell till Herredalen och
een deell til Jemptelandh, Så hafuer iagh wäll bebreefuat honom
opå de deels fiäll som här under liggia, och honom efter hans
begären recommenderer till Hr Landzhöfdingen att han honom på
den deel som till Herredalen lyder och skriftteligen sine
frijheetz willkor meddeela will. Af Sunde Prästegårdh.

Hans Strijk.

Frijhetz Breeff opå Lappefiällerne i Jemptelandh.
Jag Hans Strijk, Giör Witterligett, att Thomas Jonssonn fiellde
Lappe hafuer migh præsenterat sitt frijheetz breeff, som han
till förenne af Hans K. M.^{tt} i Dannemarck betiänte opå sin Marck
och fiäll nutatt och haftt hafuer, Och aldenstund samme fiällen
som de åbo och bruka äre nu tillijka med Jempteland fallne Wnder
Sverige. Altså opå Hen: K. M.^{tz} min Allernådigste Drottnings
Wegnar, Wnner och bewillier iag samme fiäll benembd Dronnerijs
som skatter Twå Rd och deröfuer een lithen fiällldh derhos
liggiandes be.^d Hittefiäll Een Rd, skatta fördenskull beggie
fiellerne Tree Rd in specie som honom Wtgöra bör, medh diur-
skiutningh som af allehanda slag falla kan, att göra sin skatt
til Crohnan. Och skall han Wara förplichtad att förhålla och
bruka sigh innom sine fiällers Råmerkien och grentzer, och
inthett wijdare i någon måtto wara eller göra bönderne på deris
Bolsbyiar, Råmerkien och grentzer någon trångmål eller skada.
Befalles fördenskull allom dem som wederbör att de honom uthj
dette sig gifne frijheetz breef opå bem.^{te} fieller omolesterad
och oqualld förblifwa låtha. Til större säkerheet sättas för-
under mit eget Signete och Wnderskrefuen hand. Af Sunde Prästegårdh.

Hans Strijk.

30. 10. 1646. H. B.

Gävleborgs läns landskanslis arkiv. Landsarkivet i Harnösand.
Brev- och resolutionskoncept 1639-1676; AIIIIa:1.

Den 30 oktober 1646.

HKM:t ./.

Jag I.N.

Giör her medh witterligitt, att emädansom gemene Allmoghen i Herdalarna haff^u giönom deras Uthskickade här hoss migh Klagelighen sigh beswärat öfwer en Hop Lappar och Lössefinnar som wistas der kringh på Fiällen och fahra öf[we]r alla deras egor och Skogar och Uthskiuta alla de diur och Foglar som der finnas kunna, och icke dedh allena uthan och stiäla derass Wäner sampt Hästar och annan Boskap dem ifrån, medh myckett annat mera förfångh hinder och skada som de dem på åtskillige sätt tilfoga, att Bondhen der igenom helt förblått och Utharmatt warder; Eliest warder och aff Lapparnas Fougde klagatt att när han skall haffua aff dem deras tilbörliche Skatt haffua de stuckitt sigh på hembligh orter undan der de inte wara böre och han Fougden inte wett dem att finna, der medh måste Kronan gå quitt dess pl[i]chtige Uthlagor. Hwarfföre befallles uppå Högstb:te HKM:ts sampt mitt dragandhe Kall och Embetes wägnä härmedh alwalighen alle de Lappar sampt Lössfinnar som der på Skogarna her til wistas haffwa att de nu effter denne dagh skynda sigh medh deras Renar och alla andra pagagie derifrån och till de orter Skogar och Fiäll som de sine hemwister haffua böre. Och hwilken Lap eller Lös^sfinne som sigh häreffter der på skogarne finna låter och Bönderne dedh ringaste inpass tilfogar, den samma skall Befalningzmannen der i Landet medh Lendz- och Sochne- nes förmäns tilhielp låta fatt taga och fengz-ligh till Rätt föra och sådan effter föregången dom och ransakningh, så för hanss brått som för olydno, effter Lagh uthan anseende plichta låta, att de sålunda, som godwilleligen eij willia, måge aff Böndernes Skogar dreiffne warda. Här alla detta angå haffua sigh hörsamblig- hen widh straff som Lagh förmår att efterrätta. Actum Hudikzwaldh den 30 Octob: 1646.

(Underskrift saknas)

Bestyrkes på tjänstens vägnar:

Valfrid Larsson
Valfrid Larsson

Tingbok 6 for Solør og Østerdalen, fol 11^a og 12^b

Anno 1661 dend 29 Octobris, Almindelig Sage-Ting
holden paa Næby, Wdi Tyndset Sogen, Fogden Morten
Nielsøn Lensmanden Auffle Næby oc effterneffnte
Lougrett tilstede wærendis
Østen Ørby, Helge Rasmussøn Søgaard, Esten Hueberg,
Esten udgaard, Oluff Rasmussøn Faaset; Siffuer Lon-
Aasen.....

::::::::::::::::::::

16

Fogden Giffuid Almuen schrifftlig forloff till de
Stripfinder som findis i Skaugerne att Antage
med huis de haffuer formiddelst den Store offerlast
de Almuen tilføyer.

Ring 5 B

Tingbok 8 for Solør og Østerdalen, fol 30^b og 31^b

Anno 1663 den 26 Juny, Almindelig Ting holdt paa
udby paa Tøndset. Fogden Morten Nielsøn Lensmanden

Lars udby oc Laugretted:
Tolleff Høugen, Brynnild Ørby, Bryniold Faasett,
Oluff Persøn Udby, Auffle Næby och Jon Olsøn Østby

.....

1) Fogden citerit Jon, Tore oc Oluff Aasen oc flere som
schall haffue tagen nogit Gods fra en Andel Lap finder
mens efftersom beraabis prob til første Ting opsatt.
oc till den Tid Lensmanden At lade oppteigne alle
deris Naffne som medvaar til finderne.

Anno 1663 dend 24 Septembris Ting holden paa Udby paa Tyndset:
Fogden Morten Nielssøn Lensmanden Lars udby och Efferterneffnte
LaugrettisMend offuerværende:

Oluff Erichsøn udby

Hendrich Øffuerby

Peder østeby

Simen Søgaarden

Tore Olson Faaset

Peder Estensøn udgaarden

- 1: Publicerit Kong. Raads dom offuer Corfitz Greffue aff uld-
feld: Wed huilche hand fra liffu^et er dømbtt, at parteris.
2. Om de finde Sager, som Niels Mortensøn find haffuer Andra-
gitt beretter Matz Flaatten, Niels Næby, Ole Estensøn Stub-
søn, Peder Erichsøn Stubsøn, Peder larsen Udby, Simen ud-
gaarden, Peder Olson udby, Oluff Estensøn nu i Gulbrands-
dahlen: ole Embretsøn udgaarden, Peder Mortensøn ibidem:
ole Jonsøn Næby, Erich Ellingsøn ibidem: Ole Jenssøn Mou
Erich Eggen, Erich Brandvold, huilche Alle sambtlige sig
Erclerede at Finden dennem LøgnAgtigen haffuer Angiffuitt,
Mens de dennem at motte efftersøge, efftersom de den gandsche
Winter offuer deris Skouge offuerstripper, oc mere om Som-
meren, diurene saaledis baade Vinter oc Sommer i Grund øde-
legger: Oc da de saaledis dem begiegnitt iche lengre end
2½ Smaa miile fra Tøndsett: huor de deris Skouge haffuer ind
paabyggett, oc det paa ingen Anden maade end de kunde faa
den aff Skoffuene, och haffde der ved 100 diur, huilche de

tage fra dem, oc ville bragt till øffrigheden, kom saa finderne effter om Natten oc bort stall Alle diurene, undtagen 2 diur de schiød i haaben: till at opholde sig med: Efftersom de haffde tagit Tre Elsdjur oc 2 biørne $1\frac{1}{2}$ Mil fra Elffdalen oc dennem Jagit op till Savalen 2 Miill der hand tilholtt, oc nedlagde: Oc formode den Gundstige Øffrighed dennem ville befrie.

- 3: Tore Aasen beretted at Torkell Mortensøn Selff Fembte, foruden Qvinde oc børn, derforuden Sig tiltagitt hans broder lille Torkill item 1 husmand kaldis fattig Jon: Som de kiende, mens Enda flere^{som} de iche kiende, Sie Sig udj deris Skoge Vinter och Sommer lade finde oc i Grund ødelegge; oc Tore Aasen oc Knud Rød, haldvord Rø, Jon Aasen, Peder Vangen, Jacob Elfuelien, Ingoll MosEng, ole Larssøn ous, oluff Estensøn bredden, haagen Erichsøn bredden, Peder østgaard, Torger Estensøn Ibidem: Som berettede at hand Allenne Torkel Mortensøn er bygd i hommelsfield, huor hand iche boer, mens med alle sine medhaffuende ligger i deris Skoge, oc dennem ruinerer paa alle de diur derudj ere; Oc da de søgte effter dem, oc fant dennem i deris almindelig Skoge ved buhøe, Tyndset tiliggende; huor de haffde 30 Kiyryssles med dyrekiød, oc 3 Elshuder haffde oppindet, aff huilche de gaff den Enne hud, at de schulde tie med dem at de vare saa mange, eller at de haffde saaledis adfarit: Mens de søgte den at faa till Tagen, oc samme hud de igien fogeden foræritt i dette Aar om vaaren Om høsten fant Jon Aasen oc Peder Vangen oc Jacob Elflien Torkel Mortensøn oc hans Søn ved deris fischeboder paa Aasen ved SigSiøen, huor deris hytter endnu schall findis bestaaendis: Oc der endnu at befindis udi it Stabur de der haffuer Opsatt det første aar de kom der, 3 Ankere som de haffuer

kiøbt med brendevin i paa Røraas. Oc da tog de fra dem 1 Rinsdiur oc ej vjdere, huilchet diur Tore Aasen berette till Fogden at leffuerte oc det Alt bleff schicket till Dan-nemarch: Oc siden den tid hand oc hans følge vinter oc Som-mer ligesom før udj deris schoge at opholde Sig, oc haffuer sin kiørsell Wey till Røraas till nogle Kulbrendere nogit fra Platzen for 2 Mil beliggende, ved huilche de berettis Att haffue deris handling at driffue.

Begierende Saadan deris Adferdt at mott beskriffuis oc den Gundstig Øffrighed at andragis oc de motte vorde affschaf-fede: Berettedis at alle deris diur schall være iche mindre end 600 Rinsdiur, deris børn nedlegge de i Stubber oc Træer, naar de dør; Mens Biørnenis Bene, nedgraffue de, med den troe at de igien skulle dennem Nytte:

4: Fogden tilspurde Almuen om nogen sig enten offuer hannem eller hans Thiennere, haffde nogit At besverge, At hand dennem enten i en eller anden maade haffde foruretted; Huor-till Almuen Svarit aldelis ingen Klage At haffue.

EO/SL

Avskrift av innlånt dokument.

Jhm.

Eftersom NerVerende thvende finder Morten og Joen haffr Verett her
paa fogdegaarden med threj Rinsdiur som schall thill hans Excell:
her Statholder hendsendis; derfor haffr forekommende Skytz schaffre
dennem at forschaffue thoe heste, saa de Vel befordrett thilbage
kommer thill Røraas, Actum Borg den 14 Junij 1660.

(L.S) J: Bang

M. pr pria

Rett avskrift.

Hamar, 26. august 1968.

Jan H. Olstad
Jan H. Olstad
statsarkivar.

Bilag 7

NORSK HISTORISK KJELDESKRIFT-INSTITUTT

**FINNEMANNTALLET
1686**

Utgitt for
Kjeldeskriftfondet
av

ERIK OPSAHL HARALD WINGE

OSLO 1990

OPPDAL TINGLAG

Otto Gramb Kongl. Maj. Allernaadigste Tihlforordnede ædsorne dommere Offuer Ørchedals fougderie Erich scharsem, Johannis Wognild, Erich Grøtte Jngbrigt Gulfager, Johannis ibid. och Arne schiørstad, Alle ædsorne LaugRettis Mænd Wdj Opdallenes Tinglaug. Gjører alle Witterligt, at Anno Christij: 1686, dend 10 februarij: Blef Holdenn Et aldmindeligt Restantz ting, paa Kongl. Maj. Resterende schatter at oppeberge, paa Ranumbs Seduanlige tingstue, af dend Erlige Agtbahre og Welfornemme Mand Monsieur Anders Mortenson, Da j blandt andre Kongl. Maj. Tienesters forRetning, Blef frem Lagd dend Høyædle och Welbaarne Herre, Herr Vice statHolder Høgs schrifftlige Missive Anlangende Fielde Finner Saaledis Ord fra ord formellende.

Helsenn med gud.

[Visestattholder Høg's befaling.]

af Christiania: den 18 December Anno 1685:

J: Høgh

Rigtig Copie Testerer

*Jeachim Frederich Wind.

Effter forbemelte Høigædlebaarne Herr vice StaetHolder Høgs publicerede befaling, fremslillede sig nu Niels Find, med sin quinde Ragnild Nielsdaater, Sampt deris felleds Børnn, En dreng och 2de døttre, Och derforwden Opholder sig hos dennem Hans Sønn Lars Nielsen, med sin quinde Goullue Tomisdaatter, Er Komen fra Tydalsfielde och Har weret Der udj wdj 2 aar: Mens Er nu Kommen til Opdal og Renneboe fielde for Et aar sidenn, Hafuer Jngen gaard, eller waaning, Mens sig j de wilde fielder, wdj Telter og Hytter Opholder, Bruger Jngen Sæed, Braatter, fiescheri, Høebiering, eller schiøtterie, Hafuer Jngen Bøxsell giffuet till Nogen,

Arbeyder ellers for gottfolch med schindfelder at giøre, och
schind at BeReede, Søger med de andre wdj Menigheden, guds
Hus och det Hellige och Høigwerdige Altaris Sacramente och
Ellers Møder til tinget 2de gange om Aaret. Giffuer wdj Aarlig
schatt, effter Welbaarne Herr Stifftampt Mands beuilning till
Kongl. Maj. och Ørchedals fougderies Jordebog En rdr. Gjør
Ellers af Alfmugen Jngen Jndpas wdj deris schouf, March, Moeße
eller fiesche wande j Nogen maade, mens alfmugen dennem Et
gott Loff giffuer, och tilsiger, j alle maader, at Saaledis til tinge, wdj
Menige alfmugis Ofueruerelse, er Passerit, BeKrefftis, och Stad-
festis med woris wnder trøgte Signetter, Actum Ranumb Anno Die
et Loco ut Supra

Anders Mortensßen

Otto Gramb

[segl]

[segl]

[6 segl]

SNÅSA OG SPARBU PRESTEGJELD

Mandtal Ofuer Lap-finderne udi Jnderøens Fougderie Snaasens Prestegjeld

1. Morten Johanßen, gammel och meesten blind,

Opholder sig paa Skiecher, Werre och Gouldals fielde paa Snaaßens Grendtzer til Jempteland, Hand nærer sig af sine Reensdiur, huor af hand siger sig at eje 100 støcher, Jtem af Schötterj saaVelßom fischerj i fieldwand, af Mandschab en søn och en tøb.

Hand hafuer iche bøklet nogen field, mens sig der udj opholdet lige som sin fader;

At forige Kongl. Maj. foeget Søren Anderßen er hannem meddeelt en tilladelße at vere lensmand ofuer finderne, naar hand, effter løffte, forschaffer fleere finder i fieldene, Huilchet hand iche hafuer effter kommet,

Hand søger Kierche paa Snaaßen, dog det er sielden, til Thing Kommer hand ej heller offte.

Udj Rettighed hafuer hand /: effter beretning:/ til Kongl. Maj. foegeter betalt Aarlig it maarschind, dog hafuer hand udj trej Aar opholdt sig i Werdals field i Størdals fougderj.

Almuen Klager ofuer Hannem at hand holder sig op for nær bøygden, och gjør dennem Indpas paa deris fischerj i fieldwandene, Jtem truer och af schrecher andre finner som vilde tage sig tilhold i fieldet, paa det hand alleene desto bedre derudj Kand hafue sin Næring;

2. Nichodemus Thorchildßen, en ung Karl, Hand hafuer opholdet sig hos sin broder Jonas find, som nu er død, och hafuer sin tilhold udj brands och Gietfield, Hafuer ichon fire Reensdiur, nærer sig af Weide och schötterj udj fieldet, søger til Alterens Sacramente paa Snaaßen, Hand har endnu ingen schat gifuet ej heller bøklet nogen field.
3. Siufuer Johanßen, opholder sig i Quedalsfield paa Grentzerne mellom Snaaßen och Jempteland, Hand Kunde iche til denne tid møde formedelst wit afleggende.

Fleere finner er iche Almuen bevist som hafuer sin tilhold eller verelße wnder Snaaßens District, undtagen nogle tiggere och betlere som omløber i bøygden, der ingen wisße tilhold hafuer,

Sparboe gield

1. Morten Raßmussen, er gifft, opholder sig i en schoug neder i bøygden *legger under Ryg och bruum, Kaldis OppenAaßen, en ung fridsch Knegt, nærer sig af tiggerj och betlen i bøygden, effter egen beretning søger Alterens Sacramente undertiden i Størdahlen, under tiden paa Stoed, Hafuer ingen platz bøklet ej heller nogen visße boepel,
2. Erland Jenßen, tilholdende i benefnte Oppenaassen, er gammel och nærer sig af betlerj, hafuer ingen visße tilhold; siger sig at søge til Alterens Sacramente paa Snaasen
3. Joen Pederßen, nu hafuende sin tilhold i Waarhojen mellom Jnderøen och Werdahlen paa Schowen, siden afvigte Høst, nærer sig af schötterj och Arbejde i bøyden med schindfelde och dyner,

4. Lars thomeßen, en ung fridsch Knegt, opholdet sig paa toe aars tid i Waarhojen, Supra meldt, nærer sig af betlerj.

Disße forskrefne hafuer ingen schat gifuet iche heller nogen Platzer bøklet, Hafuer deris Hytter eller Gammer i schougene, huor sielden Kommer nogen bøygde folch, de flytter fra den ene sted til den anden, och med Quinder och børn stripper igiennem bøygden med tiggen och betlen, Almuen til besuering och omKostning.

Med Schoughugst eller braatter hafuer de endnu iche giort nogen schade,

Dette saaledis at vere examinerit paa berig paa Snaaßen den 3 februarj och paa Medio i Sparboegield den 6 dito Anno 1686 bevidner Vj, Kongl. Maj. foeget ofuer Jnderøens foejderj, Raßmus Høg, samt Sorenschrifuer der sammesteds Niels Olufßen Wind,

Thilligemed effterschrefne 6 laugrettismend af Snaasen, Joen Øfn,
Anders boemoe, Olle Nagelhuus, Olle Østernagelhuus, Einer Øfn
och Olle Monom,

Jtem af Sparboegield, laugrettismend Arn Løed, Olle thran
Olle Røelj Morten dahlom Olle Nordgaard och Peder Schieffte,
med Voris Hender och undertrøgte Zigneter Actum ut supra

Raßmus Høg
mpp.

N: Oluffen Wind

[segl]

[segl]

[12 segl]

OVERHALLA PRESTEGJELD

Anno 1686 dend 7 Februarij Effter Hans Excellentze Høy Edle Herr Stadtholders Høgs Och Wellborne Herr Amtmandtz anseelig befalning. *Wore vj Effterschrefne Niels Baldtzersen Kongl. Maj. Sornschrifuer LaugRettismend udj Offuer haldens Prestegjeld Niels Pedersen Svarlj, Peder Olsen Barlj Niels Larsen Svarlj Anders Olsen Solum, Jngebrit Olsen Svarlj øfnet och Samuel Johansen Hauum. Paa almindelig tingsted Hilderum Wdj Kongl. Maj. faugit Wellagt bare *Seigneur* Jens Olsens Nerverelse forsamlede. Der at Examinere och ofverhøre de her udj Offuerhalds prestegjeld i fielden och schoverne liggende finder. Da for os først udj Retten frem *Fodrende deris Lensmand Jacob Johansen, barnfød her i Offuerhaldsfield Hans faders Saavelsom egen tillhold, har och er udj En schov, Som hand Kalder Kiørmandsschov hvor dj med fugle schytterj och fischerj udj fersche vand sig føder och nerer Hafuer och 20 Melke Reiner. Hans Familia er hannem Self hans Qvinde och een find dreng, Hafuer boet paa samme hans føde schov udj 24 aar Nøt af Kongl. Maj. faugder *Salig* Lauridtz Eriksen och Jdtzige Jens Olsen bevilgning sig der at opholde. Gifuet førend Krigens anfang aarlig schat och Leje der af 1 rdr. 2 ort. Mens nu siden Krigen formedelst hans fattigdom Siger ej noget at Kand gifue Widere end till Sognepresten J Offver halden Aarligen et pund fier. Guds huus och Kirken søgis af hannem her i prestegjeldet een eller 2de gange om aaret Naar hannem meddelis sacramentet. Paa tinget haffuer hand ej Ladet sig i nogle aar finde, før Endnu.

Torkill Olsen barnfød paa børefield hvor hans forfedre Saavelsom hand sig haffuer opholdt Søger Ligesom Jacob om aaret een eller 2de ganger Guds huus her i Offver halden, hans føde tagis i samme field och schov med fugell schytterj och fischefang, Samt haffuer och 20 Milke Reins dyr; Hans Husgesinde Er Sig selfuer Qvinde och 4re børn befindis fattig och ej udgifvet videre end J førige tider, till Krigen begyntis 1 rdr. J Kongl. Maj. schatter och 1 pd. fier till Presten i offuerhalden

Peder Olsen forbemekte Torkils Broder, Er huusmand hos broderen føder sig, sin Qvinde och et barn med schytterj och fischefang ligesom de Andre, haffuer och 5 Milke Reine, har aldrig gifuet noget i schat eller tiende till nogen, men er som een pracker hos broderen.

Madtz Torkilsen med sin Qvinde barnfødt her i fieldet er hos faderen torkill Olsen i hytte føder sig ligesom de andre i fieldet med schytterj och fischefang, Søger Guds huus Naar hand gaar till sacramentet. Een gang eller 2 om aaret, Er Wng och ej schattet eller gifvet tiende, men som een fattig Stacker sig hos faderen opholder

Jon Jensen barnfødt udj bindals field J brønnøe giæld, hafuer holdt till hos Jacob Johansen paa et aars tid, føder sig Sin Qvinde och 5 børn, med lige nering som dj andre, Haffuer ickun 4re Melke Reine, har ej heller gifuet noget her, hverken Kongelig schat eller tiende, Søger Guds huus her i Offuerhalden.

Jon Fridriksen tillholdende hos Jacob Johansen udj fieldet, Er fattig haffuer ickun 3 Reiner, har ej heller Giffuet schatt Eller tiende, Søger kirken her i Offuerhalden Engang eller 2 om aaret ligesom dj andre

Morten Poulsen Som med sin Qvinde udj hytte hos Bøygden Er beliggende findis och fattig och søger sin føde hos got folck.

Morten Clemetsen och Siver Clemetsen som er gammle och tigger i menigheden haffuer ej andet sig at føde med.

Jørn Jonsen fattig Och er i bøygden Søger Sit brød hos got folck gifuer hverken tiende eller schatt.

Wiidere Eller flere Finder findis ej her i dette Prestegield Alfmuen Som till Stede var blef tillspurt om dj hafde noget ofuer indførde finder J nogen maade at Klage. Enten forted eller forfang med schytterj eller fische fang af dennem at vorde tillføyet hvor da blef Svaret Dj intet offuer dennem sig haffuer at besverge

Saaledis den Høy Gunstige Øffrigheds anseelig befaling af os underdanigst at vere fuldbyrdet Testerer vj med voris Signetters undertrækelse Actum hilderums tingsted ut supra

[segl] ★

Jens Oluffson
Egen Haand

[segl]

[6 segl]

★ Nils Baltzersens.

RIKSARKIVET

J. nr. 1631/1966
EØ/KR

AVSKRIFT side 1.

Cancelliet
Grøndsereguleringen
2

Protokoll merket
"N° 177".

Græntze Commissions

Protocollen

Aff

Anno 1690.

Pag. 1.

Græntze Commissions Protocol Holden effter Hans Kongl. Maj^t
vorris Allernaadigste Konge og Herris allernaad^{te} Fuldmagt
ordres og Instruxtion, daterit Kiøbenhafn Slot d. 21 Juny 1690.

.....

Pag. 13.

Eet Attest af Bønderne i Aallen og Tydahlen, andgaaende
grændtze Scheidningen,

Worris gamle Trowerdige boesiddende bønder udj Aallen og
Tydahls Wdsiggelse og bekiendelse om dend rette grendze
scheidning og Raamerch, jmellum Aallens og Tydallingens
Tinglauger paa dend eene og Herdahlen paa dend anden Siide,
som Naborne af arrilds tiid, Mand effter Mand jmellum sig
hafuer holdet og Observerit Huilchet de naar paa Esches er-
biuder sig med derris Corporlig æd at ville bekreffte,
Ingebrecht Jens. aas Lensmand udj Aallen gammel 76 Aar som
er fød i Tennes udj Herdahlen beviidner at hand udj sine
vnge Aaringer hafuer verrit een Schoumand og Aldrig andet
hørt eller vist, end at Lande merchet imellum Norge og Her-
dahlen aldtid hafuer werrit Synden for Eliaaen der fraa

till Røevade, der fraa till Viglenschafft, derfraa till Rutte Klimpen ogsaa vdj Liusewahre, og effter at hand er kommen udj Aallen, hafuer hand mange gange W-paa anchet af nogen Fischet udj Huefling og siine Naboer, udj alle becher op under Luesewahre,

Joen Pouelsen grønlie af aallen gammell nogle og Halftred-sindstiuge Aar, siger at hans fader een mand af 70 Aar, og Hans Faders formand, saa og den tiid deris Grande Erich ^{grønlie} Een Mand af 90 Aar hafuer U-turberit, Fischet udj de Kierre som ligger under Rutte Klimpen, og at hand aldrig andet af dennem hafuer Hørt, end at Landemerchet gich fraa Rutte Klimpen udj Liuse wahre, og der j fra mit udj Hangen,

Joen Løstgaard og Joen Oelsen grafftaas som ere af døde, hafuer udj Welbaarne Hr. Gen. Major Wijbis Bergmester Irgens og Pouell Steens ofuerverelse paa Røraas d. 2 febr. hujus Anni vdsagt, at deris Sall. forElderris Olluf Joensen grafft-aas 70 Aar gammel, Fischevandene hafuer verit Høflingen, Dalwards Søer, og de becher sig ligger op under Luse waaren foruden nogen imodsiggelse af Herdallingerne, de Hafuer og til-lige med Herdallingerne brugt Luesewaare Søen,

Jens Løeberg gammel 67 aar, bevidner at Hans formend Ingbrecht og Pouell Løeberig som vahre gandsche gammele mend, Hafuer altid fischet udj Dalwards Søen, huor dend Nye schurfue er beliggendis, saa og de vande og beker indtill Luesewahr Søen, W-paa anchet af nogen;

Suend Dybdahl gammel 76 aar beviidner at hand hafuer tiendt udj sine unge aaringer Olluf ^{Hof} og Suend ^{To} gamble Mend paa 90 aar, som altid brugte derris Fischerie og schytterie udj Dalwards fieldet og Søen, Høflingen og ^{op} till Liusewaaren.

Rettingene i tredje siste og siste linje er gjort i
R. L. L. + 4/10/18

Anders Ollufsen grafftaas bewidner at hans fader Olluf Haff-torsenn grafftaas 80 aar gammell, hafuer altid sagt at hand og hans grande, hafuer hafft derris Dyrrefang og Fischerie udj Dalwards Søn, Fieldene indtill Liusewaare Søn, Hans Kones Bestefader Hafftor grafftaas, som boede for hans fader paa gaarden wahr een ældgammel Schoumand og effterdj hand de Wnge Karle af Aallen tog meget med sig i Fieldene, hafuer indtill denne dag, denne grændtze Scheidning beholdet det Nafn effter hannem og kaldis Hafftor Støedet,

Lars gierre 58 aar gammell Testerer at hans fader Joen Half-wersen gierre 90 aar gammell een schougmand af vngdommen, hafuer altid hafft hans Schytterie udj Herlaxfield, og aldtid sagt, at dend rette scheidning jmellum Herdahlen og Aallen vahr de Høyeste Røgger af Fieldet, i fra Hafftørstøedet udj Liusewahre og Høyeste Ruthen

Iwer Joensen Almaas beretter at hans fader Joen Ifuersen almaas imod 80 aar gammell effter som de ej andet dend Tiid førend verchet kom op, hafde at Lefue af, end af Schouen og Fischeriet, hafuer aldtid sagt, at mercherne gich udj Høyeste field, Ryggen i fraa Hylaxfield, till Luesewaaren og derfra udj Rutt-Klimpen, og at Breche Bønderne Wbehinderit hafuer Raadet for dend engeslet omkring dalwars Søn,

Thommas Mortensen een Nordsch finn 60 aar gammell Producerte Hans Bøxell Seddel, huor hand af vorris fogder hafuer Bøxlet Fieldene paa dend Westere Siide af Herlaxfield, som ogsaa for hannem Anders Larsen fiin hafuer hafft, paa dend anden Siide hafuer een ~~Suend~~sch Blind Niels Find Siiddet paa Flotrøe og aldrig hafuer de hin anden kommen for Nær,

Joen ørgensen nu boendis paa Søwold bekiender at hand hafuer

tient dend gammell Olluf Ingbrechtsen Busch i Funnesdahlenn, af Huilchen hand mange gange har hørt Naar de kom talendis derom, at Schilsmisse imellum Herdahlen og os, Vahr udj Høyeste Ruthen og Hæftorstødet,

11 Kield Joensen Koelbrender ved Feraggen bevidner at hand hafver mange gange hørt aff samme gammell Busch, at Wiglenschafftet Høyeste Ruthen og Hæftorstøeten hawer Werrit worris rette Landemerche,

12 Hytteschrifueren wed Feraggen Johannes Smedie Knegt, bewidner, at Knud Halfworsen af Fundelsdahlen till hannem haver Sagt, at Rutte Klimpen og Hæftorstøedet wahr dend rette marche scheidning,

13 Lensmand udj Tydahlen Peder Biørnsen fød udj Tydallen, widner at hans fader og beste fader hafuer aldtid Roelig brugt og besiddet dend østre Suul Klimpe, huor af Eina Vdspringer, og at jmellum os og dennem, det Een vis Landmarch hafuer werrit, huilchet hand ogsaa mange gange af sin beste fader Peder Joensen udj Aasen, een mand imod sinne Hundrede Aar hafuer hørt, saa og at jmellum Meragger og jemptland - ~~Kierchaas Field~~ Kierchaas Field har Verrit Landemerche indtill Dato, Det samme observerer ogsaa falchefangeren, som af os hafuer forlof paa Vor Siide at fange, og denne Marchscheidning i Agt-tager,

Jens Gøllichsen Løføyen een mand imod 90 aar beviidner at hand aldeelis af ingen anden marchdeeling hafuer hørt, een Suul og Eina hand hafuer og tiendt dend tilforne nefnte gammell Peder Joensen aas, som ej heller hafde wist om nogen andenn Raamerch at Sige,

Feder Joensen Øfne en mand af 90 aar bekiender lige det samme,

Feder Fastensen Boende paa Kierchewold udj Tydahlen bekiender at merchet og scheidningen gaar fraa Høyeste Ruthen till Iuese waaren der fra till Hongen som ere nogle Høye Klimper, dend eene ofuer dend anden, fra Hongen till Suullen, fraa Suullen till Kierchaasfield, og hafuer mange gange hørt, att dend gammel Busch udj Funesdahlen, som hand hafuer Tiendt, at Landmerchet gich vdj Hafftorstørtten

Evend Brechen een Mand jmellum 80 og 90 aar beretter at hand hafuer udj sine Vngedager Løbbet udj Fieldene effter Reins-
hørner, og mit paa Lusnafield, funden een MarcheRaa og Scheidning som vahre af Steene opsat Een Half allen ofuer jorden, huor vnder fandtes eendeell gammell Boemercher paa Træ vdschaaren,

.....
.....
.....

Rett avskrift.

RIKSARKIVET. OSLO, 27/10 1966.

Egil Dornb.

J.nr. 1631/1966

EØ/KR

Cancelliet

Grændsereguleringen

2

Protokoll merket

"N° 374".

s. 1.

Kongl. May^{ts} Allernaadigste Tilforordnede Vice Sorendommer
offuer Størdalls og Selboes Fougderier wdj Trundhiems Ampt
Hendrich Dreier. Giør hermed witterligt, at Anno Christi
1690 Løfuerdagen dend 6te Decembris waar jt Extraordinariie
Ting efter Hans Høj. Excellentz Højbaarne Hr. Stadtholder og
Feldtmarschalch Güldenleus Naadige Ordrer og befalning beram-
med Wdj Selboe, Angaaende En Deell profus forhør, som Grænstze
Skeidningen waar bekiend, hvilche og derforre till i dag lov-
ligen waar jndstefned.

Huor Sig daa først fremstillede de Commissarier, som Hans
Kongl. May^{tts} till be^m Græntze Skeidnings observation Aller-
naadigst Haffde beschiched, Nemblig Høj Edle og Velbarne
Johan Vibe allerhøjste be^m Ko. Ma. Velbestalter General Major
og Commendeur Nordenfields, Og VelEdle og Velb. Peder Tønder
mehre allerhøjestebe^m Ko. Ma. Commissarie og Tolder i Trund-
hiem, samt VelEdle Hr. Bergmester Henning Jürgens ofuer
Bergverckerne Nordenfields, hvilche Samptlige gode Herrer, som
strax fremblagde Hans Kongl. May^{tts} Allernaadigste bref Hafniæ
af dato 6te Decembris [skal være Septembris] Anno 1690.
denne samme forretning angaaende, som Ord fra Ord saaledis
formelder.

s. 3.

Og som Samtlige Indstenffte i Retten tilstede Waar, bleff Aden
med desuden forklaring dennem af Loubogen tydeligen forrelest.

Daa Thomas Mortensen En Norsch finde 60 Aar gammell fremstod, som efter Tilspørsell, huad hand om be^m Grendtze Skeidning imellem Aallen, Tydallen og Herdallen Vaar bevist, og forleden hand med flere dend 28de. 29de og 30te. July sidst afuigte paa Breeken i Holtaallen for de be^m Kongl. Committerede Commissarier hafuer tilstaaet, der om og gjorde Sin bekiendelse saaledis, at hand med hans Rensdiur hafuer besidded Fielderne paa dend Vestre Side af Herlop field, som for hans Tiid imod de 70 Aar af Anders Laffridsen Finde hafuer hafft for bœxell, og paa dend anden Side forbe^m field hafuer En Suendsch Blind Niels find Sidded paa Flatrœ, og aldrig kommen huer Andre Nermere, derhos producerte hand hans meddelte Bœxelzedel af forrige Ko. Ma. fogid ofuer Selboe fogderie Sallig Rasmus Jensen, som indholder forbe^m fielder at bruge og besidde, hvilche forsch^r hans aflagde Vidne og bekiendelse hand ved Ed effter loven bekrefftede.

Lensmanden Peder Børrensén i Tydallen ligeledis loven fuldbyrdet, vidner, at hans fader og farfader altid Vden nogen paa Anckelse af de Nesthosliggende og beboende Folck brugte Vnder deris gaarders leiermaall for afgaaende Rettigheder dend Østre Suull Klippe, huoraf Eina Vdspringer, og imellem Tydallen og dennem det Rette Landemerche hafuer Verret Agtet for, hvilchet hand ogsaa offte af Sin bestefader Peder Jonsen, En Mand snart ofuer sinne hundrede Aar Varr, hørt hafuer, saa og imellem Meragger og Jempteland vaar holded af gammel Tid Kirch-aasfield for det Rette Marckeschell og Landemercke, dett samme Marckeskell endnu paa denne dag dend paaliggende falckefenger sig holder effter Retlig og denne Marckescheidung i Agt tager, og Ey Viidere Sig tilholder, Viidere Vaar denne Mands Vidne herudj Ey att finde.

2 Jens Løföien En Mand imod 90 Aar, ved Æd med OpRagte Fingre efter loven profuede, at hand aldelis af ingen anden Marckedelling og Skæll hafuer Vist eller hørt, end Suull og Eina, hvilche hand i hans Vngdoms Tid, der hand tiente forbe^m gl.

Peder Jonsen i Aas tit og offte afhørte, Ej heller nogen tid hafuer Verret bevist om nogen anded Marckeschell at sige, Viidere Vaar hans Vidne eller Tilstaaelse Ey.

4 Peder Jonsen Øfne En gammel Mand af 90 Aar ligeledis hans profue og Ord efter loven vaar og Vdfaldt.

5 Peder Fastensen boende paa Kirkevold i Tydallen efter loven vandt og tilstod, at Mercket og Skeiningen imellem Tydallen Aallen og Herdallen gaar fra højeste Ruthen till Luesevaarren derfra till hongen; som er nogle høje Klipper, dend Ene ofuer dend Anden, fra hongens Field, till Suullum, fra Suullens field, till Kirchaasfield, og hafuer mange gange hørt af gammel Trofaste bekjendte fields Mend i Funnesdallen; huor hand tilforn hafuer tient, at Landemercket gick udj Hafftorstøeten, som kaldis af den gl. busck i Funnesdallen.

Olluff Ericksen Aas i Tydallen godvilligen Vden nogen forregaaende Kald for Retten sig fremstillet, bevidner Ved Æd med OpRagte Fingre efter loven; Mindis, aff hans gamle forældre at hafue hørt, at grændse Skellerne imellem Tyedallen Aallen og Herdallen altid schall hafue Verret Agtet og Reignet fra Endbofield østre i Suullen, fra Suullen till hongens field, fra Hongens field til Liusevaaren, fra Lusevaaren till højeste Rudt-Klippen. Videre hafde hand Ej hørt, eller hannem herom Vaar bevist.

Joen Udthuus En Mand ofuer Sinne fulde till 90 Aar, Nu boende paa Aas i Tydallen, En gammel Skofu og beboende fieldmand, som til i dag Vaar hidkalded; formedelst hans Alderdom og Storre

Suaghed Self personlig Ey Sit Vidne herom for Rætten kunde aflegge, fremstod 2de Trofaste Dannemend, Olle Og Peder Aas efter loven profuede, huad Ord og bekiendelse hand for dennem sagt og ført hafuer om forbe^m græntzers Beschaffenheder og detz Rette Eigenschaber, hvilche Vdj alle Sine Omstendigheder lige Ord liudende og Vidne Vaar, som af forschreffne profuer Vunded og tilstaaed Er.

Wiidere hafde ingen af alle Tilstedeverennde at forrestille, allene de Herre/Commissarier som forbe^m begerte, at dette saaledis passerede udj jt louligt Tingsvidne motte forfattes, og dennem tilstilles derefter, hvilcked blef Sted i højstbe^m Kongl. May^{tts} fogid ofuer Strinden og Selboes Fougderier Sr Mads Tybringhs bjverende, samt effterschreffne 8te lovfaste Dannemends af dette giæld, deris Paahør, som i dag til Ting og LaugRettismend effter loven Vaar Næfnt og Skrefuen, Nemblig, Torkell Lille Efune, Joen Sandvig, Peder Biørennsen grøtten, Poffuell Sandvig, Joen Stockum, Poffuell Ofuervig, Bersuend Slindumb og Gunder Sætter. At Saaledis i dag for Retten passerit, Bevidner Vj med Vorris Vndertrøgte Zignetter. Actum Anno die et Loco, ut supra

L.S. [Dessuten 8 segl.]

H. Dreier
mmpria

Lydeligen oplest for en offentlig
laugtingsRet udi Trundhiem, d. 15
Januarii 1691

P. Dreier

Rett avskrift.

RIKSARKIVET, OSLO, 27/10 1966.

Egil Dornbo.

J.nr. 1958/1966. U t s k r i f t

KK/KF

av

justisprotokoll nr. 11 (1742 - 1753) for Stjør- og Verdals
sorenskriveri, autorisert den 28. juli 1740.

Fol. 213. "Anno 1746. Mandagen den 26de September blev et Almindeligt / Høste
Sage og Skatte ting holdet for Almuen af Selboe og Tyedahlen,
paa det sædvanlige Tingstæd Horstad, overværende kongel: May^{ts}
Foged over Strinde og seboe [!] fogderie Sr Hans Augustinussen,
tilligemed bonde Lensmanden Thomas Halvorsen Møllenhuss og menige-
tingsøgende Almue. Til Rættens administration og pleye var og
tilstædeværende den af høye øvrighed over Stør og Werdals samt
Selboe fogderie Constituerede Sorenskriver Christian Rogert,
med betient af de 8te Ædsorne Lavrættesmænd: Peder Olsen Eidum
ældre, Jon Sivertsen Eidum, Ole Olsen Røset, Jon Dyrdal, Niels
Belle Haldo og Ole Ingebrigtsen Eidum, samt Ole Paulsen Hov.
Hvorda -----

Fr. 216. Tisdagen den 27de Continuerede igien Sagetinget, i Overværel-
se af Kongel: May^{ts} Foged Sr Hans Augustinussen, og de under gaars
dato af velbem^{te} H^r Fogden udnevnte 8 ædsorne lavrættesmænd hvor
blev: -----

Fol. 216 b. Kongel: May^{ts} Foged H^r Hans Augustinussen Comparerede for
Rættens, og i anledning af høyædle og velbaarne H^r Stifftbefal-
ingsmand de Stokfleets ordre til hannem de dato 8de Jul: 1746
var begierende At almuen af Selboe og Tydalen ville siige
hannem for Rættens, de ældgamle skillemerker imellem Aaalens og
Tydahls Bøydælaver, Siiden en af Bønderne af Førstbem^{te}
Aahlen ved en underd^t Memorial de dato 29de Jun: 1746 har fore-
draget at Tyedalingerne baade har fornermet ham med Fædrifft

som og opbyggt Sætter boliger paa det stæder som fornevnte Aalbyg siger fra ældgammel tid at være fæstet sine Formænd i Aalen, og at have tilhørt Aalens Bøydelaav. Ingebrigt Stuedahlen indfant sig paa egne og de andre Stuedahlens opsidderis vegne for Rätten og formeente at Tydahlingerne ingen u-rett havde paaført Aalbyggerne, hvilket hand ville beviise med den bøxel seddel som Fogden over Strinde og selboe Fogderie Sr Mads Tybring har givet Peder Ellevsen de dato 16de febr: 1692. Hvilken bøxel seddel iligemaade er bleven Confirmeret af da værende Stifftsbefalingsmand Hans Kaas. Samme udviiser da at den strekning som blev bortfestet skulle streke sig fra Meebeken og i Mjøaaen, Sonden for Stue-Søen, ad langen et vand, og i en liden Søe $\frac{1}{2}$ m: lang kaldet Riasten. Der effter lensmanden i Tyedahlen Jon Biørnsen Aas tiligemed 3de af de bekanteste Tydalinger indfant sig som alle be- raabte sig paa at deres ældste og meest Authentique documenter vare af Mønden, den sidste gang samme marcherede igiennem Tydalen til sverrig, blev forødede og vekrevne, saa de inted saadant havde for nærværende Tiid at beviise deres ældgamle adkomster med. Dog tilbød de sig at ville forklarre, for Rätten, hvad de af deres gamle Forfædre haver hørt og fornummet ang: denne Sags Lejlighed. Leensmanden Jon Biørnsen forklarede at have hørt af sin Ver- Fader Peder Biørnsen Aas ved 96 aar gammel, da det og er ved 15 aar siden han døde: at skillemerkerne imellem Aalen og Tyedahlen, skulle være østrest fra grændse Linien imellem sverrig og Norge, fra Dalsvoren til Møsmørvoren, fra Møsmørvoren i Sporrehougen hvor en Markesteen eller Merkesteen skulle staae, fra Sporrehougen til Ryekleppen, fra Ryekleppen til søebergs skarven fra Søebergsskarven i Nordvest i et field kaldet Bringen. Da alle disse forbenevnte stæder ligger Sonden for de pladser hvor Aal-

byggerne nu haver og bruger deres Sæter boliger. Hvilket alt som foreskrevet Staaer de andre Tydalinger Ole Olsen og Johannes Aas samt saxe Kirkvold tilligemed bekræfttede. Saa forklarede de og alle: at den supplicerendis Verfader Jon Rynningen som den tid beboede Rynningen omtrent vel for en 40 aar siden da alle Tyedahlingerne til Kirke vare forsamlede, fremkom og bad dem indstendig at hand motte forundes at drive sit Qvæg til Sæters hen paa de pladser som hans efftermand nu ejendommelig tilegner sig, hvilket de og accorderede hannem med de vilkor at hand skulle fare bort derfra naar hand blev tilsagt, Saa forbeholdt de sig ogsaa selv alt Fiskeriet, som hand i ingen maader motte røre ved hvilket sidste vilkor han og stedse haver holt sig effterretlig med og udi nærværende og nest forbigagne tider. Saaledes forklarede alle Tyedalingerne denne Sags Leylighed, og til des ydermeere bekræftelse til bød sig at aflægge deres Eedlige forsikring derpaa, naar og hvor det skulle paagielde. thi begierede Fogden H^r Augustinussen Tingsvidne beskreven om alt hvad Tyedahlingerne haver Sagt, for effter sin underdⁿ pligt at forevise H^r Stifftbefalingsmanden Saadan Deris forklaring til hans effterretning. Hvilket og hermed bevilges. - "

Rett utskrift.

Trondheim den 9 . november 1966.

Aegle
statsarkivar

-C. J. Smedegaard-Bilag 11

Den Nordiske Missions-Historie

i Nordlandene, Finmarken og Trundhiems Amt

til

Lapperes og Finneres Ombendelse,

fra første Begyndelse indtil den udi Aaret 1727,

da

Lapperes og Finneres Apostel

Hr. Thomas von Westen

S. S. Theologiae Lector; Notarius Capituli i Trundhiem
og Collegii Missionis Vicarius,

bede,

tilsige med denne udsædeltige Mandes Levnetsbeskrivelse,

samt

Udsagn om de første Missionariis og andre

Missionens Medhjelpere,

uddragte af offentlige Brevskaber og egenhændige Haandskrifter

ved

Hans Hammond

Sognepræst til Nacheslad i Aggershuus Stift.

Suum cuique decus rependit posteritas.

Kjøbenhavn 1787.

Trykt paa Gyldendals Forlag.

Alf Pectors Breve sees, at han ofte dette Aar besøgte Finnerne til Fjelds. Ja! endog den strænge Vinters Tid; den 30te Decbr. 1724, skriver Pector til Collegium; jeg kom nemlig for en Time siden hjem, fra en liden Finne-Reise, og efter tvende Dage, agter mig bort i samme Vrende; men! i December og Januarii Maanedes, maatte og Pector reise, vilde han træffe Finnerne.

§. 12.

Jeg har §. 10. anført Pectors Ord, om Christiania Nung-Finner, og at han vilde reise til dem, enten det blev ham tilladt eller ikke; jeg vil nu paa engang fortælle den ganske Sammenhæng; i Trundhiems Stift, habes liden eller ingen Kundskab om disse Finner; uden Tvivl var det ligesaa i Pectors Tid; han taler først om dem 1723, i et Brev til Collegium af 9de October. Jeg veed at Christiania Stifts Finner ere i samme Elendighed besnærede, som de Trundhiemske Finslapper; men! jeg gaaer i Beraad, paa hvad Maade jeg skal besøge dem; Herren skal selv aabne mig Deren; Tiderne vare vanskelige, Collegium kjendte Pectors usforsærde Iver, blev opmærksom, og vilde være forsigtige, da de havde Fortrød og Ulykke nok af Biskop Kreg, ventende det samme af den mægtige Biskop Deichman, der havde personlig Adgang til Kongen; derfor svarede Collegium Pector, den 1ste Jan. 1724 saaledes: hertessende de Vende-Finner i Christiania Stift, da holde vi for best at være, el at melere sig dermed, for man først har

har til visse erfaret, om det sig saaledes forholder som spargeres, og derpaa sende os eders Velærverdigheds Betænkende og Forslag om deres Omvendelse, for baade ei at overskride de allernaadigste Kongelige meddelede Instruxer, om Fimarkens og Nordlandenes Finslappers Omvendelse, saa og for ikke at indlade sig i nogen Handel, Vedkommende til Fortrydelse; men! Pector lod sig ei forsærde, biende efter Leilighed, som indfandt sig strax; den 18de Martii 1724 skrev Pector til Hr. Professor Steenbuch, at en Fin fra Tonsat, foruden en fra Salbee havde givet ham nok at bestille; Finnen Lars Nielsen var første Grøde af Christiania Stifts Finneres Omvendelse, og foruden ham vare 4 Finner Afgudsdyrkere der, angivne af Lars Nielsen; Collegium frygtede Pector havde sendt Bud til disse Finner, og af sig selv vilde bringe Sagen i Bevægelse; derfor befalede Pector den 1ste April at lade Collegium vide, om de 4 Finner fra Tonsat, som høre til Christiania Stift, og Lars Nielsen har angivet, vare komne til ham af sig selv? Pector svarede den 22de April: Den Tonsat Fin af Christiania Stift, som er omvendt, blev forbuden af Satan at komme til mig, thi, hans Saiwos Forbud, er intet andet, end den onde Mands; men, han besluttede og svarede, og holdt det i Gierningen, at han vilde reise til den gode Mand, han havde hørt, aldrig gjorde nogen Fin endt, endstient Saiwo sagde Nækarist (det er, i Drømme, Henrykkelse, eller Besvimelse) at den Reise vilde koste hans Liv; deraf seer man hans store Velvillighed, ligesom han og nu, er saa glad siden han er omvendt, at hver Gang han seer mig, siger han:

see! Haer! Jeg skal troe paa din Gud; alt hvad Saiwo siger er Røgt; thi jeg finder i mit Hjerte, at han er en meget sed og kraftig Gud; men! siger han derhos: Du skal endelig ogsaa omvende de andre Finner i Tonsøt og Christiania Stift, besynderlig min Kone og mine Børn; vor Herre glæde og styrke den gode Siel, thi, han kan ikke see Solen nogen Dag oprinde, uden han jo maae udbryde i disse Ord, som min Tolk ofte har hørt; saa sandt, som den Guds Soel riinder op, skal jeg ikke i Dag sige uden det, som er sandt for den Rector, og jeg skal troe paa Rectors Gud, som skabte den Sol; dette stod hen nogen Tid; Collegium led som de glemte denne Sag; Rector bliver utaalsmodig, og da han vel vidste, at Frygt for Biskop Deichman hindrede ham fra Tilladelse at rejse, bliver Rector fortrydelig, udladende sig den 3die Junii, i Brev til Collegium, saaledes om Biskop Deichman: Han skal engang mede for Guds Dem, for de mange Finner, Sieler i Christiania Stift, som han baade selv lader føre til Helvede og forbyder mig at fresse; jeg frygter ikke for hans Brede, thi han tager ikke Himmerig fra mig; Collegium blev død til alt dette; nu stiger Rectors Utaalsmodighed til det høieste; han prøver det yderste for at vække dem op; den 23de Septbr. slutter Rector sit Brev til Collegium saaledes: Jeg rejser usejlsk til Østlandet i Høst, skjønt min Hustru frygtes for, at døe, medens jeg er borte; Herre Jesu! jeg er i dine Hænder, gør alting med mig, naar jeg kun bliver salig! Dersom jeg faaer undervejs mine søie Herrers Ordre at rejse tillige, til de Sønderlandske Ru-Finner, skal det efterkommes, men,

men, om Gud giver mig Vel og Leilighed dertil, da, i saadan Ordres Mangel rejser jeg, i Følge af Guds Kald til de samme Ru-Finner og Hjem; skulde nogle 100 Finneres Sieler omkomme, allene af Frygt for Deichmans Ekshid? Han maae dog ikke være større end Gud og verre end Dievelen? Men! skal jeg troe, at den Mand faaer Forlov at forbarve Guds Kirke med sin Tanke (*); jeg har endnu ikke misgaaet

(*) Her, imod Rectors Sadvane, i Ordet Tanke ligger, en fin Allusion og flygtig Ord-Spil; thi Biskop Deichman havde allerede udvirket Bentebrev paa Trundhlems Bispe-Stoel, for sin Datters Mand, Hr. Tanche Silsteds Provst i Bergen, som havde den store Fortieneste, at sove hos Deichmans Datter; jeg troer dog, Rector sagde for meget, da han skrev til Collegium om Hr. Tanche, at han duebe et forhen til at være Præst, og nu skulde være Biskop; thi Deichman gav dog vel et sin Datter til saa aldeles ubædelig Mand; imidlertid, naar man eftertanke Biskop Deichmans Fald fra sin Magt og Heide, ved 6ti Regjerings Tilraedelse, skulde man anse Rectors Ord for en Spaaedom; thi Deichmans Tanche blev ikke Gud, han bekom ikke Bispe-Stolen; Besynderlig er det, at Rector skriver 29de Maj 1724 til Collegium, da den usformodentlige Tidende indløb om Provst Tanches Expectance paa Trundhlems Bispe-Stoel; jeg har i 14 Dage handlet derom med vor Herre; og min Siel er trøstet; en anden Gang skriver han, at Tanche aldrig skulde leve den Dag, at Rector tog Sæde med ham i Capitlet, da han vilde leve og døe i Fjeldene blandt Finner, og bad Gud Dag og Nat, at

bet derom, at hans Tanke ikke bliver Guds Tanke; jeg kan troe, dersom Gud vil have sin Christendom her længst i Norden, paa det allerheieste forsegte, og give dem i sin Brede et daarlig Hyrdes Redskab, da maae man med Suk taale det; men! jeg troer ikke, at Gud endnu er os saa vred, og jeg haaber, at, som Gud har viset os, hvad vi har forlænt, nemlig uduelige og Skorns Hyrder, at han da seer til, saa mange Guds Børns Sukke, og efter Zacharia Ord, enten, lader sit Everd være over den Hyrdes Arm, som dner intet, eller ogsaa affkaffer ham paa en Dag, ja! 3 saadanne paa en Dag; den Karl burde setvises til Kiøbenhavn og examineres der, af Facultate theologica, om han selv forstod sin Christendom, og dernæst om han duebde til Klokker; thi, til Præst, Provst og Biskop er han saa vel stillet, som jeg til at være Capitain, Oberst og General; er det muelig, da ved Velighed gjøre mine heie Herrer sit beste, at sielste Guds Kirke fra saadant unyttig Poudus, og ham selv fra saa stort Ansvar; nu maatte dog Collegium svare den 7de October 1724, at da hans Excellence Hr. Gehelmeraad von Holslein var paa Landet, var Collegii Mening at Rector ikke skulde antræde sin i Sinden havende Næise, enten til Ø. Fjeldet, eller til de Sondenfioldste Finner, sevend videre Ordre; den

Missionen, der kunde ventte samme Fortred af Tanke, som Krog, maatte besties fra ham; at Biskop Deichman selv, besad liden væsentlig Christendom eller Guds frygt, sees af Pontoppidans Annales 4 Th. Pag. 211 sqq.

den Ordre kom aldrig mere, det raadeligste og beste i de Dage.

§. 13.

Imidlertid opvagte dog Rectors Andragende Collegii Opmerksomhed; paa det man kan faae et tydeligere Begreb om dette Slags Finner, og erfare at Collegium baade for og strax efter Rectors Død har taget Sagen under Betragtning, vil jeg anføre Biskop Deichmans Brev af 29de Novbr. 1727 til Collegium, om de saa kaldede Rug-Finner i Aggershuus Stift.

Siden jeg er vorden erindret paa nye, at give Underretning, om de saa kaldede Rug-Finner her i Aggershuus Stift maatte findes, og jeg saaledes maae slutte, at den for saa lang Tid siden af mig indsendte, formedelst Postens mislige Gang, i de Tider, ikke maae være fremkommen, saa har jeg alleue derom følgende Posten at berette:

1) At her i Stiftet paa ganske saa Steder saadanne Finner findes, og allene udi Grue, Elverum, Winger og Urskog Præstegielde.

2) At de fleste af dem, ere fødte her i Landet, og paa de Steder, de beboe.

3) At de Gamle og Ældste, som vide noget om Forniaals Tider, formeene, at de samtlig for mere end

124 12

NORSK HISTORISK KJELDESKRIFT-INSTITUTT

MAJOR PETER SCHNITLERS
GRENSEEKSAMINASJONSPROTOKOLLER
1742—1745

UTGITT AV
KJELDESKRIFTFONDET

BIND I

VED
KRISTIAN NISSEN OG INGOLF KVAMEN

OSLO 1962
I KOMMISSJON HOS A/S BOKCENTRALEN

3 Spørsmaal Svarer, Som 4de Viidne —

Til det 4de Spørsmaal Siiger hand om *Jongdals* gaardene i *Herjedalen* at have hørt det Samme, som 4 viidne har udsagt: men i *Handøl* har hand været i *Jemteland*, og Stadfæster derom det 4de viidnes udsagn. —

Til det 5te Spørsmaal, Svarer: Det Sydligst(e) Fie(l)d, hand har været paa, er *Remmen*, hvor over hand har fareet vejen fra Tydalen til *Handøl* i *Jemteland*, og giver om dette *Remmen* Samme forcklaring, Som 1te viidne: dog om dend Elfv, *Eina* østen for *Remmen*, Rindendis, veed hand ej at Siige, hvor fra dend har Sit udsprang: Dette legger hand til: at hand fra det Field *Remmen* har Seed det Field *Sylen* i *Søer*, og dend Field *Rygg* af *Sylen* i øster kaldet *Stoersola*, Som er Fieldfast med *Sylen*; tædt under denne *Stoersola* i øster kunde hand icke andet forstaa, end *Eina* Elfv maatte flyde.

Viidere enten i *Søer* eller Nord har hand icke været.

De 6te Spørsmaal Cesserer. —

Til det 7de Svarer? Fieldene i Sig Selv ere u-frugtbare og ansees for ud-ørckener; hvad Fiskerie og nogen liiden hœ-Slott imellem Fieldene kand være, det ligger til Tydalens bøj. —

Til det 8de Svarer Nej. —

Til det 9de Svarer, Som 1te Viidne —

Til det 10de veed hand indtet at Svare —

Til det 11te Selv har hand icke været viidere, end at hand har fareet dend vej imellem *Handøl* i *Jemteland* og Tydalen: men af hans Fader og Gamble Folk har hand hørt følgende Grændse Mærcker, imellem Tydalen og *Jemteland* fra *Søer* at reigne, Nembl: (1) *Biskopsaaen*, for det (2) *Helags* Stødten, for det (3) *Storsola* østen for det Field *Sylen*, hvor af det er een Ryck og Sammenhængig, for det (4) det Field *Hammer*, kaldet *blaa-Hammer*, Som Sammenhænger i væster med *Snasahougene*, og for det (5) *Einbogen* men om der har været nogen vahrer eller Mærcker nogen Stædtz opsatt, veed hand icke. — Til den J anledning af dette Svar blef næst forrige 4de viidne indkaldet, og ført til gemytte: om hand kunde erindre Siig, og i kraft af hands Eed med Sandhed Siige om hand har hørt, at foruden den af ham opReigned grændse Stæder, følgende Fielde Skulde og være Lande Mærcker Nembl: (1) *Helag* Stødten (2) *Stoersola*, østen for det Field *Sylen*, Fieldfast dermed og for det (3) *Blaa Hammer*? hvortil hand Svarede ja: det har hand hørt fra hands barndom. —

Til det 12te Svarer fra *Eina* Elfven hid til Østbye gaard ved *Aas* er 4re gamle Miile, ligesom der og 4re gamle Miile er fra denne *Eina* Elfv til *Handøl* gaardene i *Jemteland*. —

Til 13de og 14de Svarer, Som 4de viidne, og hand blef dimiteret. —

Derpaa fræmkaldede Rættene een Lapp-Fiind, Som efter Lensmandens *Jon Biørnsen Aas* hands foranstaltning efter *Major Snitlers* forlangende med 2de andre yngre Lapp Findner fra *Tydals* Fieldene her meer til *Aas* gaardene ancköm; Samme Fiind, Som den ælste af dennem, efter foregængne *examination* og forcklaring som Eedens betydenhed i bøjde-

Skolemestereus Svend *Helleins* overværelse blev tagen i *Corporlig Eed*, og der efter paa følgende Maade *examineret*:

1te Viidne: —

1: Spørsmål, hvad hand heeder? hvor hand er Fæd? af hvad Forældre? hvor gammel? og om gift? og hvor hand nu til holder?

Resp: hand heeder *Morten Nilsen*; Er Fæd i et *Jemte Field*, Som ligger til *oviigens* Præstegield; af *Finde-Folk* og var hands Fader lensmand; iblandt *Findnerne*; hand er 62 aar gammel; ugift; hand vancher fra et Sted til det andet paa Fieldene; Stundum har hand været paa dem ved *Røraas*; men mæste tiden paa Fieldene; hen ved det *Liusendalsche* kaabber værk i *Herjedalen*; og *Sal general Budde* har meget brugt ham til Skytterie. —

Denne *Find* viste vel at forstaa Norsk og at Svare paa Norsk —

2 Sp: Om hand viste om hand var Døbt? og hvor? om hand har gaaet til gudsbord? naar — og hvor Sist? om hand veed, hvad en Eed betyder? og om giort Eed før?

Resp: Joe; hand er Døbt i *Heede Kierche* i *Herjedalen*, hand gaar til gudsbord 3 gange om Aaret, og Sist har hand gaaet ved det *liusendalsche* brug i *Herjedalen*; hand har og giort Eed før paa *Herjedals Tiingstæd*

3: Om Viidnet veed, hvad Skilnet gjør imellem *Herjedalen* og *Jemteland* ved de Norske grændser i væster —

Resp: hand Stadfæster det Samme Som 1te Viidne ved 10. Spørsmål har *deponeret*, og Sagde det var Saa —

4: Hvilket ere de rette grændse Mærcker, Som viidnet kiender eller har for gammel tiid hørt, at være imellem Norge og Sværrig paa denne kandt; og om der findes nogen vare eller andet kiendeteign nogen Stædts opsatt? —

Resp: (1) *Rutten* og der af de høyeste klimper, (2) *Haftor-Stødten*, Som ligger fra *Rutten* 3 gamle miil, og *Rætten* meener, kand være $1\frac{1}{2}$ Nye goede Miile (3) *Biskopsaae*, paa hvis Sydere Siide een *Steen-vahre*, hand har hørt af *Sl general Wiibe* Skal være opreyst og af *Smaa Steene Sammen Sadt*, hvor af noget Skal være affalden, og det øfrige, Som igien Staar, betydede hand, at være Som en $1\frac{1}{2}$ allen høy, dend hand og i Sidst afvigte Sommer har Seed med viidere som 4 viidne. Denne biskops-aaen skal ligge i nord fra *Haftor Stødten* Een god eller Nye Miil for de (4) *Stoersola* et Field; hvilket hand Siiger, ligger fra *Nea Elfv* 1: Miil, og denne *Nea Elfv* at ligge fra biskops-aae en $\frac{1}{2}$ Miil; paa dette Fic(l)d, Sagde hand, ingen Vahre at være opsatt. (5) *Einbogen*, hvor og ingen Vahre Skal være opsatt. og Som hand iche viidere i Nord var bekiendt, blef hand *dimitteret*, og *Rætten* paa dette Sted Sluttet. og af *LougRættet* tilligemed underskreevet og forseiglet.

Der efter blef og i Rættens overværelse Lænsmanden af Tydalen *Jon Aas* betydet, at imod grændse Maalernis ankomst, Som vil blive omtrent 14 dage efter tilstundende *Sanct Hans* tiid maa hand See der hen, at i tiide klopper, Flotter, broer eller hvor haves kand, baader færdig haves, over Seer, Elfver, og vande, at komme over paa, saa man hand, og Saa Snart de ankomme paa Tydals grændser, indfinde Sig med de viidner, Som i Stuedahlen og her paa *Aas* ere afhorte, Saa og med nogle de kyndigste mænd til at viise maalerne

grændsens rette gang, Saa og nogle Arbejds folck, til at drage kieden, og at gjøre anden forefaldende arbejde. —

(sign.) Peter Schnitler.

(L. S.)

(sign.) Ingbrigt Biornsen

Aas

(L. S.)

(sign.) Johannes Olsen

Aas

(L. S.)

Følger nu *Bielagerne For Selboe Fogderie.* —

Lit: A: Om *Tydalen* en Norsk bøj ad *Jemteland* —

Lit: B: Dend Svenske-Finlandske Armees *Fatale* udgang fra dette *Tydalen* i Januarij: 1719.

Lit: C: *Relation om Lap Finnerne*, Som begyndes i de *Tydalske* Fielde, med u-forgribelig Anmærkning —

Lit: A:

Om *Tydalen* grændtzende i øster til dend Svenske *Provintz Jemteland* —

Dette *Tydalen* har Sit Nafn af *Tya Elfv* der fra begyndelsen ud af *Miosio* under *Stor* Fieldet udkommer og igiennem *Stue-Sio Siiden Møen* Soe Rinder i *Nea Elv* under den gaard *Aas* i *Tydalen* og her taber Sit Nafn. Det er *Annex* af *Selboe* Præstegield i *Selboe* Præstegield i *Selboe* Fogderie, hvor 4 gange om Aaret Præckes, og bestaar af 20 bøndergaarder —

Der er en trang dahl, bestaende af Søer *Elfver Skouge* og bacher, og paa Siiderne omgivet med Fielde nembl: imod øster ad *Jemteland* med *Scharfieldet* og *Sylen* Field paa Søndere Siide ad *Aalens Annex* med *Lafunden* Field i Nord med *Oye* Field og *Fongen* ad *Mærrager* bøj, og paa dend væstere Siide hænger det med *Selboe* hovet Sogn Sammen ved en Skoug; —

Det Strækker Sig fra øster liige i Væster, Saaleedis, naar det øde u-frugtbare grændze field fra *Bischopsaaen* eller *Helag-Stødten* til *Stuegaardene* ej reignes —

fra første østlige gaard *Stuedalen* til gaarden *Laføyen* —

til: gaard $2\frac{1}{4}$ gamle kand være Nye $1\frac{1}{2}$ Mil.

her fra til *Fossum* 1 gaard $\frac{1}{4}$ mil.

her fra til *Kierchvold* 1 gaard $\frac{1}{8}$ "

her fra til *Østbye* — 4 gaarder $\frac{1}{8}$ "

til *Aas* — 6 gaarder — ligger *Strax* derved.

Til *Oune* — 1 gaard $\frac{1}{4}$ mil.

til græsliden — 3 g. $\frac{3}{4}$ mil.

til *Hilmoen* — 1 gaard $\frac{1}{8}$ mil.

$3\frac{1}{8}$ Mil. —

J, de østlige gaarder Saaes, aldrig Korn og neere i høiden voxer, det Sielden, at det bliver moenet, Folckene leever af deris qvæg og nogen Fiskerie, og bruger paa Timmer hugster til Saugene. Dend Stoer Elfv *Glommen*, opckommer i dette Tydalen, og *Nea* Elfv Riinder her igiennem ved *Trondhiem* i Havet, om hvilke begge i *Protocollen* er talt nembl: Stuedahlen af 1te viidne ved 6te Sp: og paa *Aas* ved 2 Sp:

Vejen til *Jemteland* den ordinaire gaar fra *Østbye* gaarder til *Oye-field* kand *Reignis* 1 Nye Miil, der fra igiennem en liiden biercke Skoug ved dend væstere Ende forbie dend *Sisø Eesand* i øster til *Remmen* 1 Miil der fra igiennem een liiden biercke Skoug til *Olva-Kelg* 1 Miil her fra igiennem Skougen til *Handel* de 2de første gaarder i *Jemteland* 2 Miil hvilcken vej de Svenske A° 1719: toge her af Landet, dog til Krogs: 1 mil: længere, hvor om næste bielage giiver forcklaring. —

Een anden vej fra Tydalen til *Herjedalen*, tages om Sommeren, men ej om Viinteren for det haarde Field skyld, fares nembl:

fra Stuedahlen til *Schardøeren* 1/2 Miil fra *Skardøeren* igiennem *Skardøeren* 1/2 Miil Siiden over det bare viilde field i Sydost til voldalen øverst i *lusendalen* i *Herdalen* — *reignis* 3 Miil Fra *Woldalen* til *lusendals* brug 3 — — — — — 7 Miile

Dend 3die vej herfra Tydalen til *Jongdalen* i *Herdalen* Skeer *Saaleedis*: fra Stuedalen igiennem *Skardøeren* 1 Miil

Derfra Tædt paa dend Syndere Siide af *Helag Stødten* 1 1/2 Miil

Der fra til *Grøndøren* en grubbe i fieldet Siiden til *Jongdal* 1/2 Miil

Er Reignet for 8 gamle og nu for nye 4re 1/2 miil.

Der fra viidere til *Storsis* 5 gaarder i *Herdalen*, 3 gamle, nu Nye 1 1/2 Miil

der fra til *Heede* Sogn 3 gl: nu nye 1 1/2 Miil

Nye 7 1/2 Miile

Paa denne Samme Vej fra Stoer *Sisø* i *Herdalen* kan og igiennem en Skoug til *Oviga* giield i *Jemteland* fares: dog besværligen og om Sommeren kun. —

Vel kan fra østbye i Tydalen om viinteren Sidst paa *Skarre-færret* til *Handel* reises dog er det 2de Dages Reise, og ingen huuse undervejs, men man maa ligge ude om Natten.

Dend beste vej til *Herdalen* om viinteren og Sommeren er fra Stuedalen øvest i Ty-

dalen igiennem *Miøssdal* og *Riidalen* i Søer til *Bræche* gaardene over Rutt fieldet til *Fundesdalen*;

Endelig ved disse Tydals fiede og der omckring er at mærcke, at de udenlandske Falche-fængere komme her viisse tiider om Sommeren og fange Falche; og have her Samme visse bønder, som bringe dem Fersk Mad til tiid efter anden til deris Underholdning, medens de paa Fieldene i deris hytter haver deris tilhold. —

J Tydalen er 10 Mand Skiløber Soldatre og i næste Væstere *Selboe* og *Kleboe* Sogner 10 Skiløbere og 1 a 2: Staaendes *Compagnier* —

Mærckværdigt er fra denne *Tydals* højd $1\frac{1}{2}$ mill i væster i *Selboe* hovet Sogn ett kaabber værck, Som for meere end 30 aar først blef begyndt, og for *Malmens* Slæthed needlagt; Nu er det for en 6 aar igien optaget, og drives *gruben* ohngefehr af en 40: mand, og *Hytten* naar dend gaar, af een 20 mand: dog *Malmen* har været Ringe og bliver Ringe. —

Lit: B:

Den Svenske-Finnsche Armees *Fatale* udgang, under *Commando* af *General Lieutenant Arnfeldt*, her fra Tydalen ud af *Trondhiems* Stift in Januarij 1719ten.

Den Svenske-Finnske Arme laae i begyndelsen af det 1719de Aar i Guldalen indqvarteret for at være, Som hørt, nær ved det Syndenfieldske, om deris *general Lieutenant Arenfeldt* af hans *Konge Kong Carl* dend XII, Skulde blive beordret at Støde til dend Svenske hoved *Armee* Synden Fields. Der nu bemte *general Lieutenant* fick dend Tiidende at høyst bemte deris konge for *Friderichshald* var falden, og dend ordre at træcke Sig udaf *Trondhiems* Stift til Sverrige tilbage; loed hand Sine under havende *Troupper* Neederst fra Guldalen Strax SammenRycke til ud march, Denne ud *March* havde nu lættest kunde Skeed paa dend *ordinaire* vej fra guldalen over Rutt fieldet ad *Herjedalen*, men til deris u-lykke opfangede *GeneralLieutenanten* ett brev Skrevet fra østerdalen Syndenfields, at de Syndenfieldske Norske *Troupper* vare i *anMarch* imod dennem, for at *delogere* de Svenske udaf de *Trondhiemsche*, det kan og have verit *general Lieutenantens* aarsag at i *Herdalen* ingen underholdning for hands folck var, men at hand viste, at der af bedre Forraad i *Jemteland* var, at finde; —

Hvor fore hand Satte Sin *Armee* i *march* nord efter fra dend gaard *Grøt* i *Holmaalens* hoved Sogn over det field *Bokhammer*, at komme need til de yderste gaarder *Floren* i *Selboe* Præstegield helst hand ej havde berørt dette *Selboe* Præstegield før med Sine *Troupper* og derforø tænchte der fra at forSyne Sig med *fourage* og *proviand* paa vejen til Sit hiem. Der bleve og *partier detacherede* need i *Selboe* gaardene at Sammen bringe, hvad høe og *provision* der var: men da de fick See de Norske Skiløbere at ankomme imod dem, *Retirerede* de Svenske *partier* Sig op til hovet *armeen* og efter loede alt. —

Før omtalte første Field *Bokhammer* som de Svenske fra *Holmaalens* overgick need til *Selboe*; er ett haardt bart Field 2 Millé over need til de første benæfnte gaarder; og der

begyndte de af kuulden at falde, og bleeve nogle hundrede der igien liggendes døde; hvor i blandt een Præst med kalchen i hænderne fandtes.

De Svenskes *March* gick da østerlig ud af det Selboeske ind ad dette Tydalen een field. bøjde af een 20 Smaa bønder gaarder, Som før er meldt; her var nu liiden eller ingen ophold for ham at faae, thi maatte hand Strax fortsætte *Marchen* viidere i øster; om Morgen Saae det ud til godt vejr, thi opbrød hand fra Østbye gaard i Tydalen, Som ellers er dend Vænlige vej til *Handel* i *Jemteland*, til *Oy* fieldet; et haardt og Strængt field, Een Miil over af Storelse liggendes fra berørte østbye gaarder een $\frac{1}{2}$ Miil, førend Folcket kom til dette *Oye* Field begyndte u-vejret af Streng kulde og Sneedrev at de ej Saae hvor, eller hvor hen de gick; over denne Tunge *March* i Sne og Dreev, faldt folcket af kuld og afmagt need i haabe Tall; *Armeen* *ava(n)cerede* da fra dette øyfield need i een liiden biercke Skoug; hvor de omlagde Varme een Stund, dog fandtes og her mange Døde 10 a 12 Mand hos hinanden ligge paa hvert Stæd —

Denne Skoug Dahl var kun $\frac{1}{2}$ Miil over, og da maatte de til det field *Remmen*, liigeleedis ett haardt field $\frac{1}{2}$ miil over; Der Styrdtede Folckene af kuld og heste af Suldt; fra *Remmen* kom de igienleevende i een Dahl, kaldet *Eendalen* $\frac{1}{3}$ miil breed, hvor de fleeste Folck og heste laa døde, hine liggendis paa hinanden dyngte Viis; her var det at Folcket hafde Slaget *Skiafterne* af deris gevæhr og Pistoler, og optændt deraf Varme, hvilcken naar den var Slucknet, var alle folckene der om liggendis døde. — Af denne Dahl, skulle nu *Marchen* Efter dend *ordinaire* Vej have fremgaaet over det field *Olvaa* Kiølen need ad de første gaarder *Handel* i *Jemteland*; men *general lieutenanten* Torde ej vove at gaa fleere fælde; thj forfuldte hand *Marchen* i denne Dahl langs *Eina* Elfven een goed Miil til krogs forbie fieldet, hvor For-Troupperne maatte Natten over ligge og i denne Dahl fandtes u-tallige døde, Saa tygt Strøede paa Jorden Som med Slaget græs; og Ræsten af *Armeen*, som igien leevende vandt derfra til *Handels* 2de gaarder. —

Norske ved grændserne boende bønder fienge her godt bytte af klæder og andet: Skiiløberne toge de Svenske efter ladte *Metallene* feldt-Støcker med Gevæhr, Saa meget de kunde føre, førend Sneen Skiulte kroppene. og det kom bønderne vel tilpas, at kiøbe der for korn og føde, Som de Svenske havde fra dennem fortæred; om Vaaren efter, var til de Stæder ej fremkommendes for Stanch men der Saaes mangfoldig Ræve og viilde Rof-Fugle.

Dette er en *notoirement* bekiendt Sag, som Folk leve endnu, der have været og seet det.

Lit: C:

Relation om Lap Finnerne!

Her i Tydalen forefandt ieg de første *Lap Finner* Som og vel ere de Sydligste her Nordenfields;

Det er et Folch liiden og Mager af vexter, og lech-øyet af dend jidelig Røeg i deris Køyer el: Field hytter hvor de boe i, Siunis Eenfoldig u-skyldig, Som indtet ondt gior no-

gen, og er lydigt naar de af bøjde betiendterne faa bud at mode. De have haft deris Egen Særdeelis *Religion* førend de ved dend høyloflig *Missions* anstalter er bragte til dend Christelige Kiroke; de har endnu deris eget Sprog, Sæhrdelis Sæder og leevemaade og gifte sig iche uden med deris Egne; Paa deris anseende ere de og kiendelige fra andre Normænd —

Deris Gudstieniste angaaende, Saa holdes de af de beSkichede *Missionaires* til kirkens Samfund ved Daab- og Alterens *Sacramenters* brug Sambt anden Kierckelig tieniste, mens for de tiider have de været meget blinde og til overtroe genegne; det er iche mange naar siiden at een bonde her af Tydahlen har paa fieldene dog paa de Svenske grændser, fundet et Træe billede Som af een bierch var tilhugget, og Skaaret efter ett Menniskes liignelse med hovet og Fødder, hveed hvilcket mange Aadselebeene af Creaturer ere Seede, Saasom af hæster gedder *etc.* hvilcke de i bøjdene maa have kiøbt og til dette Træbillede fastbunden, ladet Sulte ibiel; Paa hvilcken Maade de skal have ofret til deris af-gud, den de have kaldet *Harkel-gud*: dog er det længe Siiden Skeed, thi da dend bonde har Seed dette billede, har det været næsten igiennem raadnet, og fornemmer man nu omstunder iche til Saadant noget hos dennem.

Med deris Rund-bommer have de og haft megen overtroe i fordum tiider, i det de Sig indtet foretog førend de liigesom Hafde adspurdtt dette deris *oracul*: De bommer vare Runagtige og huule, Som omtrent ett *Instrument*, *Luth*, dog uden Saa lang hals, betrekket paa dend eene Siide med Reenkalskiind Som een Tromme, malet med adskillige *Figurer* og behengt med riinge og nogle fugle fiere, naar de nu med en liiden hammer eller Sticke Sloge paa Skiindet, da, efter som Ringen faldt i ett godt eller ondt Tegn af *Figurene*, efter deris indbilding, der efter vedblev, eller efter loede de deris forehavende, dog fornemmes nu omstunder ej til, at de have eller bruge Saadanne bommer, i det minste veed man det iche. Dend overtroe skal de have endnu at, naar Døeren paa deris Køyer er paa dend eene Siide, Saa have de tvært der imod paa dend anden Siide een Glugge, eller ett Fiirkandtet hull, omtrent imod een allen-stoer; Naar de nu vil bruge deris gevæhr til Skyterie eller de have Skudt eller Slagtet noget Dyr, Saa maa alt det iche igiennem dend *ordinaire* Døer, men igiennem denne *glugge* Sticks og indføres. — Angaaenee Rættten og *disciplinen* imellem Sig; Saa fornemmer man ej, at de nogen tiid komme til bøjde-Ting med nogen Trætte eller *process* imod hinanden; De have Som en Lensmand, eller øldemand iblandt Sig hvilcken med flere ælste træder Sammen, og, naar uskikkelighed med Rapperie eller andet kand være foregaaet, finder dend Skyldige efter forseelsens beskaffenhed, enten til at bød dyer, eller om iche har at Pidskes: paa bare krop, eller bagbunden at kastes paa jorden, eller bindes til et Træe der af Myggene og utoyg at Sticks og plages een tiid lang, ellers erfaris iche meget i bøjdene, hvad, eller om u-dyd af Findnene i fieldene begaacs, thj de ere for langt fra dem; og det folck tier den Eene med dend anden —

Een Find fortalte mig, at een af de Svenske Finner paa *Liussendals* fiede, havde Skudt Elsdyer i forbudne tiid; hvor for, da det blev bekiendt, hand ved Tinget blev Dømbt, og maatte løbe gade-løb eller Spitsrod i *Herdalen*, igiennem 50 mand nogle gange. De skifte og Selv imellem Sig arven efter deris forældre; dog naar nogen formuendes *Finn* i de Svenske fiede døer, kommer Lensmand og mænd af bøjden, op at Skifte boet efter

Finden — angaaende deris *conomie* og Næring: Saa boe de i een liiden trang Køye, eller hytte, midt i hvilcken paa Jorden een Vombtrent Fiirckandt af Steene Sammen Muuret Jild-Stød dog uden Rær op ad, er Satt; fra denne steen gaar Røgen op af Køen, igiennem een glugge eller hull op i Spitzen af Taget; Køens bygning bestaar af biercke eller gran Stænger paa hver Siide, hvilcke oven til krum og nær Sammenføjede, fæstes; Saa at det er viidt needenfor og gaar Spitz Sammen oven til; der hvor Røg gluggen Skal være, omtrent dannet Som ett Soldatter Tælt, dog liidet Større, efter Som Finners *Familie* kand være Stør eller liiden til; Om disse 4re biercke Træer paa begge Siider, Som er *Fundamentet* og heele Køens Timmerage, Slaaes nu vadmæl, eller og om de bygge noget tiilig om høsten, beklæde de disse biercke Træer eller Stænger, med Næver-barck af bierck, og lægge her paa Siiden Jord-Torv rundt omkring; I denne Køye holder nu een *Findes Familie* til, Nemli: Mænd og Kone, børn og tienere, om de nogen have, de bruge ingen Stoele, thi de Sidde med deris korsviis over hinanden lagde fædder, paa *posteriora*; de Sidde Saa leedis, de ligge, de Spiise de koge og arbejde Sammen der; —

Senge-Rommerne ere paa begge Siider, der legge de noget bierchel Riis paa jorden, Siiden Reen Skiind at have under Sig, og Reenskiind oven paa at dække Sig med; Her i disse fælde er mændernis gierning; at gaa paa Skytterie, fiske med Angel (thi garn have de iche,) at jæte eller vogte dyerene, jtem at koge, og Skifte Maden: Qiind folckenes arbejde bestaa mest i at Sye Fiind-Madter, eller kioler, Støvler, Skoe, og handsker af Reenskiin, her hielp de og mændene med at Mælcke Dyerene, men i Nord, befatte Sig iche med noget, Som hører til Maden — Naar Mændene Skyde et Els eller Reens dyer, beholde de kiødet Selv at Spiise, og Sælge Skiindet i bøjderne. De klæde Sig med Reenskiind, og Vadmæl Som de kiøbe i Bøjderne; thi lærit paa deris krop, eller lagen i deris Sænge ihvor Riige de ere, viide de ej af, Som de ej viid af hamp, el: liin, eller at Spiinde; Vadmæl maa de have for Reignens Skyld, hvilcken deris Fin Mudter og Skiincklæder ej taale. Deris fæde have de af Reenene, bestaaende af kiødet Melck Smør ost, Saa af Fugle de Skyde, og noget liidet Fiskerie af Field vandene. Mælck-Maden have de om Sommeren, og om Viinteren naar dend ophører, kiødet Som de Tædt Sammen Snøre om høsten liigesom i ett Meise greie med Næver omlagt og *Conserverer* viintern igiennem uden Salt, Siiden Skiære de det i Tynde Skiiver, og viind-tørcke; Marcken eller Smaa orme kan vel Sætte Sig uden paa, men icke æde Sig igiennem, fordi det er Saa fast Snørt; thi naar det imod Vaaren fremtages, er det inden til frisk, naar kiødet dem mangler, komme de i bøjden at kiøbe mel, af nød, ellers icke af nogen lyst, deris Drick er vand, og om Viinteren Smælted Snæ: ellers naar de have koget kiødet, dricker de vandet og Sausen, hvori kiødet er kogt; Til det feedeste de æde, er kiødet i stæden for brød, og anden brød have de iche. —

Om Sommern kan de have Visse bøjde Fælde, hvor de *ordinair* tilholde, dog, naar et Stød eller Myhr græs Plats er afbeedet, fløtte de med Dyerene til andet: om vinteren naar Sneen paa de fælde bliver for dyb, eller kuld frossen, at Reenen ej kan Sparcke den af, for at faae Maassen af fieldet, Som er det dyers eeniste fæde om viinteren, Saa maa *Finnen* flødte anden Stædz hen til Skougen hvor Mennisker have luer og Varme, og hvor Sneen er løsere, eller iche Saa tyck; thi *Finnen* Slaar eller høster aldriig høe ind om Som-

mern, at have foeder Viinteren over, der til har hand og ingen Lade- eller huuse, men Reenen gaar ude viinter og Sommer, og fæder Sig Selv om Sommeren med Græs, og om Viinteren med Maase paa fieldene, hvilcke derfor *Finden* maa jæte eller vogte imod Ulfven aleene Som er efter dem, men biørnen tage dem icke; thi hand kan icke oplobe dem; ulven derimod meere underfundig, Søger Dyrene icke paa dend vej, hvor Vejret staar fra ham (ulven) til dem, thi da kunde de af lugten kiende hands komme: men hvor Vejret Staar fra Sig til Dyrerne. Der fra Stiaeler hand Sig ind paa dem, og naar hand har Sneeget Sig Saa nær, gjør hand iblandt hoben et Spring, og Snapper den, hand Slaar i. Folckene ere meget haardføre til at taale kuulden, og enskiønt gamle, dog Myg og Raske; det er Sæhrdeelis hos dem, at Mand folckene, enskiønt gamle, have kun liidet Tyndt Skiæg om Munden, *comme du poel Folet* at, om man der af maatte Dømme om deris *Naturel*; Saa maa de være blodagtige og *Femenins* af hierte; thi de efter deris leevemaade ej Som andere Bønderfolck, ved Arbejde eller lang Fære og March udslides, de ere heller icke af deris *Natur*, (Som er vel optræckelsen at tilskrive) genegne til Stadighed og Arbejdsomhed, Efterdi man veed en Præst i Selboe havde taget ett ungt fattigt Findbarn til Sig at opfostere, det hand loed lære læse, Skrive og arbejde: men Saa Snart det voxte til dend alder af en 15 aar, undviigede det udaf bøjden til Sit *Finne*-folck; vel fare de meget og langt, men det Skeer paa Skier, eller i deris *Kierier* med Reen-dyr for; paa Skierne Som er en 4 alen lange Tynne, foed breede, lætte Træe Skier, kan de Rænde i godt fære over Sneen, Saa Stærckt Som een hest, deris kørsel om viinteren gjøre de liigeleedis over Sneen i *Kierier* med Reen for, hvilcke løbe dermed langt Snellere, end at dend Raskeste hund kan følge dem, diss *Kierier* ere een Slags kør Sleder af Tynne Træbord bygde flade Needen under, og Rund op ad Siiderne, Som een liiden baad dog uden køel og Mejer, og icke længere eller bredere, end att ett Menniske paa bonden med udstrachte fødder kan Sidde derj, oven til nabben, J dend *kierist*, breede de nu ett Reenskiind, hvorpaa Persohnen Setter Sig need og ett Reenskiind oven paa, hvormed hand deccer Sig til op under Armene; Saa Snøres hand fast i *kieristen* med ett band eller Smalt Reeb, Som drages igiennem hullerne paa begge Siider af *kieriesten* Tvært over det øfre Skiin decce, Saa at hand ej kand falde ud, naar *Kieriesten* i dend fastefart kom til at omvælte. Persohnen faar til dend Ende een kort tyk Stvav i haanden at Styre og Rætte denne *Kierist* med, naar den paa nogen Siide vil hælde eller omckante, thi den er ett ganske lætt fartøj; Dyret at Regere, har dend kørendes een Tømme kun i haanden paa den eene Siide af Dyret liggendis, hvilket først om hornet bunden, holdes af dend kørende; naar han nu vil vænde Rechte om, kaster hand dend eene Tømme paa højere Siide, og Drager Dyret did, naar hand vil Linchts om, kaster hand det paa vændstere Siide; Og Saaleedis farer da Persohnen ved god fære een 2 ja 3 miile i hver Tiime fort; Saa at *Finnen* føedes, klædes og færes af Reenen, og deris formue og riigdom bestaar i Reen-Dyer. — Saadanne *Finne Familier* er nu 3 i disse *Tydals* fielder til, Som holde Sig til denne *kiercke* og *Misignaire*, ej reignendes, at andra lese *Finner* kand Som Snarest der komme og fare bort igien, Fleere *Finner* have gerne Som jeg fornemmer, villet needsette Sig; men deris dyr komme bøndernis Eng Slott for nær, Som de have for deris *Egne Cratuere*; hvor fore de have afviist dem; bønderne fortælle og; førend *Finnerne*

kom hid til Tydals-fieldene, hafde de viild Reen nock, men efter at disse *Finner* var kommen, er ingen viild Reen at See; Disse Tydalske *Lap-Finner* Skal nu kun være efter deris viis maadelig riig, at Skatteres for at eje: hver een 80 Reen meere og mindere. — De *Liusedalsche Finner* paa de field til *Liusedals* brug i *Herjedalen*, Skal og være gemeenlig en 3 familier dog riigere, hver af nogle hundrede Reen; Det viidne for denne *Commission* Morten Nilsen Fiin har Sagt mig: hand har haft een Farbroder, paa Samme *Liusedalsche* Svendske fiede, *Jonas*, der har ejet een 3000 Reendyr; andere Siiger u-tallige, naar man nu vil voerdere et Reendyr over hovet for 3 rdr Saa var det een Skickkelig formue for een *Fiin*, Samme *Jonas Fiin*, Skal og have faaet et ære-Nafn af de Svenske over de andere *Fiiner*, hvor af hand har giordt Sig Saa til, at naar hand i Sin Stadz er kommet need i bøjden, har hand haft Fløjels kiol, med *Laass* foeret paa Sig, med een *Sviite* af noglō tiennere. Der giives og Fattige *Fiiner* Som tienner de riigere, og de ere de, Som gerne Strippe omckring i bøjdene og Tigge, og disse *incommoderer* bønderne ej alleene med deris tryglerie, men og naar de kand komme til, med at Rappe, dog kun det Som kan være Mad og tiene til føde, thi arbejde gior de iche, endskiøndt de ere friske og Sunde; det bønderne her have Sagt mig, Dersom *Lap Finnerne* have meere end Reen, Saa bestaar dend Riigdom i heele penge eller Dalere, thi der af Skal de være Elskere, og goede Forvarere, og dem kan dem fortienne med at Sælge Dyr, Fiin-Mudter, eller løyede Reenskiin Kiorteler, Som ere lätte og varme. Støvler og handsker af Reenskiind, meget varme: pengene have de nu iche at udgiive; uden til vadmæl at kiøbe, hvorj de gemeenlige gaac Klædde. Til Kongen Skatte de indtet ej heller giive noget til bonden til hvis gaarde Fieldene grændse Som jeg har hørt: men forbemt *Fiinn* Morten Nilsen Sagde mig, at de *Liusedalsche Lap-Finner* Som ere nu riigere, maa ærlig Skatte hver 2 daler til dend Svenske Foged, bønderne have her Sagt mig af deris forældre at have hørt, at *Lap-Finnerne* tilforn iche har været Saa langt her neer i Søer, men holdet Sig alt i Nord, og at i itzige bønders forældres tiid, ere de første *Lap Finner* komne hiid Saa langt i Sonden paa de Tydalske fiede, Saa at det er tegn til at de maa formeere Sig. Det maa være ett gammelt folck, een afkom af det gamle Nordligste land, kaldet *Biarmeland*; Ole Mog(e)us en fordum Erke Bisp til *Upsal* deeler *Biarmeland* i det overe og needre; i det overe *biarmeland* (Som er de, Norden for field kolen) Skriiver hand, ere folck af een Særdeelis forunderlig anseende, hvor til Vejen er *upassable*, og med u-overviindelige farer omgiiven og for Meunisker iche lät at komme til; thi den Største deel af *passagen*, er med meget høy Sne Stetze belagt, hvilcken om nogen vil fare over, Spender hand field dyr (det er Reen) for Sleden, ved hvis u-trolig Snelhed hand kan køre over Snee Fonnene naar de ere Stiv-frosne; Saxo fortæller: at een meget riig Skoug Mand ved Nafn *Memming*, Skal vel kanskee være: *Henning*, thi dette Nafn er endnu brugelig blandt *Finnerne*, der skal have haft Sit tilhold; Til denne da Kong *Holher* af Sverrig med dette Slags Dyr er kommen kørendes, har hand faaed kostelig bytte og Gods, og bleven der over riig og een lycksalig herre. *Olai Magni gothi Archi-Episcopi upsaliensis de gentibus Septentrionalibus libr. 1: Biarmia descriptio:*

In ulteriore vero Biarmia sunt quidam monstrosæ novitatis populi, ad quos aditus invius et insuperabilibus periculis obfusos est, nec facile mortalibus patere potest; major siquidem

*itineris pars præaltis nimbus perenniter obsidetur, quas si quis superare velit, Cervis Jugali-
bus currum instruit. cujus incredibile Celeritate, eximio gelu rigentia Juga Transcendat.
Meminit Saxo: Memmingum quendam Sylvarum Satyrum insignibus divitiis præditum, illio
mansionem tenuisse: ad quem Hotherus Sveciæ Rex domitorum Cervorum cursu perveniens,
maximorum spoliolum opumque adeptione ditatus et felix evasit.*

U-forgribelig betænckning.

Det er omtrent en Mandz Alder, Siiden at disse *Lap-Finner* ere fra Nord til Tydals
fieldene hidkomne de have og villet udbrede Sig længere i Søer til bræcke og *Femunds*
ostere Fielde; men bønderne paa begge Siider have formeent dem det, deels for Dyer
weiden, og Fiskeriets skyld Som de betage bønderne, deels og fordj *Finnerne* dyer stund-
um kand komme bøndernis Enge-Sletter i fieldene for nær, hvorefter *Finnerne* der fra
maattet begiive Sig: Dog Sees Saa meget heraf, at bønderne i bøjdene ej have Saa ganske
kundet forviise *Finnerne* udaf de fiede Som de have i besiddelse, og er uden for bøndernis
Græs- eller Fægang. Thi Siunis den Stræckning, *Finnerne* nu indehave af landet til fields,
det alt at være kongens Almiinding; hvor om de kongl: Norske betiendtere ej Saa meget
har kundet bekvymret Sig, deels fordj de ere andseede for øde og ufrugtbare, samt util-
ckomelige og langt affliggende, der Snart af det eene Snart af Det andet *Finne* partie ere
brugte, deels for uvisse, Saa lenge Som grændse-Skillet imellem Norge og Sverrig ej har
værit fast Satt. Det er og noget fremmed og underligt: De *Lap Finner* komme og Sætte
Sig i fieldene, hvor de lyste, need uden forlov, de leev og nære Sig af fieldene i hobe Tall,
og betage de Norske bønder mangen god Lejlighed af Skytterie, Fiskerie; og EngeSlet, Som
disse kunde nyde godt af, og til hielp i deris Skatters betaling. Det er der for min ufor-
gribelige Meening: naar fieldene imellem Riigerne eengang bliver deelte, at da

(1) Een ordentlig Marckegang af kongl: Committerede med hver bøjds betiendtere og
kyndige bønder Saavel som Skickkelig *Lap Finner* i disse Fielde anstilles, og enhver bøjds
Fielde i visse Field-lejer legges: dog Saaleedis at dend Norske bonde ingen nfgang eller
præjudice Skeer paa de herligheder af Dyer vejderie, fiskerie, Fægang, EngeSlett eller andet
han til Sin gaard fra arilds tiid haver haft og have bør, dernest at eftersom det øfrige af
fieldene findis frugtbar til af græsgang fiskevande og Skytterie om Sommeren, og af Maasse
og Dyer vejde om viinteren, derefter kunde fieldene til een eller fleere *Finne Familiers*
fornødne underholdning udviises og fæstes eller bøsles, med J agtagende at dend udviisning
Skeer heller Rum og viid til jtzige *Finne Familiers* Rundelig ophold, end kua og trang,
thi man vil forestille Sig, at disse Folck formeere Sig med tiiden, og naar alle fiede Sa-
leedis *Successiva* det eene efter det andet til andere visse *Familiers* egen privative brug og
Nytte bleve overgiivne, Saa hafde de jtzige *Finner* børn naar de bleve mange, ingen udveje
til at føde Sig paa og har ieg vel hørt af *Finnerne*, at de foruden de bare fiede endogsaa
i haardeste viinter tiid behøve Skoug at være i for at have luun imod det haarde vejrt at
varme Sig veed, thi alle viinter Natte maa de være ude, og vogte deris Dyer imod Ulfven
Som er deris tyngeste og besværligste bestilling i deris Stand. Naar nu fieldene Saaleedis
i vüse fiedlejer var inddeelte, var nest guds kundskab een Politie og moralitet der fornøden

at indføre; Thi Som de nu leevende, ere de lige som uden for verden, følgerig uden for lovene, derfor villé een Skole Mæster hos dennem holdes, at oplære børnene troelig i Guds ord hvorfra naar de fiengé dend Sande oplysning, Saa vilde ald den overtroe og gøglerie; Som de Mistænckes for, og i Saadanne afliggende Stæder kan icke andet, end være Skiult for øfrigheden, af Sig Selv forsviinde; Een af de ælste og vittigste *Lap Finner* kunde og Som Kongl. lænsmand *authoriseres*, i ett vist kvartier i fieldlejerne og over dem een *Civil* betiendt eller høvitz Mand settes, hvilcken med Skole Mæstere for det første maatte have enslags Myndighed, til at kalde Fieldlæugerne Sammen på visse beqvæmme tiider og Stæder, at underviise dend Meenighed i Guds ord, forckynde dem de Kongl. befalninger, have indseende med at de efterleevende, anmelde for bøjde øfrighed, hvorunder de *sorterede*, hvad betydeligt forefaldt af grove Misgjerninger, af andre fremmede *Finners* Indtrængseler, af dødsfald og Arve-Skifter, hvor ved øfrigheden kunde komme til nogen erfaring om deris tilstand, Som de nu holde dulgt eller andre mærkelige *Fataliteter*; i det øfrige See derhen, at de børn, Som ved fieldlejen efter loven bør blive vorder veed haandthævede, og de andere Som ej deraf kan fødes, Sættes hos bønder folck til arbejde og i tieniste, hvor ved den for *Publico* besværlige om-Strippen og Tryglén kunde hemmes, hvor efter Saadanne unge folck til øede Stæder, hvortil lejlighed noch er i Norge, og Særdeelis i FindMarcken kunde anviises at rødde og bygge; (3) Det var da Naturligt, at Saadanne *Lap Finner* naar de bleve forsickrede og beskiermede ved deris Næring i kongens lande, de ligesom andere under Danere med tiiden maatte Skatte, af deris field lejer efter disse deris frugtbarhed og *Finnernis* formue til Saadan een *Civil* betiendters beholdning; Saaleedis hører man de *Liusendalske* field *Finner* og andere Som formaae noget, til dend Svenske *Krone* aarlig hver 1 a 2 rdr. man betale; og er i Sig Selv efter Folcke Rættén, at een undersaat, Som nyder en herres Jord og beskiermelse, maa Skatte efter taalelig lejlighed til Sin lands herre. Dog hvad udgift kund vel være billigere end naar disse Norske *Lap Finner* aflagde noget taaleligt til deris geistlige og verdzlige betiendters underholdning og belønning; —

Dette er de geistlige og vertzlige øfrigheds Persohner og betiendters tilsun og nærværelse, der kan erfare og See deris vildfarelser, og Ryggeløsheder, om noget der af hos dem Skulle findes, Rætte, som geraader til at indføre een god Skick og orden næst guds-frygten til de folckes eget beste; Ej at tale om andre goede *Consequenser*; at under tilsyn af nærværende kongelige betiendtere kunde de bringes til een Slags Stadighed og Sædelighed, i den Stæd de nu som ingen Roe have, fra et til andet Stæd omstrippe, J Særdeelighed i krigs tiider kunne de være de beqvæmmiste kundskabs Mænd; viidere kunde Reen- og Elsdyer Skiind til ingen fremmed men til vore Egne i landet, efter Sit værdj, Selges og *Fabriqveres*; da *Finnen* nu drager dermed bort, man veed icke hvor; Fremdeelis dend heele fieldtract fra Nordenfieldske Stift begyndelse indtil Nord østligst i *Finmarcken* Kunde med tiiden blive en ordentlig indrættet Sammenhengende *Colonie* eller Folcke Slag imellem Nordske bøjdelæuger og Sverriges *Provincier*, hvilcke dog her under Sit bøjdelauges geistlig og vertzlig *Jurisdiction* maatte blive *sorterende*. Af eendel bønder i de Nordske bøjder har ieg forstaaet, at de heller Saa disse *Lapfinner* bort fra fieldene ganske *elimineret*, end Saa nær hos dem der *logered*, thi Som troligt er, *Finnerne* Som ingen gaardsbrug have at tage

vahre paa, bortskyde de vilde Dyr og Fugle paa fieldene fra bønderne, de fiske i hvor liidet det end er, fra dem, og hvad fæbete eller Maasse paa fieldene og i fielddalene er eller blive kunde, det fortærer *Finnerne* fra dennem: men naar man vilde forud Sætte (1) at kongen har een Alminding, adskildt fra bøjdenis Fælleds March, eller Saa kaldet bøjde alminding, Som hører bøjdelaugene til, Saa Staar det kongen fridt for at *disponere* allernaadigst over Sin Alminding til hvem hand vil, (2) de Lap Finner Som et gammelt Norskt Folck og Christene Mennsker maa dog lades nogen Stedz at være til og de maa have ett Rum og Stæd at Sidde paa, man kan ej viise dem ud af landet, naar de ej have Syndet eller forbrudt noget, og bliver det en *glorieux* Sag; om de med tiid og Stund *redigeres* til en Slags gudelig Skikkelig og ordentlig leevemaade, Som ieg meener, nogenlunde er giørlig, for saavidt man kan bringe dem under vedkommende geistlig og Vertzlig øfrighedz Tilsuun. — Efter at ieg havde hørt bøndernis kære maal over Lap Finnerne, Nembl: at disse med deris dyr komme undertiiden bøndernis Enge-Slætt og deris afliggend Sæter-Marcker for nær; kom ieg til at Reise, Siiden bøjde vejene baade vare *upassables* og for lange omckring at fare, fra østbye gaard i Tydalen Fieldleedz en 6 miile over til næste grændse bøjde *Merrager* og det i Fiinnernis *Kieriester* med Reens dyer for; Paa denne vej havde ieg nu Lap *Finner* 3: Som skydzede mig frem; disse Nafn: *Nils Larsen* Anders og Hendrich Nilsen, brødere af Tydals fiede, og Særdelis dend første klagede der imod til mig over eendeel af de Norske bønder i Tydalen: at hvad Lap *Finnen* tilforn af Field og Sæhr-deelis af Skouge nær ved Fieldene i det Tydalske haver paa visse tiider om Aaret besiddet og brugt det til deels, og i Sæhr Skougen faar *Finnen* af nogle bønder ej lov til nu at bruge: da hand dog i haardeste viinters tiid ej kan undvære Skougen, for at have der luun og liise imod det haarde vejr paa fieldene, og varme for Sig, naar de maa være ude, og vogte deris Dyr Natt og Dag; Siigendes der hos; hand kan umelig leev paa bare haarde field, hvor ingen Skoug eller varme er at faae, om viinteren, men maa fløtte did need i Dalen, enten til Tydalen i Norge, eller til *Handels* Skougene i *Jemteland*; hand tilstoed og, at det undertiiden hænder Sig, at deris Dyr omckringvanchendes, kan komme bøndernis Marcke Sletter for nær, hvor fore og bønderne ere Vreede paa dem, men det Skeer kun Sielden, og det kun af nogle Enckelte Dyr; fortællendes derhos: naar Finnerne i Fieldalene nogle aar kan have haft Sit tilhold med deris Reendyer, og dermed frødig-giordt, eller bemøget det Støkke græs-land nogen Stædz imellem fieldene, Saa derefter voxer godt Græs; Saa vil eendel bønder tilEigne Sig det Støkke græs-land til deris Egne Creaturer, og viiser *Finnen* der fra; Fremdeelis at der har været fleere Lapfinner, Saasom førstbente *Nils Larsens* farbroder, der har villet need Sette Sig i Tydals fiede: men af eendeel bønder ej faaed lov der til, og er der fra bortviist.

De nu værende 3 Tydalske *Lap Finner* paa mit tilspørgende, Svarede: De gerne vilde til kongen Svare aarlig Skatt; Som deris Slegtninge paa de Svenske fiede giøre, Een Rdr. eller saa om Aaret; dersom de maatte nyde Roelig besiddelse af field lejene, hvor af de kunde leev

Hvilcket atter er een omstændighed, Som viiser, hvor tienlig een Marcke gang imel-

lem Norske bøjde Lauger og *Finnerns* field lejer i fremtiden, naar Skillet af grænzerne imellem begge Riigerne eengang er bleven *adjousteret* og til Rigtighed bragt. — Ligesom jeg *avancerer* Nord efter, Skal ieg erckyndige mig om disse field lejers liggend og *Lap Finnernes* tal til hvert bøjdelang; forestillendis mig; jo længere Nord jo fleere der af vil findis; dend heele *Tract* fra Søer at reigne til forbi *Wardehus*, af *Finnerns* field lejer kunde uforgribeligén, deeles i viss *qvartier*, og over hvert et *qvartier* en *Civil* øfrigheds beckiendt med Nafn af høveds Mand; fogd eller befalnings Mand. Settes, dermed de *Folches politiske* Stand skulle have indseende; og efter becommende *Instrux* bringe dem med tiiden under en *disciplin* og orden, der og i behøvende tilfælde kunde haandhæve og *Maintineere* dem ved de Rættigheder, Som dennem af deris Kongl: Mayt: Allernaadigst ville *accorderes*, thi Som ieg har forstaaet af *Finnerns* tale til mig, og vændtelig være kan, Saa er de *folck* øfrighed; følgelig og forsvar-løes; Og dertil kunde ret findes beqvæmme *Subjecta*, der kunde Rende paa *Skiie*, og gerne for en Ringe belønning, uden besvær for deris Kongl: Mayts *Cassa* (at forstaae, om hver een *Finne*-huusfader til de kongel: Fogder kom til at Svare noget liidet i aarlig Skadt, det de gerne vill gjøre) og uden besvær med Skyts for bøjdene skulle ville paatage Slig en *Civil* betienning over *Finnerne*, naar hand kun kunde erholde det allernaadigste løfte til viidere *employe* anden Stedz hen i fremtiden; Og Saadanne *Civile* betiendtere kunde under hver *districts* Amtmand eller dend deris Kongel: Maytet dertil allernaadigst ville beskikke, vorde *Subordineret*. —

Referenterne heraf have været til deels *Finnernes* Skolemester, dels bønderne, deels *Finnerne* selv.

Følger nu en *Extract*

af Grendse-Protocollen, over Grendsens Gang fra *Herjedalens* begyndelse i Søer indtil det Grendse Field *Haalsio-Ruva* i Nord imod *Jemteland*, saaviit som jeg med Vidners *Examen* til 28 April: 1742 er *avanceret*.

Concept af et olngefærlig *Plan* til Grendsens Gang imellem det Svenske Fogderie *Herjedalen* og de i Vester dertil anstødende Norske Landskager, *extraheret* af det Norske Grendse-Protocoll over de tagne Tings-Vidner, at reigne fra *Slugu-field*, som gjør *Skielnet* inellem den Svenske *Eire*-bøyd (hvis *Jndmaaling ex suspens* er udsat) og *Herjedalen* i Søer, indtil *Helags-Stødten* i Nord, som skiller *Herjedalen* fra *Jemteland*, indretted efter den *Bramsebroiske* Fredz *Tractat* af A° 1645. dens 25de *Artic*: og det Kongl: danske *Cessions* Brev til *Sverrigs* Crone paa *Herjedalen* af 8de Sept: bemte Aar.

Forud maa jeg sige, at *Slugu-field* østen for *Vonsiø-gusten* gjør *Skielnet* imellem *Eire*-boygd og *Herjedalen* efter 5te Vidne i *Guldalen* Sp: 13. og 6. Vidne *ibid*. Sp: 4. derfra i Vester ligger nu det Field *Vonsiø-Gusten*, som ligeledes efter bemte 6. Vidne ved Sp. 5. skiller *Eire* fra *Herjedalen*: Men som deris *Skielle*-merker efter saamme Vidne gaar endnu længere i Vester til igiennem *Grøtaadalen*, saa veed man ikke, om den *allegverede raison* af *Skielle*-Merke kan fritage *Vonsiø-gusten* fra, at blive *terminus a Quo*, hvorfra *Maalingen*

avsluttet
læst av AL

Jobst Conrad Røemling
f ca 1700 + 9/2 1756

CHRISTIAN DEN SIETTE. AF GUDS

Naade, Konge til Danmark og Norge, de Venders og Gothers.
Hertug udi Slesvig, Holsten, Stormarn og Dijtmarsken, Greve
udi Oldenborg og Delmenhorst.

Vor Gunst tilforn. Af en, fra Os Elskelig Jobst Conrad
Rømling, Vores Obrist over et Regiment til Foeds udi Vort
Rige Norge, indkommen Relation om Grendse maalingene for nest
forbiegangne Sommer udi det Dig allernaadigst anbetroede Amt
og Stift, er det Os iblant andet allerunderdanigst bleven
foredraget, at udi Grendse Liniens opmaaling imellem
Jemteland paa den eene, og de Norske Bøygder Tydalen og
Merrager paa den anden side indtil Storsjøundet findes nogle
Fieldale, som undertiden beboes af nogle faae Norske og
Svenske Lap-Finner, af hvilke de Norske Lap Finner for dette
eller-for andre Districter paa disse Steder ikke betale nogen
Skat, saasom Bøygde Folkene, paa den Norske Side ere derimod,
og hindre at de af Fogden ikke kand bekomme nogen formelig
tilladelse, at boe i disse Fielde, og altsaa ikke heller kand
betale nogen Skat, da Almuen tilegner sig Fieldene, som en
Alminding, deres Gaarder tilhørende, og paastaae at have
Rettighed til enten at tillade eller negte Lap Finnerne at
boe sammesteds, endskiønt disse Fieldale efter Lap-finnernes
beretning de fleeste Aaringer ikke benyttes, men blive
henliggende uden at de komme nogen til gavn, da derimod de
Svenske Lap-Finner af slige steder, saasom Eendalen og
Langvolen, betale Aarlig Skat, og heraf tage anledning at
paastaae ommelte Steders possession, hvortil, naar de Norske
Lap-finner imod Aarlig Skat bleve formelig tilladte at beboe
Grendse Fieldene, Vi paa Vores side kunde ogsaa have
posessions Ret til slige omtvistede Steder, hvilke de Svenske
nu tilegne sig alleene;

Thi er Vores allernaadigste Villie og befaling, <ny side>
at Du seer derhen, at sligt i fremtiden af Vore Fogder og
andre vedkommende i det Dig allernaadigst anbetroede Amt
vorder i agttagen, Ligesom Du og ellers haver at lade Vore
Amtmænd udi Nordlandene og Findmarken, denne Vores
allernaadigste Resolusion bekjendtgjøre, til Deres
allerunderdanigste Efterretning, for saaviit liige
omstendigheder udi deres Amter maatte befindes.

Derefter Du dig allerunderdanigst kunde viide at rette,
og Os ellers at referre, at Du denne Vores allernaadigste
Ordre haver bekommet.

Dermed skeer Vor Villie. Befalendes Dig Gud
Skrævet paa Vort Slot Christiansborg udi Vores Kongel.
Residentz Stad Kjøbenhavn d. 7 Junii Ao. 1743.

Under vor Kongelig Haand og Signet

ChristianR

J. L. Holstein

Til
Stiftbefalningmand Nissen, anl. de Norske Grendse Fieldes
bebyggelse.

Indberetning

fra

den ved kongelig Resolution af 12te Juli 1889 til Undersøgelse
af Lappesforholdene i Hedemarkens, Søndre- og Nordre Trond-
hjems Amter anordnede Kommission.

allernaadigste Anordning af 11te December 1739; Saa indstiller dog allerunderdanigst: om ikke de Kongelige Betientere particulariter kunde kalde Lappene ned til sig paa et be-
leiligt Sted i Fiordhottene, og lade sig af dem betale den Skat, de fra Arilds Tid gjort have, i Sallens og Senniens Fogderier, hvorfor dem tillades at sidde i Fjeldene; Thi oppebæres den ikke nu, forend den Svenske Indmaling sker, hvilken jeg efter de Svenske Vidners Beretning slutter, ville blive hen imod Saen, kan man efter Høysthemte Anordning ei kræve den siden. Dette relateres af Deres Kongelige

Majestets allerunderdanigste tro Tiener og
Undersaant

Peter Schnitler,
(L. S.)

Altensbotten i Vestfinmarken d. 16de April
1744.

Afskriftens Rigtighed attesteres.
Christiania, 28de November 1890.

E. A. Thomle,
Arkivfuldmægtig.

Bilag No. 6.

Afskrift

af Roros Sorenskriveris Pantebog, forsaavidt efterstaaende Dokument bekræfter, der er
thinglæst 28de Januar 1796.

Underdanig Ansøgning!

At Lapfinnerne fra umindelige Tider med
Regjeringens og Ovrighedens Samtykke har
ermeret sig af Reensdyrsdrift i Norges konge-
lige Almindingers Fjeldstrækninger, det, ved
jeg, er Deres Høivelbaarenhed fuldvel bekjendt.
Ved Grændsetraktaten mellem Norge og Sverrig
af 7de—18de October 1751, har og Regjerin-
gerne fra begge Sider paa den omhyggeligste
Maade allernaadigst yttret sin Tilfredshed med
denne vores (skjont usle) Levehaand og Næring
samt givet os Frihed som før at boe og flytte
med vore Reens-Hjorder samt besjæne os af
Laud og Strand i de kongelige Almindinger til
Fode for os og vore Dyr, hvorhos os og er
lovet Beskyttelse mod al Vold og Overlast.
Disse Finnernes Rettigheder kan lettigen over-
holdes paa de Steder, Finnerne boe i nogen
Mængde, — men for mig og de flere enkelte
Familier, som boe i Fjeldstrækningerne ved
Roraa og Tydalen, er det saameget vanske-
ligere at forsvare vores af Regjeringen aller-
naadigst tilstaaede Friheder, da en Deel af
Bonderne i de senere Aar har foretaget sig
adskillige lovstridige og voldsomme Handlinger
mod Finnerne; thi paa de Steder i Fjeldene,
hvor vi bestandig har haft vore Sommerboliger,
og hvor der af Reensdyrgjødelsen nu voxer
godt Græs, vil Bonderne bortjage os fra, under
Trusler af, at de vil nedskyde vores Dyr —

ja undertiden komme de og til vore Boliger
i Fjeldene — og uden Aarsag borttage, hvad
vi Eier, hvorom vi kunne skaffe mange Beviser,
naar det var os om Hevn at gøre, men vi
tænker ikke paa Hevn, vi vil alene betrygge
os mod Overlast i Fremtiden. Dog har jeg til
Oplysning meddeet enkelte af de sidst forevode
Voldsomheder mod Finnerne: Bonderne fra
Rønningen, Grønlie og Gjære i Aalen, kom næst-
afvigte Sommer til Lapfinnerne, som havde sine
Boliger ved Riasten, og der, medens Finnerne
tillavede Reensdyrst etc. slog Mæden ned og
borttog Finnernes Kolberkjedler m. v., som
dog Fogden ved sidste Sommerthing var saa
retsindig og befalede Voldsnuendene at tilbage-
bevere, hvorom herpantegnet ærbødigt indbe-
haas Erklæring. Men isærlethed skrev mig
Thomas Christian Nielsen og min Naboe Thomas
Nielsen meget Overlast af Nyebyggeren Bent
Voldalen, som boer ved Veien fra Brække-
Bønden til Sverrig, omendkjont han ventelig
ei kan have større Rettighed end vi, da hans
Bopæl efter 14 à 16 Aars Behoelse endnu ei
er skatlagt og folgelig betaler han heller intet
til den Kongelige Casse. Fra Fjeldet Hyl-
tingen til Sorvoldalen har vi bestandig med
vore Reensdyr opholdt os, især ved Krussig-
volden kaldet, men Bent Voldalen vil nu under
mange Trusler bortjage os derfra for derefter
at gjøre sig desmere Nytte af de Steder i

Fjeldene, som ved vore Reensdyr ere opgjørelse. Den Uret, som Finnerne ofte tilføies af bemeldte Bent og flere Bønder, som komno til fjelds, medbringende noget Brændevin etc. for derved at afsnarre eller aftruo Finnerne deres Eiendom, vil jeg her forhigaa; — desuden er det en Uskik Finnerne imellem, naar det paa visse Steder indtræffer, at Ulvene gjoro Skade paa Reensdyrene, saa flytter Finnerne hen til og forbi andres Boliger, hvor for ingen Ulve er, og saaledes bringer Udyrene hen at gjoro Skade paa andre Finneres Reensdyr for selv at være fri; — saaledes har Finnerne, som sædvanlig opholder sig ved Tydalen, ofte uden at underrette os derom, flyttet forbi vore Boliger og derved bragt Ulvene hen til os, som, førend vi have vidst noget deraf, har anrettet stor Odelæggelse paa vore Reensdyr, hvorfor her ved underdanigst ansøgen, at Deres Hoivelbaarenhed naadigst vil befale og foranstalte: 1. at vi bemeldte 2de Finne-Familier fremdeles maa være tilladt med vore Reensdyr at opholde os som før i Fjeldstrækningerne fra Hyllingen til Soer-Voldalen, uhindret af bemeldte Bent Voldalen og andre Bønder, hvorimod vi aldrig agter at gjoro dem eller deres Eiendomme nogen Skade — men de kan fremdeles som før, efter Forening med os faa benytte sig af Slotten paa de Steder, vi har opgjørelse, ligesom vi og i andre Ting (naar vi kun selv maa leve i Fred) vil være Bønderne tjenstagtige i, hvad som Ret og billigt er. — 2. at Bønderne i Almindelighed paa det Alvorligste maa tilholdes at lade os have Fred, og ikke med Slagsmaal, Vold eller nogen anden Overlast fornærme os og berøve os vore Eiendomme. 3. at Finnerne paa disse Grændser, som ere 10 Familier i Fjeldene ved Sølboe, Tydalen og Aalen, og vi 2de benævnte nærmere Roraa ved Hyllingen og Krus-sioen, tilsammen 12 Finne-Familier, enten maa tilholdes for bestandig hver at blive i de Fjeldstrækninger, hvor de ere fød og opdragne, eller og, naar Udyr kan tvinge nogen af os til at flytte, vi da maa være forbunden til strax at melde samme til for de Finner, som boe i Nærheden af, hvor vi henflytter, paadet vi andre ved slige Leiligheder kan vide at vogte vore Dyr saa godt som muligt. Hvorimod den, som saaledes flytter, uden forud eller strax at melde de andre Finner samme, maa tilholdes at erstatte

idetmindste den halve Deel af den Skade, som saaledes ved hans ulovlige Forhold er tilføiet en anden. Herom udbeder jeg underdanigst Deres Hoivelbaarenheds naadige Resolution saaledes indrettet, at saadanne kan Thinglyses og ellers for enhver Vedkommende bekjendtgjøres til Regel for Fremtiden.

Trondhiem den 23de December 1704.

Underdanigst: Thomas Christian Nielsen paa egne og øvrige Lapfinners Vegne ved Aalen, Tydalen og Roraa efter opgivende og Begjæring forfattet af M. Lie. Til Hoivelbaarne Hr. Stiftamtmand Fjeldsted.

At Finnerne Jon Mortensen og Tomas Larsen paa sidste Aalens Sommering for mig beklagede sig over, at Behoerne af Gaarden Ronningen, Gronlie og Gjæra har været i deres Boeliger og der begjæret dem med Hug og Slog samt borttaget deres Kobberkjeder, — det forholder sig rigtig. Jeg kaldte derefter bemeldte Gaarders Opsiddere til mig og ved Examination kunne disse vel ikke negte Rigtigheden af Finnernes Klage, men de foregav, at dette skede, fordi Finnerne formædte dem paa deres Engesletter, og at de ei paa anden Maade vidste at faa dem bort. Jeg foreholdt da Bønderne, at dette ei var den rigtige Mando til at faa Finnerne Straffede for den Fornærmelse, de troede at være tilføiet, og Raadede dem derfor til, at de uden videre Omstændigheder lod Finnerne faa deres Kobber-Kjeder tilbage, hvilket og strax skeede; iøvrigt foreholdt jeg saavel Bønderne som Finnerne, at de for Fremtiden maatte entholde sig fra at fornærme hinanden.

Trondhiem den 24de December 1794.

J. K. Dons. Constitueret Foged.

Resolution.

Da det har behaget Hans Kongelige Højhed Kronprindsen paa sin Reise i Aaret 1788 naadigst at befale, at de Lapfinske-Familier, som horte til Norgo og behøve at benytte Land- og Fjeldstrækningerne ved Grændsen samt og ved Brække-Bygden, Aalen og Tydalen under Trondhjems Amt, skulde nyde billig Beskyttelse og Haandtheves i Freed og Roelighed udi deres lovlige Nærings Brug af deres Reenshorder, hvilket er grundet paa og i Overensstemmelse med Grændse-Traktaten af 1751 dens 1ste Codicill, Saa tjener alle og enhver til

Erretning, som denne Resolution see eller høre, at de skal begjægne de Finne-Familier, som paa lovlig Mando søge at ernære sig med deres Reenshorder i de Pladser, Dale og Fjeldstrækninger, som ere indenfor Norges Grændser, især udi Stor- og Værdalens samt Guldalens Fogderi i Trondhjems Amt, paa en saameget Maade og ingenlunde forjage eller fordrive dem fra Sted til andet med deres Reen, hvorved dette fattige Folkeslag fornærmes i deres naturlige og tilvante Huusholdning, alt under vedborlig Straf efter lovlig Omgang, naar nogen beviiselig Klage for nogen ond eller voldsom Medfart mod Finnerne fremkommer. Derimod bor Lappesinnerne fra sin Side vogte sig selv for at gjoro nogen Behoer af ovennævnte Steder nogen Forsang eller Skade, og tilkommer det dem at vogte sine Dyr saaledes, at de ikke indkommer paa nogen Mands lovlig bøslede eller eiende Sæter eller Hoeslaatter, da de isaa-fald bor erstatte den Skade, som deraf forevoldes, dog bor Ingen selv tage sig til dette eller egenraadig fratage Finnerne her deres Dyr, Kaaber-Kjeller eller noget, som dem tilhører; thi, naar Skaden ikke i Mindelighed betales, bor den af upartiske Mænd taxeres til Erstatning for den Fornærmelse, alt paa den Maade som den anførte Traktats 1ste Codicill anørner. Videre bor de ved Thomas Christian Nielsen ansøgende Finne-Familier (som han hver for sig for vedkommende Foged bor navn-

give) fremdeles nyde den billige Rett at opholde sig med deres Reen og Folk udi de Fjeldstrækninger under Tydalen og Guldals Fogderie, hvor de ere Føde og opdragne, og bor de mellem sig betragte den nyttige Forsigtighed, at, saasnart Ulve angriber nogen Mands Reenshorder, bor Naboerne eller de nærmest tilgrændsende Finner derom advares, paadet de samtlige kan odelægge Udyr og frede deres Hjord. Uden saadan Advarsel bor ingen Lap flytte ind paa en andens Opholdssted, og, hvis Saadant modvilligt skeer, bor den Skyldige erstatte den Skade, som deraf kommer, Alt efter saadanne Kjendelser, som ved upartiske Mænd blandt Lapperne selv ifølge Grændse-Traktaten af 1751 dens 1ste Codicill bestemmer. Denne Resolution, bor Thomas Christian Nielsen besørge, bliver læst paa vedkommende Thing samt og, at den forklæres for de øvrige Fjeldlapper, for hvilke Thomas C. Nielsen denue Ansøgning har ladet forfatte.

Trondhiem den 29de December 1794.

Fjeldsted. (L. S.).

in fidem:

I. C. Wulfsberg, Sorenskriver.

Paa ustempet Papir og uden Betaling udstedt til offentlig Brug.

I. C. Wulfsberg.

-10- 12

Program: Sameradion
Sänt: 1990-10-06 kl 19.00
Redaktör: Nils-Åke Matti

Kanal: P2
Utskrivet: 1990-10-09
Vår ref: 25357-TF

Sedvanerättsprocessen i Härjedalen

Vi ska prata om sedvanerättsprocessen i Härjedalen och vi ska göra det med hjälp av ordföranden för Tännäs sameby, Edvin Rensberg. Han hävdar att sedvanerättsbegreppet innefattar inte bara där man betat av hävd utan också en rätt att söka bete. Med andra ord menar han att man har rätt till bete där man aldrig varit förut. Edvin Rensberg kan inte ens tänka tanken på att förlora, trots att jag insisterar.

Edvin Rensberg: - Vi hyser stora förhoppningar. Vi sätter vår tilltro till den lagstiftning som redan gäller och det forskningsresultat som till dags dato redan är dokumenterat.

Men om du nu är så säker på din sak, varför inte då med glad håg kasta sig in i processen, om man nu är förvissad om att man ska vinna?

ER: - Vi har inte backat ur heller.

Men ni har ju ändå motarbetat processen? Ni har inte velat att processen ska starta?

ER: - Jag tror inte att själva processen gör att relationerna sameägare-markägare förbättras under tiden utan snarare blir det väl tvärtom. I det läget också får man väl hålla med vad ordförande Ingvar Aurell(?) sa. Under en rättegång, om det skulle visa sig nu att markägarna förlorar, så kan nog till exempel Stora acceptera ett nederlag i domstolen och acceptera domstolens utslag. Men det är däremot mera tveksamt om enskilda markägare är beredda att göra det.

Vad skulle det innebära om man inte skulle acceptera ett nederlag i domstol, menar du?

ER: - Det innebär i princip att den förlorande parten får också betala motpartens rättegångskostnader, samtidigt som han då kanske också är skyldig att följa ett domstolsutslag och det kan ju bli kännbart.

Om samebyarna förlorar?

ER: - Jag har svårt att se att en sådan utgång ska vara möjlig.

Kopior: PROCESSGRUPPEN

Om du ändå anstränger dig?

ER: - Jag kan inte se det, omöjligt.

Vad skulle det innebära för renskötseln?

ER: - Det jag kan tänka mig är att det kan till viss mån bevara begränsningar i ytterområdena, men en totalförlust vad det gäller sedvanerätten det kan jag bara inte skönja.

Hur stor förlust kan samebyarna tåla, om vi ser till hela Härjedalens kommun?

ER: - Det där är beroende av så många faktorer. Inskränkningar beror ju också på hur samhällsutvecklingen kommer att bli framöver. Hur kommer skogsbruket att utvecklas? Hur kommer turismen att utvecklas? Jag tror snarare att utvecklingen inom turismen och utbyggnader i övrigt är ett större hot mot rennäringen än själva processen.

I natt, det är onsdag i dag då vi står här, så revs Berlinmuren för gott och Tyskland blev ett så att säga, men i Härjedalen verkar det som att här håller en ny mur på att byggas upp. Är det så?

ER: - Ja, det kan väl tyckas så. Endera håller den på att byggas upp, en starkare mur, eller också håller den på att rivas, den som finns. Utgången av den här processen får ju visa då vad som kommer att följa.

Men är det inte så att oavsett vem som vinner eller förlorar den här processen så kommer muren att bli än starkare?

ER: - Nej, det tror jag inte, kanske de närmaste åren efter i så fall. Men successivt tror jag också att båda parter måste acceptera ett domstolsutslag.

Ser du inget positivt i det här?

ER: - Det positiva är väl då att det blir direkt fastställt var den här gränsen för sedvanerättsbete går. Det finns ju andra tolkningar också vad det innebär det här med sedvanerätten. Det är inte där man har betat av gammal hävd utan det är rätten att söka bete som är sedvanerätten.

Om man i ordet sedvanerätt sätter betydelsen att söka bete då finns det ju sedvanerätt överallt i Sverige?

ER: - Ja, det är precis det vi hävdar.

Så du menar att du kan åka ner till Värmland och söka bete?

ER: - Ja, i princip. Men jag tror inte det är nödvändigt.

Är det lyckligt det här med just den här inställningen om att egentligen har man otroligt, som du nu säger, stark rätt att söka bete överallt. Är det verkligen lyckligt för förhållandet mellan markägare och renägare i Härjedalen? Borde man inte tona ner just den här sidan av saken?

ER: - Nej, jag tror snarare att det är det som har varit felet, om man tittar historiskt bakåt i tiden. Har man verkligen lyft fram den rätten och hur den ser ut och allmänheten som har fått kännedom om den, då har det också varit lättare att acceptera.

Men nu är ju positionerna mellan markägarna och renägarna miltals ifrån varandra, så att säga. Pratar jag med en markägarrepresentant så är det ett helt annat ljud i skällan. Då är det frågan om att rätten enbart finns på renbetesfjällen. Pratar jag med dig så pratar du om att du har rätt att söka bete nästan över hela Sverige, som du säger. Hur ska man, om vi nu bortser från processen, närma sig varandra för man är ju ändå tvingad att leva ihop?

ER: - Jo, men de facto är ju det att vi har till dags dato använt marker utanför och lagt grundmarkerna för renbete. Det är det faktiska förhållandet.

./.

Utskriften får användas endast för e n s k i l t bruk.
AB Pressurklipp reserverar sig för hörfel och eventuell felstavning av namn.

./.

22 APR 1974

DIARIEN Nr
SÄK. Nr

PM

LANDBRUKSNÄMNDEN

I Jämtlands län

Ank. 74 02 01

2774. 73-361

Dnr (NJA 1967 s 415).

Saknr.

ang. betydelsen av avgörandet i det s k LossenmåletI. Redogörelse

I Lossenmålet (vattenmål) gällde avgörandet, såvitt nu är av intresse, frågan om ersättningstalan med anledning av dämningskada å

renbetesmark inom det s k sedvanerättsområdet. Sådan talan hade förts av dels kammarkollegiet och dels, i samband med revisionsansökan till HD, Könkämä m fl lappbyar.

Angående handläggningen av målet m m hänvisas till rubricerat referat i NJA. Här skall enbart behandlas omständigheterna kring den i målet använda lokutionen att den aktuella skadan ansågs drabba "lappväsendet som helhet" och ersättning förty skulle utgå till dåvarande lappfond företrädd av kammarkollegiet.

Dessutom skall vissa uttalanden m m från renbeteslagarna och rennäringslagen tagas upp till behandling.

I. "lappväsendet som helhet"

Kammarkollegiet skulle enligt instruktion i bl a vattenmål, föra talan för lappväsendets intressen, vilket kollegiet ansåg innebära intrång m m i renskötselrätten, då ersättning skulle kunna komma att utgå till lappfonden. För bevakande av dessa frågor erhöll kollegiet regelmässigt del av ansökningar till vattendomstolarna. Kollegiet avgjorde sedan om det förelåg sådant intresse, som kollegiet hade att bevaka. Vid detta slag av avgöranden förelåg inte skäl till någon närmare bedömning om det förväntade intrånget kunde anses drabba en eller flera lappbyar alternativt samtliga - "lappväsendet som helhet" - eller - som enligt dåvarande regler all sådan ersättning skulle tillfalla lappfonden.

Av samma skäl var det icke heller nödvändigt, eller ens möjligt, för vattendomstolarna att närmare gå in på frågan om skadan skulle anses drabba enstaka lappby eller "lappväsendet som helhet".

Avgörandet i denna del kan därför icke uppfattas som ett materiellt avgörande i fråga om vem som var bärare av sedvanerätten till renbete m m - drabbad sameby eller t ex "lappväsendet som helhet". Till detta skulle krävas ett positivt avgörande exempelvis genom en fastställelse-dom.

Det måste t o m bedömas så, att hade den i frågan drabbade samebyn - Mittådalens lappby - i sammanhanget kunnat yrka fastställelse på sedvane-

rätt (jfr nedan avsnittet "Fullföljdssituationen") så hade man kunnat åberopa betydelsefulla uttalanden i frågan gjorda i samband med renbeteslagarnas tillkomst; I propositionen till 1886 års renbeteslag (1886:2 s 34 f) betecknades sedvanerätten ^{av justitieministern, von Seyerer/} som "en verklig rätt" grundad på urminnes hävd och som var "fullt jämförlig med den betesrätt, som enligt lag tillkommer en by inom en annan bys område". Motsvarande uttalanden gjordes i anslutning till senare renbeteslagstiftning. Sålunda har sedvanerätten betecknats som den "servitutsliknande skyldigheten" som skulle styrkas på sätt som gällde för urminnes hävd, dock att krav på regelbundenhet i nyttjandet av visst område ansågs "icke förtjäna avseende" (prop 1928:43 s 71 f).

Eftersom renbetesmarkerna ^{- i enlighet med markernas och renskötselns natur} sedan århundraden varit uppdelade mellan samebyarna och från renbeteslagarnas tid dessutom legalt föreskriven, så är det huvudsakligen en och samma sameby som begagnat sig av ett och samma område.

Det hade i detta sammanhang varit nödvändigt, men också tillräckligt, för Mittådalens lappby att styrka att byn i c:a 80 - 90 år begagnat sig av detta område, för att byn därmed genom urminnes hävd skulle ansetts ha en sedvanerätt till ifrågavarande område. (För övrigt ett förhållande som genom senare forskning har visat sig föreligga. Jfr professor Knut

./. Bergslund yttrande den 18 mars 1972 till Jämtbygdens tingsrätt i det s k skatterjälismålet. Med all säkerhet skulle hävd ha kunnat styrkas även i Lossermålet för det fall kammarkollegiet hade åberopat vittnesbevisning. Jfr även karta av fil dr Ernst Manker: De svenska fjälllapparnas sitor och flyttningsleder. 1945. AB Kartografiska institutet, Esselte AB, Stockholm 1953. 2 blad).

Som framgår av referatet i NJA inträdde Kōnkämä m fl lappbyar i målet först i samband med kollegiets fullföljd till HD, varför utrymmet för en ändring av talan var begränsat på sätt stadgas i RB 13:3 angående ändring av talan. Berörda byar kunde därför i målets dåvarande läge endast övertaga och instämma i kollegiets yrkande att ersättning skulle utdömas till lappfonden. Detta var dock inte att bedöma som ett erkännande av att ersättning skulle grundas på att rätten till sedvanerättsmark skulle tillkomma "lappväsendet som helhet". Tvärtom bestreds kollegiets talerätt i denna sak med hänvisning till att sedvanerätten tillkom sa-

merna = berörd sameby med privaträttslig rätt. (I övrigt hänvisas till vad som ovan anförts).

1. Kraftträdandet av 1971 års rennäringslag medförde en avgörande förändring i förhållande till tidigare gällande renbeteslag för bedömandet av lagstiftningens innebörd i den här aktuella frågan.

Trots att det rent faktiskt förhöll sig så, att en och samma lappby av gammal sedvana begagnat sig av ett och samma sedvanerättsområde, så hade 2 § 2 mom i 1928 års renbeteslag endast ett generellt stadgande att "Fjälllappar må ock uppehålla sig med sina renar.... å de trakter utom.... renbetesfjällen, som lapparna efter gammal sedvana besökt med sina renar...". I 7 § 3 st i samma lag stadgades att länsstyrelsen kunde bestämma fasta gränser mellan lappbyar även för sedvanerättsområde. Den sakkunnige anförde till motivering av denna bestämmelse (prop 1928:43 s 88) att "I fråga om de vinterbetesland, som utnyttjas av de särskilda lappbyarna, är däremot (syftande på bestämmelserna om sommarbeteslanden, min anm.) ett fastställande av begränsade betesområden icke obligatoriskt, utan må i avseende å dessa förhållas efter gammal sedvana och praxis" (understruket här). Dvs det existerade redan en på sedvana grundad praxis att vissa lappbyar begagnade visst område även för vinterbete. Detta förhållande föranledde länsstyrelsen i Norrbottens län att t o m ifrågasätta nödvändigheten av lagreglering på denna punkt.

Bakgrunden till kammarkollegiets talerätt i denna sak var alltså att söka i renbeteslagens allmänna beskrivning av rätten till sedvanerättsområdet, som utgjorde grund för att ersättning för skada i förekommande fall skulle utgå till lappfonden. Detta förhållande uteslöt dock inte att viss lappby ha sedvanerätt till visst område grundad på urminnes hävd.

Detta senare förhållande framträder med än större tydlighet i 1971 års rennäringslag på i huvudsak tre punkter; det gäller dels beskrivningen av samebys område, dels skadeståndsansvaret och dels hälftindelningen av ersättningar mellan skadelidande sameby och samefonden.

På den första punkten gäller att samebys område kan gränsbestämmas jämväl avseende vinterbetesmarker dvs sedvanerättsområdet (6§). Anledningen till att denna gränsbestämning icke blev obligatoriskt föreskriven är att söka i det förhållandet att detta skulle medföra stora kostnader bl a föran-

ledda av fastställande av förhandenvaron av sedvanerätten i varje särskilt fall. Detta skulle då ses mot att gränsbestämning i allmänhet inte ansågs vara påkallad p g a rådande fast praxis.

Frågan om skadeståndsansvaret är också av intresse i detta sammanhang. Även här framträder sambandet sameby - bestämt (sedvanerätts-) område mycket tydligt. Det primära skadeståndsansvaret för skador, som orsakas av renar, åvilar den "sameby inom vars byområde skadan har uppkommit", varvid i "byområde" innefattas även vinterbete inom sedvanerättsområdet.

Den hälftindelning av intrångsersättningar m m, som skall ske mellan skadelidande sameby och samefonden, tillkom bl a som ett resultat av JO:s kritik 1966 av då rådande förhållande. JO uttalade då, som sin mening, att det "framstår som i hög grad stötande att t ex en lappby, som genom intrång i sin renskötsel kanske orsakas avsevärda direkta utgifter, ej får uppbära och disponera härför beräknad ersättning." (JO:s ämbetsberättelse 1967 s 405 ff). Av proposition 1971:51 framgår att den del av skadeersättning som inte är hänförlig till olägenheten för den omedelbart berörda samebyn (personkretsen) skall tillföras samefonden. Som skäl för detta anförs att samefondens del av ersättningen "blir ett skydd för den kollektiva folkrättsrätten, medan den del som tillfaller samebyn tjänar som personlig ersättning för dem som vid skadetillfället driver renskötsel inom en sameby". Trots den föreskrivna schabloniseringsregeln anför departementschefen att det bör vara domstolarnas sak att avgöra vem som skall anses vara rätt skadelidande (s 147 f). Till vägledning för sådant avgörande avseende sedvanerättsområdet anför departementschefen att det skall krävas "sådan bevisning som enligt allmän lag krävs för styrkande av urminnes hävd (prop 1928:43 s 71)". (s 158)

I riksdagens jordbruksutskotts betänkande 1972:5 i anledning av Kungl. Maj:ts proposition 1972:16 om godkännande av konvention mellan Sverige och Norge om renbetning m m jämte motioner behandlas tämligen ingående frågan om ersättning till berörda svenska samebyar för områden i Sverige och Norge, som dessa bvar inte längre skall kunna begagna efter genomförandet av konventionen och i anledning av denna stiftad intern lag.

Utskottet anför bl a "att sameby som genom den nya konventionen lider skada skall erhålla ersättning av ¹⁾ statsmedel" varvid ²⁾ "varje berörd sameby (bör) behandlas för sig" och ^{ifrågakommande} ersättning "utbetalas till vederbörande

3) sameby eller, i förekommande fall, till enskild renägare".

Denna fokusering på samebyn, som rättighetsbärare skall ses i samband med propositionens ständpunkt att den föreslagna konventionen inte kommer att medföra någon merbelastning för svensk renskötsel oaktat att gränsbestämda områden tillskapas för norsk renbetning i Sverige. Det skulle därför "saknas grund för att med statsmedel kompensera samebyarna för betesförlust" (prop 1972:16 s 33).

Förutom de i propositionen anvisade vägarna för samerna och samebyarna att få ersättningsfrågorna upptagna till prövning framhöll utskottet "att hinder givetvis inte bör möta att skiljemannaförfarande i förekommande fall tillämpas" (JoU 1972:5 s 7).

Utskottets enhälliga betänkande bifölls av riksdagen den 12 april 1972 utan att betänkandets fokusering på samebyn som rättighetsbärare eller frågan om ⁴⁾ skiljemannaförfarande mötte någon gensägelse i debatten (jfr snabbprotokoll från riksdagsdebatterna 1972 nr 58 anförande nr 53-58 s 44-53). Ett enhälligt utskott och en enhällig riksdag hyste annan mening än regeringen på denna punkt. (1-4)

Samfattning

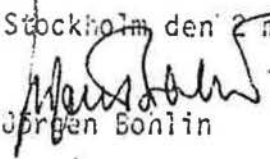
Kammärkollegiets talerätt i Lossenmålet var grundad på att ersättning i förekommande fall i enlighet med 1928 års renbeteslag (2 § 2 mom) för skada till följd av minskning i renbete på sedvanerättsmark då icke kunde utdömas till drabbad lappby utan skulle tillfalla lappfonden, vilken kollegiet enligt instruktion hade att företräda.

Detta förhållande har nu helt ändrats genom ikraftträdandet av 1971 års rennäringslag (28 §). Enligt denna lag skall drabbad sameby erhålla hälften av utdömd skadeersättning för bl a sedvanerättsmark medan resterande del skall tillfalla samefonden. Fonden representeras nu av kammärkollegiet endast efter särskilt bemyndigande från fondens styrelse.

Samebyn, som bärare av rätten till renbete m m på bl a sedvanerättsmark, har varit aktuell under renbeteslagarnas tid ända från det ovan nämnda uttalandet av justitieministern von Steyern 1886 till nu gällande rennäringslag. Detta framgår av hänvisningen till att rätten till sedvanerättsbete skall styrkas på sätt som urminnes hävd, där det endast är samebyn, som har haft sådan årsviss hävd till visst område, som kan bära upp en ~~myndiges~~ hävd.

Rätten till sedvanerättsområde är följaktligen knuten till sameby, som har att styrka sin rätt på sätt som gäller för urminnes hävd, medan ersättning för skada skall utgå på sätt konventions- eller rennäringslag föreskriver, vilket medför att sameby genom detta har givits en självständig talerätt till den ersättning som skall utgå till samebyn - i konventionsfallen till hela ersättningen.

Stockholm den 2 maj 1972

Jörgen Bonlin

Gränsbestämning kring samebys sedvanerättsområde

Rennäringslagen (RL, 1971:437) reglerar förhållandet ej blott mellan samerna (samebyarna) inbördes utan även mellan samerna och markägarna. En vattendelare i RL:s system av rättigheter och skyldigheter föreligger mellan marker som samerna får utnyttja året om (åretruntmarkerna) och marker som får utnyttjas endast under vinterhalvåret (vinterbetesmarkerna ibland även kallade sedvanerättsmarkerna, 3§ RL).

RL förutsätter att de renskötande samerna är organiserade i samebyar. För varje sameby skall finnas ett byområde, "Indelning i byområden göres av lantbruksnämnden" (7§ st 1 RL). Byområdet omfattar i första hand byns åretruntmarker. Byområdet "kan" emellertid också omfatta vinterbetesområde (6§ st 2 RL).

RL använder sig härutöver av begreppet "betesområde". Man torde kunna utgå från att därmed avses hela det område där samebyn äger betesrätt någon del av året. 8§ RL säger: "Med samebys betesområde förstås byområdet och övriga områden som samebyn begagnar för renskötsel".

Ett besläktat uttryck, som förekommer i RL är "renskötselområdet" (exv. 71 och 90 §§). Därmed torde avses en sammanfattande beteckning på hela det område där renskötsel med stöd av RL får bedrivas.

Av nu berörda bestämmelser får anses framgå att lantbruksnämnden har behörighet att bestämma gräns för sameby såväl inom som utom åretruntmarkerna. Däremot kan sådan gräns inte bestämmas för den del av betesområdet som ligger utanför byområdet. Av lagen får vidare anses framgå

att behörigheten att fastställa gränser inte är beroende av att den sameby, vars område skall avgränsas, ligger i rå med annan sameby. Avgränsningen kan således ske även mot område där antingen ingen renskötsel bedrivs eller där den aktuella samebyn har sådant vinterbetesområde som ej ingår i byområdet.

Sammanfattning. Lantbruksnämndens behörighet att dra gränser enl 7§ RL är inte begränsad till enbart åretruntmarker eller marker som angränsar annan sameby. En i administrativ väg bestämd gräns kan alltså helt omsluta byområdet. Det förhållandet att gräns dragits runt åretruntmarker och vinterbetesmarker utesluter inte heller att byn kan äga rätt till renbete utanför det gränsbestämda området, t.ex. på betesområde utanför byområdet. Man kan fråga sig vad det finns för praktiskt syfte att bestämma gränsen för ett byområde, om rätt samtidigt föreligger att beta utanför området. Svaret är att genom en sådan gränsdragning fastställs för det första att bete tillkommer byn A och inte byn B eller C. För det andra blir genom en sådan gränsbestämning klarlagt för berörda parter (samebyn och markägarna) att samebyn kan utnyttja renbetet och även utöva andra befogenheter som tillkommer den enligt RL utan att utsätta sig för ansvar för överträdelse av lagen. Jfr 65 och 71 §§ RL.

Man kan med viss rätt tala om ett inre och ett yttre vinterbetesområde. Med det förra avses område som ingår i byområdet. Detta i sin tur omfattas normalt av beslut enligt 7§ RL. Rätten till vinterbete kan givetvis bli föremål för prövning av domstol både i fråga om det inre och det yttre vinterbetesområdet. Det kan förutsättas att en lagakraftvunnen dom i en dylik tvist kommer att beaktas av lantbruksnämnden vid dess prövning (eller omprövning) av gränsen för byområdet. Den omständigheten att tvist råder, om sedvanerätt (rätt till vinterbete) föreligger till visst område, kan å andra sidan ej anses utgöra något skäl för lantbruksnämnden att ej göra gränsbestämning av markerna. Den administrativa myndigheten (lantbruksnämnden och

överordnande organ) arbetar på annat sätt och med andra utgångspunkter än domstolen. En rättslig prövning utesluter således inte en administrativ och tvärtom.

Vid bedömning av frågor som uppsåt och/eller god tro hos renägare torde man kunna utgå från att en fastställd byområdesgräns ofta kan få avgörande betydelse. Detta kan också uttryckas så att både samerna och markägarna inom en byområdesgräns kan känna en relativt stor säkerhet angående vad som gäller, medan motsatsen i viss mån kan komma att gälla utanför gränsen, även om gränsen som nämnts alls inte utesluter en betesrätt utanför byområdet. Inom ett gränsbestämt byområde kan samebyn utan större risk låta sina renar beta, medan byn utanför byområdet måste gå fram med större försiktighet och även vara beredd på att i vissa fall bli avvisad.

Man kan fråga sig vilka vinterbetsområden som bör ingå i det gränsbestämda byområdet och vilka som bör lämnas utanför. En antydning därom görs i förarbetena (prop. 1971:51 s. 159): "En stor del av markerna utnyttjas inte regelbundet utan endast under år med speciella väderleks- och betesförhållanden". Det sägs vidare att det i övrigt får bero på omständigheterna i varje särskilt fall när ett beslut om indelning i byområden skall omfatta även vinterbetsmarkerna. Det framhölls dock såsom önskvärt att dessa områden i större utsträckning än tidigare reserveras för bestämda byar.

I fråga om Tännäs och Idre samebyar har intet beslut fattats om bestämmande av gräns för byområde utanför året-runtmarkerna (lantbruksnämndens 2 län skrivelse 20.3.1974 till lantbruksstyrelsen).

Med tanke på syftet med TIG synes det lämpligt att ett sådant beslut - ev. efter samråd med TIG - snarast kommer till stånd. Även om det från markägare görs gällande att

byarna överhuvudtaget inte har några vinterbetesmarker utanför Åretruntmarkerna är det knappast sannolikt att det förhåller sig så. En rad olika utredningar har under olika tider funnit att byarna har sådana vinterbetesmarker, låt vara att utredningarna sinsemellan inte alltid överensstämmer.

Det är inte TIG:s uppgift att utreda omfattningen av byarnas ev. sedvanerätt. Å andra sidan kan TIG inte underlåta att söka klarlägga rättsläget på berörda områden. I detta arbete är det ofrånkomligt att även sedvanerätten kommer in i bilden. Redan i förarbetena till 1928 års renbeteslag uttalades att renbetesrätt föreligger "inom större delen av Norrland utanför lappmarkerna och renbetesfjällen och dessutom inom vissa områden av Kopparbergs län" (prop. 1928:43 s. 69). Detta uttalande återges utan reservation av jordbruksministern vid RL:s tillkomst (prop. 1971:51 s. 158) En rimlig tolkning av dessa uttalanden är att bevisbördan inom de områden, som i kartor och annat material till renbeteslagen angivits såsom belastade med renbetesrätt, i allmänhet får anses åvila den som påstår att sedvanerätt inte föreligger (och inte den som påstår att sedvanerätt föreligger).

En lämplig första etapp förefaller att vara att TIG i samråd med lantbruksnämnden, samebyarna och markägarna verkar för ett beslut om gräns för byområde utanför Åretruntmarkerna. Omfattningen av området får bero på den fortsatta utredningen. Möjligt är att även en sådan gräns måste beslutas i etapper. Först bestäms t.ex. gränsen för områden som ostridigt utgör vinterbetesmarker. Efter förhandling och/eller fortsatta utredningar kan området efter hand eventuellt utvidgas. Sedan byområdet fått sina slutliga gränser, bör TIG undersöka om byarna har behov av ytterligare vinterbetesmarker. Visar det sig att så är fallet och att sådana marker inte enligt RL ger rätt till vinterbete, bör TIG överväga att genom avtal om upp-

låtelse eller överlåtelse anskaffa de ytterligare marker som kan erfordras.

Här skall även behandlas ett besläktat problem. Antag att lantbruksnämnden med stöd av 7 § RL bestämmer gränsen för byområdet för dels byn A dels byn B. Efter någon tid finner A att den kan avstå en del av sitt område till B. Mellan byarna träffas därpå avtal härom. Är markägarna skyldiga att respektera avtalet?

Enligt 31§ RL får sameby eller medlem i sameby inte upplåta rättighet som ingår i renskötselrätten (Jfr prop. 1971:51 s. 121). Av denna bestämmelse får anses följa att sådana upplåtelser varom här är fråga inte heller är giltiga. Det torde härvidlag vara utan betydelse om A:s upplåtelse till B sker mot eller utan vederlag. B:s betning på A:s område torde få betraktas som olovlig betning. Om den gjorda - ogiltiga - upplåtelsen ej motsvarar ett endast tillfälligt behov, synes förhållandena böra ordnas genom en omprövning av lantbruksnämndens beslut så att de faktiska förhållandena legaliseras. Intill dess så skett är det A som har att föra talan för området mot intrång eller skador av olika slag. För skador som uppstår genom B:s renar torde A och B enligt allmänna skadeståndsrättsliga principer ha att svara. Straffrättsligt ansvar torde kunna utkrävas enligt brottsbalkens regler om skadegörelse eller åverkan.

utgivna av
instituttet för rättshistorisk forskning
Grundat av Gustav och Carin Olin

Särtryck ur *Rättshistoriska studier (Serien II) Band 5*

Sameland och samerätt

Ett aktuellt minoritetsproblem i rättshistorisk belysning

Av
MAURITZ BÄÄRNHJELM

Carl Bloms Boktryckeri AB. Lund 1977

Sameland och samerätt

Ett aktuellt minoritetsproblem i rättshistorisk belysning

AV HOVRÄTTSRÅDET MAURITZ BÄÄRNHJELM

Renar, samer och nybyggare

Den första högre varelse som efter inlandsisens bortsmältning gjorde sig hemmastadd i Skandinavien var *renen*. Den var redan då väl anpassad till ett liv nära is, svält och mörker. Renens matsmältningsapparat är så inrättad att djuret helt växlar föda mellan sommar och vinter.

Renens matvanor beskrivs på följande sätt av PETRUS LÆSTADIUS (bror till Lars Levi) i hans »Journal för första året av hans tjenstgöring såsom Missionaire i Lappmarken» (1831).

Lappen tillbringar gerna natten, der han vet bästa rehnbetet finnas, ty rehnerna måste både vinter och sommar fouragera sjelf. Om sommaren lefver han mycket af gräs och löf, om vintern af rehnmossa och laf på träden. Han har i proportion till kroppen mycket breda och stora klöfvar, hvilket gör, att han först och främst ej nedsjunker så djupt i snön, och för det andra, att han lätt kan gräfvä upp den, för att komma åt rehnmossan. Der ingen rehnmossa finnes, der gräfvär han icke, hvaraf man kan sluta, att han måste vädra den, fast den ligger under djup snö. Också skulle han väl eljest stå sig rätt illa och utmatta sig med mycket fåfängt arbete, ty, att genom 2 alnars djup snö gräfvä sig till bar mark, är ej litet arbete, till och med för en människa med skofvel, så mycket mera för en rehn, som endast har en klöf att ösa med. — — — Allra värst för rehnbetet är den så kallade flen, det vill säga en is, som lägger sig på marken vissa höstar. — — — Detta är Lappens svåraste oår. Deras rehnar lida hungersnöd hela den långa vintern och dö som flugor. Laf på träden är då deras enda uppehälle, och Lappen måste arbeta hela dagarna att fälla sådana lafträdd. Mycken skog blir på detta sätt förödd. — — — Äro då vargar i landet, så är olyckan fullkomlig. — — — Mången rik Lapp blir på ett enda flenår alldeles utfattig. Bland olyckor för Svenskar kan intet annat härmed jemnföras än vådeld för den, hvars hela egendom består i ett hus. — — — De, som förlorat all sin egendom, begifva sig till Norrige eller ned på landet att tigga. (s. 115)

Sommarbetet (»grönbetet») finner renen framför allt i fjällen, där den också finner ett visst skydd mot de förhatliga myggen. Vinterbetet finner

renen däremot främst i skogslandet många mil från fjällen. Detta gör att renen måste företa långa årliga vandringar.¹ Avståndet mellan sommarland och vinterland kan uppgå till 500 km. — Inom den s.k. skogsrenskötseln för dock renarna och deras väktare en mer stationär tillvaro.

I Sverige finns inte längre någon vildren, men den som ägnar sig åt renskötsel måste ändå i viss mån göra det på renens villkor och bl.a. följa den på dess vandringar. Renen är föremål för individuell äganderätt men den kan å andra sidan inte betecknas som tam i samma mening som kor eller får.

När *samerna* först kom till Skandinavien vet man inte, men flertalet forskare synes ense om att samerna i varje fall i de norra delarna kom in tidigare än både »nordiska» och finska folk. Samerna var liksom renarna väl anpassade till det hårda livet i dessa karga trakter. Mycket tidigt, kanske redan före invandringen, utvecklade sig hos samerna ett livsmönster där renen intog en central och senare dominerande roll. Först som villebråd och sedan som husdjur och viktigaste ägodel. Tesen bestyrks bl.a. av det faktum att en fjärdedel av det samiska språkets hela ordförråd har direkt anknytning till renen och dess skötsel.

Från början levde alltså samerna, liksom övriga tidiga invandrare i dessa trakter, på jakt och fiske och som »samlare». En del samer, särskilt i Norge och Finland, lever fortfarande på ett sätt som inte mycket skiljer sig från det här beskrivna.

Jakten på pälsbärande djur och handeln med deras skinn var ännu under början av 1500-talet en blomstrande näring. I den deltog även samerna. Som vanligt förstod människan inte att hushålla med resurserna och det var då, sannolikt under årtiondena omkring sekelskiftet 1600, som renskötseln i den form vi i dag känner den började att bli mera allmän.² Samtidigt inträffande i Lappland två andra förändringar. Den ena var den mera fast organiserade missionsverksamheten. Den andra var kolonisationen genom svenska och finska nybyggare.³ Enligt Læstadius var tidsordningen den här angivna.

Av vad som sagts om renens vanor torde ha framgått att den som ägnar sig åt renskötsel måste förfoga över mycket vidsträckta områden. Här finns verkligen skäl att tala om en areell näring. Å andra sidan finns i Sverige i dag ingen människa som äger en så stor fastighet att den kan användas för rationell renskötsel. I och för sig får annars vem som vill ägna sig åt renskötsel med egna eller andras renar.

¹ EINAR LÖNNBERG: Om renarne och deras lefnadsvanor, 1909. Innehåller talrika hänvisningar till äldre författare, exv Olaus Magnus och Linné.

² KNUT BERGSLAND i Samernas Vita Bok III: 1, 1975 s. 160. Se även åtskilliga artiklar i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, t.ex. Lapparna, Lappmark, Ren, Renskötsel.

³ ÅKE CAMPBELL: Från vildmark till bygd, 1948.

Renskötsel i tält, åretru marker, vinterbetesmarker

Praktiskt har frågan om betesrätten ordnats så att den som ägnar sig åt renskötsel i lag tillerkänts rätt att för ändamålet (och därmed sammanhängande behov av virke, byggnadsplatser, jakt, fiske m.m.) utan kostnad använda sig av andras fastigheter. Denna s.k. renskötselrätt gäller endast för samer. Det sammanlagda område där rätt till renbete finns är stort. Det motsvarar ungefär en tredjedel av landets yta. Renskötselområdet omfattar nästan hela Norrland och delar av norra Dalarna. Till det kommer en del områden i Norge där svenska samer har betesrätt.⁴

Renskötselrätten är inte lika överallt. Den är i viss mån anpassad till motstående intressen, särskilt när dessa utnyttjar marken mera intensivt. Om sådan hänsyn inte togs skulle det i och för sig vara fullt tänkbart att med framgång driva renskötsel på Sydsvenska högländet, Svältorna i Västergötland och många andra platser.

Sedan århundraden råder konkurrens om renbetesmarkerna mellan samerna, å ena sidan, och svenskar, norrmän, finnar och ryssar, å den andra. För det nuvarande Sveriges del har problemet lösts så att de renskötande samerna tillerkänts en starkare rätt på fjällen och områdena närmast dem. I skogslandet och områdena ner mot kusten är renskötselrätten svagare. Av betydelse för rätten är bl.a. lappmarksgränsen och odlingsgränsen (se kartan).

Bestämmandet av lappmarksgränsen (»lapplinan») påbörjades längst i norr redan av Johan III. Denna sträckning, där lappmarksgräns och odlingsgräns sammanfaller, gäller f.ö. än i dag. Slutligt bestämd blev lappmarksgränsen i sin helhet först på 1750-talet, alltså ungefär samtidigt som riksgränsen mot Norge blev definitiv. Meningen synes ha varit att hela området ovan gränsen (Lappland) skulle vara samernas eget land, där »de och inga andra måge och skola njuta, bruka, fika och fara», (utan att därmed något blev sagt om äganderätten) men också med rätt att använda området därutaför (närmast för vinterbete), när så behövdes och det kunde ske utan olägenhet för andra näringar. Befolkningsökning, svält och brist på jordbruksmark hos den svensk-finska befolkningen gjorde att nybyggarna — ibland med, ibland utan myndigheternas samtycke — trängde in i Lappland. Lapplinan höll inte. Jfr not 3. En ny gräns i liknande syfte drogs upp. Det var den s.k. odlingsgränsen. Beslut härom fattades 1867. Mera härom nedan i avsnittet om avvitrtingarna.

Båda dessa gränser finns fortfarande och har rättslig betydelse. De marker i Sverige som svenska samer får använda för renskötsel (och därmed sammanhängande verksamhet) uppdelas av rennäringslagen (SFS 1971:

⁴ Proposition 1971:51 s. 24, 127. För norska samer finns betesområden avsatta i Sverige.

437) i två kategorier: 1. marker som får användas året om 2. marker som får användas endast på vintern (1.10.—30.4.).

Åretruntmarkerna är dels markerna ovan odlingsgränsen upp till riksgränsen mot Norge och Finland, dels huvuddelen av de marker mellan lappmarksgränsen och odlingsgränsen som tillhör staten. Det förhållandet att renskötsel på dessa marker får utövas året runt innebär inte alls att det också är möjligt att verkligen föda renarna där hela året. Inom området Jämtland—Härjedalen—Idre finns ingen odlingsgräns. Där utgörs i stället åretruntmarkerna av de s.k. renbetesfjällen samt vissa av Kungl. Maj:t för ändamålet upplåtna områden. *Vinterbetesmarkerna* (även kallade sedvannerettsmarkerna) är övriga områden i Norrland där renskötsel »av ålder bedrivs vissa tider av året».

Medan åretruntmarkerna har klara gränser är utsträckningen av de särskilda vinterbetesmarkerna diffus, något som i sin tur inte sällan leder till tvister både mellan samer och markägare och mellan samebyar inbördes.

Äganderettsförhållandena. Utgångspunkter

De fastigheter där endast vinterbete får utövas ägs av bönder, skogsbolag och andra fysiska och juridiska personer. Fastighetsägarna själva har så gott som aldrig renskötselrätt. (Beskrivningen stämmer inte helt i fråga om Tornedalen. Under beteckningen koncessionsrenskötsel förekommer där ett närmare samgående mellan samer och bönder.)

På åretruntmarkerna är äganderettsförhållandena annorlunda. Där finns ett fåtal ganska stora jordbruksbyar, där äganderettsförhållandena är tämligen normala (exv. Svappavaara, Vittangi, Kurravaara, Soppero), men för största delen av området är äganderätten i viss mån tvistig. I praktiken hanteras markerna som om de var statens, men både bland samer och andra hävdas inte sällan att markerna ägs av samerna.⁵

Den rättegång (skattefjällsprocessen) som pågår gäller formellt äganderätten till ett antal »skattefjäll» i Jämtland. Vinner samerna rättegången är det antagligt att de utvidgar den till att gälla i första hand övriga skattefjäll i Jämtland och Härjedalen och i andra hand åretruntmarkerna i Lappland. Den som har tålamod och ett långt liv framför sig kan kanske få uppleva att frågan en gång kommer att klarna i sin helhet. Det skulle emellertid vara beklagligt om pågående och ev. framtida rättegångar skulle helt få blockera en mera allmän diskussion i ämnet.⁶

⁵ Exv Ronny Ambjörnsson i Dagens Nyheter 14.3.1976.

⁶ En sådan diskussion pågår f.ö. redan, se exv Einar Holm i Svenska Dagbladet 23.4.1974 och Tomas Cramér i samma 25.4.1974 och i DN 19.6.1976. Se även not 5. — Förevarande uppsats har tillkommit under tiden mellan tingsrättens och hovrättens domar i den första skattefjällsprocessen. — Genom Jämtbygdens tingsrätt dom 1.11.1973

Renskötselet. Områden i Norge ej utmärkta.

Det är dessutom så att den nuvarande oviss- en om rätt äget skapar praktiska problem för dem som har att hantera markfrågorna i fjällen.

Jag skall försöka att göra en analys av hur man har att se på frågan om samernas rätt till »sitt» land. Jag talar då i första hand om Lappland, dels därför att det är det för rennäringen dominerande området, dels därför att förhållandena i Jämtland-Härjedalen-Idre med deras bakgrund av norsk rätt är mera speciella och att rättegång pågår där.

Den diskussion som hittills förts — i och utanför domstolarna — har i mycket byggt på rättshistoriska argument. Samerna grundar sina anspråk på äganderätt på att de var »först på plan» men också på att de nu såväl som i äldre tid behövde äganderätten till aretruntmarkerna som underlag för sin näring och kanske också för att kunna bestå som etnisk grupp. De menar att, sedan markerna en gång ockuperats av dem i förhistorisk tid, de hela tiden har »hävdat» och nyttjat dem och betalat skatt som om de varit ägare. De som däremot anser att staten är ägare menar att staten mycket tidigt och senast under Vasakungarna etablerat en verklig äganderätt till Lappland.

Ingen jordäganderätt före 1789

För egen del kan jag inte godta någondera ståndpunkten. Anledningen är att det måste vara ohistoriskt att applicera ett begrepp som äganderätt till jord på förhållandena i Sverige under tider som ligger före sekel-skiftet 1800. Och om detta gäller centrala och mera »typiska» svenska bygder, gäller det alldeles särskilt om förhållandena i Lappland. Ingen jurist eller historiker kan vara omedveten om det relativa i innebörden av ett ord sådant som äganderätt. Men om innehållet bakom ordet blir alltför luftigt eller främmande, innebär det historieförfälskning att använda dagens juridiska etiketter på det förflutnas rättsliga verklighet. (Man får härvid inte låta lura sig av det förhållandet att även äldre författare och politiker — mera sällan däremot lagar — understundom begagnar ordet äganderätt.)

Mången tycks tro att tvisten mellan samerna och staten går ut på att hitta det tidigaste belägget för att den ena eller andra sidan haft »äganderätt» till marken. Som om lösningen låg i detta enda ord. Naturligtvis ligger det inte till så. Orden äga (verb eller substantiv) och äganderätt har under tidernas lopp betytt många olika saker. Vad som i verkligheten betyder någonting är vilka faktiska befogenheter som rättsordningen — samernas och andras — vid olika tidpunkter tillerkänt samerna och staten.

lämnades samernas yrkande om bättre rätt än kronan till vissa skattefjäll utan bifall. Hovrätten för Nedre Norrland har genom dom 1.10.1976, såvitt gäller huvudsaken, ej gjort någon ändring i tingsrättens dom.

Ägande till jord — den betydelse man i dag inlägger i ordet är i Sverige väsentligen en produkt av 1800-talet. Rätten ifråga tillskapades genom ett antal lagstiftningsåtgärder under åren 1789—1810. Före denna period fanns — i varje fall i Norrland utanför de få och obetydliga städerna — överhuvudtaget ingen äganderätt till jord. Alla hade något slag av rätt till den jord som de använde eller brukade, men äganderätt — nej.

Men någon måste väl ha ägt marken? Ja, så tänker den moderna människan, som har svårt att tänka sig konkreta ting utan ägare. Men för äldre tiders människor, t.ex. dem som levde före 1800-talet, var det lika naturligt att anse marken utan ägare som det är för oss att anse luften, havet, rymden eller människan utan ägare.

Att det i dag överhuvudtaget finns någon äganderätt till jord i Sverige beror på att Gustaf III och hans närmaste efterföljare vid makten genom ett antal beslut, främst vid riksdagen 1789 — revolutionsåret — påtagligt förbättrade rättsläget för *skattebönderna*. De utgjorde då ca en tredjedel av alla bönder i landet (Finland undantaget). Trots att man under denna reform inte talade eller skrev så mycket om äganderätt, kom dock besluten att innebära att den starkt begränsade besittningsrätt, som dessa bönder tidigare haft, förvandlades till en rätt som med vår tids terminologi kan betecknas som äganderätt.⁷ En annan tredjedel av bönderna var *kronobönderna*. De hade också besittningsrätt till jorden, men deras rätt var ännu svagare än skatteböndernas. Genom de nämnda reformerna vidgades möjligheten för dem att genom en avgift till staten bli överförda från »krono» till »skatte» och att därmed bli »självägande». Avgiften var vanligen tio års »ränta». (Vi skulle säga fastighetsskatt.) Denna möjlighet utnyttjade nästan alla kronobönder. Den återstående tredjedelen av landets bönder var *frälsebönderna*. Deras ställning förbättrades knappast, åtminstone inte genom nu berörda reformer. Frälsebönderna kom att motsvara (och motsvarar i huvudsak alltså) herrgårdarnas och godsens jordbruksarrendatorer. Däremot innebar 1789—1810 års reformer att frälseböndernas närmaste herrar inte längre som förut måste tillhöra adeln. Sammanfattningsvis kan man säga att alla som i dag äger fastighet i Sverige härleder sin rätt från någon av dessa »1789 års män».

Samerna lämnades utanför reformerna

En närmare undersökning skulle kanske ge vid handen att vissa fastigheter i städerna och någon mindre del av frälsejorden redan före 1789 innehades med en rätt som även med vårt synsätt skulle kunna rubriceras

⁷ MAURITZ BÄARNHJELM: När bönderna blev självägande — från förhistorien till nya jordabalken, SvJT 1970 s. 337 med hänvisningar.

som äganderätt, men detta är i så fall något som är ovidkommande för det problem som här diskuteras, nämligen ganderätten till de stora vidderna i norr.

Om man med rättshistoriska argument vill visa att samerna ägt dessa vidder och därför alltså är deras rätta ägare, måste man undersöka dels vad man i den äldre rätten överhuvudtaget menade med äganderätt, dels hur man vid den aktuella tiden uppfattade innebörden av samernas rätt. Det kan inte bli fråga om att inom ramen för denna uppsats prestera en fullständig utredning. Jag vill endast dra fram några tankegångar och synpunkter, som kanske inte så allmänt görs men som ändå kan bidra till att belysa frågan.

Petrus Læstadius gör på flera ställen uttalanden om samers och nybyggares rätt till jord. Hans arbeten är tryckta 1831 och 1833. Det finns dock anledning antaga att den skildring han ger på det stora hela taget skulle kunna gälla även för 1700-talets förhållanden. Om någon mera väsentlig förändring inträffat exv. under hans egen livstid, skulle han säkert ha nämnt det. Læstadius' far hade varit gruvfogde vid Nasafjälls silvergruva. Dessförinnan hade han förfäder verkat som präster i Lappmarken sedan mitten av 1600-talet. Han kan därigenom sägas representera en tradition som går tillbaka till den tidigaste svenska kolonisationen.

Læstadius' beskrivning av samerna och deras sedvänjor är både oförblommerad och nyanserad. I motsats till många andra betraktar han inte samerna som vare sig Über- eller Untermenschen. Han hade f.ö. själv samiskt påbrå. Jag skall här göra några citat ur hans »Journaler», som visar dels hur man då i allmänhet såg på rätten till jord i Lappland, dels hur man betraktade samernas rätt till betesområdena.

Det är till märkandes, att här aldrig någon fråga uppstår om mitt och ditt i afseende på ved, utan, hvar helst man finner ett träd, så tager man det, och, sedan jag huggit det, så anses det för mitt. — — — Såsom landet på andra orter utgör folkets fastighet och egor, så är sjön det här. På sjön är det mycken och sträng skilnad mellan mitt och ditt, på landet uppstår just icke någon fråga derom så framt icke för sjöns skull. (Del 1 s. 227, 232)⁸

Samernas rätt till betesområden skildrar Læstadius på följande sätt.

Ingen ting är naturligare, än att hela Byns område vore ett gemensamt betesland för samtliga Byamännen. Så lär förhållandet också ännu vara i de Nordligaste Lappmarkerna, och så har det, efter all sannolikhet, fordom varit i de sydligare äfven. — — — Men ehuru väl nu Byn samfäldt rådde om sitt Renbetes-land, såsom den samfäldt skulle ansvara för skatten, så ansågos dock vissa trakter vara hvars och ens enskilda tillhörigheter, såsom t.e. trakterna omkring hvars och ens Höstviste, vissa ställen upp i hög-fjellen, der någon plögade vistas under Sommartiden, äfvensom i Skogslandet der han brukade hålla till om vintern. Den trakt, der man efter gammal vana från förfädrens tid

tillbaka plögade slå upp sitt tjäll, den ansågs man vara egare till, men gränserna voro icke bestämda, utan i m...ntrakterna kunde än den ena och än den andra beta sina Renar: de förekomma under namn af *Allmänning* — och sådant är förhållandet än i dag — — — Att utstaka bestämda gränser för ett Renbetesland är i sjelfva verket en orimlighet — — — Deremot då det är bestämdt hvar Lappen äger att slå upp sitt tjäll, och att han i trakten deromkring får beta sina Renar, så är hans egende rätt större ju närmare det är omkring kåtan, men svagare och svagare ju längre det bär derifrån, tills den sluteligan upplöser sig i *Allmänning* utan att ens stöta ihop och komma i konflikt med en annan Lapps ägande rätt. Denna, likasom mot medelpuncten kondenserade och sedan i aftagande styrka sig utsträckande, äganderätt, är också i afseende på Renbetes-land högst naturlig. — — — då drifver man nog också Renarna in på Allmänningen, och den som först kommer till qvarn, så får han först mala. — — — Man får icke göra sig den föreställningen om Lapparna, att de flytta härs och tvärs, utan någon bestämd kosa. (Del 2 s. 300 ff.)

Här kallar Læstadius visserligen den enskilde samens rätt till renbetesland för en äganderätt, men av hans beskrivning av rätten ser man att den på avgörande punkter skiljer sig från det juridiska äganderättsbegreppet. På ett annat ställe säger han också att det visserligen förekommer att samer köper »lappland» av varandra, men att detta inte är tillåtet.⁹ Här skymtar en motsättning mellan samernas och de svenska myndigheternas uppfattning av rättsläget.

Reformen 1789—1810 innebar att vissa brukare-innehavare av fast egendom tillerkändes äganderätt till jorden. Men åtskilliga kategorier brukare-innehavare lämnades utanför. Dit hörde inte blott frälsebönderna utan även torparna, backstugusittarna, »husmännen» och »gatehushjonen» i Skåne, fiskarna i Bohuslans skärgård och samerna. De räknades alla till småfolket och hade då ingen politisk betydelse.

Innebörden av det som hände kan uttryckas så att den äganderätt till fast egendom som finns i dag inte går tillbaka på en ursprunglig och för all jord gällande äganderätt utan i stället på konkreta politiska beslut som riktade sig mot vissa grupper av brukare och/eller innehavare som maktthavarna ville gynna och vars stöd de behövde. Brukare som från politisk synpunkt var ointressanta lämnades utanför reformen. Att samerna betalt skatt för skattefjäll och lappskatteländ innebar således inte efter svensk rätt att de då eller nu är att anse som ägare till landet. Mycket av den värdefullaste jorden i landet ägs i dag av ägare som direkt härleder sin rätt från innehavare som uttryckligen var »frälsta» från skatt.

Till de lottlösa hörde som sagt bl.a. samerna. Andra lottlösa fick senare sin ställning förbättrad exv. genom ändringar i arrendelag-

⁸ Jfr ERIK SOLEM: Lappiske rettsstudier, andra upplagan, Oslo 1970, s. 78.

⁹ Del 2 s. 322.

stiftningen (1907 och senare) och tillkomsten av ensittarlagen (1918). Sistnämnda reformer blev i allt väsentligt utan betydelse för samerna.

Samernas vid 1800-talets början mycket utsatta rätt stärktes genom Kungl. Maj:ts brev 20.4.1841 till KB i Jämtlands län ang. »bestämmande af säkre gränser för Lappallmogens i Länet renbetesstrakter».¹⁰ Brevet följdes av bestämmelser till samernas förmån i avvittringsförfattningar och i 1886 års renbeteslag. Ingen av dessa författningar ens snuddar vid tanken att tillerkänna samerna äganderätt till fjällen. Mera om avvittringarna i det följande.

Den norske forskaren Sverre Tønnesen har i »Retten til jorden i Finnmark» (1972) med hjälp av en omfattande dokumentation försökt att beskriva samernas, däribland även fjällsamernas, rätt. Studier av samernas rätt kan aldrig göra halt vid riksgränser, och det gör inte heller Tønnesen. Hans arbete är liksom Solems emellertid av särskilt intresse för Sveriges del eftersom stora delar av Finnmark tillhörde Sverige fram till 1751 års gränsreglering. Den rätt som fjällsamerna hade i Finnmark före överförandet till Norge blir i denna framställning på flera sätt ganska lik den rätt som tillkom skattebönderna i Sverige. Samernas rätt karakteriseras som kollektiv för byn. (Skatteböndernas rätt var både kollektiv och individuell.) Samernas — kollektiva — rätt var dock såtillvida svag som statliga myndigheter kunde ge nybyggare rätt att utan ersättning till samerna ta deras områden i anspråk (s. 103 ff.).

Om det är riktigt som jag hävdar att bönder, nybyggare och andra bofasta före 1789 saknade äganderätt (men fördenskill inte rätt) till av dem nyttjade områden, är det en ologisk och ohistorisk tanke att de nomadiserande samerna skulle ha haft en rätt som var väsentligt starkare än de bofastas.

Av det sagda följer att den rätt som samerna hade till de områden som de använde inte kan betecknas som äganderätt.¹¹

Hur uppkom statens äganderätt? Avvittringarna

Men om det nu är så att samerna inte har någon äganderätt till Lappland, vad är det då som säger att just *staten* äger landet? (Med undantag för det fåtal byar och enstaka hemman i Lappland där »vanliga» äganderättsförhållanden råder.) Eller är det kanske så att Lappland fortfarande saknar ägare? (En från teoretisk synpunkt i och för sig fullt möjlig konstruktion.)

Främst Vasakungarna men även andra regenter före och efter dem

¹⁰ ÅKE HOLMBÄCK: Om lappskattelandsinstitutet och dess historiska utveckling, SOU 1922: 10 s. 59.

¹¹ Överensstämmande SOLEM, a.a. s. 252.

har tid efter annan utfärdat bestämmelser om rätten till Lappland. I enlighet med äldre tids tänkesätt och språkbruk gjordes därvid ingen klar skillnad mellan privat rätt, offentlig rätt och höghetsrätt (suveränitet).¹² Hade inte Gustaf Vasas och hans kollegers olika uttalanden kompletterats med senare tiders författningar samt rättsliga och administrativa praxis, skulle man kanske fortfarande kunna hävda att huvuddelen av Lapplands vidder vore utan ägare i privaträttslig mening. Men så är inte förhållandet och vad jag därvid i första hand bygger på är *avvittringarna*. De var en typ av för norra Sveriges fastighetsförhållanden grundläggande lantmåteriförfattningar. Genom avvittringarna skildes statens jord från andras, i första hand böndernas. Sedan det sålunda blivit bestämt vad som tillhörde byalagen, kunde uppdelningen av dessa genom olika slag av skiften vidta. De första avvittringarna påbörjades på Carl XI:s tid. De sista avslutades omkring 1920.

Många författningar om avvittring har utfärdats under århundradenas lopp. Den som haft den största praktiska betydelsen i Lappland är 1873 års avvittringsstadga för Västerbottens och Norrbottens lappmarker (SFS nr 26, vilken formellt ännu gäller). Syftet var »betyggande av skogens framtida bestånd och bevarande av Lapparnes renbetsrätt». Författningen föreskriver att avvittring *skall* ske i hela Lappland. Gränser skall dras mellan vad som skall vara byalagens och statens jord. Författningarna gjordes av lantmätare. De kunde överklagas. Sedan de vunnit laga kraft var en definitiv gräns satt mellan böndernas (senare vanligen skogsbolagens) jord, å den ena, och statens jord, å den andra sidan. Även samernas intressen skulle beaktas vid avvittringen. Sålunda skulle en gräns sättas mellan »de delar av lappmarken, som äro tjänliga för odling och den mark, där nybyggesanläggningar icke vidare må tillåtas». Jfr ovan s. 55. Samernas rätt till vinterbete på enskildas mark inom lappmarken bekräftades. En fastighetsbildningsförfattning skapar i och för sig ingen ny rätt för sakägarna. I princip gäller detta också om avvittringarna.¹³ I fråga om dem är det i stället så att både de som utfärdat författningarna, och det gäller särskilt 1873 års stadga, och de som tillämpat dem, helt enkelt utgått från att det gällde att dra upp en gräns mellan statens och böndernas (byalagens) jord. Samma synsätt bär också upp de olika renbeteslagarna, av vilka den första tillkom 1886.

Avvittringsstadgorna antyder inte med ett ord att samernas rätt är en samernas äganderätt. Om så hade varit fallet skulle det innebära att samerna skulle dela äganderätten med staten. Sådana konstruktioner var

¹² KERSTIN MALCUS: Maktpolitik och länsrättslig förvaltning. Den regalrättsliga doktrinen i Sverige under 1560-talet. Lund 1971.

¹³ HD:s dom i rättegången om den vid avvittring på 1880-talet utlagda Älvdalens kronopark (NJA 1944 s. 279) visar dock att det i praktiken får anses som i det närmaste uteslutet att riva upp ett lagakraftvunnet avvittringsutslag. Jfr NJA 1952 s. 364.

för all del inte främmande för äldre tiders jurister, t.ex. under 1600-talet, men ingenting kunde vara 1800-talets lagstiftare och politiker mer främmande.

Mot det sagda strider inte att högsta domstolen i rättsfallet NJA 1965 s. 492 ansett samernas *renskötselrätt ovan odlingsgränsen* ha den innebörden att den vid skador i vattenmål bör ersättas enligt samma grunder som äganderätt.

Mot tanken att ge avvittringsförfattningarna och de därpå grundade förrättningarna den innebörd som här hävdats, kan sägas att de inte givits karaktären av *lagar* utan återfinns i författningar av lägre dignitet. På detta kan svaras att man förfor på samma sätt med alla viktigare författningar om laga skifte och annan fastighetsbildning på landet före 1926 års jorddelningslag. Även om avvittringsstadgan inte betecknats som lag har den å andra sidan i likhet med »riktiga» lagar utfärdats efter riksdagens hörande.

I själva verket har den äldre doktrinen — jag syftar närmast på 1800-talet — tal om äganderätten som helig och odelbar slagit igenom i Sverige mycket sent och mycket långsamt. Förutom vad som redan sagts hänvisar jag till den här (och i Finland) allmänt gällande allemansrätten liksom till den åtminstone tidigare och särskilt i Norrland tämligen begränsade respekten för jordägarens exklusiva jakträtt. Som kontrast till den svensk-finska synen på dessa ting kan nämnas att på den tiden när man i England — framför allt under 1700-talet — genomförde en motsvarighet till våra skiftesreformer *varje särskild förrättning* måste underställas parlamentets godkännande. Också har man än i dag i anlosaxiska och andra länder med en stark romerskrättslig tradition en helt annan respekt och känsla för äganderätten till jord än på våra breddgrader. Både rörande och sorglustiga exempel på detta har nog flertalet svenska turister upplevt i dessa länder.

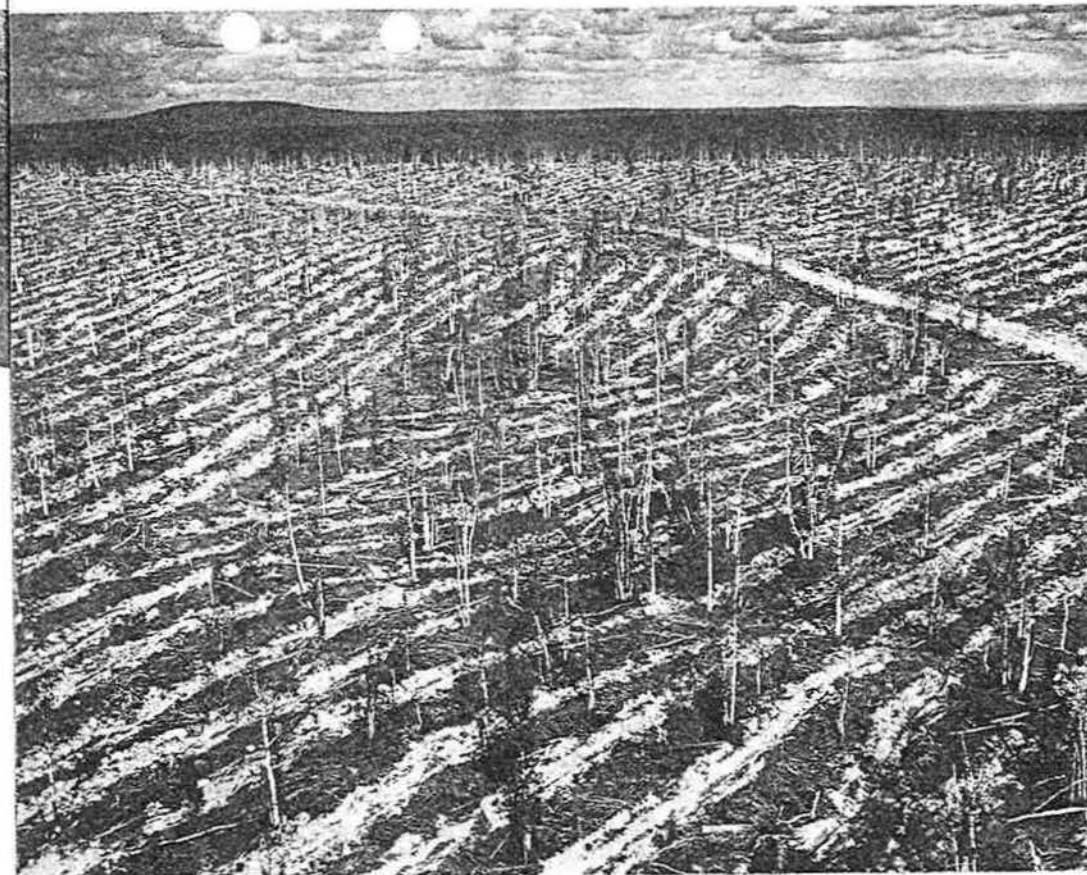
Det är för mig alldeles klart att vid tidpunkten för avvittringsstadgans tillkomst politiker och lagstiftare tveklöst utgått från att staten var ägare till de stora vidderna närmast fjällen, låt vara att denna statens äganderätt av hänsyn till samerna var på skilda sätt begränsad. Skulle denna de styrandes uppfattning ha varit grundad på felaktiga förutsättningar, torde man likväl få anse att ett läge med äganderätt för staten har inträtt och blivit definitiv i och med tillkomsten och den efterföljande tillämpningen av denna lagstiftning, särskilt som mig veterligen de genomförda avvittringarna icke överklagats av samerna.

Jag kommer således fram till dels att samerna inte haft eller har någon äganderätt till de lappländska fjällen, dels att sådan rätt däremot för den alldeles övervägande arealen i stället tillkommer svenska staten.¹⁴

¹⁴ Här framförda teser om äganderätten till (huvuddelen av) den fasta egendomen

»... redden måste både vinter och sommar fouragera sjelf.» Renlaven på »skarpa» tallhedar är det bästa och betydelsefullaste vinterfodret. Jfr Laestadius' skildring s. 53. Foto bild 1—8: Pål-Nils Nilsson, Tiofoto.

De största svårigheterna uppstår när betesmarken täcks av isskorpa, s.k. flen. Ett livsvillkor för rennäringen är därför att ha tillgång till reservbetesområden. Varje sameby har i genomsnitt ca 5 000 renar. För att en så stor hjord skall klara den lappländska vintern krävs stora arealer.

All barrskog har avverkats. Kvar står tämligen onyttiga björkar. Marken har plöjts med jätteplog för att underlätta barrskogens återväxt. Det renbete som tidigare funnits är totalskadat. Det är tveksamt om det i framtiden kan bli något vinterbete för renar här. Det kommer i så fall att dröja en mansålder.

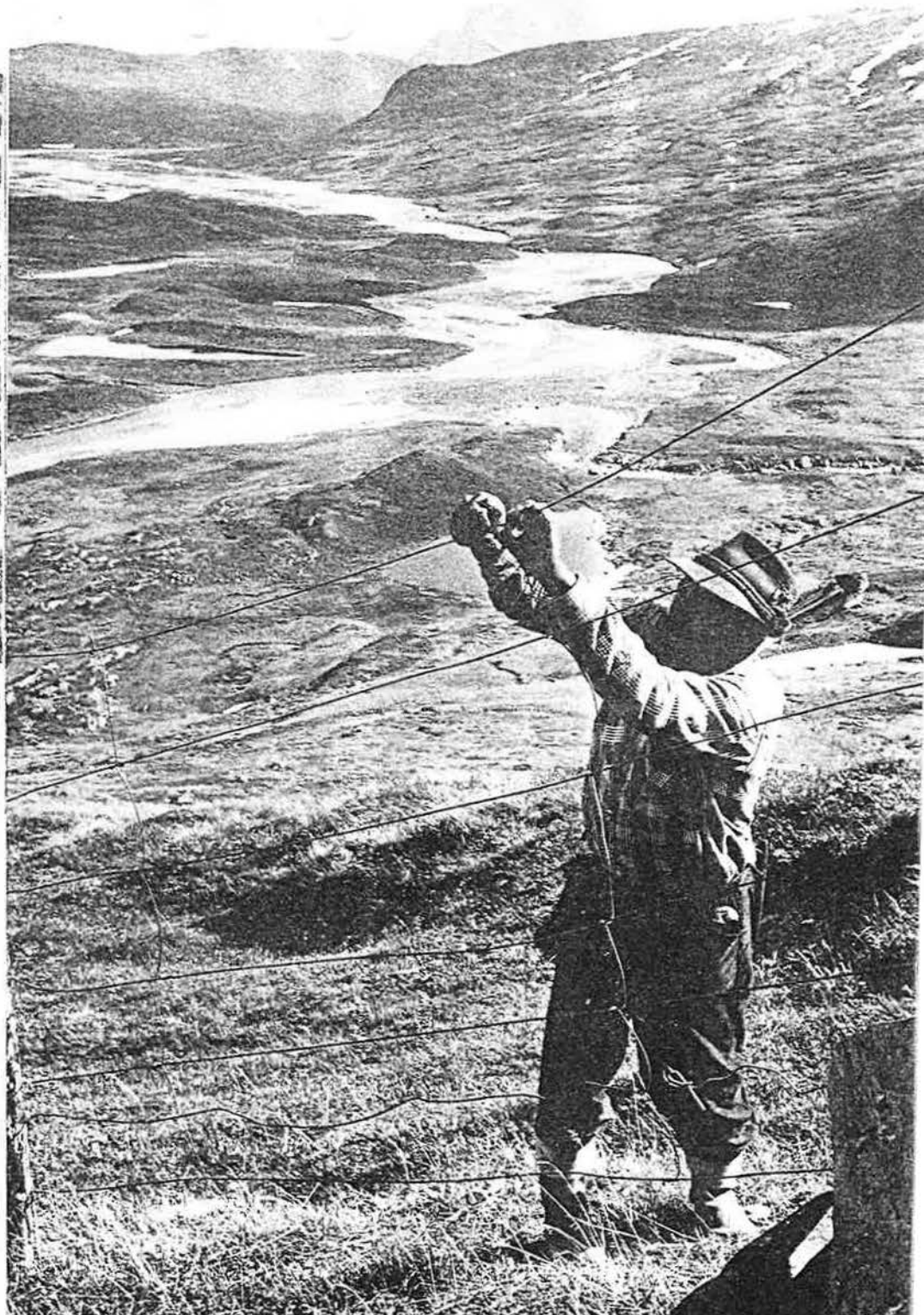
Revirförvaltaren i Gällivare revir skriver 8.7.1976 till Domänverket: »Inom den planerade vägens fångstområde finns 200 000—250 000 m³F avverkningsbar skog under den närmaste 10-årsperioden, i huvudsak gammal tallskog . . . Med ett förädlingsvärde av 300:— kr/m³F är det totala värdet av de avverkningsbara kvantiteterna c:a 75 miljoner kronor, dvs fem gånger så mycket som den årliga *bruttoavkastningen för rennäringen i hela landet.* (understruket i originaltexten) . . . Revirförvaltningen i Gällivare revir har mot bakgrund av vad ovan sagts icke på något sätt för avsikt att ändra sina planer för vägbyggnad och avverkningar på krp Sevujoki med anledning av skrivelsen från Talma sameby.» — Området ligger långt ovan odlingsgränsen och utgör således mark där det är förbjudet att ändra markanvändningen så att det uppstår avsevärd olägenhet för rennäringen. Vad är detta om icke svensk kolonialism? År 1976!

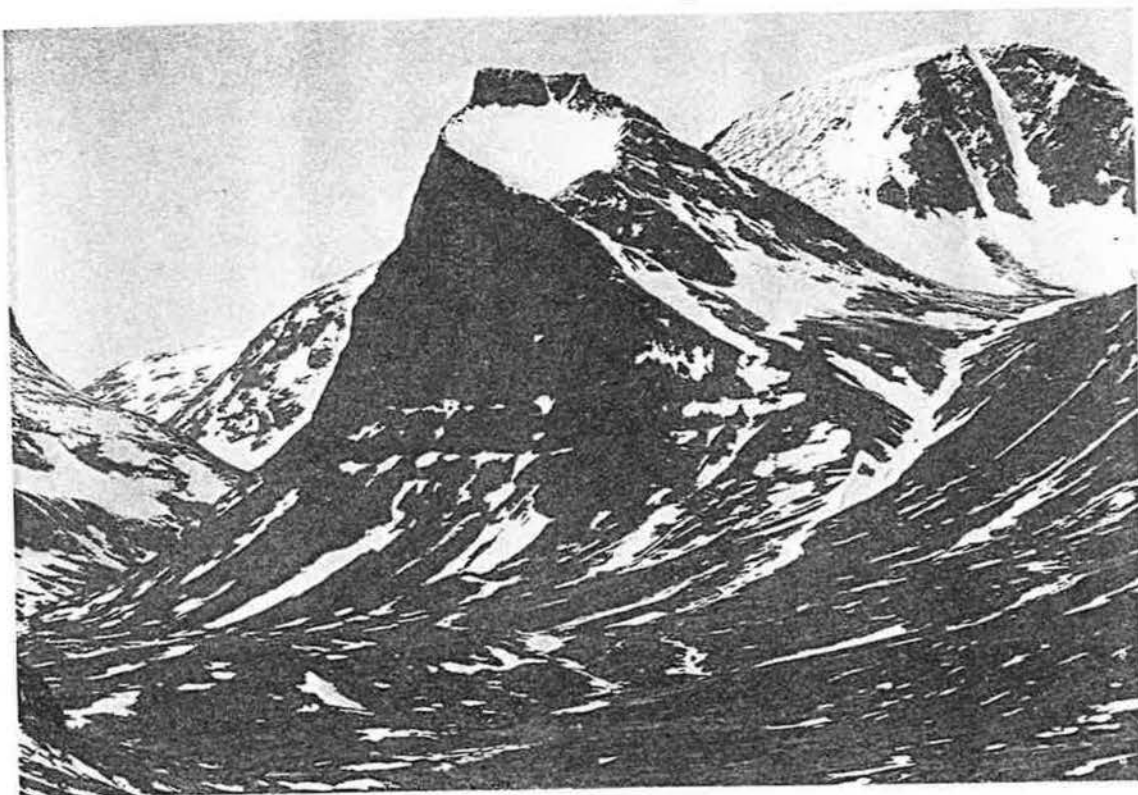
Här har jätten industriskogsbruket avsatt sitt fingeravtryck på mark där samerna haft vinterbete i minst 400 år. Rennäringslagen förbjuder den här formen av skogsbruk på mark som samerna får använda året om. På mark som samerna får använda endast under vinterhalvåret ålägger däremot rennäringslagen markägaren ej några restriktioner. Bilden från Gällivare revir.

Bonden äger skogen, ladan och marken. Samen äger renarna och vinterbetesrätten. Detta är parallellteorin i praktisk tillämpning. Teorin lanserades 1671 av den dugande landshövdingen i Västerbottens län, Johan Graan, själv same. Se SOU 1975: 100 s. 388 f., 397.

»I ingen annan svensk landsända kan man i sådan utsträckning som i Lapland undersöka folklig kulturtradition i dess förhållande till statliga åtgärder, administrativa, ekonomiska och kulturella. — — — Här möta arktiska och nordiska folk och kulturer varandra i en form av samverkan och motsättning, som ännu efter tusen år är aktuell.» Åke Campbell s. VI. — Per Blind, Svaipa sameby, reparerar renstängsel i Tjäktjadalen, SO Adolfström.

För bönder och lantmätare är detta impediment. För turister orörd vildmark. För författare av riksplaner obrutet fjällområde av riksintresse. För utbyggare av vattenkraft område av väsentlig betydelse för landets energiförsörjning. För renägaren är det ett kulturlandskap, där nästan varje kvadratmeters vegetation utnyttjas — inte årligen men då och då under en mansålder. T.o.m. sterila toppar nyttiggöres — som tillflyktsplatser undan myggen. — Toulpaguorni i Kebnekaisemassivet.

Sila mygg och svälja kameler

Ingen jordägarätt är i dag obegränsad. Det gäller särskilt om statens (och andra fastighetsägares) äganderätt i fjällen. Där tillerkänner rennäringslagen samerna i stort sett all den rätt de behöver för kunna utöva sin speciella näring. Från fastighetsägarens synpunkt är denna rätt att likna vid ett på fastigheten vilande servitut. Samernas rätt på åretruntmarkerna är, även om den alltså inte är en äganderätt, likväl en mycket omfattande och stark rätt.¹⁵ Bl.a. är föreskrivet att markens användning inte får ändras, om det skulle medföra »avsevärd olägenhet för renskötseln» (30 §). Endast regeringen och »expropriationsmyndigheter» kan lämna dispens.

Skall rennäringen kunna fortsätta och skall samerna kunna bibehålla sin ställning som en egen etnisk grupp, måste denna deras rätt till åretruntmarkerna få bestå. Rennäringslagen fullgör sålunda syftet att vara inte bara en näringslagstiftning utan också ett minoritetsskydd för de renskötande samerna. Att bygga ut renskötselrätten till en äganderätt för samerna är för detta syfte inte nödvändigt. Mig veterligen är det ingen i ansvarig ställning som hyser några planer på att genom ändring av lagen begränsa samernas nuvarande rätt till åretruntmarkerna. En annan sak är att denna rätt på åtskilliga håll f.n. naggas i kanten genom olika punktvis gjorda ingrepp. Många av dem kan ifrågasättas till lämplighet (vägen Kiruna—Narvik), nödvändighet (»fredsförbundet» i Arvidsjaur) eller lagenlighet (Domänverkets hyggesplöjningar på lavbetesområden, länsstyrelsens i Norrbottens län beslut 8.6.1976 om godkännande av »Översiktsplanering BD län»).

Men. Allt som här sagts om äganderätt för staten eller samerna har handlat om åretruntmarkerna. Den huvudsakliga delen av vinterbetesmarkerna ägs emellertid inte av vare sig samerna eller staten. Mig veterligen har ingen, som tagit till orda i diskussionen om äganderätten till samernas områden, påstått att samerna äger vinterbetesmarkerna. Men de är av avgörande betydelse för rennäringen och därmed för samernas framtid som en särskild etnisk grupp. Ja, man kan t.o.m. säga att vinterbetesmarkerna på sätt och vis är betydelsefullare eftersom vinterbetet för renarna är flaskhalsen för hela näringen. Inget vinterbete — ingen rennäring. Grönbete sommarhalvåret är det i regel ingen brist på. Vinter-

ovan odlingsgränsen överensstämmer i fråga om slutsatserna med HOLMBÄCK, a.a. Min motivering för att fränkänna samerna äganderätt är dock väsentligen en annan.

¹⁵ Särskilt belysande är förutom det redan nämnda rättsfallet NJA 1965 s. 492 Norges HD:s dom 20.4.1968 i det s.k. Altevannmålet, Norsk Retstidende 1968 s. 429 samt SvJT 1924 ref s. 25, jfr s. 42. Jfr även NJA 1969 s. 105.

¹⁶ Betr. hyggesplöjningar se JO:s beslut 1.11.1973 i ärende Dnr 2589/72. »Översiktsplanering BD län» behandlas av förf. i Svensk Lantmäteritidskrift, 1977 s. 83.

betet är däremot nästan överallt den bristfaktor som bestämmer omfattningen och resultatet av näringen. Att enbart genom utfodring under vintern få renarna att överleva är inte någon realistisk tanke. På det stora hela taget är renarna hänvisade att, som Læstadius säger, fouragera själva.

Om samerna och rennäringen skulle förlora det vinterbete som finns utanför åretruntmarkerna, skulle näringen bli tvingad att reduceras till en obetydlig bråkdel av vad den är i dag. Detta skulle med all säkerhet föra med sig att även samerna som särskild etnisk grupp i det svenska samhället efter några generationer skulle försvinna.

Hur stora är då riskerna för att vinterbetesmarkerna skall tas ifrån samerna och vilka garantier finns för att de även i framtiden står till förfogande? På dessa marker finns ingen motsvarighet till 30 § rennärlingslagen, som på åretruntmarkerna förbjuder ändring av markanvändningen. Samerna har å ena sidan rätt till vinterbete men kan å andra sidan ingenting göra om markägaren — genom olika former av modern skogsvård, eller genom exploatering på annat sätt — förstör betet. Det finns således inga garantier för att vinterbetesmarkerna står till förfogande i framtiden. Om inte skogsvårdslag, naturvårdslag, miljö-
vårdslag eller andra sådana lagar lägger hinder i vägen, har markägaren rätt att använda marken på det sätt som bäst passar honom. Han kan alltså t.ex. kalavverka skogen, bränna löst och fast som finns kvar på marken — inklusive renlaven-betet — företaga plöjningar av marken med jättestora markberedningsmaskiner. Den som i klart väder flugit över Norrlands skogsland kan inte ungå att slås av vilka stora arealer som behandlats på något av dessa sätt.

För rennäringen i stort gör det inte mycket till eller från att man här eller där förstör lavbetet på några tusen hektar. Här gäller ännu skaldens ord: »miste du en, stå dig tusen åter». Men om sådana »behandlingar» kommer att fortsätta, hotas rennäringen på allvar. Det är här i skogslandet och inte i fjällområdena där den verkligt svaga punkten i samernas rätt finns. Om samerna genom framgångsrika rättegångar skulle tillerkännas äganderätt till fjällen och övriga åretruntmarker, skulle det givetvis vara av en viss betydelse för dem, framför allt i fråga om möjligheten att vid intrång få ersättning även för andra värden än renskötselrätten. De skulle kunna förbättra sin ekonomiska situation. Existerande och kommande planbeslut gör dock att möjligheterna att exploatera fjällområdet är starkt begränsade. I fjällen har samerna redan en väl etablerad rätt som knappast ifrågasätts av någon. Inte heller föreligger någon osäkerhet om områdets gränser.

På vinterbetesområdena är förhållandena annorlunda. Området är till sin utsträckning synnerligen diffust. Detsamma gäller om den rätt

som samerna har där. Läst och rättsosäkerhet förekommer på många håll. Samerna har ingen garanti för att inte markägarna när som helst då det passar dem med hänsyn till skogskonjunkturerna så ändrar markens användning att renens vinterbete totalskadas i hela landet. Detta är särskilt anmärkningsvärt med tanke på att gällande rennärlingslag inte är äldre än av år 1971. Skogsvårdslagen och övriga miljövårdande lagar syftar ju inte till något minoritetsskydd och även i övrigt har i många sammanhang deras effektivitet satts i fråga.¹⁷

Det är i detta läge förvånande att så stora ansträngningar görs för att klarlägga rättsläget på åretruntmarkerna, samtidigt som de betydelsefulla vinterbetesmarkerna successivt reduceras och motsättningarna om utnyttjandet av dessa områden hela tiden ökar.

Ingen kan ju hindra samerna att göra gällande äganderättsanspråk var de vill, men på de områden där de möjligen skulle befinnas vara ägare har de redan en stark rätt, som är klar både till innehåll och geografisk utsträckning. Samtidigt hotas den smala basen för rennäringen genom rättsosäkerhet och markförändringar på vinterbetesområdena.

Om inte större uppmärksamhet ägnas samernas trängda läge på vinterbetesmarkerna befarar jag allvarligt att samerna — i varje fall som renskötare och etnisk grupp — inte kommer att få stor glädje eller nytta av en äganderätt till åretruntmarkerna. Ett handlingsprogram bör enligt min mening innefatta en gränsbestämning och en angelägenhetsgradering av vinterbetesmarkerna. Vidare bör det klarare fastslås vad markägare och renskötare får göra och inte får göra med dessa marker. Detta är långt mera aktuella frågor än den i och för sig mycket intressanta frågan vem som äger Kebnekaise.¹⁸

¹⁷ T.ex. av chefen för Skogsstyrelsen i uttalande i Dagens Nyheter 24.1.1977.

¹⁸ En statlig utredning om stöd åt samernas språk och kultur (SOU 1975:99, 100; 729 sidor) har nyligen uttalat: »På staten tillhörig mark bör slöjdvirke kunna tillhandahållas avgiftsfritt.» När ett litet och till sin existens hotat folk möts av förslag och åtgärder av sådan typ, är det inte förvånande att det reagerar med missnöje och missnöjsamhet.

ADVOKATBOLAGET

Larsson & Partners AB

NILS LARSSON CHRISTINA BJELVERT-OLSSON LENNART JOHANSSON LARS-GÖRAN ERIKSSON

TELEFAX

Processgruppen

TILL.....

FAX NR.....

Advokat Nils Larsson

FRÅN.....

ANTAL SIDOR INKL DENNA 5

Meddelande

Till processgruppen för kännedom. Innehållet är del av yttrande över nytt förslag till översiktsplan för Älvdalens kommun. Upprättat av stadsarkitektkontoret i Älvdalen i oktober 1992.

Enligt uppdrag

Irene Appell
Skr

3:2, 3:28 - 31

4:28 - 32

RENNÄRING

DELOMRÅDEN SÄRNA OCH IDRE SOCKNAR

Särna-Idre jordägande socknemän vidhåller tidigare lämnade synpunkter i denna fråga. Dessa synpunkter återfinns redovisade i samrådsredogörelsen som ingår i utställningshandlingarna. I huvudsak är de däri angivna synpunkterna från de jordägande socknemännen följande. Inga renskötsel skall bedrivas inom Särna socken. Så sker heller inte f n och så har heller inte skett tidigare och någon rätt till renbete föreligger inte. Inom Idre socken bör gälla att renskötsel bedrivs på de för näringen särskilt avsatta markerna inom kronoparken samt i övrigt genom avtal upplåtna marker. Några sedvanerättsmarker finns inte heller inom socknen.

I översiktsplanen, som nu är utställd, har från kommunledningen framförts att kommunen ser positivt på att en rättslig prövning av sedvanerätten kommer till stånd. Kommunledningen utgår i översiktsplanarbetet ifrån att en sådan rätt föreligger. Kommunledningen har utifrån ett sådant ställningstagande i planarbetet lagt ut vinterbetesmarker över hela Idre socken och över hela Särna socken med undantag för Fulufjället och Drevfjället. Kommunledningen har därvid satt likhetstecken mellan sedvanerättsmarker och för som riksintresse avsatta marker för vinterbete och reservbete. Hela Särna-Idre besparingsskog skulle därmed utgöra sedvanerättsmarker.

De jordägande socknemännen anser att det utställda förslaget till översiktsplan kraftigt kränker äganderätten. Kommunledningen har uppenbart tagit allt för starkt intryck av vad som sagts från rennäringens representanter. Rennäringen har i samrådet varit starkt representerade i Samernas Riksförbund, Samebyarna, Lantbruksstyrelsen och rennäringsenheten vid länsstyrelsen i Östersund. Betydande resurser är för ändamålet avseende från statens sida. Kommunens företrädare har uppenbarligen inte klarat av situationen utan okritiskt godtagit de uppgifter som framlagts.

Det är inte godtagbart att så konsekvent bortse från historiska fakta som nu

skett i översiktsplanarbetet. Kommunledningen har halt gått på de önskemål som framförts och inte beaktat att de mött företrädare för ett särintresse. Den förvanskning av historien som förslaget innehåller får kommunledningen svara för. Att som kommunens företrädare gjort - klassa markerna inom Särna och Idre socknar som sedvanerättsmarker och sedan förklara att man välkomnar en process - är ett övergrepp mot jordägarna inom Särna och Idre socknar. Det som i ord och text intagits i översiktsplanen visar på att kommunledningen inte respekterar jordägarnas äganderätt och näringsutövning.

De jordägande socknemännen har i tidigare avgivna synpunkter uttryckt sig försiktigt. Budskapet måste dock ha stått klart. De jordägande socknemännen har inte önskat en konflikt i fråga. En sådan tycks nu "frampliskas" genom kommunledningen.

För att sedvanerättsmarker med rätt till vinterbete med ren skall föreligga krävs enligt rennäringslagen att renbete av ålder skett. Därmed avses urninneshävd. För att urninneshävd skall föreligga skall nyttjandet ha pågått under minst 90 år och utan att markägaren protesterat. Ett nyttjande av marken för renbete efter medgivande av markägaren kan aldrig leda till hävd eller uppkomst av sedvanerätt. Denna extra ordinära rätt till hävd på grund av nyttjande tillskapades genom en regel i den första rennäringslagen år 1886. Utgångspunkten för hävden skall vara tiden för den första rennäringslagens tillkomst och tillbaka i tiden 90 år. När den första rennäringslagen tillkom 1886 fanns inga samer som idkade rennäring inom området Särna och Idre socknar. Från de s k sockenlapparna skall i sammanhanget bortses. Dessa vandrade runt inom de flesta socknarna i Dalarna. Även om de hade några renar med sig så idkade de ingen rennäring och hävdade inga marker. Den historiska forskningen har visat på att första gången rennäring förekom inom Dalarna var på 1700-talets mitt. Därom har historikerna varit ense sedan seklets början. Dessförinnan trodde flera historiker att samerna hade varit en urbefolkning i större delen av mellersta Sverige och att samerna blivit undanträngda norrut. Redan sedan 1900-talets början har det emellertid stått klart att förhållandet är det motsatta nämligen att samerna vandrat söderut från den egentliga lappmarken. Det senaste bidraget till den historiska dokumentationen är en bok av professor Kjell Haarstad vid Trondheims universitet. Boken, som utkom under hösten 1992 har titeln Sörsamisk historie - ekspansjon och konflikter i Rörostraktene 1630 - 1900. De samer som uppehöll sig i Idretrakten omkring mitten på 1700-talet blev snart bortkörda av sockenbefolkningen. På 1850-talet återkom en samefamilj till norra delen av Idre socken och arrenderade då fjäll av jordägare. Denna samefamilj flyttade från Dalarna omkring 1870. Genom två

kungliga brev i slutet av 1880-talet och början av 1890-talet uppläts mark åt en samefamilj inom kronparken. Det är dessa marker som samerna genom Nya Idre Sameby disponerar som renbetesmarker inom Dalarna. Viss utvidgning av områdena har skett genom avtal eller överenskommelser av Domänverket. Genom arrendeavtal disponeras dessutom marker i kronparkens närhet. Nu angivna marker har samerna nyttjat såväl för sommarbete som vinterbete. De gamla jordeböckerna ger inget besked om samer som erlagt jordränta för marker inom Dalarna.

Den 2 november 1956 fick f d landskamreraren Erik Huss i uppdrag av regeringen att verkställa utredning rörande renbetestrakter för samerna i Jämtlands och Kopparbergs län. Huss redovisade sitt uppdrag den 16 mars 1959 i form av en omfattande utredning rörande renbetestrakter för lapparna i Jämtlands och Kopparbergs län. Huss undersökte systematiskt vinterbetesmarkerna genom bl a förhör med samerna. I utredningen har Huss redovisat var vinterbete skett. Utredningen ger inte svar på var sedvanerättsmarker föreligger eftersom undersökningen endast avser vinterbete under tiden 1926 till 1958. Motsatsvis gäller dock att marker som inte redovisats som vinterbetesmarker av Huss inte heller kan vara sedvanerättsmarker. Huss åskådliggjorde sitt arbete genom att på karta redovisa de ungefärliga gränserna för var vinterbete förekommit under den angivna tiden. Huss karta bifogas till denna skrift i kopia. Av kartbilagan framgår att som vinterbetesmarker utöver den upplåtna kronparken endast används angränsande marker väster och sydväst därom. Även dessa marker är nästan uteslutande belägna inom kronparken. Söder om Idre har enligt Huss inget som helst renbete vintertid förekommit. De vinterbetesmarker som Huss redovisar utanför den upplåtna kronparken torde nyttjas genom upplåtelser från markägaren.

Några sedvanerättsmarker finns sålunda inte i Dalarna. Enligt vad de jordägande socknemännen erfarit har heller aldrig detta påståtts från samerna i Dalarna. Ledning för Älvdalens kommun torde vara först med att göra en sådan bedömning.

Under förevarande vinterbetessäsong har c:a 10.000 renar förts på bete inom Särna socken från Tännäs sameby. Detta har skett efter en upplåtelse från Domänverket och Kronopark har varit avsedd att nyttjas. Mark långt utanför upplåtet område har dock ianspråktagits. Tännäs sameby skall inte ha sina betesmarker inom Dalarna. Den markägare som särskilt upplåter renbete måste se till att renbetet sker på den egna fastigheten. Något riksintresse för renbetesmark tillkommande Tännäs sameby skall inte utläggas i Dalarna.

Att redovisa ej upplåtna marker inom Särna och Idre socknar som sedvanerätts-

marker är en historisk oavsnitt som är fullständigt oacceptabel.

Särna-Idre jordägande socknemän avstyrker kommunens redovisning av rennäringen med rekommendationer i översiktsplanen för Särna och Idre socknar.

```
*****S. 01*****
*                               *
*          TRANSAKTIONSRAPPORT          *
*                               *
*                               1-APR-93 TOR 13:00      *
*                               *
* DATUM START AVS.           MOT. TID   SID.  TYP           NOTERINGAR      *
*-----*-----*-----*-----*-----*-----*-----*
* 1-APR 12:57 46 23 28074    2' 34"     5  MOTTAG           OK              *
*                               *
*****
```

E. G. FLENSBURG

ADVOKATEN

JURIDISK RÅDGIVARE

OCH

FORMULÄRBOK

FJÄRDE UPPLAGAN TILLÖKAD OCH OMARBETAD

AV

VILHELM BERGENGREN

FÖRSTE ASSESSOR VID STOCKHOLMS
RÅDHUSRÄTT

ERIK WILHELMSSON

FÖRSTE ASSESSOR VID STOCKHOLMS
RÅDHUSRÄTT

STOCKHOLM

HOLGER SCHILDTS FÖRLAGSAKTIEBOLAG

den först företes, förses med stämpel, beräknad efter fastighetens fulla värde.

När på grund av bestämmelserna i fideikommissbrev eller annat testamente eller i gåvobrev *fast egendom skall övergå till flera personer efter varandra*, skall fideikommissbrevet, testamentet eller gåvobrevet förses med stämpel varje gång, då, efter det egendomen övergått till ny innehavare, lagfart därå sökes.

Om hävd.

Hävd kan i korthet betecknas såsom *förvärv av en rätt* (vanligen äganderätt) *till fast egendom, grundat på oavbruten utövning av samma rättighet under i lag föreskriven tid*. Ändamålet med lagbestämmelserna om hävd är att förekomma den osäkerhet i de allmänna rättsförhållandena, som skulle bli en följd därav, att en persons rätt, framför allt hans äganderätt, till fast egendom under en obegränsad tidrymd kunde göras till föremål för tvist.

Hävd är att betrakta som en art av *preskription* i vidsträckt bemärkelse. Preskription kan nämligen indelas i tvenne arter, den ena bestående däri, att man förvärvar ett ting eller en rättighet, som man förut innehaft eller utövat, den andra åter bestående däri, att en rättighet, som någon äger mot en annan, går förlorad, och att denne senare sålunda befrias från sin förbindelse. För att beteckna den förra arten av preskription, för så vitt den har avseende på fast egendom eller därmed förenade rättigheter, användes i vår lag uttrycket hävd.

Tvenne väsentligt skiljaktiga slag av hävd finnas enligt svensk rätt, nämligen *viss tids hävd* och *urminnes hävd*.

Om viss tids hävd.

Viss tids *besittning* av fast egendom skyddar, under vissa förutsättningar i övrigt, förvärvare av egendomen mot klander av annan å fånget, även om den sistnämnde eljest skulle äga bättre rätt till fastigheten i fråga. Förvärvaren har genom att under föreskriven tid hava utövat en ägares befogenhet över egendomen vunnit hävd därå. Viss tids hävd kan dock endast åberopas till skydd för äganderätt till fast egendom, men gäller däremot icke andra rättigheter, såsom nyttjanderätt, servitutsrätt, rätt till avkomst o. s. v.

Hävd av det slag, varom här är fråga, kan vinnas antingen jäm-

I fråga om *lös* egendom motsvaras hävden av förvärv i god tro med åtföljande besittning.

likt nya hävdelagen (Kungl. förordn. om tjuguarig hävd den 22 april 1881) eller enligt gamla hävdelagen (Kungl. förklaring den 14 maj 1805, jämförd med G. B. 11: 8 enligt lydelse före 1898), vilka båda hävdelagar, på, sätt nedan skall visas, ännu äga tillämpning vid sidan av varandra. I 1881 års förordning omtalas endast ett slag av hävd, nämligen *tjuguarig hävd*, medan den hävd, varom 1805 års förklaring innehåller stadganden, kan indelas i tvenne huvudslag, *ettårig hävd*, samt *viss längre tids hävd*, som vanligen kallas *tjuguarig hävd*, ehuru hävdetiden här i verkligheten är till sin längd obestämd.

A. *Tjuguarig hävd enligt 1881 års förordning.*

De allmänna bestämmelserna om detta slag av hävd innehållas i förordningens §§ 1 och 2, i vilka det stadgas, *dels att*:

a) om någon i god tro åtkommit fast egendom och den, efter vunnit lagfart, såsom ägare besittit utan avbrott under sammanlagt tjugu år, då må ej klander, som därefter på grund av äldre rätt instämmes, emot hävden gälla (§ 1); *dels ock att*:

b) om två eller flera, var efter annan, såsom ägare haft fast egendom i besittning utan avbrott under sammanlagt tjugu år, sedan lagfart å den förstes fång meddelades, då är klander, som på grund av äldre rätt efter nämnda tid instämmes, icke gällande mot hävden, därest den, som vid slutet av samma tid innehade egendomen, eller annan, till vilken den sedermera före klandrets instämmande övergått, var i god tro, när han egendomen åtkom. Innan lagfart å senare innehavares fång blivit beviljad, äger dock denne, ändå att han är i god tro, icke till sitt fredande från klander räkna sig hävd till godo, »utan så är att föregående innehavaren, om han suttit i egendomen kvar, då klandret anställdes, kunnat därifrån på grund av hävd enligt nu stadgade grunder sig värja» (§ 2).

Till utveckling av dessa stadganden torde följande regler kunna uppställas rörande *villkoren för vinnande av hävd enligt 1881 års förordning*.

I. *Fastighetens besittare skall vara en sådan person, som äger rätt att här i riket förvärva och besitta fast egendom.* (Härom sid. 269 o. följ.)

Har besittning av fast egendom infallit delvis under den tid, då besittaren enligt i den föregående framställningen angivna regler saknat rätt att besitta, och delvis efter det dylik rätt vunnits, torde emellertid besittaren, förutsatt att han vid det tillfälle, då hävden skall tillgodonjutas, är behörig att besitta, äga rätt att för vinnande av hävd åberopa *hela* besittningstiden.

II. Fastighetens besittare måste hava förvärvat den i god tro samt vunnit lagfart å sitt fång och under viss tid oavbrutet besuttit fastigheten såsom ägare.

Åtkomsten av fastigheten kan för att grundlägga hävd ske genom vilket fång som helst, vara lagfart kan erhållas. Något uttryckligt stadgande, att förvärvet skall vara ett till formen lagligt fång finnes icke och har väl ansetts överflödigt på den grund, att dylikt fång utgör en nödvändig förutsättning för vinnande av lagfart. Men om nu genom förbiseende lagfart har blivit beviljad å ett fång, som till formen lider av brister (t. ex. på grund av ett köpekontrakt utan säljarens underskrift), torde man, i saknad av ett stadgande om ett till formen lagligt fång såsom villkor för hävd, vara berättigad att antaga, att fångets olaglighet icke utgör hinder för vinnande av hävd. Härom råda dock olika meningar.

För att en förvärvare skall anses vara i *god tro*, fordras först och främst, att han verkligen ej avvetat bristerna i sitt fång, d. v. s. den eller de omständigheter, som förhindrat äganderättens övergång i och med fångets. Han är sålunda i god tro, om han t. ex. var i okunnighet om, att den, som överlät egendomen, icke var rätt ägare till densamma. Förutom dylik okunnighet om de verkliga omständigheterna vid förvärvet anses även okunnighet om lagens bud kunna åberopas såsom stöd för att förvärvaren handlat i god tro.

Emellertid torde en förvärvare, även om han kan åberopa okunnighet av någotdera av dessa slag, icke kunna anses hava varit i god tro, om han vid ingående av överlåtelseavtalet brustit i den omsorg, som en ordentlig man ådagalägger i sina angelägenheter.

Var och en, som åberopar hävd, anses, till dess motsatsen bevisas, hava varit i god tro vid åtkomsten. Dock får man icke ställa allt för stränga fordringar på bevisningen om ond tro hos förvärvaren. Även om denne icke kan styrkas hava varit medveten om den fångets vidlådande bristen, måste han anses hava handlat i ond tro, om den, som instämmer klander, kan ådagalägga sådana omständigheter, som häntyda på en tillräcklig försumlighet av förvärvaren att skaffa sig kännedom om dylik brist. Den goda tro, som erfordras för hävd, behöver endast förefinnas vid *själva åtkomsten* av fastigheten, alltså vid det tillfälle, då äganderätten övergår på förvärvaren. Att denne sedermera erhåller kännedom om fångets olaglighet, inverkar icke på hävden. Om alltså t. ex. en person B ej före den 1 maj känner någon olaglighet i fråga om en annan person A:s fång till egendomen X, samt A dör nämnda dag och efterlämnar B såsom arvinge, är B i god tro vid åtkomsten, även om han, innan han erhåller kännedom om dödsfallet, får reda på det olagliga i A:s åtkomst till X. Liksom om B ej vid dödsfallet känner, att bland A:s kvarlåtenskap ingår X, och ej heller vet, att X blivit någon olagligen avhänd, så anses B vara i god tro, även om det under tiden mellan dödsfallet och

B:s kännedom, att A efterlämnar X, blivit B bekant, att A olagligen förvärvat X. Men om B vid A:s död vet att X blivit någon olagligen avhänd, är B i ond tro, även om han vid dödsfallet ej äger kunskap om, att A efterlämnat X.

Förutom god tro vid förvärvet fordras för hävd, att förvärvaren erhållit *lagfart* å sitt fång. Den dag, då lagfart beviljades, utgör nämligen just utgångspunkten, från vilken hävden börjar att beräknas. Utan vunnen lagfart kan tjuguårig hävd enligt här ifrågavarande förordning aldrig åberopas. Fordran på lagfart har tillkommit för att undvika möjligheten att hävdetiden kan gå till ända, utan att rätte ägaren får kännedom om den anledning till klander, som förefinnes i den olaglige besittarens innehav av fastigheten, vilket innehav genom lagfarten offentliggöres.

Beträffande *kravet på god tro och lagfart* måste man emellertid skilja mellan tvenne fall, nämligen:

a) *Om den, som vill åberopa hävd, besuttit egendomen ända från hävdetidens början.*

I denna händelse kan hävd åberopas, så snart tjugu år förflutit från den dag, då lagfarten beviljades, därest den, som vunnit lagfarten, var i god tro vid förvärvet av egendomen.

b) *Om egendomen under eller efter hävdetiden gått genom två eller flera händer.*

I detta fall fordras för hävd antingen, att den, som vill åberopa hävden, varit i god tro vid sitt förvärv samt erhållit lagfart å sitt fång, eller ock, därest denne icke erhållit lagfart, att den person, vilken närmast före honom besuttit egendomen, varit i god tro, då han förvärvade egendomen.

I denna händelse kräves sålunda antingen lagfart å första och sista fånget samt god tro hos siste förvärvaren eller ock lagfart å första fånget samt god tro såväl hos siste förvärvaren som hos hans närmaste företrädare. God eller ond tro hos tidigare förvärvare inverkar däremot icke på hävden, ej heller den omständigheten, om andra innehavare än de här omnämnda fått lagfart eller ej. I förbigående må här påpekas, att med »siste förvärvaren» här givetvis icke behöver förstås den, som innehar egendomen vid hävdetidens utgång, utan avses därmed den person, som besitter fastigheten, då klander anställs och hävd följaktligen behöver åberopas, han må för övrigt hava kommit till besittningen hur lång tid som helst efter de tjugu hävdeårens förlopp.

Exempel på betydelsen av god tro och lagfart skola i det följande anföras i sammanhang med jämförelse mellan nya och gamla hävdelagen.

Ett ytterligare villkor för hävd är, som nämnts, *viss tids oavbruten besittning såsom ägare.*

Den stadgade besittnings- eller hävdetiden är *tjugu år* och räknas i regel från den dag, då lagfart beviljades å det olagliga fånget.

Från förestående regel, att lagfarten utgör utgångspunkten för den tjuguariga hävden, gälla dock följande *undantag*:

1. Hävdetidens utgångspunkt är den 1 januari 1882 (då 1881 års förordning trädde i kraft), då fråga är om fång, varå lagfart beviljats under tiden mellan den 1 januari 1876 (då lagfartsförordningen trädde i kraft) och den 1 januari 1882.

2. Hävdetidens utgångspunkt är likaledes den 1 januari 1882 för de fång, varå lagfart (fasta) beviljats före den 1 januari 1876, men vilka antecknats i lagfartsprotokollet före den 1 januari 1882.

3. Hävdetidens utgångspunkt är den dag, då anteckning om fång och fastan skett i lagfartsprotokollet, för de fång, varå lagfart (fasta) beviljats före den 1 januari 1876, och vilka antecknats i lagfartsprotokollet efter den 1 januari 1882.

Besittning som ägt rum före den 1 januari 1882, får alltså aldrig inräknas i hävdetiden, då hävd enligt 1881 års förordning åberopas. Om senare besittning skall få räknas innehavaren till godo, är åter, såsom av det ovan anförda framgår, beroende på, när lagfart enligt nu gällande lagfartslag blivit beviljad, eller, i fråga om äldre fång, när anteckning skett i lagfartsprotokollet om lagfart (fasta), som meddelats enligt gamla lagfartslagen.

Såsom redan förut blivit antytt, behöver egendomen icke under den nu ifrågavarande hävdetiden innehavas av en och samma person, utan en senare innehavare äger tillgodoräkna sig tidigare innehavares besittning.

Den eller de personer, som under hävdetiden haft egendomen i sin besittning, skola hava besittit den såsom *ägare*. Detta uttryck innebär, att personen eller personerna i fråga antingen omedelbart såsom *ägare suttit å egendomen* eller ock, om egendomen förvaltas av annan, dock kunnat i fråga om egendomen handla med ägares rätt.

Besittningen måste vidare hava varit *oavbruten*. Avbrott i besittningen kan ske därigenom att:

a) rätt *ägare under hävdetiden kommer i verklig besittning av egendomen*; eller

b) rätt *ägaren under hävdetiden instämmer och delgiver klander-talan, som leder till åsytad påföljd*, vare sig domen i klander-målet meddelas före eller efter den lagbestämda hävdetidens utgång; eller

c) *en annan person än den olaglige besittaren eller egendomens rätt ägare med våld tilltvingar sig herraväldet över egendomen*, detta även om egendomen sedermera av den olaglige besittaren återfås, dock givetvis endast under förutsättning, att avbrottet i besittningen ådagalägges med otvetydiga bevis.

III. *Föremål för viss tids hävd enligt 1881 års förordning måste vara en självständig fastighet, icke en viss äga eller i allmänhet ett tillbehör till en fastighet. Hävd av ifrågavarande slag kan sålunda åberopas till skydd för hemman och med dessa likställda lägenheter, hemmansdelar och delar av dylika lägenheter, för alltid avsondrade lägenheter, självständig fastighet i stad i enlighet med den gängse indelningen o. s. v. Däremot kan dylik hävd icke göras gällande i gränstvister, i vilka åter såsom framdeles skall visas, urminneshävdén har sin största betydelse.*

Med nyss angivna inskränkning kan emellertid *all fast egendom* bliva föremål för tjuguårig hävd enligt 1881 års förordning, sålunda även kronojord av alla slag ävensom fast egendom, som tillhör allmän inrättning exempelvis städernas donationsjord o. s. v.

B. *Viss tids hävd enligt 1805 års förklaring.*

Olikheterna mellan gamla och nya hävdelagen hava sin grund och förklaring i den väsentliga skiljaktigheten uti de båda lagarnas allmänna ståndpunkt. Medan sålunda 1881 års förordning kan sägas uppställa och besvara spørgsmålet: »huru lång tid och under vilka villkor måste en person såsom ägare besitta fast egendom, för att bliva förvissad om sin äganderätts orubblighet?» giver åter 1805 års förklaring svar på frågan: »huru länge står en ägares rätt att återvinna fast egendom öppen?»

Enligt 1805 års förklaring finnas, som förut nämts, tvenne slag av hävd, nämligen:

a) *ettårig hävd.*

Stadgandet härom innehåller, att *var en, som vill anställa klander å annans åtkomst till fast egendom, är skyldig att inom natt och år från den tid, som i varje särskild händelse är bestämd, eller, när sådan tid icke finnes stadgad, från den dag anledningen till dylikt klander för rätte ägaren yppades och han kom i tillfälle att bevaka och lagligen utföra sin rätt, genom stämning fullfölja sådant klander, vid äventyr att vidare talan därå eljest anses försutten.*

b) *tjuguårig hävd.*

Det allmänna stadgandet härom i 1805 års förklaring innefattar, att *all på god tro vunnen och med verklig besittning förenad åtkomst till jord å landet eller hus och tomt i staden av sådan beskaffenhet, att därom mellan enskilda kan avhandlas och vilken icke blivit i behörig ordning klandrad av den förmente laglige ägaren eller innehavaren i hans livstid, ej heller av hans arvingar eller rättsinnehavare inom tjugu år från hans dödsdag, efter sistnämnda tids förlopp är fri från vidare klander.*

Den art av hävd, som detta stadgande avser, är tydligen ämnad att komma till användning, då den förmente rätte ägaren till fastigheten dött utan att hava anställt klander. Förmodligen för att undvika gagnlösa efterforskningar, huruvida rätte ägaren, jämlikt reglerna för den ettåriga hävden, försuttit sin klanderrätt eller icke, har lagstiftaren, utan avseende på denna omständighet, bestämt en viss tid, inom vilken hans rättsinnehavare skola göra sina anspråk gällande, såvida de vilja återvinna egendomen från en besittare därav, som var i god tro vid förvärvet, nämligen tjugu år från rätte ägarens död. Från denna synpunkt kan sålunda detta slags hävd kallas tjuguårig, ehuru hävdetiden i verkligheten, med hänsyn till tidpunkten för avhändandet, vanligen bliver vida längre. För jämförelse mellan den gamla och nya hävdelagen skola här i korthet angivas villkoren för återopande av hävd enligt 1805 års förklaring. Dessa villkor äro:

I. Att förvärvaren av fastigheten i fråga äger rätt att här i riket förvärva och besitta fast egendom.

Här gälla samma regler, som förut äro angivna för hävd enligt 1881 års förordning.

II. Förvärv i god tro, besittning såsom ägare samt viss hävdetid.

Här framträda just de väsentliga skiljaktigheterna mellan gamla och nya hävdelagen.

God tro vid förvärvet erfordras även för hävd enligt 1805 års förklaring, åtminstone för den tjuguåriga hävden, men här är det tillräckligt, om dylik god tro funnits hos siste förvärvaren, d. v. s. hos den, som återopar hävden. Om egendomen gått genom flera händer, inverkar sålunda ej tidigare förvärvares goda eller onda tro på hävden. Liksom för hävd enligt 1881 års förordning, behöver den goda tron endast förefinnas vid förvärvet, varemot senare vetskap om fångets olaglighet ej hindrar hävden.

Huruvida god tro vid förvärvet erfordras för den ettåriga hävden, är emellertid, såsom antytt, omtvistat. Något stadgande därom finnes icke.

Även för hävd enligt gamla hävdelagen uppställas i allmänhet den fordran, att egendomen blivit åtkommen genom ett till formen lagligt fång. Endast då de i lagen stadgade former för överlåtelse av äganderätt blivit iakttagna, skulle sålunda hävd kunna återopas. Denna mening bestrides emellertid, icke utan skäl, under påståendet, att även ett till formen olagligt fång kan grundlägga hävd enligt gamla lagen, så mycket mera som någon fordran på vunnen lagfart, vilket ju i sig innebär ett krav på laga fång, här icke föreligger såsom förutsättning för hävd.

Besittning såsom ägare utgör vidare villkor jämväl för hävd enligt 1805 års förklaring. Besittningen skall vara oavbruten i den mening, att dels den, som återopar hävd, alltifrån sitt förvärv innehaft egendomen utan något sådant avbrott, som förut är

omtalat, och *dels*, om egendom gått genom flera händer, klandertalan ej heller blivit mot föregående innehavare av egendomen, sedan den kom ur förmente ägarens hand, anhängiggjord och av rätten gillad.

Kravet på oavbruten besittning är sålunda här vida mindre strängt än för hävd enligt nya lagen. Skillnaden framträder, såsom av det ovan sagda framgår, då egendomen under hävdetiden gått genom flera händer. Den, som vill åberopa hävd enligt nya lagen, måste nämligen då leda sin rätt tillbaka från fångesman till fångesman ända till hävdebegynnaren, d. v. s. till den, genom vars förvärv egendomen skulle hava avhånts rätte ägaren. Hela denna kedja av besittning får icke hava avbrutits, *vare sig verkligen eller genom godkänt klander*, om hävd skall kunna åberopas. För att hävd enligt gamla lagen skall kunna av någon åberopas, erfordras däremot endast, att hans egen besittning varit i nyss angivna mening oavbruten, ävensom att hävdetiden i övrigt förgått utan godkänd klandertalan. Verkliga avbrott i tidigare innehavares besittning inverka sålunda icke här på hävden.

Orsaken till denna väsentliga olikhet ligger i den förut omnämnda skiljaktigheten i de båda lagarnas allmänna ståndpunkt. Medan nämligen, enligt nya lagen, den oavbrutna besittningen utgör förnämsta grunden till hävden, grundar sig denna, enligt gamla lagen, förnämligast på rätte ägarens försumlighet att inom viss tid göra sin talan gällande.

Den *ettåriga hävdetiden* skulle, enligt 1805 års förklaring, räknas antingen från a) *den tid, som i varje händelse blivit bestämd*¹, eller från b) *den dag anledning till klander för rätte ägaren yppades, och han kom i tillfälle att bevaka sin rätt*.

För att anledning till klander skall anses hava yppats för rätte ägaren, fordras, att denne fått vetskap om, dels att egendomen blivit honom avhänd, dels ock att en annan olagligen besitter denna och utövar de i äganderätten därtill ingående befogenheter.

Då rätte ägaren erhållit dylik vetskap, börjar sålunda hävdetiden att löpa, såvida rätte ägaren vid nämnda tidpunkt var i tillfälle att bevaka sin rätt. Hinder härför kunna vara sjukdom, fängelse, vistelse utomlands o. s. v. Hävdetiden räknas då från det hindret upphörde.

Den *tjuguåriga hävdetiden* åter räknas från rätte ägarens död. Den tid, som dessförinnan förflutit från det olagliga avhändandet, inräknas sålunda ej.

Bestämmelsen om rätte ägarens död såsom utgångspunkt för detta slag av hävd medför givetvis, att dylik hävd icke kan åbe-

¹ En dylik tidpunkt var t. ex. bestämd i G. B. 11:8. Här stadgades nämligen, att hustru, vars man sålt hennes enskilda fastighet utan hennes samtycke, ägde anställa klandertalan inom natt och år, efter det hon fick veta den olagliga föryttringen. Dog hon före mannen, ägde hennes arvingar klandra inom natt och år efter hennes död.

ropas till försvar för egendom, vars rätte ägares tillvaro icke är underkastad avbrott genom döden. Mot *staten* och *korporationer* kan därför aldrig tjuguårig hävd enligt gamla hävdelagen åberopas, och troligen ej heller mot *bolag*, åtminstone *aktiebolag*. Bolaget, särskilt aktiebolaget, kan ju fortleva som juridisk person, fastän alla dess ursprungliga fysiska delägare avlidit.

Emellertid får stadgandet om den tjuguåriga hävdetiden icke tolkas så, att rätte ägares arvingar ovillkorligen skulle vara avskurna från väckande av klander, så snart tjugu år förflutit från nämnde ägares död. Klanderrätten står även efter denna tid öppen för dem, så länge något förvärv i god tro av egendomen icke ägt rum. Först när dylikt förvärv skett, och tillika de tjugu åren förflutit, är klanderrätten avskuren.

Däremot har det otvivelaktigt varit lagstiftarens mening, att rätte ägares arvingar icke skulle äga nämnda klanderrätt, därest rätte ägaren själv, oaktat han haft anledning till klander och varit i tillfälle att bevaka sin rätt, försummat att inom den stadgade tiden av natt och år anställa klander. Då det emellertid är ytterst svårt att åstadkomma tillräcklig bevisning härutinnan, har lagtillämpningen gått i den riktningen att utan vidare antaga, att ägares rätt att anställa klander bevarats under hela hans livstid, därest icke motsatsen bevisas.

Vunnen lagfart, som ju utgör ett grundvillkor för hävd enligt nya lagen, är utan betydelse för hävd enligt 1805 års förklaring.

Till sammanfattning av det ovan anförda och till jämförelse med nya lagens hävdvillkor, bör erinras, att *villkoren för tjuguårig hävd enligt 1805 års förklaring* äro:

1. att den, som åberopar hävd, förvärvat egendomen i god tro;
2. att han alltifrån tidpunkten för detta sitt förvärv utan avbrott såsom ägare besuttit egendomen; samt
3. att då klander anställes, minst tjugu år förflutit från rätte ägares död, utan att förut dylikt klander blivit väckt och av rätten gillat.

Till sist må i detta sammanhang följande exempel anföras, utvisande, när tjuguårig hävd, särskilt med hänsyn till god eller ond tro vid förvärvet, skall anses vunnen enligt gamla och enligt nya hävdelagen¹.

A:s fasta egendom har blivit honom olagligen avhänd av B. B har därefter överlätit egendomen på C, varefter D och E jämväl under hävdetiden såsom ägare innehaft densamma. Mot E, som vid hävdetidens slut är innehavare av egendomen, anställer A klander. Beträffande C:s, D:s och E:s goda eller onda tro antagas följande förhållanden vara för handen:

¹ Den i exemplet omnämnda lagfarten är, som nämnts, av betydelse endast för hävd enligt 1881 års förordning.

a) C ond tro och lagfart, D ond tro, E god tro.

<i>Enligt 1805 års förklaring:</i>	<i>Enligt 1881 års förordning:</i>
------------------------------------	------------------------------------

E har vunnit hävd.	E kan ej åberopa hävd.
--------------------	------------------------

b) C god tro och lagfart, D ond tro, E god tro.

<i>Enligt 1805 års förklaring:</i>	<i>Enligt 1881 års förordning:</i>
------------------------------------	------------------------------------

E har vunnit hävd.	E kan ej åberopa hävd ¹ .
--------------------	--------------------------------------

c) C ond tro och lagfart, D god tro, E god tro.

Enligt båda hävdslagarna:

E har vunnit hävd.

d) C ond tro och lagfart, D ond tro, E god tro och lagfart.

Enligt båda hävdslagarna:

E har vunnit hävd.

III. Att den fasta egendom, varå hävd åberopas², är:

a) en självständig fastighet. Härom gäller vad förut sagts om hävd enligt nya lagen; och

b) egendom av sådan beskaffenhet, att därom kan avhandlas mellan enskilda personer.

På grund av sistnämnda inskränkning, som icke har någon motsvarighet i nya lagen, och som, enligt en åsikt, endast äger tillämpning å den tjuguariga hävden i 1805 års förklaring, kan sålunda hävd (åtminstone tjuguarig) enligt nämnda förklaring icke vinnas å åtkomst till fastighet av krononatur, fast egendom, som är upplåten till allmänt bruk, städerna tillhörig jord, kyrkans jordegods, egendom, som är avsedd för allmänt ändamål o. s. v.³

När kan 1805 års förklaring fortfarande tillämpas.

Då lagstiftaren med 1881 års förordning, vilken, som redan nämnts, trädde i kraft den 1 januari 1882, införde en ny hävdslag, måste man givetvis, här kanske mera än på andra områden, söka förebygga, att de anspråk, som under skydd av den äldre lagen uppvuxit, genom den nya lagen kränktes. Detta har också skett genom stadgandet i § 5 av nya hävdslagen, enligt vilket lagrum den äldre hävdslagen fortfarande skall tillämpas under följande villkor, nämligen:

¹ Utgången blir i detta fall densamma, även om D, utan att ha varit i god tro, vunnit lagfart.

² Att tjuguarig hävd enligt 1805 års förklaring redan av det skäl, att utgångspunkt för hävdetiden saknas, ej kan åberopas mot kronan och korporationer, är förut nämnt.

1) att fast egendom blivit avhänd rätte ägaren före den 1 januari 1882; och

2. att frihet från klander vinnes tidigare med tillämpning av 1805 års förklaring än enligt bestämmelserna i 1881 års förordning; samt

3. att, då fråga är om ettårig hävd, jämväl det förhållande, varifrån hävdetiden räknas, inträffat före den 1 januari 1882.

Genom sistnämnda stadgande är den ettåriga hävden numera i själva verket till all kraft och verkan upphävd. Att ändock en kortfattad redogörelse för nämnda hävd i föregående framställning intagits, har sin naturliga förklaring i det nära sambandet emellan denna hävd och den tjuguariga enligt 1805 års förklaring. Den senare skulle svårigen förstås utan någon kännedom om den förra.

Den äldre lagens bestämmelser om tjuguarig hävd kunna där-
emot ännu under en lång följd av år komma till tillämpning fram-
för och vid sidan av den nya hävdlagens stadganden. Detta fram-
går med tillräcklig tydlighet av, bland annat, sistnämnda lags be-
stämmelser om, att besittning, som ägt rum före den 1 januari 1882,
icke får inräknas i hävdetiden, samt att denna i övrigt börjar löpa
först från den dag, då lagfart beviljades å förvärvarens fång eller
då anteckning om fångtet och fastan gjordes i lagfartsproto-
kollet.

Verkan av vunnen hävd.

Om alla hävdeförutsättningar äro för handen, då klander in-
nämnes, framträder verkan av den vunna hävden däruti, att
klandret ogillas, och fastighetens innehavare tillerkännes ägande-
rätt till densamma. Det på grund av förment äldre rätt framställda
anspråket på egendomen måste sålunda vika för hävden.

Men även om klandret gillas, och egendomen följaktligen från-
nämnes besittaren, kunna dock inteckningar, som beviljats under
den tid, egendomen varit ur rätte ägarens hand, under vissa förut-
sättningar bliva bestående. Härom skall emellertid längre fram
närmare talas i sammanhang med framställningen av verkan av god-
känd klander å annans åtkomst till fast egendom.

§ 1

Urminnes hävd.

(Jordabalken kap. 15.)

Urminnes hävd föreligger, då ägandebesittning av eller frälse-
rätt eller servitutsrätt till fast egendom utan avbrott utövats
så lång tid, att ett annat förhållande icke är känt för det le-
stämlet, vare sig genom dess egen erfarenhet eller genom ut-

sagor, vilka det närmast föregående släktet meddelat på grund av sin egen erfarenhet om förhållandet.¹

Tvenne skilda åsikter om betydelsen av urminnes hävd hava gjort sig gällande.

Enligt den ena åsikten är urminnes hävd endast ett förhållande, vars grund förutsättes såsom rättmätig, emedan den ligger så långt bort i tiden, att olagligheten däri ej kan bevisas. Emellertid avskär, enligt denna åsikt, urminneshävd ej rättighet till klander, och i samma stund klandret uppvisar en olaglig grund för hävd, måste också hela betydelsen och verkan av denna försvinna. Dock kan, enligt samma åsikt, klandraren ej vinna sitt syfte allenast därigenom, att han — sedan vederbörande jordinnehavare med den i J. B. 15: 4 föreskrivna bevisning (se nedan), styrkt, att någon, från vilken innehavaren leder sin rätt, ägt fastigheten vid den tidpunkt, som faller utom den närvarande och den närmast föregående mansålderns erfarenhet — å sin sida visar, att äganderättsförhållandena en gång ännu längre tillbaka i tiden varit annorlunda. Men klandrarens talan bifalles, enligt den här anförda åsikten, om han styrker olaga åtkomst till egendom hos den, från vilken den nuvarande jordinnehavaren, på sätt ovan sägs, ursprungligen leder sin rätt, och klandraren är i detta fall ej bunden av någon tidsbegränsning.

Enligt den andra åsikten är urminnes hävd ett verkligt förvärvsätt. När alltså jordinnehavaren med den föreskrivna bevisningen styrkt, att någon, från vilken han leder sin rätt, ägt fastigheten vid en tidpunkt, som faller utom den närvarande och den närmast föregående mansålderns erfarenhet, skall, enligt denna åsikt, äganderätten tillerkännas innehavaren, även om klandraren kan styrka olaga åtkomst hos den, från vilken innehavaren leder sin rätt.

Tvistefrågan står fortfarande öppen, men domstolarna synas visa benägenhet att ansluta sig till den förre av nämnda båda åsikter. (N. J. A. 1909: 642; 1922: 185; 1923: 69.)

A. Urminneshävdens användning.

Urminneshävd är vida mera omfattande än viss tids hävd. Detta visar sig särskilt däri att:

I. Urminnes hävd kan åberopas till försvar icke blott för äganderätt till fast egendom, utan även för frälseränterätt och servitutsrätt. Dock synas domstolarna vilja medgiva vinnande av urminnes hävd endast å sådana servitutsrättigheter, om vilka detta uttryckligen finnes stadgat, t. ex. rätt till skogsfång och mulbete samt jakt- och fiskerätt i de fall, då denna förekommer såsom servitutsrätt.

¹ »Det är urminnes hävd: där man någon fast egendom eller rättighet i så lång tid okvald och obehindrad besutit, nyttjat och brukat haver, att ingen minnes, eller av sanna sago vet, huru hans förfäder eller fångesmän först därtill komne äro.» (Jordabalken 15: 1.)

Den följande framställningen av urminneshävd kommer huvudsakligen att avse äganderätt men gäller i tillämpliga delar även om frälseränterätt och servitutsrätt till fast egendom.

II. *Urminnes hävd kan åberopas, såväl då en persons rätt till en självständig fastighet bestrides, som ock då tvisten blott går ut på, huruvida ett visst jordområde är att hänföra till en viss självständig fastighet.* Viss tids hävd åter kan, som förut påvisats, endast åberopas, då tvisten rör sig om en persons rätt till en självständig fastighet.

Om t. ex. A instämmer B och yrkar, att B skall frånträda den fastighet, som i jordeboken benämnes X, emedan B, enligt A:s påstående, icke av rätt person förvärvat denna fastighet, så kan B åberopa sig på tjuguarig hävd, om sådan föreligger. Däremot, om A i sitt käromål aldrig bestritt B:s äganderätt till X, men söker visa, att en viss av B brukad äga icke är att hänföra till fastigheten X, utan i stället bör höras till A:s bredvid liggande fastighet Y, så kan blott urminnes hävd av B med laga verkan åberopas, om förutsättningarna därför i övrigt äro för handen.

Det är just i dylika tvister rörande *tillbehör till en fastighet*, som urminneshävd framför allt kommer till användning. För tvister rörande rätt till en självständig fastighet har däremot nämnda hävd betydelse huvudsakligast i de fall, då den tjuguariga hävd ej kan åberopas, såsom i fråga om hävd enligt 1881 års förordning, då lagfart ej vunnits, eller, i fråga om hävd enligt 1805 års förklaring, då antingen fastigheten är sådan, att därom ej kan avhandlas mellan enskilda, eller ock fastigheten avhänts ägare, vars tillvaro icke är underkastad avbrott genom döden (se sid. 358—359).

B. Villkoren för åberopande av urminnes hävd.

Dessa villkor äro:

I. *Att den, som åberopar hävd, utövat en ägares befogenhet över den ifrågavarande fastigheten.*

Ifrågavarande person behöver däremot ej själv hava brukat fastigheten utan kan hava upplåtit bruksrätten till andra personer, blott dessa erkänt honom såsom ägare.

II. *Att de handlingar, vari äganderättsutövningen givit sig tillkänna, dels företagits öppet och icke tydligen med undvikande av offentlighet, dels icke skett blott medelst våld eller hot mot fastighetens rätt ägare och dels ej företagits blott med begivande tills vidare från samme ägares sida.*

III. *Att äganderättsutövningen varit oavbruten.* Avbrott i nämnda utövning kan orsakas av samma omständigheter, som föranleda avbrott i besittningen vid viss tids hävd. Här må endast anmärkas, att ett verkligt avbrott i äganderättsutövningen icke så mycket består i underlåtenhet av fastighetens olaglige besittare att

utföra sådana handlingar, som innebära utövning av äganderätt, som snarare däri, att annan person under någon tid utför sådana handlingar med avseende på egendomen.

IV. Att äganderättsutövningen fortgått under så lång tid, att ett annat förhållande icke är känt för det levande släktet, vare sig genom dess egen erfarenhet eller genom utsagor, vilka det närmast föregående släktet meddelat på grund av sin egen erfarenhet om förhållandet.

Äganderätten till det omtvistade området skall sålunda hava utövats av innehavaren och hans fångesman under den tid, som faller under tvenne mansåldrars förmåga att göra iakttagelser och bevara minnet därav, d. v. s. ungefär 90 å 100 år.

V. Att därest hävden avser gränsförhållandena mellan olika fastigheter,

a) fastigheterna äro från varandra fullkomligt avskilda. Urminnes hävd gäller sålunda: 1. mellan särskilda skifteslag; 2. mellan skilda gårdar; och 3. mellan gårdar och skifteslag.

Urminnes hävd gäller däremot icke i sol- eller tegskifte. Varje delägares andel i by (»byalag», »skifteslag») är nämligen, innan laga skifte skett, bestämd, icke till något visst för alltid för sig avskilt område, utan till en kvotdel av det hela, vilken blivit honom till brukande anvisad av skifteslagets för alla delägarna gemensamma mark. Denna kvotdel är bestämd genom det s. k. byamålet (öre och örtug, aln- och stångtal). I enlighet med ovanstående regel kan urminnes hävd icke åberopas till dylik kvotdel av en samfällighet.

b) det område, varå urminnes hävd åberopas, är i förhållande till den angränsande mark, som ostridigt tillhör grannen, utmärkt genom lagliga gränsmärken.¹ Däremot gäller urminnes hävd icke, uti öppen skog och mark byar emellan.

Den omtvistade ägan kan antingen ligga i gränsskillnaden mellan tvenne fastigheter eller ock vara belägen helt och hållet inom den ena fastighetens område, så att ägan alldeles omslutes av detta. I senare fallet behöva fastigheterna ej gränsa till varandra, utan kunna vara skilda genom en eller flera mellanliggande fastigheter.

Ligger ägan i gränslinjen mellan två fastigheter, måste den som åberopar urminnes hävd, kunna med vissa märken angiva gränslinjen mellan det område, han fordrar, och grannens tillstötande område. För att urminnes hävd i detta fall skall behöva åberopas, förutsättes nämligen, att grannen åt motsatta sidan åberopar

¹ Denna fordran på en noggrann begränsning av den äga, till vilken urminnes hävd åberopas, motsvaras, då fråga är om andra rättigheter till fast egendom än äganderätt, av fordran på en bestämd begränsning av det framställda rättsanspråket.

en gränslinje, för vilken vissa omständigheter tala, och den, som då yrkar att på grund av hävd tillerkännas rätt utöver nämnda gränslinje in på den andres område, måste givetvis också kunna angiva en bestämd gräns för sitt anspråk.

Som exempel på ägoområden, som kunna alldeles ligga omslutna av främmande ägares mark, nämner lagen (JB. 15: 3):

1. *utjord eller urfjäll*, varmed i detta lagrum förstås samma sak, nämligen vad som vanligen benämnes *urfjäll*. I regel utgöres ett dylikt urfjäll av åker och äng och skiljer sig redan därigenom från det omgivande området, men det måste tillika vara utmärkt genom särskilda märken, antingen genom rå och rör eller genom stängsel (»gård och vård»), eller ock genom andra tydliga märken, såsom pålar, diken, större eller mindre vattendrag m. m.;

2. *kvarn och kvarnställe*, som delvis utmärkas med samma märken, som i mom. 1 angivits, men vanligen också på ena sidan begränsas av vattenskillnaden; samt

3. *öar och holmar*, vilka hava sin naturliga gränslinje i det omflutande vattnet.

C. Bevisning rörande tillvaron av urminnes hävd.

1. *Frågan, när urminnes hävd behöver åberopas och följaktligen visas, kan i korthet besvaras sålunda:*

a) *Klandras en äga, vilken en fastighetsägare brukar på en annan fastighets område*, måste denne, såvida han ej kan visa laga förärv, alltid omedelbart åberopa urminnes hävd. Detta gäller, även om ägan i fråga skulle vara utmärkt med råstenar.

b) *Ligger den äga, som brukas, i själva skiljelinjen mellan fastigheterna*, måste urminnes hävd åberopas, ifall klandraren till stöd för sin påstående om att den av honom påstådda gränslinjen kan påvisa råstenar, men vederparten endast förmår påvisa andra gränsmärken. Rå och rör nämligen de av lagen i första rummet gillade skiljemärken. Men även klandrarens vederpart för sin skiljelinje uppvisa råstenar, behöver han däremot icke åberopa hävd, utan kan stödja sin hävd på det nuvarande bruket i överensstämmelse med dessa råstenar. Detsamma gäller, om parterna å ömse sidor stödja sin hävd icke på rå och rör, utan på s. k. fasta märken, som av gammal tid erkänts såsom lagliga gränsmärken (berg, jordfasta stenar, sjöar e. dyl.), och givetvis ännu mera, om klandrarens vederpart kan påvisa råmärken, men den andre ej. I dessa fall är klandraren tvungen att åberopa urminnes hävd, först om klandraren medelst domar, lantmätarens kartor, ägobeskrivningar eller dylikt, styrkt, att gränsen i äldre tid varit i överensstämmelse, icke med vederpartens utan med hans eget påstående.

c) Påstår åter klandraren sig berättigad till någon äga på vederpartens område, vilken vid klandrets anställande brukas av den sistnämnde, behöver denne åberopa urminnes hävd, först sedan klandraren till fullo styrkt, att ifrågavarande äga förut tillhört hans område.

d) Gäller slutligen tvisten en självständig fastighet, måste klandraren först styrka, att denna i äldre tid tillhört honom, innan vederparten behöver åberopa urminnes hävd.

II. *Bevisningen om urminnes hävd* kan ske såväl medelst gamla handlingar, som genom vittnesutsagor av trovärdiga personer, vilka äro väl kunniga om orten samt förmå intyga, att de varken själva veta eller av andra hört, att förhållandet varit ett annat än det nuvarande. (J. B. 15: 4.)

Vad svaranden i klanderprocessen med sin bevisning har att ådagalägga är, som redan blivit nämnt, att rättsförhållandena till den fasta egendomen i fråga varit oförändrade under den tid, som faller under tvenne mansåldrars förmåga att göra iakttagelser och bevara minnet därav, alltså att under nämnda tid svaranden samt hans förfäder eller fångesmän utövat ägares befogenhet över den omtvistade fastigheten eller ägan, att gränslinjen under samma tid gått i den av svaranden uppgivna riktningen o. s. v. Däremot behöver svaranden icke styrka varken sitt eller sina föregångares fång.

Motbevisningen från klandrarens sida får likaledes föras medelst gamla handlingar eller vittnen. Kan han härvid till fullo styrka, att avbrott i vederpartens eller hans fångesmäns äganderätts utövning under nyssnämnda tid ägt rum, bifalles klandret, och egendomen fränkännes vederparten. Huruvida klandraren åter genom att styrka olaga åtkomst till fastigheten hos den, från vilken vederparten ytterst leder sin rätt, kan vinna bifall till klandret, är föremål för olika meningar.

I mål av detta slag är det utan betydelse, om *lagfart* å den omtvistade fastigheten varit beviljad eller ej, liksom det icke inverkar på målets utgång, om den omtvistade ägan varit särskilt upptagen i den lagfart, som för klandrarens vederparts räkning kan hava beviljats å fastigheten.

Tablå¹

till belysning av reglerna angående hävd.

Föremålet för hävd	Tiden för hävds vinnande
1. Fastighetsdel ² , som olagligen, men i god tro förvärvats.	Utgången av den andra mansaldern efter fastighetsdelens olagliga förvärvande.
2. Servitutsrätt ³ , som olagligen, men i god tro börjat utövas.	Utgången av den andra mansaldern efter servitutsrättens olagliga tillkomst.
3. Frälseränterätt, som olagligen, men i god tro börjat utövas.	Utgången av den andra mansaldern efter frälseränterättens olagliga tillkomst.
4. Fastighet, som olagligen, men i god tro förvärvats från enskild person ⁴ , vilken sedermera, dock före den 1 januari 1882, fått kännedom om fastighetens avhändande och blivit i tillfälle att bevaka sin äganderätt till densamma.	Utgången av första årsdagen efter det fastighetens rätte ägare fått kännedom om fastighetens avhändande och blivit i tillfälle att bevaka sin äganderätt till densamma.
Före den 1 januari 1882 avliden hustrus enskilda fastighet, som mannen utan hennes samtycke överlätit å någon, som därvid varit i god tro ⁵ .	Utgången av första årsdagen efter hustruns död.

Här upptages ej hel fastighet såsom föremål för urminnes hävd, då sällan, om ens någonsin, åberopas i fråga om hel fastighet.

Med fastighetsdel avses i detta sammanhang område i gränsskillnad mellan fastigheter samt sådant område inom en fastighets rår, vilket utgör en del till en annan fastighet.

Inga andra servitutsrättigheter anses i allmänhet kunna vara föremål för hävd än de, för vilka sådant är i lag uttryckligen stadgat, t. ex. rätt till gräsfång, mulbete, fiske och jakt.

En enskild person användes här i motsats till stat eller kommun. Enligt god tro erfordras, är omtvistat.

Tablå (forts.)

Föremålet för hävd	Tiden för hävds vinnande
6. Fastighet, som före den 1 januari 1882 olagligen, men i god tro förvärvats från enskild person, utan att sedermera lagfart å fastigheten meddelats.	Utgången av tjugonde årsdagen efter fastighetens rätte ägares död.
7. Fastighet, som olagligen men i god tro förvärvats samt sedermera före den 1 januari 1876 lagfarits.	a) Utgången av tjugonde årsdagen efter fastighetens rätte ägares död, därest nämnda årstag infallit tidigare än den 1 januari 1902. b) Utgången av den 1 januari 1902, därest nämnda dag infallit tidigare än tjugonde årsdagen efter fastighetens rätte ägares död, samt tillika anteckning om den skedda lagfarten skett i lagfartsprotokollet och lagfartsboken före den 1 januari 1882¹. c) Utgången av tjugonde årsdagen efter det dylik anteckning skett, därest nämnda årstag infaller tidigare än tjugonde årsdagen efter fastighetens rätte ägares död, samt tillika anteckningen skett efter den 1 januari 1882².

¹ Hävden gäller dock endast för:

a) den person, som låtit verkställa anteckningen, därest han i god tro åtkommit fastigheten och efter anteckningens verkställande oavbrutet till och med den 1 januari 1902 innehaft fastigheten; och

b) nämnda persons efterträdare i besittning av fastigheten, därest antingen denne själv i god tro förvärvat fastigheten och därå erhållit lagfart eller så väl han själv som hans närmaste företrädare i besittning åtkommit fastigheten i god tro.

² Hävden gäller dock endast för:

Tablå¹ (forts.)

Föremålet för hävd	Tiden för hävds vinnande
8. Fastighet, som olagligen, men i god tro förvärvats och därefter lagfarits mellan den 1 januari 1876 och den 1 januari 1882.	a) Utgången av tjugonde årsdagen efter fastighetens rätte ägares död, därest nämnda dag infallit tidigare än den 1 januari 1902. b) Utgången av den 1 januari 1902, därest nämnda dag infallit tidigare än tjugonde årsdagen efter fastighetens rätte ägares död ¹ .
9. Fastighet, som efter den 1 januari 1882 olagligen, men i god tro förvärvats och sedermera av förvärvaren lagfarits.	Utgången av tjugonde årsdagen efter lagfartens beviljande ² .

a) den person, som låtit verkställa anteckningen, därest han i god tro åtkommit fastigheten och oavbrutet under alla tjugu åren efter anteckningens verkställande innehaft fastigheten; och

b) nämnda persons efterträdare i besittningen av fastigheten, därest antingen denne själv i god tro förvärvat fastigheten och därå erhållit lagfart, eller så väl han själv som hans närmaste företrädare i besittningen åtkommit fastigheten i god tro.

¹ Hävden gäller dock endast för:

a) den person, som mellan den 1 januari 1876 och den 1 januari 1882 erhållit lagfart å fastigheten, därest han i god tro åtkommit densamma och efter lagfartens beviljande oavbrutet till och med den 1 januari 1902 innehaft fastigheten; och

b) nämnda persons efterträdare i besittningen av fastigheten, därest antingen denne själv i god tro förvärvat fastigheten och därå erhållit lagfart, eller så väl han själv som hans närmaste företrädare i besittningen åtkommit fastigheten i god tro.

² Hävden gäller dock endast för:

a) den person, som erhållit lagfarten, därest han oavbrutet under alla tjugu åren efter lagfartens beviljande innehaft fastigheten; och

b) nämnda persons efterträdare i besittningen av fastigheten, därest antingen denne själv i god tro förvärvat fastigheten och därå erhållit lagfart, eller så väl han själv som hans närmaste företrädare i besittningen åtkommit fastigheten i god tro.

Om klander å fång till fastighet och om hemulsskyldighet.

(J. B. II kap.)

Med *klander å fång till fast egendom* förstås den talan, som ägaren till en fastighet anhängiggör, för att återvinna fastigheten från någon, som utövar ägandebesittning av densamma.

Beträffande klandertalan är att märka:

A) Klandertalans föremål.

Varje fastighet, som olagligen avhänts sin ägare, kan utgöra föremål för klandertalan, dock med undantag för följande fastigheter, nämligen:

1. Fastighet, vars innehavare vunnit hävd å densamma.

En dylik fastighet kan icke genom klander frånvinnas sin innehavare, åtminstone om tjuguarig hävd kan av honom åberopas. Verkan av urminneshävd är däremot, såsom förut påvisats, omtvistad.

2. Fastighet, som av ägaren sålts till två personer.

Den av dessa, som först köpt egendomen, kan icke genom klander tillvinna sig densamma från den senare köparen, därest denne dels vid sitt köp handlat i god tro och dels å fastigheten sökt lagfart å en tidigare dag än den förre köparen. (Lagfartsförordningen § 12.)

3. Fastighet, som avyttras av en dödförklarad persons arvingar.

En dylik fastighet kan icke från en förvärfvare i god tro återtagas, vare sig av den dödförklarade själv, om han befinnes leva, eller av de personer, vilka tilläventyrs framför de såsom arvingar ansedda kunna tillerkännas arvsrätt på den grund att den dödförklarade befinnes hava dött vid en annan tidpunkt än man vid dödförklaringen antagit (jfr sid. 167 E. a) och b).

B) Klandertalans anhängiggörande och utförande samt domen i klanderprocessen.

Vi antaga, att en fastighet X, som, enligt ovan angivna regler, kan utgöra föremål för klandertalan, olagligen avhänts sin rätt ägare A samt därvid förvärvats av B, vilken sedermera sålt fastigheten till C, som i sin ordning avyttrat samma fastighet till D.

I så fall måste A, för att kunna återbekomma X, instämma D, med yrkande om åläggande för honom att till A avträda X. Sedan D sålunda blivit instämd, skall A, innan målet första gången förekommer till behandling, låta anteckna stämningens innehåll i domstolens lagfartsprotokoll. Har dylik anteckning ej skett, då målet första gången förekommer till behandling, uppskjuter dom-

stolen målet, med föreläggande för A att vid nästa rättegångstillsfälle visa, att anteckningen blivit verkställd, *vid äventyr att käromålet eljest anses förfallet*. Ställer A sig icke nämnda föreläggande till efterrättelse, förklarar domstolen *käromålet förfallet*.¹

Sedan omförmälda anteckning i lagfartsprotokollet blivit verkställd, har A att vederbörligen styrka, att han genom laga fång förvärvat X. Blir detta ådagalagt, måste vederbörligen bevisas, att A överlätit X å B, samt att B överlätit X å C, och att den sistnämnde överlätit X å D.

Till åstadkommande av nämnda bevisning måste till en början D i den mot honom anhängiggjorda rättegången instämma C, med yrkande, att denne skall visa, så väl att han själv på ett lagligt sätt överlätit X å D, som ock att C på ett lagligt sätt förvärvat X. För att C skall kunna fullgöra vad som sålunda av honom kräves måste C i rättegången instämma B med enahanda yrkanden, som blivit mot C själv framställda. Sedan B sålunda blivit instämd, kan han, vilken, på sätt förut antagits, olagligen förvärvat X, naturligen icke visa laglig åtkomst till egendomen, och följden härav bliver att genom domen i klanderprocessen:

1. D ålägges att å dag, som domstolen efter lämplighetshänsyn bestämmer, avträda X till A;

2. D ålägges att, efter avdrag för av honom å X nedlagd nödig och nyttig kostnad,² till A utgiva avkastningen av X från stämningdagen, därest D förvärvat X i god tro.

3. D ålägges att, efter avdrag för av honom å X nedlagd nödig kostnad, till A utgiva avkastningen av X för hela den tid, D innehaft egendomen, därest denna av D förvärvats i ond tro.

Den D tillkommande ersättning för nödig kostnad beräknas till det belopp, som A själv skolat utbetala, om han innehaft X, då det, som kostnaden avsett, måste verkställas.

Ersättning till D för nyttig kostnad bestämmes till det belopp, varmed X vid avträdandet till A är genom berörda kostnad mera värd än X skulle varit, om kostnaden uteblivit.

A behöver ej ersätta kostnader, som väl göra X dyrare, om de skola vid försäljning därav beräknas, men ej föranleda att X blir för köpare i allmänhet begärligare. Ej heller behöver A betala

Vad i texten anförts beträffande anteckning i lagfartsprotokollet samt följden av försummelse härav gäller även, då talan instämmer om återköp av köp, byte eller gåva eller om rätt till lösen av frälseskattejord eller löslänsrätt eller om annan lösningsrätt till fast egendom. Käromål, som följda av försummad anteckning i lagfartsprotokollet förklarats förfallet, kan sedermera kunna efter ny stämning anhängiggöras.

Vad som förstås med nödig och nyttig kostnad har förut angivits i noten å sid. 168).

ersättning för utskylder eller besvär, som utgjorts för X, eller för brukskostnaderna för fastigheten.

Det, som D å X anskaffat och som icke av A ersättes, får av D borttagas, såvida detta låter sig göra med bibehållande av X i samma skick, som om det sålunda borttagna aldrig funnits.

C. Verkningarna av domen i klanderprocessen.

Dessa verkningar äro, med bibehållande av det förut valda exemplet följande:

1. Att de ointresserade servituts- eller nyttjanderätter, som upplåtits i X, sedan fastigheten avhändes A, bliva utan all verkan.

2. Att inteckning, som beviljats X, sedan fastigheten avhändes A, blir bestående allenast i följande fall, nämligen:

a) att A är en dödförklarad person, vilkens arvingar begärt eller medgivit inteckningen;

b) att A är rätt arvinge till en dödförklarad person, vilkens vid dödförklaringen förmodade arvingar begärt eller medgivit inteckningen.

I dessa båda fall fordras dessutom, att inteckningens innehavare i god tro åtkommit densamma.

c) att X vid klandertalans instämmande varit ur A:s hand under mera än tjugu år, sedan B, C eller D erhållit lagfart å fastigheten;

d) att för den händelse lagfarten beviljats emellan den 1 januari 1876 och den 1 januari 1882, mera än tjugu år från denna sistnämnda tidpunkt förflutit;

e) att om lagfarten (fastan) beviljats före den 1 januari 1876, mera än tjugu år förflutit från den 1 januari 1882, om anteckning angående fånet och fastan dessförinnan skett i lagfartsprotokollet, eller i annat fall från den dag, då dylik anteckning verkställdes.

I de i momenten c—e här ovan omförmälda fall fordras dessutom, dels att inteckningen blivit beviljad före klandertalans instämmande och dels att inteckningshavaren var i god tro, då han åtkom inteckningen.

3. Att D blir berättigad att av C fordra ersättning för liden skada i följd av förlusten av X; och

4. att C, sedan han utbetalt nämnda ersättning, äger att vända sig mot B med ersättningsanspråk.

Grunden till C:s och B:s ovan antydda ersättningsskyldighet liksom till deras plikt att, på sätt förut nämnts, inträda såsom parter i klanderprocessen är den i lag stadgade s. k. hemulsskyldigheten.

Med hemulsskyldighet förstås nämligen den plikt, som åligger en avlåtare av fastighet att såväl, om denna genom klander frånvinnes

orts för X, eller för

A ersättes, får av bibehållande av X aldrig funnits.

av det förut valda

nderätter, som upp- an all verkan.

fastigheten avhändes

arvingar begärt eller

person, vilkens vid ler n givit inteck-

kningens innehavare

ur A:s hand under lagfar. fastigheten;

ellan den 1 januari in denna sistnämnda

en 1 januari 1876, 1882, om anteckning i lagfartsprotokollet, kning verkställdes.

fa fall fordras dess- landertalans instäm- d tro, då han åtkom

ning för liden skada

ing, äger att vända

rsättningskyldighet nts, inträda såsom de s. k. hemulsskyl-

plik som åligger n kla. är frånvinnes

förvärvaren, utgiva ersättning och skadestånd, som ock, då klander- talan anhängiggöres, försvara eller värja förvärvarens äganderätt till nämnda fastighet.

Den avlåtare av fast egendom, vilken hemulsskyldighet åligger, benämnes *hemulsmän*.

Om nu en person av en annan genom sådant fång, som, enligt nedan angivna regler, medför hemulsskyldighet, förvärvat fast egendom, samt detta hans fång sedermera av en tredje person klandras, äger förvärvaren rätt att i den mot honom anhängig- gjorda klanderprocessen instämma sin hemulsmän, d. v. s. den, av vilken han förvärvat egendomen, med yrkande, att denne skall i hemul stånda.

Den sålunda instämde avlåtaren kan därefter, likaledes i klan- derprocessen, instämma sin fångesman, och denne åter sin o. s. v., allt med påstående om skyldighet att stånda i hemul.

Då vederbörande sålunda instämmer sin fångesman, säges han leda till sin man.

Ändamålet med ifrågavarande förfarande är dels att erhålla bi- träde i rättegången, dels ock, därest på grund av klandrets gillande talan om ersättning och skadestånd på sätt nedan sägs anhängig- göres mot hemulsmannen, denne icke skall kunna invända, att något under klanderprocessen blivit försummat, som kunnat för- anleda till klandertalans ogillande.

I följd härav torde man få anse, att den, som försummat att i klanderprocessen instämma sin fångesman, icke äger rätt att seder- mera, om egendomen tillerkännes klandraren, av hemulsmannen fordra ersättning och skadestånd av det slag, som i det följande omnämnes. Varken den, mot vilken klandret anställes, eller de föregående ägarna av egendomen böra sålunda underlåta att leda var till sin man. Har hemulsmän medarvingar, som jämte honom äro hemulsskyldiga, har han att själv instämma dem.

Bestrider en instämmd fångesman, att han är hemulsskyldig, åligger det den, som instämt honom, att bevisa detta. Denna be- visning betecknas i lagen med uttrycket *»till hemul binda»*.

Den sålunda instämde hemulsmannen har att antingen:

a) framhålla sin fångesman, eller ock

b) med vittnen styrka, att han själv genom laga fång förvärvat fas- tigheten.

Kan han icke fullgöra någotdera av detta, säges han *»åt hemul bristas»*. Att en hemulsmän sålunda brister åt hemul inverkar på hans skyldighet att utgiva skadestånd (se nedan) och är tillika belagt med böter av sex daler (tre kronor).

Om åter fångesmännen kunna försvara förvärvaren mot kland-

Stämningen å fångesmannen skall sålunda uttagas till den domstol, där klandermålet är före, och fångesmannen skall stämmas att såsom hemulsmän svara i själva klanderprocessen.

rarens anspråk och följaktligen bibehålla förvärvaren vid egendomen, sägas de kunna »hemula».

Om utgången av klanderprocessen blir den, att egendomen frånvinnes svaranden, är han berättigad att av sin hemulsman, *vare sig denne brustit å hemul eller ej*, utkräva dels ersättning för den lidna förlusten och dels skadestånd¹.

Ersättningen utgöres, om egendomen av den tappande parten förvärvats genom köp, av den erlagda köpeskillingen. Har egendomen förvärvats genom *skifte* (byte), har den tappande rätt att återfå den fastighet, som han därvid lämnat i utbyte, jämte möjligen erlagd mellanavgift. Vid *andra fång* utgår ersättningen med det belopp, som utgjorde egendomens värde vid fångtet.

Skadeståndet åter växlar allt eftersom hemulsmannen brustit åt hemul eller ej.

Om hemulsmannen *ej brustit åt hemul*, kan den tappande parten i klanderprocessen endast fordra ersättning för *liden skada*, d. v. s. för sådana å egendomen nedlagda kostnader, som klandraren icke är skyldig att gälda, ävensom kostnaderna i klander- och skadestandsprocessen etc.

Om åter hemulsmannen *brustit åt hemul*, är han skyldig att ersätta såväl *liden skada* som ock *utebliven vinst*. Dylik vinstförlust är givetvis för handen, om egendomen efter fångtet stigit i värde.

I ett fall är dessutom svaranden i klanderprocessen endast berättigad att utfå ersättning för sin direkta förlust, men *intet skadestånd*, nämligen om han *vid förvärvet var ond tro*, d. v. s. hade vetenskap om förvärvets olaglighet.

Saknar svarandens närmaste hemulsman tillgångar, äger svaranden rätt att vända sig mot den andra, tredje o. s. v., dock i ordning efter varandra. Svaranden får sålunda icke rikta sitt krav mot en fjärmare hemulsman, förrän han först utfört talan mot den närmare, samt denne befunnits icke kunna gälda vad honom ålegat.

Varje hemulsman, som fått utgiva ersättning och skadestånd, är sedan i sin tur berättigad att, med iakttagande av ovan angivna ordning, vända sig mot föregående hemulsmän.

Emellertid är en fångesman aldrig skyldig att i ersättning utgiva mera, än han själv bekommit för egendomen, då han avhände sig den, eller då fråga är t. ex. gåva, testamente etc., vad egendomen vid nämnda tillfälle var värd. Om t. ex. A sålt en egendom till B för 20,000 kronor, B sedan sålt samma egendom till C för 30,000 kronor och C slutligen sålt densamma till D för 40,000 kronor, samt sedermera E genom klander frånvinnes D egendomen i fråga, så har D att först av C yrka ersättning med 40,000 kronor. Kan D ej utfå något av C, äger han vända sig mot B, men kan nu ej fordra mera än 30,000 kronor. Är även B utan tillgångar, får D

¹ Talan härom anhängiggöres genom särskild stämning till underdomstolen i den ort, där hemulsmannen är mantalsskriven. R. B. 10: 18.

vända sig mot A, men endast med ett krav på 20,000 kronor. Likaså om C betalar hela summan, 40,000 kronor, äger C ej av B fordra mer än 30,000 kronor eller, om denne är medellös, av A mera än 20,000 kronor. Har D av C utfått allenast en del av förutnämnda 40,000 kronor, kan D av B utkräva så mycket av det resterande beloppet, som icke överstiger 30,000 kronor.

I fråga om hemulsskyldighet gälla i övrigt följande regler:

A. Hemulsskyldighet äger även utan särskilt åtagande rum för den, som sålt eller bortbytt fast egendom.

Om bortbytt egendom genom klander frånvinnes den, som tillbytt sig densamma, äger han att återtaga sin förra egendom jämte den mellanavgift, han möjligen lämnat vid bytet. Dock får han ej återtaga egendomen från den, som av hans medkontrahent förvärvat densamma, därest nämnda förvärfvare *erhållit lagfart* å egendomen. Icke heller får talan föras om upphävande av inteckning, som efter bytesavtalets ingående meddelats i egendomen.

B. Arvingar äro gent emot varandra hemulsskyldiga, en var i förhållande till den andel, han erhållit av den dödes kvarlätenskap.

Denna regel gäller även för andra, som sig emellan delat en gemensam fastighet (t. ex. bolagsmän).

C. Testamentsgivares arvingar äro gent emot testamentstagare hemulsskyldiga, därest det berott på arvingarnas fria val, vilken fastighet de velat lämna testamentstagaren.

Har åter en bestämd fastighet blivit testamenterad, äro arvingarna befriade från hemulsskyldighet.

D. Givare av fast egendom är fritagen från hemulsskyldighet utom i följande fall, nämligen:

- a) att givaren i gåvobrevet uttryckligen åtagit sig hemulsskyldighet;
- b) att givaren olovligen bortgivit en fastighet, fastän han vetat eller haft skäl att misstänka, att den tillhörde annan person;
- c) att gåvan givits i ersättning för verkställt arbete eller gjord tjänst.

I detta fall är givaren hemulsskyldig till så stort belopp, som motsvarar värdet av det verkställda arbetet eller den gjorda tjänsten.

d) Att i gåvobrevet intagits bestämmelser om, huru gåvan eller någon del därav skulle användas.

I denna händelse äger hemulsskyldighet rum till det belopp, som motsvarar kostnaden för nämnda bestämmelsers utförande.

E. Hemulsskyldighet äger ej rum för den, som vid överlåtelse av fastighet förbehållit sig frihet från nämnda skyldighet.

Detta gäller dock icke för det fall, att överlåtaren vetat eller haft skäl att misstänka, att fastigheten tillhörde annan person.

F. Hemulsskyldighet äger endast rum beträffande en hel fastighet eller en bräddel därav.

I följd härav kan hemulsskyldighet icke ifrågakomma beträffande *jordområde*, som utgör *del* av en fastighet.

Då klandertalan angående dylikt jordområde anhängiggöres mot en fastighetsägare, och tvist således uppstår om *rätta sträckningen av hans ägogräns*, bör han i det mot honom anhängiggjorda målet instämma sin fångesman, med yrkande att av denne erhålla de bevis, han kan innehava om fastighetsägarens rätt till det omtvistade jordområdet. Sådana bevis äro t. ex. *gamla åtkomsthandlingar till fastigheten*, vilka också giva upplysning om dess gränser, samt *domstols utslag i förut anhängiggjorda tvister om fastighetens gränser*. Försummar fastighetsägarens fångesman att tillhandahålla bevis, som äro för honom tillgängliga, blir han ersättningsskyldig till fastighetsägaren, därest någon del av fastigheten frånvinnes denne i följd av fångesmannens ifrågavarande försummelse.

Har fastighetsägarens fångesman i avlåtelsehandlingen angående fastigheten *antingen* uppgivit densamma innehålla en viss ägorymd eller ock åtagit sig ansvar för att ett visst område verkligen hör dit, blir han även utan sådan försummelse, som ovan omförmäles, pliktig ersätta fastighetsägarens förlust i följd därav, att någon del av nämnda ägorymd eller berörda område frånvinnes honom.

Om en väsentlig del av egendomen frånvinnes dess ägare, kan han yrka *återgång* av det avtal, varigenom fastigheten överlåtits till honom.

G. Hemulsskyldigheten är att betrakta såsom en vanlig skuld och övergår förty å den hemulsskyldiges arvingar.

Dessa kunna emellertid genom *urarvagörelse* vinna befrielse från hemulsskyldighet.

Om lösningsrätt till fast egendom.

I.

(Jordabalken kap. 4, 5 och 7 m. m.)

Med lösningsrätt i inskränkt bemärkelse förstås *en persons på lagens stadgande grundade befogenhet att, då fast egendom blivit såld, inom viss tid förvärva äganderätt därtill mot erläggande av de kostnader, som köparen i denna sin egenskap fått vidkännas, och övertagande av de förbindelser, han likaledes i nämnda egenskap fått ikläda sig.*

SVENSKA SAMERNAS
RIKSFÖRBUND (SSR)

ORDFÖRANDE
INGVAR ÅHREN
PRÄSTÅNGSVÄGEN 11
871 61 HÄRNÖSAND
TEL 0811/207 30
MOBTFN 010-200 70 02

VICE ORDFÖRANDE
LARS ANDERS BAER
LAXSTIGEN 16
962 33 JOKKMOKK
TEL 0971/124 09

ORDFÖRANDE
KULTURUTSKOTTET
AINA NEGGA
LASARETTSG 31 A
982 32 GÄLLIVARE
TEL 0970/151 75

ORDFÖRANDE
NÄRINGSUTSKOTTET
PER GUSTAV IDIVUOMA
960 13 LÄNNÄVAARA
TEL 0981/310 28
MOBTFN 010-281 21 30

FÖRBUNDSKANSLET
ADM. CHEF
JÖRGEN BOHLIN
BROGATAN 5
903 25 UMEÅ
TEL 090/14 11 80 vx
TELEFAX 090/12 45 64
POSTGIRO 70 47 10-3
BANKGIRO 969-4548

TIDNINGEN
SAMEFOLKET
REGELEMENTSGATAN 32
831 35 ÖSTERSUND
TEL 053/12 58 01
POSTGIRO 38 47 32-4

SAMERNAS
FOLKHÖGSKOLA
BORGARGATAN 2
962 31 JOKKMOKK
TEL 0971/102 15

ANSÖKAN OM RÄTTSPRÖVNING

Till Regeringsrätten

SO 25/76

Klagande:

Könkämä, Lainiovuoma, Saarivuoma,
Gabna, Leavas, Girjas, Mellanbyn,
Sörkaitum, Sirkas, Jäkkäkaska,
Tuorpon, Luokta-Mavas, Semisjaur-
Njarg, Svaipa, Vittangi,
Gällivare, Serri, Udtja, Stäkke,
Maskaure, V:a Kikkejaur, Ö:a
Kikkejaur, Mausjaure, Gran, Ran,
Umbyn, Vapsten, Vilhelmina N:a,
Vilhelmina S:a, Malå, Frostviken
N:a, Frostviken M:a, Rattevare,
Hotagen, Offerdal, Sösjö, Kall,
Handölsdalen, Tåssåsen,
Mittådalen, Tännäs och Idre
samebyar

Ombud: Förbundsjuristen
Jörgen Bohlin
Svenska Samernas Riksförbund
(SSR), Brogatan 5, 903 25 UMEÅ
Tel. 090/14 11 80
Fax. 090/12 45 64

Motpart:

Svenska staten

Överklagade beslut:

1. Statens Jordbruksverks beslut den 30 juli 1993 med föreskrifter om upplåtelser av rätt till småviltjakt och fiske på statens mark ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen (SJVFS 1993:95; från trycket den 2 augusti 1993)
2. Beslut i anledning av beslutet p. 1 av Länsstyrelsen i Västerbottens län den 13 augusti 1993 samt Länsstyrelsen i Jämtlands län den 15 september 1993.

Könkämä mfl. samebyar enligt uppräknning ovan får härmed med hänvisning till lagen (1988:205) om rättsprövning av vissa förvaltningsbeslut yrka att Regeringsrätten förklarar att ovan angivna beslut av Statens Jordbruksverk respektive av Länsstyrelsen i Västerbottens respektive i Jämtlands län är på nedan angivna grunder olagliga.

2. Alternativt må staten hävda att grunden för överklagade besluten skulle vara att staten äger förfoga över jakt- och fiskerätten även om rätten som sådan tillkommer samebyarna.

Ett resonemang med denna innebörd fördes inför beslutet om 1886 års renbeteslagstiftning. Då hävdades att samebyarna/lappbyarna inte skulle vara kapabla att svara för administrationen av upplåtelser. Det staten då gjorde var att skapa ett slags tvångsförvaltning av upplåtelser av jakt- och fiskerätten. Staten misstrodde vid den tidpunkten - för över 100 år sedan - samebyarnas/lappbyarnas förmåga att handha dessa uppgifter. Uppfattningen kan i belysning av förhållandena då möjligen vara förklarlig som en praktisk åtgärd. Att idag - 100 år senare - lägga samma synsätt till grund för förfogande över jakt- och fiskerätten är något helt annat.

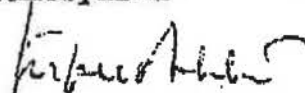
För det fall att statens grund för överklagade besluten skulle vara förfogande över och inte innehav av jakt- och fiskerätt innebär detta en överträdelse av 2 kap 15 § regeringsformen. Detsamma gäller i förhållande till artikel 14 i Europakonventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna.

Fullmakter kommer att inges snarast och senast till den 29 november 1993.

Utan eget ställningstagande till vem som skall företräda Svenska Staten tillställer jag Statens Jordbruksverk samt angivna länsstyrelser kopia av ansökan om rättsprövning.

Umeå den 22 oktober 1993

Samebyarna

Jörgen Bohlin

[illegible]

NYTTJANDERÄTT TILL FAST EGENDOM - SYSTEMATISK ÖVERSIKT

1. Utan avtal

Offentligrättsliga upplåtelser från stat eller kommun. Kan grundas på expropriation eller beslut av myndighet. Ev avgifter utgår i regel enligt fastställd taxa. Rättskällor: upplåtelsebeslutet och den offentliga rätten. JB ej tillämplig. För vissa typer finns speciallagar, t ex om vägrätt och gravrätt.

2. Enligt avtal (muntligt eller skriftligt)

2.1. Familjerättsliga upplåtelser. Kan grundas på testamente eller annat familjerättsligt dokument.

Rättskällor: de familjerättsliga lagarna. JB ej tillämplig

2.2. Bolagsavtal, dvs upplåtare och nyttjare har ett bolag ihop. Jämskött upplåtelse av andel. JB ej direkt tillämplig, se 7:9 JB

2.3.1. Benefika upplåtelser (som inte tillhör någon av föregående)

Rättskällor: 7 kap JB. Litteratur B Bengtsson, Nyttjanderätt, 2 uppl s 142, F Lejman, 1944 s 54

2.3.2. Upplåtelser mot vederlag. Rättskälla: 7 kap JB

2.3.2.1. Partiella upplåtelser ("nyttjanderätt i allmänhet"). 7:3 JB

2.3.2.2. Totala upplåtelser

2.3.2.2.1. Arrende. Viktigaste rättskälla: 7 - 11 kap JB

2.3.2.2.1.1. Lägenhetsarrende. 7 och 8 kap JB

2.3.2.2.1.2. Jordbruksarrende. 7-9 kap JB. Skriftligt avtal

2.3.2.2.1.3. Bostadsarrende. 7, 8, 10 kap JB. Skriftligt avtal

2.3.2.2.1.4. Anläggningsarrende. 7, 8, 11 kap JB. Skriftligt

2.3.2.2.1.5. Fiskearrende. Rättskälla: särskild lag 1957:390. Skriftligt

2.3.2.2.2. Tomträtt. Rättskälla: 7, 13 kap JB. Skriftligt avtal

2.3.2.2.3. Hyra. Viktigaste rättskälla: 7 och 12 kap JB

2.3.2.2.4. Bostadsrätt. Rättskälla: särskild lag 1991:614. Skriftligt

N: 76 & D.

1889.

Konungens Befallnings-
hafvandes i Jemtlands län
Utlslag uppå de besvär, M. Rång-
ström och Hans Tundin i Tunnäs-
dalen jemte tjugu andre Tännäs
socknemän anført öfver ett af sock-
nens kommunalstämma den 21 Ja-
nuari innevarande är fattadt be-
slut att, med förantledande af det
intrång och den skada, som af re-
nar förorsakades socknens jordbru-
kare och hvilket intrång förmena-
des blifva än större genom de på-
började inköpen för kronans räk-
ning af mark inom orten till ren-
betesland, socknen skulle genom
utsedde deputerade till Kong. Majt-
ingå med underdänig ansökning
att för framtiden blifva befriad
från vidare intrång af lapparne
och deras renar, eller att i alla fall
något utvidgande af lapparnes om-
råde till skada för socknen ej
mätte ske, samt att, om denna se-
nare begäran ej kunde bifallas,
utvidgningen af lapparnes område
mätte ske med minsta möjliga ska-
da för jordegarne och ersättning ef-

Stämpel Tre kronor.

O. G. A.

M. Rångström och Hans Tundin m. fl.

öfver hvilka besvär öfrige sockne-
männen blifvit hörde och sig för-
klarat;

Gifvet i Östersund, i landskans-
liet den 6 Maj 1889.

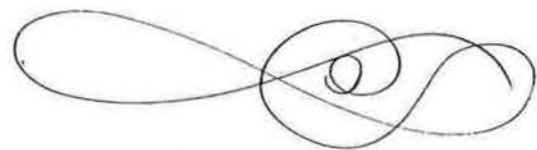
Emär, enligt hvad Konungens Befallningshaf-
vande har sig bekant, den af Kommunalstäm-
man beslutade underdåniga framställning hos
Kong. Majt redan egt rum, finner Konungens Be-
fallningshafvande klagandenes talan ej till vida-
re yttrande föranleda, än att, då det af Kommu-
nalstämman handlagda ärende icke kan anses
hänförligt till sådan socknens gemensamma ord-
nings- eller hushållsangelägenhet, hvarom enligt
18 af Kong. Förordningen om Kommunalstyrelse
på landet den 9 Juni 1862, Kommunalstämman
eger att besluta, öfverklagade beslutet förklaras
icke vara mot klagandene förbindande och des-
se således icke hafva skyldighet att deltaga uti
gåldandet af de kostnader, beslutet må hafva föranlett.
Underdåniga besvär häremot kunna anföras
hos Kong. Majt uti Dess Civil Departement
inom sextio dagar efter häraf erhållen del, sam-
ma dag räknad, vid talans förlust.

Ar och dag som ofvann.

ter sakkunnige och opartiske mäns
uppskattning, dem beredas;

varande af klagandene dels
mot beslutets lagliga tillkomst an-
märkt, att ehuru vid stämman
flere bestridt den väckta frågan,
någon omröstning ej företagits el-
ler enskilde medlemmar lemnats
tillfälle att till protokollet få an-
teckna deras reservation, hvarför
utan någon tid ej blifvit bestämd
för justering af protokollet, hvilket
först efteråt blifvit uppsatt, dels ock
i hufvudsaken anfördt, att fler-
talet laland socknens hemmanse-
gare vore af den åsigt att genom
utvidgning af lapparnes renbetes-
land det öfverklagade intrånget
skulle minskas, och att desse såle-
des ej ville deltaga uti ett motar-
betande häraf; på grund af hvil-
ket allt klagandene yrkat beslu-
tets upphåfvande eller åtminstone
att varda befriade från deltagan-
de uti kostnaderne för den beslu-
tade deputationen, hvilket något be-
slut ej fattats om och huru dessa
kostnader skulle godtgöras;

Detta Mått, Bråksegaren M. Larsson i Sjundeå bruk
 afseende Bråksegarens Jemte (150) År, har på denna
 dag enligt beaktat Gårda, i en och öfrige medfästas
 Måttet beaktat. Gårda. Sjundeå den 18de Maj 1884.
 M. Larsson

Belagd med 11 Kr. STÄMPL. PAPPER

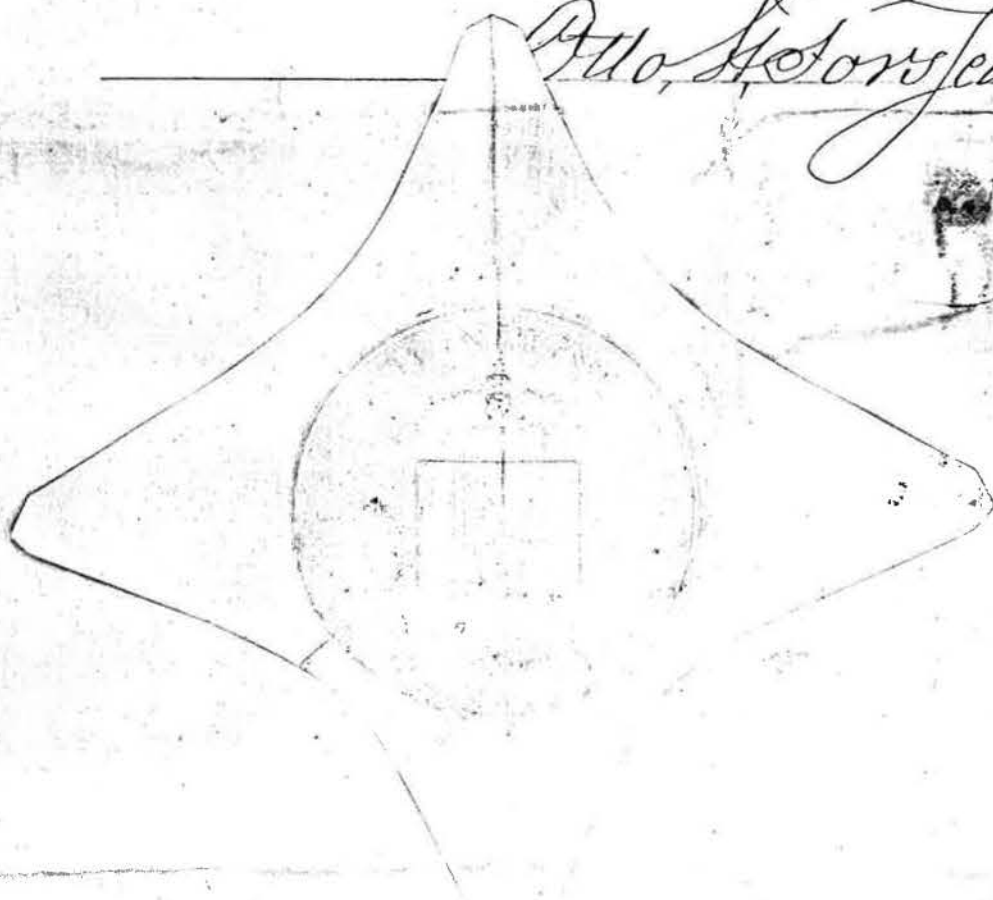
Kongl. Maj: och Rikets Rera
 Hofrättens Utslag på de besvär
 Bråksegaren M. Larsson i
 Sjundeå anført deröfver
 att Jede tingslags Rådskätt
 hvarest Farup efter särskil-
 da stämningar byskat att
 enär Hemmansegaren Olof
 Kalvarsson och Mårten Lång-
 ström i Färnäsälven samt Sa-
 lomon Svensson i Färnäs öf-
 verson Lappmännen Anders
 Larsson Daj och Nils Anders-
 son i Färnäs fjell skulle haf-
 va under våren 1878 låtit dem
 tillhöriga renar olofligen beta
 i Ljunedals bruk tillhörande
 de egor, Olof Kalvarsson,
 Långström, Salomon Svensson,
 Anders Larsson Daj och Nils
 Andersson mätte härfor fäl-
 las till ansvar samt förplig-
 tas ersätta Farup den i be-
 rörda egor genom den olofli-
 ga betningen ryppkomma ska-
 da öfvenson kostnaderna i
 målet, har genom utslag den
 7 Januari 1882, på grund af

Hemmansegaren Olof Kalvarsson i Färnäsälven m. H.
 426.

Brucksegaren Farup så fattig, att han ej
 förmår berörda medel utgifva, bör, jemte
 de underdäniga besvärren, företes intyggar-
 de derom af domstolen eller domaren eller
 om det ej kan ske, af vederbörande kro-
 nobetjant eller kyrkoherden i den för-
 samling, der Brucksegaren Farup bor och
 har sitt hemvist. Försunnas något af
 hvad sånunda blifvit föreskrifvet, skall
 klaganden hafva förlostat sin talan, och
 besvärren komma ej under pröfning. År
 och dag, som för skrifvet står.

På den Kongl. Hof Rättens vägnar

Olof H. Torngren

E. Björkman

Polh
 G. R.

Utlägg emellan Brucksegaren Wilh. Farup i Ljuneådal, i ena, samt
 Hemmansegaren Olof Halvarsson i Funäsdalen m. fl., i andra sidan.

den i målet förebragta bevis-
ningen med förropande af 29
och 30 §§ 17 kapitlet Rättegången
Balken allenast ålagt An-
ders Larsson Poj och Nils An-
derson att med ed värja sig
i målet och dervid hvar för sig
betyga, att icke honom vederligen
de kenar, han under omstända-
tiden haft under sin vård, gjort
den skada i Farups egor, hvar
om förre Kämndemannen Jöns
Halvvarsson och Fjerdingsmannen
Johan Hansson i Fede kyrkoby
i målet vittnat, ej heller någon
del deraf, hvilken Anders Lar-
sson Poj och Nils Anderson eg-
de att före edens afläggande
uppgifva, hvarjemte Lärods Rät-
ten, som benämat Anders Lar-
sson Poj och Nils Anderson råd-
rum att betänka sig å eden
till förste rättegångsdagen af
innebarande års lagtima höstting
med tingslaget, till hvilken dag
målets fortsatta handläggning upp-
sköts och då parterna hade att
vid upprop inför Rätten tillstå

beskänna, Anders Larsson Toj
och Nils Andersson vid äfven-
tyr att eljest anses hafva ät-
eden brustit samt öfrige sva-
randarne vid påföljd att de-
ras uttöblifvande icke hindrade
målets afgörande, dels föreskrif-
vit, att Anders Larsson Toj och
Nils Andersson, derest de ville
afläggga eden, skulle, försedde
med fullständiga protokoll i
målet minst en månad före
edgångsdagen och sedan, så of-
ta det kallades, infinna sig
hos sin själasörjare för erhål-
lande af undervisning om edens
vigt och värdan af ärened-
samt bevis härom äfvensom
rörande sin frejd och kristen-
domskunskap på den för ed-
gången bestämde dagen till
Häradets Rätten ingifva, allt vid
den hvar förelagdt vite af tj-
ufven kronor, dels och förkla-
rat att Häradets Rätten ville, se-
dan sig visat om Anders Larsson
Toj och Nils Andersson eden gin-
ge eller derät bruste, vidare ut-

låtande i målet meddela, Öfver
hvilka besvär Olof Hålfvarsson
och hans medparter sig förkla-
rat. Gifvet i Stockholm den
11. juli 1882.

Stongl. Hof Rätten har tagit målet i
öfvervägande, och finner ej skäl att i öf-
berklagade utslaget göra ändring. Sko-
lande Bruksegaren Fabry till Olof Hålf-
varsson och hans medparter, hvilka för-
drat ersättning för sine kostnader här i
Stongl. Hof Rätten, i sådant hänseende utgif-
va femtio kronor.

Den, som med detta utslag icke ätnö-
jes, eger att deri hos Stongl. Majt. i under-
lämighet söka ändring genom besvär hvilka
skola underskrifvas af klaganden själf eller
lagligen befullmäktigadt ombud samt sist
innan klockan tolf i trettionde dagen
härefter, som, denna dag oräknap, blifver
Torsdagen den tionde månadsmånaden Augusti i Stongl.
Majt. Justitie Revisions Expedition ingifvas.
Fid hvilka besvär Bruksegaren Fabry,
om han till ändrings sökande sig befogad
finner, bör bilägga bevis, att det honom
till utgifvande adömda ersättningsbelopp
blifvit hos Konungens Befallningshafvande
eller Kronofogden i orten nedsatth, Men är